

39-TO'PLAM

**Ta'limda raqamli texnologiyalarni
tadbiq etishning zamonaviy
tendensiyalari va rivojlanish omillari**

ILMIY KONFERENSIYA

**Digital technologies in education
modern application
trends and development factors**

SCIENTIFIC CONFERENCE

2025

TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI TADBIQ ETISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA RIVOJLANISH OMILLARI

Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy masofaviy konferensiya materiallari

Bosishga ruxsat etildi. 27.01.2022 y.
Qog'oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman
garniturasida terildi.
Ofset uslubida oq qog'ozda chop etildi.
Nashriyot hisob tabog'i 11.0, Adadi 100. Buyurtma № 100
Bahosi kelishuv asosida

“Poligraf Super Servis” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Farg'ona viloyati Farg'ona shahri, Aviasozlar ko'chasi 2-uy.

КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИНИ КРЕДИТЛАШ МЕХАНИЗМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Холбоев Абдулазиз

Тошкент Кимё халқаро университети магистранти,

e-почта: xolboyevabdulaziz993@gmail.com

Аннотация: Ушбу тезисда кичик бизнес субъектларининг иқтисодийда тутган ўрни, уларни кредитлаш механизмини такомиллаштиришнинг зарурлиги асослаб берилган. Мамлакатимизда кичик бизнес субъектларни кредитлашда банклар рақамли кредитлаш платформаларини ривожлантириши ва улардан самарали фойдаланиши учун кичик бизнес субъектларини молиявий саводхонлиги ошириш таклиф қилинган.

Калит сўзлар: кичик бизнес, кредит, кредитлаш механизми, кредитлаш платформаси, молиявий саводхонлик.

Аннотация: В данной тезисе обоснована роль субъектов малого предпринимательства в экономике, необходимость совершенствования их механизма кредитования. Было предложено повысить финансовую грамотность субъектов малого предпринимательства, чтобы банки могли развивать платформы цифрового кредитования и эффективно использовать их при кредитовании субъектов малого предпринимательства в нашей стране.

Ключевые слова: малый бизнес, кредит, механизм кредитования, кредитная платформа, финансовая грамотность.

Abstract: In this thesis, the role of small business entities in the economy, the need to improve their lending mechanism is justified. It was proposed to increase the financial literacy of small business entities so that banks can develop digital lending platforms and use them effectively in lending to small business entities in our country.

Key words: small business, credit, lending mechanism, lending platform, financial literacy.

Бугунги кунда мамлакатимиз иқтисодиётини барқарор ривижланишини таъминлашда кичик бизнес субъектлари муҳим рол ўйнайди. Экспортни ҳажмини ошириш, инновацияларни кенг қўламда жорий қилиш, янги иш ўринларини яратиш, давлат бюджетига солиқ тушумларини кўпайтириш, ялпи ички маҳсулотни ўсиши ва охир оқибат аҳоли турмуш даражасини оширишда динамик равишда ривожланаётган кичик бизнес субъектларининг ўрни муҳим саналади. Шунинг учун ҳам мамлакатимизда кичик бизнес субъектларини ривожлантиришга алоҳида эътибор берилиб келинмоқда. Айниқса, уларни молиявий қўллаб-қувватлаш мақсадида давлат ресурслари ҳисобидан имтиёзли кредитлаш механизми йўлга қўйилган.

Ўзбекистон Республикасида кичик бизнесни ривожлантириш учун амалга оширилган ислохотларга қарамасдан, уларни кредитлаш механизмини янада такомиллаштириш зарурати долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Чунки кичик бизнес субъектлари кўплаб тўсиқларга дуч келмоқда, жумладан, молиявий ресурслар чекланган, уларга эришиш мураккабдир. Ўзбекистонда кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантиришга қаратилган қатор дастурлар ва ташаббуслар мавжуд бўлса-да, кредитлаш механизмларини такомиллаштириш ҳали ҳам ўз ечимини топгани йўқ. Янгича молиявий ёрдам кўрсатиш усулларини ишлаб чиқиш орқали кичик бизнесни янада самарали қўллаб-қувватлаш лозим.

Мамлакатимизда «Кичик бизнесни узлуксиз қўллаб-қувватлаш» комплекс дастури қабул қилинган бўлиб, уни 2023 — 2026 йилларда амалга ошириш учун давлат маблағлари ҳисобидан 6 триллион сўм ва халқаро молия институтларининг 1,2 миллиард АҚШ доллари миқдоридаги маблағлари йўналтириш белгиланган. Қуйидаги кичик бизнес субъектлари «Кичик бизнесга кўмаклашиш маркази» МЧЖга онлайн ариза юбориш орқали Дастурда иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлади:

камида бир йил мобайнида фаолият юритаётган якка тартибдаги тадбиркорлар, деҳқон хўжаликлари, ўзини ўзи банд қилган шахслар, хунармандлар,

касаначилар, нодавлат таълим ташкилотлари, уч ва ундан ортиқ кишини доимий иш билан таъминлаётган кичик тадбиркорлик субъектлари;

оилавий тадбиркорлик дастурлари доирасида ўз бизнес лойиҳаларини муваффақиятли амалга ошириб, ижобий кредит тарихига эга бўлган юридик ва жисмоний шахслар [1].

Мамлакатимизда кичик бизнес субъектларини кредитлаш механизмини такомиллаштириш мақсадида рақамли кредитлаш платформаларини ривожлантириш лозим. Бу уларга тез ва осон кредит олиш имкониятини беради, улар масофадан туриб кредитни осон олиши мумкин бўлади. Шу билан бирга, тижорат банклари кредит бериш жараёнини автоматлаштириш натижасида операцион харажатларини камайитириш имкониятига эга бўладилар. Ўзбекистонлик олим Т.Аслановнинг фикрича, “Финтех технологиялари ва рақамли кредитлаш платформалари кичик бизнеснинг ўсишига ёрдам беради. Ушбу технологиялар кичик бизнес субъектлари учун тезкор кредит олиш имкониятларини яратади, кредитлаш жараёнини автоматлаштиради ва банклар учун маълумотлар таҳлилини соддалаштиради. Рақамли платформалар, айниқса, янги бошловчи тадбиркорларга кредит олишни соддалаштиради ва улар учун молиявий имкониятларни кенгайтиради” [2].

Кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш учун финтех технологияларини татбиқ этиш уларнинг молиявий ҳолатини таҳлил қилиш ва хавф профилини аниқлашга ёрдам беради. Бу кредит бериш жараёнини соддалаштиради ва тезлаштиради. Аммо инсонларда бунга нисбатан молиявий саводхонлик етарли бўлиши керак, акс ҳолда улар кредит олиш жараёнини тўлиқ тушунмайдилар ёки молиявий режалаштиришни тўғри амалга ошира олишмайди. Бу каби муаммолар бўлиши табиий ҳол, шунинг учун кичик бизнес эгалари ва менеджерлари учун молиявий масалалар бўйича тренинглар ташкил этилиши зарур.

Курбанов молиявий саводхонликни оширишнинг иқтисодий аҳамиятини тушунтиради. У кичик бизнес эгалари учун молиявий қарорлар қабул қилишда

муҳим восита сифатида молиявий саводхонликни кўрсатади. Унинг фикрига кўра, молиявий саводхонликни ошириш кичик бизнесга ўз бизнесларини самарали бошқариш имконини беради [3]. Кичик бизнесларни қўллаб-қувватлаш, улар учун арзон ва қулай кредитлар тақдим этиш, шунингдек, молиявий саводхонликни ошириш орқали, иқтисодиётда барқарор ўсишни таъминлаш мумкин. [4]

Ривожланган мамлакатлар, хусусан, АҚШ ва Европа мамлакатларида кичик бизнесга кредит беришда давлат томонидан тақдим этиладиган кафолатлар ва субсидиялар кенг қўлланилади. Шунингдек, улар онлайн кредитлаш платформаларини жорий этишда илғор тажрибага эга. Хитойнинг ҳам микрокредитлаш тизими кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш учун асосий воситаларидан бири ҳисобланади. Кичик бизнесга арзон ва қисқа муддатли микрокредитлар тақдим этилади, бу эса бизнеснинг ўсишига ёрдам беради.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда кичик бизнес субъектларини кредитлаш механизмини такомиллаштириш иқтисодиётнинг ўсишига катта ҳисса қўшади. Бунинг учун қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- тижорат банклари кичик бизнесни рақамли кредитлаш платформаларини ривожлантириш лозим. Бу кичик бизнес субъектларига тез ва осон кредит олиш имконини беради, тижорат банкларига эса операцион харажатларни камайтириб, уларнинг самарадорлигини оширади.

- кичик бизнес субъектлари кредит олишда замонавий рақамли молия технологияридан фойдаланиши ва олинган кредитларни самарали ишлатиши учун уларнинг молиявий саводхонлигини ошириш лозим. Бунинг тижорат банклари ўзлари онлайн ташкил этишса, самарали бўлади. Энг муҳими улар ўзларига молиявий саводга эга бўлган мижоз яратадилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 14 сентябрдаги “Кичик бизнесни ривожлантиришни молиявий ва институционал қўллаб-қувватлаш чоратadbirlari тўғрисида” ПҚ-306-сон қарори. <https://lex.uz/ru/docs/6609110>
2. Асланов, Т. (2022). "Молиявий саводхонлик ва унинг кичик бизнесга таъсири". Journal of Economic Research, 12(3), 45-59.
3. **Kurbanov, Sh. (2020).** "Kichik biznes va moliyaviy savodxonlik: Amaliy yondashuv". Tashkent: Tashkent State University.
4. Расулов, С. (2021). "Кичик бизнес субъектларига молиявий ёрдам ва кредитлаш механизмларини такомиллаштириш: Тажрибалар ва янги йўналишлар"

TIL VA HURMAT: O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI HURMAT IFODALARI

Qodirova Marg‘uba Bo‘riyevna

“O‘zbek va jahon filologiyasi”

kafedrası o‘qituvchisi

O‘zbekiston davlat san’at

va madaniyat instituti

Anotatsiya: Ushbu ilmiy ishda o‘zbek va ingliz tillarida hurmat ifodalarining o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada, har ikki tilda hurmatni ifodalashda ishlatiladigan grammatik va leksik vositalar, shuningdek, madaniy omillarning ta'siri o‘rganiladi. O‘zbek tilida hurmat ifodasi ko‘pincha, mukammal adabiyot qoidalari va matnning formal tarzda tuzilishiga asoslanadi, ingliz tilida esa ko‘proq to‘g‘ridan-to‘g‘ri va informal usullar ishlatiladi.

Kalit so‘zlar: hurmat– ehtirom, ulug‘lash, iltimos, raxmat, murojaat, rassmiy va noraasmiy muloqot.

Annotation: This research paper analyzes the specific features of politeness in Uzbek and English. The article examines the influence of grammatical and lexical means used to express politeness in both languages, as well as cultural factors. In the Uzbek language, politeness is often based on the rules of perfect literature and the formal structure of the text, while in English, direct and informal methods are more often used.

Key words: respect, reverence, honoring, request, gratitude, address/appeal, formal and informal communication.

Hurmat ifodalovchi vositalar tilning turli sathlarida uchraydi. Shuningdek, hurmat ma'nosi sintaktik-stilistik tomondan ham ifodalanishi mumkin. Matnni tahlil qilish jarayonida o'zbek tilida mavjud bo'lgan ko'plab morfologik, grammatik vositalar bilan bir qatorda so'z birikmalari, sodda va murakkab gap tuzilmalari– frazeologik vositalar, xalq hikmatlari nutqda hurmat– ehtiromni ifodalashda keng qo'llaniladi. Hurmat kategoriyasi milliy mentalitetning o'ziga xos dolzarbligini yaqqol ko'rsatadi.

O'zbek nutqiy etiketida birlamchi nomlanishda adresantlarining yoshiga qarab namoyon bo'ladi: *ota, ona, buva, buvi, tog'a, xola, amma, amaki, aka, opa* kabi katta yoshli tinglovchilarga “*sizlab*” murojaat qilinadi. O'zbek tili va milliy madaniyatida qarindoshlar o'rtasidagi muloqot hamda murojaat vazifasi bajaruvchi, shu bilan bir qatorda hurmat ma'nosini ifodalab keluvchi shakl bu “*sen*” va “*siz*”dir. Ushbu shakllarning ishlatilishi qarindoshlikning muloqotdagi a'zolari o'rtasidagi genetik yaqinlik darajasi hamda yoshi orasidagi farqqa bog'liq bo'ladi.

Bu hodisa hurmat shakli nomi bilan mustaqil grammatik hodisa sifatida ajratishga to'la asos bor. Buning isboti misol keltirilgan so'zlar orqali tushunilishi mumkin. Yosh asosida, hurmatlash, ulug'lash yoshga nisbatan ishlatilganda, hurmat kengroq, ulug'lash torroq ko'lamda bo'ladi. Ko'lamda bunday farqlanish shuni ko'rsatadiki, katta yoshdagi umuman hurmatli, lekin hammasi ham ulug'vor emas. Ulug'lash alohida shaxslarga nisbatan qo'llaniladi. Hurmat ulug'lanishning bu ko'rinishda asosan, qarindosh urug'chilikni ifodalovchi so'zlar aktiv ishlatiladi. *Aka, ota, tog'a*, singari buning sababi urug'chilik bilan izohlanadi.

Qadimda biror guruhga mansub bo'lmaslik muqarrar halokatga olib kelgan. Hozirda ham aktiv qo'llanishda bo'lgan qarindosh urug'chilik tematikasiga doir so'zlarning hurmat ifodalashda ishlatilishi animizm va totemizm davrlaridan boshlangandir. **Boy ota, shuncha qarzim bor ekanmi?** (*Xamza*).

Hurmat vositalarini ishlatishda jinsiy tafovutlar ham mavjud “*taqsir*”, “*afandim*” kabi so'zlar erkaklarga nisbatan qo'llanilsa, “*bonu*”, “*xonim*”, “*begoyim*” kabi so'zlar ayollarga nisbatan ishlatiladi.

U a'yonlarga qarab: -Ketdik, **afandilar!** Hokim to'ra kechki salqinda keladilar, — dedi. (M. Ismoilov, Farg'ona tong otguncha).

Ozar bunda, belorus bor, gurji, latish, Qora-tegin, Oltoydan ne **bonular** ham. (Mirmuhsin, Asarlar).

Oy yuzli rafiqam, qunduz qoshli ma'shuqam Kumush **xonimga!** (A. Qodiriy, O'tkan kunlar) .

Shoshmay tursang, **begoyim** ostimda gijinglagan otim ham bo'ladi. (X. To'xtaboyev, Yillar va yo'llar).

Katta va kichiklarga murojaat etganda hurmat va erkalash ma'nosida -xon, -jon, -bek, -boy, -oy, -xo'ja, -bonu kabi lug'aviy shakllar ismlarga qo'shib qo'llaniladi.

Tushlarimda, mayli, boshim

Silab turgin, **onajon**.

Qolganlarga endi umr

Tilab turgin, **onajon**. ("Onajon" Abdulla Oripov.)

O'zbek tilida so'zlovchining yoshi kichik bo'lsa, unga "siz" (Yaxshimisiz?, ko'rinmaysiz?) deb murojaat etiladi.

Ba'zi o'zbeklar chet el fuqarolari bilan muloqotga kirishganda ularning hurmat ifodasini yaxshi anglamagan holda xatoga yo'l qo'yib, suhbatdoshni hayron qoldirishlari va hatto xafa qilib qo'yishlari mumkin. O'zbeklar uchun so'rashish, suhbatga kirishishning vositasi sanalgan, har ko'rganda takrorlaydigan "Qalaysiz?" "Ahvolingiz qanday?" kabi so'roqlar yoki "Turmushga chiqqanmisiz?", "Oilalimisiz?", "Necha yoshdasiz?", "Farzandingiz bormi?" kabi savollar boshqa millat madaniyatida hurmatsizlikni ifodalaydi.

Shuningdek, chet elliklar o'zbeklar tomonidan keltirilgan maqtovlarni inkor qilaverishi mumkin. Masalan: "Bugun ochilib ketibsiz", "Ingliz tilida chiroyli gapirar ekansiz", "Kiyimingiz chiroyli" kabi o'zbeklar tomonidan aytiladigan ifodalar va maqtovlarga yaponlar "Yo'g'e nimalar deyapsiz", "Unday holatning o'zi yo'q" kabi inkor qiluvchi javoblarni berishlari va hatto xafa bo'lishlari ham aniqlangan.

Ba'zan so'zlovchi tinglovchiga II shaxsga murojaatda I shaxsning ko'pligidan foydalanadi, ya'ni "ishingiz qanday", "sog'ligingiz yaxshimi", "yaxshi uxladigizmi" deyish o'rniga "ishimiz yaxshimi", "sog'ligimiz yaxshimi" tarzida murojaat qiladi. Tinglovchini o'ziga qo'shib oldin va uning ko'nglini ko'taradi. Bu xususiyat og'zaki nutq, badiiy asar tili uchun xarakterlidir. O'ziga o'zi murojaat qilish (Ulug'bek). III shaxs shakli I shaxs ma'nosida: Muallif o'z minnatdorchiligini bildiradi.

Inglizlarda chin dildan affsuslanish va kechirim so'rashdan tashqari kerakli holatda kerak so'zni tanlashni ham bilish muhim. Ingliz tilida kechirim so'rash uchun "sorry", "excuse", "apologize" va "pardon" so'zlari ishlatiladi:

Eng mashhur "kechir" – bu "sorry". Bu so'z "about" va "for" predloglari bilan birga ishlatiladi.

To be sorry about — sodir bo'lgan biror hodisadan afsuslanish.

I am sorry about your loss. — Sizning yo'qotishingizdan afsusdaman.

I am sorry about/for bothering you. — Bezovta qilganim uchun kechiring.

Sorry for ni kishiga nisbatan achinganda ishlatiladi.

I feel sorry for him. — Men unga achinaman.

Agar uzr samimiylilikni va qattiq pushaymonlikni ifoda etmoqchi bo'lganda, "I'm sorry" jumlasiga quyidagi so'zlarni qo'shish mumkin:

"so" – (juda, shunchalik darajada), incredibly (judayam, ishonib bo'lmay darajada), terribly (daxshatli), really (haqiqatda), genuinely (samimiy, chin dildan).

I'm incredibly sorry for being so late. — Kech qolganim uchun judayam afsusdaman, kechiring.

Inglizcha hushmuomilalikni ifodalaydiganlar:

"Excuse me" va "sorry" o'rtasidagi farq— ko'pchilik maktab davridan beri ularni adashtiradi.

"Sorry" so'zini kechirim so'rashdan biror narsadan afsuslanishda ishlatamiz.

Excuse me — bu hushmuomilalik bilan murojaat qilish, tarjimasi "ma'zur tutasiz", "ijozat eting", "uzr" ma'nolarida keladi.

Bundan tashqari “excuse me” e’tiborni tortish uchun ham ishlatiladi:

Excuse me! Let me start my lecture. — Kechirasiz! Ijzatingiz bilan ma’ruzamni boshlasam.

“Excuse me”ni biror narsani aytishganida eshitmay qolib qayta so‘rash uchun ham ishlatishingiz mumkin.

What is your surname? — Familiyangiz?

Shayhislamova. — Shayhislamova.

Excuse me, could you spell it please? — Kechirasiz! Uni harflab ayta olasizmi?

Ingliz tilida hurmat ma’nosini ifodalash turli usullarda amalga oshiriladi va bu usullar vaziyatga, munosabat turiga, hamda rasmiy yoki norasmiy muloqotga qarab o‘zgaradi. Quyida hurmat ma’nosini ifodalashning kengroq va batafsil izohlangan ko‘rinishlari keltiriladi:

1. So‘z va iboralar orqali hurmatni ifodalashda asosiy so‘zlar:

Respect: (asosiy hurmatni bildiruvchi so‘z.) Masalan:

"I have deep respect for my teacher."

"He treated the elderly with respect."

Honor: (ko‘proq tantanali yoki rasmiy vaziyatlarda foydalaniladi.)

"It is an honor to work with you."

"They honored their ancestors by keeping their traditions alive."

Reverence: (juda chuqur hurmat yoki sig‘inishni bildiradi.)

"She has a sense of reverence for sacred traditions."

Admiration: (qadr va hurmatni aralash ifodalashda.)

"I admire your dedication to your work."

2. Hurmat bildiruvchi keng tarqalgan iboralar:

Formal expressions:

"With all due respect..." (Bu ibora ko‘pincha fikrni muloyim tarzda bildirayotganda ishlatiladi.)

"I hold you in high regard." (Sizni juda hurmat qilaman.)

"Please accept my deepest respect." (Iltimos, mening chuqur hurmatimni qabul qiling.)

"It's my privilege to know you." (Sizni bilish men uchun sharaftir.)

Informal expressions:

"You've earned my respect."

"I look up to you."

"You have my utmost admiration."

Hurmat soʻzining sinonimlari va ularning ishlatilishi:

Esteem:

"She is held in high esteem by her colleagues." (U hamkasblari tomonidan yuksak hurmatga sazovor.)

Deference:

"Out of deference to her experience, we followed her advice." (Uning tajribasini inobatga olib, biz uning maslahatiga amal qildik.)

Veneration:

"He is venerated as a hero in his community." (U o'z jamoasida qahramon sifatida hurmatga sazovor)

2. Harakat va odob bilan hurmatni ifodalashda til va nutq madaniyati:

Polite language (Odobli iboralar):

"Could you please...?" yoki "Would you mind if...?" kabi muloyim soʻrov iboralari hurmatni bildiradi.

"Thank you", "Excuse me" va "I apologize" kabi odobli ifodalar ham hurmatni koʻrsatadi.

Salomlashish jarayonida Yevropa xalqlari hurmat vositasiga Sharq xalqlaridek chuqur urgʻu bermaydi, yaʼni ularda kattalarga ham, kichiklarga ham bir xil salom berib, bir xil soʻrashadi.

Til va madaniyat oʻzaro bogʻliq tushunchalar boʻlib, ularni bir-biridan ayro tushunib boʻlmaydi. Til bilan bir qatorda, xalqning madaniyati ham rivojlanib boradi. Shu sababli

biror xalq madaniyatiga xos bo'lgan jihatlar uning tilida namoyon bo'ladi. O'rganilayotgan tillar madaniyatida hurmat kategoriyasi ma'no ko'lami turli darajalarda shakllangan bo'lib, ishda hurmat ko'rsatish, xushmuomalalik bilan muloqotga kirishish, tavoze, iltifot ko'rsatish, muloyimlik, latofatli nutqni ifodalash bilan birga yaqin munosabat, chegaralangan munosabat, e'tibor va e'zozlash, kishilarning yuksak maqomini anglagan holda joiz bo'lgan murojaat shaklini mos ravishda tanlab ishlatiladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sodiqova Sh. O'zbek tilida hurmat kategoriyasi. Monografiya – Toshkent: ToshShI, 2010.
2. Қўнғуров Р. Субъектив баҳо формаларининг семантик ва стилистик хусусиятлари. – Тошкент, 1980, – Б.33.
3. Салимова Г. Корейс ва ўзбек тилларида категориясининг лингвистик ва экстралингвистик қиёсий таҳлили. Илмий тадқиқот иши. 2015.
4. Абдулла Қодирий. “Ўткан кунлар”. – Тошкент.: Шарқ, 2014 й.
5. Шоабдурахмонов. Ш ва бошқалар. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Тошкент, Ўқитувчи. 1980. 386.
6. Уйғун. “Парвона” II парда 1933.
7. Каримов.С.А. “Ўзбек тилининг грамматик услубияти” Маърузалар матни. – Самарқанд.: 2012 й 21 Б.
8. (Абдулла Қодирий. “Меҳробдан чаён” асаридан парча). Қодирова. Б.Х. “Ўзбек тилида эвфимизм ва дисфемизм”. Ўқув-услубий қўлланма. 2013 й.
9. Абдулла Қодирий. “Ўткан кунлар”. – Тошкент.: Шарқ, 2014 й.
10. Анисимова Т.В., Гимпельсон Е.Г. “Современная деловая риторика”. – Воронеж, 2004 г. 432 С.

PATOLOGIK NAFAS TIPLARI

*1-Respublika Abu Ali Ibn Sino nomidagi
Jamoat salomtligi texnikumi 2-Umumkasbiy
modular kafedrası mudiri*

Ubaydullaeva Gulshoda Axmatovna

Annotatsiya: Patologik nafas tiplari bu-Nafas a'zolari holatining buzilishi o'pka harakatchanligining cheklanishi, nafas yo'llari o'tkazuvchanligining buzilishi, o'pkaning o'zida nafas olish sathining kamayishi bilan bog'liq bo'lgan o'zgarishlar hisoblanadi. Nafas olish jarayonida hansirash chuqurligi va maromining buzilishi, odatda, havo yetishmasligi bilan kechadi. Nafas yetishmovchiligining fiziologik va patologik xillari tafovut qilinadi. Fiziologik nafas qisishi jismoniy ish qilayotganda organizmning kislorodga ehtiyoji oshishi natijasida paydo bo'ladi. Ushbu kasalliklarga: rinit (tumor), sinusit, laringit, astma, bronxitlar kiradi.

Kalit so'zlar: Patologik nafas tiplari, rinit, tumor, sinusit, laringit, astma, bronxit.

Аннотация: Патологические типы дыхания — это нарушения функций органов дыхания, включающие ограничение подвижности легких, нарушение проходимости дыхательных путей, а также изменения в самих легких, связанные со снижением уровня дыхания. Нарушения глубины и ритма дыхания обычно вызваны нехваткой воздуха. Различают физиологические и патологические типы одышки. Физиологическая одышка возникает в результате повышенной потребности организма в кислороде во время физической активности. К таким заболеваниям относятся: ринит (простуда), синусит, ларингит, астма и бронхит.

Ключевые слова: Патологические заболевания органов дыхания, ринит, грипп, синусит, ларингит, астма, бронхит.

Abstract: Pathological types of breathing are disorders of the respiratory organs, which are associated with a decrease in lung mobility, impaired airway patency, and changes in the lungs themselves. During breathing, the depth and rhythm of breathing are disturbed,

usually due to lack of air. Physiological and pathological types of shortness of breath are distinguished. Physiological shortness of breath occurs as a result of an increased need for oxygen by the body during physical activity. These diseases include: rhinitis (cold), sinusitis, laryngitis, asthma, bronchitis.

Key words: Pathological respiratory diseases, rhinitis, flu, sinusitis, laryngitis, asthma, bronchitis.

Nafas olish organlari kasalliklaridan hayotida kamida bir marta yo'tal, burun oqishi va tomoq og'rishi kabi muammolarga duch kelmagan odam bo'lmasa kerak. Bunday patologiyalar mustaqil bo'lishi yoki boshqa kasalliklar, xususan, yuqumli kasalliklar ortida rivojlanishi mumkin. Nafas a'zolari kasalliklari orasida o'tkir bronxit eng ko'p uchraydigan xastaliklardan biri hisoblanadi. Bu dard ko'pincha faslning sovuq kunlarida, ayniqsa, bahor va kuzda, havo harorati tez-tez o'zgarib turadigan vaqtlarida ayniqsa gripp epidemiyasi vaqtida juda ko'payadi. Shuni aytib o'tish kerakki, O'zbekiston Sog'liqni Saqlash vazirligida bu sohada statistik aniq ma'lumotlar yo'q. Bu kasallik gripp epidemiyasi boshlanishi bilan juda tez muddatda ko'payib ketishi hamma ma'lum. O'tkir bronxit kasalliklar orasida 2-3 foizni, nafas a'zolari xastaliklari orasida esa 30-40 foizni tashkil etadi. Kelib chiqish sabablari asosan, bronx shilliq pardalari zararlanishi bilan davom etuvchi yallig'lanish hisoblanadi. O'tkir bronxitning kelib chiqishida shamollash yoki sovqotish omiliga kelsak, bu hollarda sovuq ta'sirida organizm shilliq pardalarida qon va limfa almashinuvining yomonlashishi sodir bo'lib, infeksiyaning ko'payishi va ularning faollashuviga qulay shart-sharoitlar yaratiladi. [1]

Burun shilliq pardasining yallig'lanishi – rinit (tumor). Bunda shilliq parda shishadi, burun yo'llari torayadi, goho ularning bekilib qolishi kuzatiladi. Rinitda nafas og'iz orqali olinadi. Havo traxeya va bronxlarga yetarlicha isitilmay va chang zarrachalaridan tozallanmay o'tadi. Rinit o'tkir, surunkali, allergik bo'lishi mumkin. O'tkir rinitda qo'l-oyoqlar qaqshaydi, bosh og'riydi, aksa urish, burun oqishi kuzatiladi. Tez-tez qaytalanib davolanmasa, surunkali rinitga aylanadi. Surunkali rinit vaqti-vaqti bilan qo'zg'ab turadi. Allergik rinit, ko'pincha, bahorda boshlanadi. Uni gul changi, hidi, hayvonlar yungi va

boshqalar keltirib chiqaradi. Bemor 10–15 marta aksa uradi, burni oqadi, ko'zlari qizarib allergik konyuktivit ham qo'shiladi. [2]

Burun atrofidagi bo'shliqlarni yallig'lanishi sinusit deb ataladi. Gaymor bo'shlig'ini yallig'lanishi gaymorit, peshona sinusini – frontit, g'alvirsimon sinusni – etmoidit, ponasimon sinusini – sfenoidit deyiladi. Ko'pincha, gaymorit uchraydi. Bunda burun bitib qoladi, bosh og'riydi, isitma ko'tariladi, rengentda gaymor bo'shlig'ida yiring to'plangani ko'rinadi. [3]

Hiqildoq shilliq pardasini yallig'lanishiga laringit deyiladi. Kasallik, ko'pincha, bolalarda kechasi boshlanadi. Bolani ovozi 265 behosdan yo'qoladi – bu afoniya deyiladi. Shilliq parda shishib, nafas olish qiyinlashadi, bo'g'ilish – asfiksiya yuz beradi. [4]

Yuqori nafas yo'llarida uchrovchi kasalliklardan yana biri bu bronxial astma hisoblanadi. Astma jiddiy yuqumli bo'lmagan kasalliklar sirasiga kiritilgan bo'lib, nafas yo'llarining yallig'lanishi va torayishi bilan tavsiflangan surunkali o'pka xastaligidir. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining tahlillariga ko'ra, 2019 yilda butun dunyoda astma bilan kasallanganlar soni 262 million nafarni tashkil etdi va ulardan 461 ming nafar kishida xastalik o'lim holati bilan yakun topgan. Astmaning eng ko'p uchraydigan simptomlari o'z ichiga quyidagilarni oladi: yo'tal va xirillab nafas olish xurujlari oqibatida nafas olishning qiyinlashishi. Bu hurujlar ayniqsa tunda va erta saharda ro'y beradi. Agar bemor astmaga qarshi davolansa, uning simptomlari tamoman yoki qisman yo'q bo'lishi mumkin. Astma hurujlari allergen moddalar ta'sir qilganda (chang, o'simlik gullari, hayvonlar juni, ayrim oziq-ovqat turlari), jismoniy kuch ishlatilganda, sovuq havodan nafas olganda yoki nafas yo'llariga infeksiya yuqqanda ro'y berishi mumkin. [5]

Foydalingan adabiyotlar ro'yxati

1. Ibrohimovich A. H. MODERN FACTORS FOR RAISING STUDENT-YOUTH INNOVATIVE THINKING IN THE HIGHER EDUCATION //American Journal of Pedagogical and Educational Research. – 2023. – T. 15. – C. 202-206.
2. Ubaydullayev.A.M “NAFAS ORGANLARI KASALLIKLARI” Toshkent “Yangi asr avlodi”-2009

3. A.G'.Ahmedov,G.X. Ziyamutdinova “ANATOMIYA,FIZIOLOGIYA VA PATOLOGIYA” Toshkent uchinchi nashr
4. A.Sh.Xurramov “ODAM ANATOMIYASI VA FIZIOLOGIYASI” Termiz-2021
5. Sagatov.T.A, Mirsharapov.U.M,Shamirzaev.N.H,Axmedov.J.M “ODAM ANATOMIYASI FANIDAN O’QUV USLUBIY MAJMUA” Toshkent-2017

NODIRSHOX AFSHOR VA UNING HAYOT YO'LI , OLIB BORGAN SIYOSATI

Ahmedov Jasurbek

Namangan Davlat Universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti

Tarix yo'nalishi

2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Nodirshox Afshor hayot yo'lidagi ziddiyatlar va davlati uchun olib borgan yurishlari haqida gap borgan.

Kalit so'zlar: siyosat, mahalliy, unvon, hokimyat, qaroqcholik.

Nodir Xurosonda tug'ilgan, Eshligida uni Nodirquli deb chaqirishgan. Otasi turkmanlarning afshor urug'iga mansub edi. Nodirquli 18 yoshida Xorazm o'zbeklari tomonidan onasi bilan birga qul qilib haydab ketilgandi. Oradan ko'p o'tmay qullikdan qochib Xurosonga qaytib keldi va o'sha erdagi mahalliy hokimlar qo'shinida xizmat qila boshladi. Nodirquli ikki marta qaroqchilar to'ldasiga sardorlik qilgan. Nodirqulining nomi tez orada mahalliy hukmdorlarga ma'lum bo'lib, uning xizmatidan foydalanishni ko'zlashdi. Bobulbek huzurida xizmatda bo'lgan Nodirquli uning qizini o'g'irlab uylandi. Bu nikohdan Rizoquli tug'ildi,

Nodirning harakatlaridan xabardor bo'lgan Kelatda yashovchi amakisi uni shaharda qaroqchilik bilan shug'ullanayotgan afg'onlarni quvishga chaqirdi. Nodirquli qisqa muddat ichida shaharda tartib o'rnatdi. Keyin Mashhada yurish qilib uni seyistonliklardan tortib oldi. Nodirning nomi butun mamlakatga tarqaldi. Shundan so'ng amakisi Nodirga qaroqchilikni tashlab bosqinchilarni mamlakatdan quvish kerakligini tushuntirdi. U shunday degan: **«Faqat shu yo'l bilangina qilmishlaringni shoh oldida oqlashing mumkin, aks holda, ertami-kech seni sharmandali o'lim kutadi».**

Nodir 1726-yili 3 ming kishilik qo`shini bilan afg`onlarga qarshi kuch to`playotgan yosh shoh Tahmosga qo`shilish uchun Mozandaronga bordi. Nodirquli Eronning ba'zi hududlarini nazorat qilayotgan safaviy shah Tahmospdan qilmishlari uchun kechirim so`radi va engilmas deb tasavvur qilingan afg`onlarni Erondan quvib chiqarishda yordam berishini aytdi. Shoh uning uzrini qabul qilib xizmatga oldi. Nodir Tahmospning buyrug`i bilan Astrobodga yurish qildi. Nodir qo`shini Farnobodda turkmanlarni engib Astrobodni ishg`ol qildi va ular to`plagan barcha xazinani qo`lga kiritdi. Bunga minnatdorlik ramzi sifatida Tahmosp Nodirga sulton unvonini hamda Mozandaron va Xuroson noibi lavozimini berdi,

1729-yili Nodirquli qo`shini Damg`on yaqinida afg`onlarni tormar keltirdi va ularni Afg`onistonga surib tashladi,

U o`z amakisi kelat qal'asi noibini o`ldirib afg`onlarning 7 yillik hukmronligiga barham berdi. Tahmosp Nodirning kuchayib ketishidan xavfsirab harbiy harakatlarni to`xtatishni buyurdi, biroq Nodir shoh saroyiga kelib davlatda yuqori lavozimni talab qildi. Tahmosp unga Xuroson, Mozandaron, Seyiston va Kirmonni topshirdi. Shuningdek, Xurosonda o`z nomidan tanga zarb qilishga ham ruxsat etdi.

Nodirquli birozdan so`ng qo`shinini Ozarbayjon va Iroqi Arabni egallab turgan turklarga qarshi boshladi. Nodir Armanistongacha g`olibona yurdi, lekin Tahmost harbiy harakatlarga aralashdi va Nodir egallagan barcha erlarni boy berish bilan birga Eronning bir qismini turklarga topshirishga majbur bo`ldi.

Nodir ommada turklar bilan tuzilgan sulhga nafrat uyg`ota oldi, Nodirquli 1732- yili Tahmospni taxtdan ag`darib, o`rniga balog`atga etmagan o`g`li Abbasni o`tqazdi va o`zini shoh otalig`i deb e`lon qildi.

Nodirquli Eron shohi. Usmoniylarga qarshi kurash olib borayotgan Nodir dastlab muvaffaqiyat qozonmadi, lekin 1733-yili yangikuch to`plab Kavkazda harakat boshladi. 1735-yilgi tinchlik sulhiga ko`ra Eronga Armaniston va Gruziya o`tdi.

1736-yili Sigavushon (hozirgi Sobirobod shahridagi qurultoyda Nodir shohlikka saylandi, 1740-yili Abbosni otasi oldiga jo`natdi va oradan ko`p o`tmay Tahmosp bilan birga o`ldirtirib yubordi.

Taxtga chiqqan Nodir sunniylikning hukmdor aqidaligini rasman e`lon qildi. Bu qo`shni sunniy davlatlarni egallashda yordam berishiga ishonardi. Nodir 1737-yili Afg`onistonga bostirib kirdi. Bir yil davomida Qandahor va boshqa hududlar bo`ysundi, bir qancha afg`on qabilalari Nodirshoh qo`shinining asosini tashkil etadigan bo`ldi.

Hindistonga yurish. Kobulni qo`lga kiritgach Nodir Dehliidagi boburiy hukmdor Muhammadshohdan Hindistonda afg`on qochoqlarini qabul qilmaslikni so`radi. Taklif inobatga olinmadi va 1738-yili Nodir Hindiston yurishini boshladi. U yo`lida uchragan barcha erlarni istilo qilib, Dehli yaqinidagi Karpala nomli joyda boburiylarning asosiy qo`shinini engdi.

1739-yil 8-mart kuni Nodirshoh Dehliga kirdi, uch kundan so`ng shaharda qo`zg`olon ko`tarildi. Nodirshoh askarlariga barcha aholini qirib tashlashni, shaharga esa o`t qo`yishni buyurdi. Qirg`in tongdan kun yarmigacha davom etdi. Bir necha kundan so`ng Nodirshohning o`g`li Muhammadshohning qizi o`rtasidagi nikoh dabdabali o`tkazildi.

1739-yil may oyida Nodirshoh kata xazinani qo`lga kiritib Eronga qaytdi.

Hindistondagi g`alabadan so`ng Nodirshoh Eron aholisini 3 yil soliqlardan ozod qilgandi. 1740-yili Sind viloyatidagi isyonni tinchitib O`rta Osiyoga yurish qildi. Buxoro xoni Abulfayz Amudaryogacha bo`lgan hududni Nodirga topshirib, uning jiyaniga qizini berdi. Qattiq qarshilik ko`rsatishiga qaramay, Xiva xoni Elbars engildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Afshor. NEU, Tashkent, 2000-2005.

2. La stratégie militaire, les campagnes et les batailles de Nâder Shâh — La Revue de Téhéran — Iran".

3. Rokovaya alchnost Nodirshaxa

4. Nadir-shax. Istoriya pravleniya

5. www.ziyo.net

6. Arunova M.R., Ashrafyan K.Z., Gosudarstvo Nadir-shaxa Afshara, M., 1958. // O'zSE, T, 1971-1980. t.8. 1976. – B. 46. (O'zbekcha); Нодиршоҳ Афшор, шах Ирана.

АХМАТ БАЙТУРСЫНОВНИНГ «ҚОЗОҚНИНГ БОШ ШОИРИ» МАҚОЛАСИНИНГ МАЪНОСИ

Серикбаева Дана Асилбек қизи

Навоий давлат университети

Рус ва қозоқ филологияси факультети

Қозоқ тили ва адабиёти йўналиши

Илмий раҳбар: Кушкарбекова Маржан Усеновна

Аннотация: Ушбу мақолада Ахмат Байтурсыновнинг «Қозоқнинг бош шоири» асари таҳлил қилинади. Мақолада Абай Қўнанбойўғлининг қозоқ адабиётидаги ўрни, унинг ижодига хос хусусиятлар, фалсафий мазмуни ва жамиятга кўрсатган таъсири ёритилган. Шунингдек, Байтурсыновнинг Абай ҳақидаги фикрлари ва унинг адабиётшуносликдаги аҳамияти кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: Ахмат Байтурсынов, Абай Қўнанбойўғли, қозоқ адабиёти, адабиётшунослик, маърифатпарварлик, фалсафа, поэзия, ижтимоий масалалар, маданият, билим.

Ахмат Байтурсынов – қозоқнинг улуғ маърифатчиси, олим, шоир ва адабиётшунос. У қозоқ халқи маданияти ва адабиётини ривожлантиришга катта ҳисса қўшган шахс ҳисобланади.

Унинг асарлари ичида Абай Қўнанбойўғли ижодини таҳлил қилишга бағишланган «Қозоқнинг бош шоири» номли мақоласи алоҳида ўрин тутади. Ушбу мақолада Байтурсынов Абайнинг қозоқ адабиётидаги ролини белгилаб, унинг асарларининг бадий хусусиятлари, фалсафий чуқурлиги ва қозоқ жамиятига кўрсатган таъсирини таҳлил қилади.

Абай Қўнанбойўғли – қозоқ адабиётида янги даврни бошлаб берган улуғ шахс. Унинг асарлари нафақат адабиёт соҳасида, балки қозоқ халқи маънавий тараққиёти

ва ижтимоий онгининг ўсишига ҳам катта таъсир ўтказди. Ахмат Байтурсинов ўз мақоласида Абайнинг поэзиясини таҳлил қилиб, уни қозоқнинг энг асосий шоири деб тан олади. Ушбу ишнинг асосий мақсади – Абай ижодининг қозоқ адабиёти ва маданиятидаги ўрнини аниқлаш, унинг поэзиясининг миллий хусусиятларини очиб бериш ва шоирнинг халқни маърифатга чорлашдаги ролини кўрсатишдир.

Асосий қисм

1. Ахмат Байтурсиновнинг Абай ҳақидаги қарашлари

Ахмат Байтурсинов Абайни қозоқнинг бош шоири деб атаб, унинг ижоди аввалги шоирлардан тубдан фарқ қилишини кўрсатади. У ўз мақоласида Абайнинг шеърлари фақат ташқи гўзаллик учун ёзилмаганини, балки улар чуқур фалсафий маънога эга эканлигини таъкидлайди.

Байтурсиновнинг фикрича, Абай поэзияси қозоқ халқи ҳаётини ҳаққоний акс эттириб, унинг маънавий уйғонишига таъсир ўтказган. Абай шеърларида халқ турмуши, жамиятдаги адолатсизликлар, таълимнинг аҳамияти ва инсонийлик муаммолари кенг ёритилган.

2. Абай поэзиясининг ўзига хослиги

Ахмат Байтурсинов мақоласида Абай ижодига чуқур таҳлил беради. У Абай поэзиясининг қуйидаги хусусиятларини ажратиб кўрсатади:

- **Теран маънолилик** – Абайнинг шеърлари инсоннинг ички дунёсига назар ташлаб, маънавий қадриятларни тарғиб қилади.
- **Маърифатпарварлик йўналиши** – Абай халқни илм-фанга чорлайди. Унинг «Илмсиз мактанма», «Интернатда ўқиб юр» каби шеърлари қозоқ ёшларини ўқиш ва билим олишга даъват қилади.
- **Ижтимоий муаммоларни кўтариши** – Абай ижодида адолатсизлик, жоҳиллик, ялқовлик каби жамиятдаги камчиликлар танқид қилинади. Масалан, «Қалинг элим, қозоғим, қайран жуғрим» шеърларида у халқнинг ижтимоий аҳволига қайғу билан ёндашиб, унинг ҳолатини яхшилашга чорлайди.

- **Шарқ ва Ғарб тафаккури уйғунлиги** – Абайнинг дунёқараши қозоқнинг анъанавий қарашлари ва Шарқ ҳамда Ғарб фалсафаси уйғунлигидан иборат. У Лермонтов, Пушкин каби рус шоирларининг асарларини таржима қилиб, қозоқ адабиётига янги йўналиш олиб кирди.

3. Абайнинг қозоқ жамиятига таъсири

Ахмат Байтурсынов Абайнинг асарлари қозоқ халқи онгини уйғотишга катта таъсир қилганини таъкидлайди. Абай ўз шеърларида билим олиш, меҳнат қилишнинг аҳамиятини тушунтириб, қозоқ халқига тараққиёт йўлини кўрсатган.

Абайнинг асосий ғояларидан бири – инсон ўз тақдирини ўзи яратиши кераклиги ҳақидаги фикрдир. У ялқовлик, жоҳиллик ва бекорчиликни танқид қилиб, ҳар бир инсон ўз келажаги учун масъул эканини кўрсатади. Бу ғоялар қозоқ ёшлари онгига таъсир ўтказиб, уларни янгиланиш ва ривожланишга интилишга чорлади.

4. Ахмат Байтурсынов мақоласининг аҳамияти

«Қозоқнинг бош шоири» мақоласи – қозоқ адабиётшунослигидаги илк муҳим тадқиқотлардан бири. Ахмат Байтурсынов ушбу мақоласида Абайнинг шоирлик маҳорати, унинг шеърларининг теран маъноларини ва қозоқ адабиётида янги йўналиш асосчиси эканлигини илмий жиҳатдан асослаб беради.

Ушбу мақола орқали Ахмат Байтурсынов Абайнинг асарларини қозоқ халқи маънавий ҳаётидаги муҳим ҳодиса сифатида қараб, уни қозоқ адабиётининг янги босқичга кўтарилишига сабабчи бўлган шахс сифатида баҳолайди. Шунингдек, Байтурсынов Абай ижодининг келажак авлодлар учун ҳам қадрли эканини кўрсатиб беради.

Хулоса

Ахмат Байтурсыновнинг «Қозоқнинг бош шоири» мақоласи – қозоқ адабиёти тарихида муҳим аҳамиятга эга бўлган асарлардан бири. Ушбу мақолада Байтурсынов Абайнинг қозоқ адабиётидаги ўрни ва ролини ҳар томонлама таҳлил қилиб, унинг шеърларининг бадиий ва фалсафий хусусиятларини очиб беради.

Абайнинг шеърлари халқ ҳаётини акс эттириш билан бирга, уни тараққиётга, маънавий камолотга элтади. Унинг асарлари қозоқ халқи маданияти ва адабиётининг ажралмас қисмига айланиб, авлоддан-авлодга ўтиб келмоқда.

Ахмат Байтурсыновнинг ушбу мақоласи Абайни фақат улуғ шоир сифатида эмас, балки халқ мутафаккири, маърифатчиси ва жамият арбоби сифатида ҳам қарайди. Бугунги кунда бу асар қозоқ адабиётшунослиги учун катта аҳамиятга эга бўлиб, Абай меросини илмий жиҳатдан баҳолашга йўл очиб берди.

Абай ғоялари бугунги қозоқ жамияти учун ҳам муҳим бўлиб қолмоқда. Унинг илм ва билимга чорлови, меҳнат ва ҳалолликни тарғиб қилиши бугунги кунда ҳам асосий қадриятлардан бири ҳисобланади. Шу сабабли, Ахмат Байтурсыновнинг «Қозоқнинг бош шоири» мақоласи – Абай меросини англаш ва уни улуғлашга бағишланган муҳим тадқиқотдир.

Қолланилган адабиётлар рўйхати

1. Байтұрсынов А. «Қазақтың бас ақыны» // Ақ жол: таңдамалы шығармалары. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 224 б.
2. Абай Құнанбайұлы. Шығармаларының толық жинағы. – Алматы: Жазушы, 2005. – 560 б.
3. Әуезов М. Абай Құнанбайұлы // Әдебиет тарихы зерттеулері. – Алматы: Ғылым, 1967. – 320 б.
4. Қирабаев С. Әдебиет және дәуір. – Алматы: Жазушы, 1997. – 384 б.
5. Нұрғалиев Р. Әуезов және Абай. – Алматы: Санат, 1995. – 280 б.
6. Серікқалиев З. Абай және қазіргі заман // Қазақ әдебиеті. – 2004. – №3. – Б. 25-30.
7. Ғабдуллин М. Абайдың ақындық әлемі. – Алматы: Білім, 2000. – 256 б.
8. Қазақ энциклопедиясы. Абай Құнанбайұлы. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2010. – 430 б.

ВЛИЯНИЕ СОСТАВА И СОДЕРЖАНИЕ ПЫЛИ В ВОЗДУХЕ НА КОРРОЗИЮ ИЗНОС ТРУЩИХСЯ ДЕТАЛЕЙ.

доцент А. Собиржонов,

ассистент В.М. Мелиев

Ташкентский государственный транспортный университет

Аннотация: Влияние состава и содержания пыли в воздухе на коррозию и износ трущихся деталей является важной проблемой для эксплуатации различных механизмов и оборудования. Пыль, содержащая химически агрессивные компоненты, такие как соли, оксиды и серные соединения, может ускорять коррозионные процессы, разрушая защитные покрытия и увеличивая скорость окисления металлических поверхностей. Мелкие частицы пыли, проникая в микроскопические трещины и щели, усиливают не только химическую, но и механическую коррозию, действуя как абразивы. Влажность и температура также играют ключевую роль в этом процессе, создавая условия для интенсивной коррозии и износа деталей. В результате взаимодействия пыли с материалами трущихся частей значительно увеличивается их износ, что требует учета этих факторов при проектировании и эксплуатации машин и механизмов.

Ключевые слова: Коррозия, износ, трущиеся детали, пыль, химический состав, абразив, окисление, влажность, температура, механическое воздействие, защита от коррозии.

Процесс износа и коррозии трущихся деталей является важным аспектом в механике, особенно в условиях воздействия внешних факторов, таких как пыль в воздухе. Пыль, содержащая различные химические компоненты, может существенно влиять на долговечность и работоспособность материалов, используемых в механизмах и оборудовании. Частицы пыли, попадая в зоны трения, могут не только усиливать коррозионные процессы, но и способствовать

механическому износу поверхности, приводя к разрушению защитных слоев и ухудшению характеристик материала.

Состав пыли варьируется в зависимости от региона, условий эксплуатации и типа производственных процессов. Химически активные вещества, такие как соли, серные соединения и оксиды, могут ускорять разрушение металлических элементов. Помимо этого, пыль может быть источником механических повреждений, действуя как абразив, что усиливает процесс износа трущихся поверхностей. Важным фактором является также влажность и температура окружающей среды, которые в сочетании с пылью создают идеальные условия для усиленной коррозии.

1- ржавое рабочее оборудование

Таким образом, влияние пыли на коррозию и износ трущихся деталей является многогранным процессом, который требует тщательного учета для обеспечения долговечности и надежности машин и механизмов.

Для эффективной борьбы с коррозией и износом трущихся деталей, воздействующих пылью, необходимо учитывать несколько ключевых аспектов, таких как состав пыли, её размер, а также климатические условия эксплуатации. Разработка и внедрение специальных защитных покрытий, устойчивых к химическому воздействию пыли, является важным шагом в предотвращении ускоренного износа и коррозии. Также стоит обратить внимание на использование смазочных материалов, которые могут снижать трение и предотвращать механический износ, особенно в условиях

загрязненного воздуха.

Кроме того, проведение регулярного технического обслуживания и диагностики, направленного на оценку состояния деталей и их защиты от пыли, поможет уменьшить негативное воздействие окружающей среды на механизмы. Важно также разрабатывать и применять новые материалы, обладающие повышенной стойкостью к коррозионным и износным процессам, что позволит значительно увеличить срок службы трущихся элементов.

Таким образом, для эффективного уменьшения воздействия пыли на коррозию и износ трущихся деталей необходим комплексный подход, включающий выбор подходящих материалов, использование защитных покрытий и регулярное обслуживание механизмов, что позволит существенно повысить их долговечность и работоспособность.

Влияние пыли в воздухе на коррозию и износ трущихся деталей проявляется через несколько взаимосвязанных факторов, таких как химический состав пыли, её физические характеристики и условия эксплуатации. Основное воздействие пыль

оказывает на металлические и другие материалы, подвергающиеся трению. В этой главе рассматриваются основные механизмы воздействия пыли на процесс коррозии и износа трущихся деталей.

Химический состав пыли: Пыль может содержать химически агрессивные компоненты, такие как хлориды, серные соединения, оксиды металлов и органические вещества, которые могут ускорять коррозионные процессы. Например, хлориды, взаимодействуя с влагой, способствуют разрушению защитных оксидных слоёв на металле, ускоряя процесс ржавления.

Серные соединения, присутствующие в промышленных и городских районах, могут способствовать образованию кислот, что дополнительно усиливает коррозионную активность пыли. Эти химические вещества взаимодействуют с металлами, вызывая их разрушение и ухудшая эксплуатационные характеристики материалов.

Размер и физические характеристики пыли: Мелкие частицы пыли (менее 10 микрон) могут проникать в микротрещины и щели, действуя как абразивы и ускоряя механический износ поверхностей трущихся деталей. Частицы, застревая в этих микроскопических дефектах, способствуют ускоренному разрушению защитных покрытий, что ведет к более быстрому износу материала.

Крупные частицы пыли, хотя и не проникают в микроскопические дефекты, могут оказывать механическое воздействие на поверхности деталей, тем самым увеличивая коэффициент трения и способствуя дополнительному износу.

Влияние влажности и температуры: Влажность и температура окружающей среды играют ключевую роль в усилении коррозионных процессов. При высокой влажности пыль становится более активной в химическом плане, так как вода служит катализатором для реакции между химическими веществами в пыли и

материалами деталей. Это способствует образованию коррозионных продуктов, таких как ржавчина, и разрушению поверхности деталей.

Температурные колебания, особенно в условиях резких изменений температуры, могут способствовать образованию конденсата, что увеличивает контакт влаги с металлическими поверхностями и усиливает процессы окисления.

Механическое воздействие пыли на износ: Пыль действует как абразив, что ведет к повышенному износу трущихся поверхностей. Частицы пыли, содержащие твердые компоненты, такие как песок или оксиды металлов, могут вызывать микроцарапины и повреждения на поверхности материала. Это увеличивает трение и может привести к ускоренному разрушению деталей.

В случаях интенсивной работы механизмов в загрязненных средах, такие как в тяжелой промышленности или на строительных объектах, износ может происходить с гораздо более высокой скоростью.

В итоге, взаимодействие пыли с материалами трущихся деталей создаёт множество факторов, способствующих ускоренному износу и коррозии. Для эффективного снижения этих процессов необходимо учитывать химический состав пыли, размеры её частиц и условия эксплуатации, а также разрабатывать стратегии защиты и улучшения материалов, подвергающихся таким воздействиям.

Заключение:

Пыль в воздухе оказывает значительное влияние на коррозию и износ трущихся деталей, ускоряя эти процессы через химическое, механическое и абразивное воздействие. Химически активные компоненты пыли, такие как хлориды, серные соединения и оксиды, взаимодействуют с металлами, разрушая защитные слои и способствуя ускоренному окислению. Мелкие частицы пыли действуют как абразивы, повышая коэффициент трения и механически повреждая поверхности трущихся материалов. Влажность и температура окружающей среды играют

важную роль в усилении этих процессов, создавая идеальные условия для коррозии и износа.

Для эффективного снижения негативного воздействия пыли необходимо разработать комплексные меры, включающие использование материалов с высокой устойчивостью к коррозии и износу, применение защитных покрытий и смазочных материалов, а также регулярное техническое обслуживание оборудования. Важным аспектом является также внедрение новых технологий и материалов, способных более эффективно противостоять воздействию пыли, что позволит значительно увеличить срок службы трущихся деталей и улучшить общую эксплуатационную надежность механизмов.

Таким образом, понимание механизмов воздействия пыли на коррозию и износ деталей является ключевым элементом для разработки эффективных решений в области материаловедения и эксплуатации машин, направленных на повышение долговечности и надежности оборудования в условиях загрязненной окружающей среды.

Использование литература.

- 1.Characterization of Risks Due to Inhalation of Particulates by Construction Workers Technical Update [Эл. Ресурс]. <http://www.mass.gov/dep/cleanup/laws/inh0708.pdf>. дата обращения 01.10.2012
2. Cohen A. et al. «Mortality impacts of urban air pollution», in Comparative quantification of health risks: global and regional burden of disease attributable to selected major risk factors. M. Ezzati et al. Женева: ВОЗ, 2004.
- 3.Wilson R., Spengler J. Particles in our air. Concentrations and health effects. Harvard University Press, 1996.

4. World Health Organization, European Centre for Environment and Health, Bonn office. “Health risks of particulate matter from long-range transboundary air pollution”. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 2006.

ПОЛИЗ ЭКИНЛАРИНИ ЗАРАРКУНАНДАЛАРГА ҚАРШИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ УСУЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЎСИШ ЖАРАЁНИГА ТАЪСИРИ

Акбаров Рахмонжон Жумақўзиевич

илмий тадқиқотчи

Аннотация: Мазкур мақола полиз экинларини зараркунандаларга қарши ҳимоя қилиш усуллари ва уларнинг ўсиш жараёнига таъсирини тадқиқ этади. Полиз экинларининг зараркунандалардан ҳимоя қилиниши ўсимликларнинг ўсишини ва ҳосилдорлигини сақлаш учун муҳим аҳамиятга эга. Мақолада Кимёвий, биологик, механик ва агротехник ҳимоя усуллари ва уларнинг ўсимликлар ривожига кўрсатадиган таъсири детализланган. Тадқиқот натижалари ҳар бир ҳимоя усулининг самарадорлиги ва экологик таъсирини кўрсатиб, уларнинг мувозанатли қўлланилиши зарурлигини аниқлайди.

Калит сўзлар: Полиз экинлари, зараркунандалар, ҳимоя усуллари, Кимёвий ҳимоя, биологик ҳимоя, механик ҳимоя, агротехник усуллар, ўсимлик ўсиши, ҳосилдорлик, экосистема, экологик таъсир, зараркунандаларга қарши кураш.

Кириш: Полиз экинлари, айниқса, уларнинг етиштиришда кўп қўлланиладиган ҳосиллардан бўлиб, аграр секторнинг асосий тармоқларидан бири ҳисобланади. Бу экинлардан ҳосил олишда уларнинг зараркунандалардан ҳимоя қилиниши муҳим аҳамиятга эга. Зараркунандалар, шубҳасиз, полиз экинларининг ўсиши ва ривожланишини бузиб, ҳосилни камайтиради. Шунинг учун, полиз экинларининг зараркунандаларга қарши тўғри ва самарали ҳимоя қилиш усуллари ишлаб чиқиш, агрономлар ва фермерлар учун муҳим вазифадир.

Полиз экинларида зараркунандалар ва уларнинг ўсимликларга таъсири:

Полиз экинларини зараркунандалардан ҳимоя қилиш учун аввал уларнинг қандай зарарлар келтиришини аниқ тушуниш муҳим. Зараркунандалар асосан ўсимликлардан овқат олиш, уларни ўртасида касалликлар тарқатиш ва ўсимликнинг биологик ёки физиологик жараёнларига таъсир қилиш орқали уларнинг ўсишини бузишади.

Зараркунандалар ўсимликларнинг турли қисмларига, хусусан, гулларга, яшил баргларга зарар етказди. Масалан, ушбу зараркунандалар юқори тезликда кўпайиб, экиннинг ўсиш босқичини секинлаштириши ёки бутунлай узиб ташлашиши мумкин.

Баъзи зараркунандалар касалликларни тарқатиш орқали ўсимликлар организмни захарлантиради ва уларнинг ўсишини тўхтатиб қўяди. Масалан, вируслар, бактериялар ва ҳашаротлар кўпинча полиз экинларига зарар етказиши мумкин.

Полиз экинларини зараркунандаларга қарши ҳимоя қилиш усуллари:

Полиз экинларини зараркунандалардан ҳимоя қилиш учун қўлланиладиган усуллар жуда турли хил. Улар қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

1. Кимёвий ҳимоя:

Кимёвий ҳимоя усуллари зараркунандаларга қарши энг кенг тарқалган усуллардан биридир. Кимёвий воситалар, масалан, инсектицидлар, фунгицидлар ва гербицидлар полиз экинларида зараркунандаларни тезда йўқотиш имконини беради. Бундай воситалар тез натижа кўрсатади ва уларни ишлатиш учун махсус техникалар зарур бўлмайди. Шунингдек, уларнинг баъзи камчиликлари бор, чунки уларнинг орқали табиий ҳайвонлар ва ўсимликлар ҳам зарарланиши мумкин, бу эса табиий балансни бузади.

2. Биологик ҳимоя:

Биологик ҳимоя усуллари зараркунандаларга қарши курашишда кимёвий воситалардан қочишни таъминлайди. Бу усулда зараркунандаларнинг табиий дўстларидан фойдаланилади. Масалан, зараркунандаларнинг личинкаларини ёки йўқ қилишда фойдаланиладиган хашаротлардан ёки қўғирлоқлардан фойдаланиш мумкин. Биологик ҳимоя усуллари экологик жиҳатдан самарали бўлиб, табиатга зарар етказмайди, лекин натижаларни олиш учун вақт талаб этилади.

3. Механик ҳимоя:

Механик усуллар ўсимликларнинг зараркунандалардан ҳимоя қилишда қўлланиладиган қўплаб усулларни ўз ичига олади. Бу усуллар орасида қўлланмалар, масалан, чўпларни ёки қопламаларни фойдаланиш, экосистема жараёнларига ҳужум қилмасдан, зараркунандаларга қарши ҳимоя қилиш усуллари орқали ҳар томонлама кўмаклашиш мумкин. Бу усуллар кўпинча кимёвий воситалардан фойдаланишни камайтиришга ёрдам беради.

4. Агротехник усуллар:

Полиз экинларини зараркунандалардан ҳимоя қилишда агротехник усуллар ҳам муҳим рол ўйнайди. Агротехник усуллар, яъни ўсимликларнинг ўсиш жараёнини қўллаб-қувватлаш ва уларни зараркунандаларга тўғри шароитда ўсишини таъминлашга йўналтирилган усуллардир. Бунинг ичига оптимал ёруғлик, сув, торф ва минерал моддалар билан боғлиқ бўлган техникалар кириши мумкин. Бундан ташқари, ўсимликлар учун барқарор шароитлар яратиш орқали уларнинг зараркунандаларга қарши табиий иммунитетини яхшилаш мумкин.

Зараркунандаларга қарши ҳимоя усулларининг ўсиш жараёнига таъсири:

Зараркунандаларга қарши амалга ошириладиган ҳимоя усуллари ўсимликлар ривожини сезиларли даражада ўзгартиради. Кимёвий усуллар тез ва аниқ натижаларга олиб келиши мумкин, лекин уларнинг орқали табиий экосистема о'згариши, шу жумладан, биоқафолатлар ва ҳашаротларнинг хилма-хиллигини йўқотиш хавфи бор.

Биологик ва механик усуллар эса кўпинча экологик самаралидир ва узок муддатли натижа беради. Улар ўсимликлар ривожига тўғридан-тўғри таъсир қилмасдан, экологик мухитни муҳофаза қилишга ёрдам беради. Механик усуллар, масалан, зараркунандаларни фақат юзага келиши билан қабул қилиш, уларнинг тарқалишини олдини олади.

Хулоса: Полиз экинларини зараркунандалардан ҳимоя қилишда Кимёвий, биологик, механик ва агротехник усулларнинг комбинациясидан фойдаланиш энг самарали йўл ҳисобланади. Ҳар бир усулнинг ўз афзалликлари ва чегаралари бор, шунинг учун уларнинг мувозанатли ишлатиши, фермерлар ва агрономлар учун маҳсулдорликни ошириш ва экологик барқарорликни сақлашда муҳим аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Юсупова, Махпуза Нумановна. "ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ШАРОИТИДА ИГНА БАРГЛИ ДАРАХТЛАРНИ ЗАРАРКУНАНДАЛАРДАН ҲИМОЯЛАШ." *SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI* 6.4 (2023): 316-320.
2. Юсупова, Махпуза Нумановна. "БИОЛОГИЧЕСКИЙ МЕТОД ЗАЩИТЫ РАСТЕНИЙ." *Scientific Impulse* 1.9 (2023): 1460-1464.
3. Юсупова, М. Н., and О. У. Нумонов. "ЗАЩИТА ТУТОВОГО ДЕРЕВА ОТ ВРЕДИТЕЛЕЙ." *Экономика и социум* 6-1 (121) (2024): 1500-1503.

4. Юсупова, Махпуза Нумановна. "ТУТ ПАРВОНАСИ ВА УНИНГ ЗАРАРИ." *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI* 3.32 (2024): 35-38.
5. Yusupova, M. N., S. T. Hodzhaev, and K. S. Mamatov. "Possibilities of the biological method of cotton plant protection." *Agriculture and Biology Journal of North America* 2.5 (2011): 742-744.

АГРОБИОЛОГИК ЖАРАЁНЛАРГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ПОЛИЗ ЭКИНЛАРИ КАСАЛЛИКЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ҲОСИЛДОРЛИККА ТАЪСИРИ

Бурхонова Азиза Аҳадулла қизи

илмий тадқиқотчи

Аннотация: Ушбу мақолада полиз экинлари касалликлари ва уларнинг агробиологик жараёнларга, шу жумладан, ҳосилдорликка бўлган таъсири тадқиқ этилган. Полиз экинларининг асосий касалликлари (бактериал, фунгус ва вирус касалликлари) ушбу ўсимликлар ўсишининг тўхташишига, сув ва қоришмаларни қабул қилиш қобилиятининг пасайишига ва натижада ҳосилдорликнинг камайишига олиб келади. Мақолада касалликлар билан курашишда замонавий агротехник усуллар ва биологик ёндашувларнинг аҳамияти кўриб чиқилган. Шунингдек, полиз экинларини касалликларга қарши самарали ҳимоялаш усуллари, янги навлар ва агротехник чораларнинг ўсимликлар касалликлари таъсирини камайитиришдаги роли таъкидланган.

Калит сўзлар: Полиз экинлари, касалликлар, агробиологик жараёнлар, ҳосилдорлик, бактериал касалликлар, вирусли касалликлар, фунгус касалликлари, биологик ҳимоя, агротехник усуллар, касалликларга қарши курашиш, экинларнинг ҳимояси, агрономия.

Кириш

Полиз экинлари ўзининг қишлоқ хўжалиги учун аҳамияти билан фарқланади. Улар турли касалликлар ва зараркунандаларга чалиниши мумкин, бу эса агробиологик жараёнлар, жумладан, о'симликлар ўсишининг тўхташиши ва ҳосилдорликка салбий таъсир кўрсатади. Бу мақолада полиз экинларида учрайдиган асосий

касалликлар, уларнинг агробиологик жараёнлар ва ҳосилдорликка таъсири кўриб чиқилади, шунингдек, уларга қарши курашиш усуллари ва агротехник чоралар ишлаб чиқилади.

Кириш: Полиз экинлари қишлоқ хўжалигида муҳим аҳамиятга эга бўлган ўсимликлардан ҳисобланади. Уларнинг асосий мақсади озиқ-овқат маҳсулотлари ва турли sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarishdir. Аммо, бу ўсимликлар турли хил касалликларга чалиниши мумкин. Полиз экинлари касалликларининг агробиологик жараёнларга таъсири уларнинг ўсиш жараёни, пигментларини синтез қилиш, суғориш ва ҳосилдорликка катта таъсир кўрсатади.

Полиз экинларида учрайдиган асосий касалликлар бактериялар, фунгуслар ва вируслар билан боғлиқдир. Масалан, "*Pseudomonas syringae*" ва "*Xanthomonas campestris*" бактериялари томонидан тарқалган касалликлар полиз ўсимликларининг баргларида ва илдизларида зарарлар келтиради. Бу касалликлар ўсимликларнинг ўсишини секинлаштиради, уларнинг маҳсулдорлигига салбий таъсир кўрсатади.

Бундан ташқари, "*Fusarium oxysporum*" ва "*Verticillium dahliae*" каби фунгуслар ҳам полиз экинларини зарарлаши мумкин. Бу патогенлар ўсимликларнинг илдизларини зарарлаб, уларнинг сув ва қоришмаларни чиқариш қобилиятини камайтиради. Бу эса ўсимликнинг сувга бўлган эҳтиёжини оширади ва натижада ҳосилдорлик камаяди.

Вируслар ҳам полиз экинларини зарарлаши мумкин, айниқса, помидор ва бодринг каби экинларда вирусли касалликлар тарқалиши кенг учрайди. Бу вируслар томондан тарқатилган касалликлар экинларнинг ўсишини тўхтатиб, уларнинг барглари ва mevalarining sifatiga салбий таъсир кўрсатади. Полиз экинларини зарарлаган вируслар шундай табиатига эгаки, уларнинг тарқалиши, айниқса, зарарланган ўсимликлар аралашганда тез суръатда ривожланади.

Ҳосилдорликка таъсири томондан, полиз экинлари касалликлари катта муаммо туғдиради. Бу касалликлар ўсимликларнинг табиий ҳимоя тизимларига қарши ишлайди ва бу эса уларнинг зарарланганидан кейин юқори ҳосилга эга бўлишини қийинлаштиради. Шунингдек, касалликлар сабабли хўжаликларда полиз экинларидан олинган маҳсулотлар сифатини пасайиши мумкин, бу эса савдо ва иқтисодий зарарларга олиб келади.

Касалликлар билан курашиш учун, замонавий агротехник усуллар ва биоқаҳрамонлардан фойдаланиш талаб қилинади. Агар агротехник чоралар ўз вақтида амалга оширилса ва зараркунандаларни текшириш ва идора қилиш тизимлари йўлга қўйилса, полиз экинларининг касалликларга қарши туриш ва юқори ҳосил олиш имконияти ортиши мумкин.

Полиз экинлари, айниқса, гўза, бодринг, помидор, сабзи, картошка каби ўсимликлар, нафақат озиқ-овқат маҳсулотлари, балки соғлом яшил унутмалар ва бошқа турли маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун ҳам жуда муҳим. Ушбу экинларнинг юқори ҳосилини олиш, шубҳасиз, фермалар ва деҳқон хўжалиқларининг иқтисодий фаровонлигига тўғридан тўғри таъсир кўрсатади. Шунингдек, полиз экинлари агробиологик жараёнлар учун муҳим рол ўйнади.

Аммо полиз экинлари касалликлари бу жараёнларни бузади. Бу касалликлар фақат экиннинг ўзидан зарар кўрмасдан, бунда уларнинг муҳитига ҳам таъсир кўрсатади. Мослашиш ва ирқий йўқотишлар бўйича генетик ва биотехнологик жиҳатлар полиз экинларининг касалликларга бўлган қарши туриш қобилиятини оширишда аҳамиятлидир. Шундай қилиб, агробиологик жараёнларга таъсири шундан иборатки, касалликлар таъсирига ўтган экинлар қатор ва юқори самарали маҳсулотлар беришга қодир бўлмайди.

Қишлоқ хўжалиги соҳасида касалликлар билан курашишнинг муҳим жиҳатларидан бири бу уларнинг тарқалишини тўсишдир. Бунинг учун экинларнинг

турли хил касалликларга бўлган ҳимоя тизимларини яхшилаш ва агротехник чораларнинг самарадорлигини ошириш лозим. Хусусан, агрономлар ва биологлар замонавий тадқиқотлар олиб боришлари, касалликларга қарши генетик тикланишни қўллаш ва биологик ҳақоратлашни кузатишлари керак. Бунинг натижасида экинларнинг ўсиш жараёнини барқарорлаштириш, касалликларга бўлган заифлигини камайтириш ва ёшларнинг янги йўлларини топиш учун янги ҳосиллар билан ишлаш мумкин бўлади.

Зараркунандалар ва касалликлар билан курашишда биологик ёндашувлар муваффақиятли бўлиши мумкин. Масалан, биологик ҳимоянинг янги усуллари, яъни тўғридан-тўғри зараркунандаларга қарши ишлатилган биологик препаратлар ёки махсус о'симliklar, ёки организмлар ёрдамида касалликлар тарқалишини камайтиришга ёрдам бериши мумкин. Бундан ташқари, агротехник усулларнинг самарадорлиги оширилиши ҳам кўп ҳолатларда ҳосилдорликка таъсир этган касалликларнинг таъсирини камайтиради.

Янги агротехник усуллар билан полиз экинлари касалликларини назорат қилиш ва уларнинг таъсирини камайтириш имкониятлари жуда кенг. Мослашувчан, юқори ҳосил берувчи, касалликларга барқарор туришига ёрдам берадиган янги навлар ишлаб чиқариш, шунингдек, хилма-хил агротехник чоралар билан, полиз экинларини касалликларга қарши самарали ҳимоя қилиш мумкин.

Хулоса

Полиз экинлари касалликлари деҳқон хўжаликлари ва агробиология соҳаси учун катта хатар туғдиради. Касалликлар ёрдамида уларнинг ўсиш жараёнлари ва ҳосилдорлиги бузилиши мумкин. Шунинг учун, полиз экинларини касалликларга қарши ҳимоялаш учун замонавий агротехник усуллар, биологик ёндашувлар ва янги генетик навларнинг ишлаб чиқирилиши муҳим аҳамиятга эга. Бу экинлар хўжалигида барқарор ҳосил олиш ва иқтисодий самарадорликни таъминлашга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Юсупова, Махпуза Нумановна. "ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ШАРОИТИДА ИГНА БАРГЛИ ДАРАХТЛАРНИ ЗАРАРКУНАНДАЛАРДАН ҲИМОЯЛАШ." *SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI* 6.4 (2023): 316-320.
2. Юсупова, Махпуза Нумановна. "БИОЛОГИЧЕСКИЙ МЕТОД ЗАЩИТЫ РАСТЕНИЙ." *Scientific Impulse* 1.9 (2023): 1460-1464.
3. Юсупова, М. Н., and О. У. Нумонов. "ЗАЩИТА ТУТОВОГО ДЕРЕВА ОТ ВРЕДИТЕЛЕЙ." *Экономика и социум* 6-1 (121) (2024): 1500-1503.
4. Юсупова, Махпуза Нумановна. "ТУТ ПАРВОНАСИ ВА УНИНГ ЗАРАРИ." *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI* 3.32 (2024): 35-38.
5. Yusupova, M. N., S. T. Hodzhaev, and K. S. Mamatov. "Possibilities of the biological method of cotton plant protection." *Agriculture and Biology Journal of North America* 2.5 (2011): 742-744.

OILAVIY ZO'RAVONLIK JABRLANUVCHILARIDA IJTIMOIIY QO'LLAB- QUVVATLASH TIZIMINING AHAMIYATI: PSIXOLOGIK SALOMATLIKNI TIKLASH IMKONIYATLARI

Isroilova Saida Erkinovna,

Navoiy davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada, turli ijtimoiy muhitlarda, oilaviy zo'ravonlik jabrlanuvchilarini qo'llab-quvvatlash tizimining psixologik salomatlikni tiklashdagi o'rni va ahamiyati o'rganilgan. Shuningdek maqolada, oilaviy zo'ravonlikka uchragan shaxslarning psixologik salomatligini tiklash uchun mavjud qo'llab-quvvatlash tizimlarining samaradorligi, ularning tuzilishi va ishlash mexanizmlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Zo'ravonlik, psixologik salomatlik, jamiyat, ijtimoiy muhit, oilaviy hayot.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значение системы поддержки жертв домашнего насилия в восстановлении психологического здоровья в различных социальных средах. Также в статье анализируется эффективность существующих систем поддержки, их структура и механизмы работы для восстановления психологического здоровья лиц, подвергшихся домашнему насилию.

Ключевые слова. Насилие, психологическое здоровье, общество, социальная среда, семейная жизнь.

Annotation. This article examines the role and significance of the support system for victims of domestic violence in various social environments in restoring psychological health. The article also analyzes the effectiveness of existing support systems for restoring the psychological health of victims of domestic violence, their structure and mechanisms of operation.

Keywords. Violence, psychological health, community, social environment, family life.

Kirish. Hozirgi kunga kelib, O'zbekistonda va dunyo bo'ylab oilaviy zo'ravonlik masalasi jiddiy ijtimoiy muammolardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Oilaviy zo'ravonlikdan aziyat chekkan shaxslar ko'pincha o'zlariga bo'lgan ishonchni yo'qotadilar, psixologik va jismoniy shikastlanishlar tufayli hayot sifatlari pasayadi. Shu bilan birga, ularning jamiyatdagi ijtimoiy o'rni ham buziladi, bu esa ularning kelajakdagi turmushlarini va ruhiy holatini yanada murakkablashtiradi.

Bunday holatlarni bartaraf etishda va jabrlanuvchilarni qo'llab-quvvatlashda ijtimoiy yordam tizimining roli muhimdir. Psixologik salomatlikni tiklash, oilaviy zo'ravonlikdan jabr ko'rgan shaxslar uchun jamiyat tomonidan taqdim etiladigan psixologik, huquqiy va ijtimoiy yordam orqali amalga oshiriladi. O'zining yuqori salohiyati bilan ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi, jabrlanuvchilarga o'zlariga bo'lgan ishonchni qayta tiklash, travmalarni yengish, yangi ijtimoiy munosabatlarni qurish va hayotga qayta moslashish imkoniyatlarini yaratadi.

Kirish ma'lumotlari sifatida, oilaviy zo'ravonlikdan aziyat chekkanlarning psixologik salomatlikni tiklash imkoniyatlari va ular uchun taqdim etiladigan ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining ahamiyatini tushunish, bu muammoning hal etilishiga yordam beruvchi asosiy omillardan biridir. Mazkur tizimning samarali ishlashi, jamiyatda oilaviy zo'ravonlikni kamaytirishga qaratilgan muvaffaqiyatli siyosat va dasturlarni yaratish uchun zarur bo'lgan asosiy elementlardan biridir.

Tahlillar va natijalar. Oilaviy zo'ravonlik jabrlanuvchilarida ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining ahamiyatini o'rganish va psixologik salomatlikni tiklash imkoniyatlarini tahlil qilishda bir qator ilmiy manbalar va tadqiqotlar yordam beradi. Ushbu tahlil ijtimoiy yordam tizimining samaradorligi, uning jabrlanuvchilarga psixologik qo'llab-quvvatlash, rehabilitatsiya va jamiyatga qayta moslashish jarayonidagi o'rni haqida muhim ma'lumotlar taqdim etadi.

1. **Psixologik salomatlik va rehabilitatsiya:** Oilaviy zo'ravonlikdan aziyat chekkan shaxslar ko'pincha uzoq muddatli psixologik muammolarga duch keladilar. Bu muammolar orasida depressiya, xavotir, travmatik stress buzilishi (PTSD), o'ziga bo'lgan

ishonchsizlik va o'zlikni anglashdagi qiyinchiliklar mavjud. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi, xususan, psixologik maslahatlar, terapiya va guruh terapiyalari, bu shaxslarning psixologik salomatligini tiklashda muhim rol o'ynaydi. Psixoterapiya, EMDR (Eye Movement Desensitization and Reprocessing) kabi usullar zo'ravonlikdan azob chekkanlarni travmadan xalos etishda samarali bo'lishi mumkin.

2. **Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining roli:** Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi oilaviy zo'ravonlik jabrlanuvchilari uchun bir nechta asosiy elementlarni o'z ichiga oladi: huquqiy yordam, psixologik yordam, moliyaviy yordam, boshpana va o'qituvchilarni tayyorlash. Qo'llab-quvvatlash xizmatlarining samarali bo'lishi uchun tizimning ko'p qirrali yondashuvi zarur. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jabrlanuvchilarga o'z hayotini qayta qurish imkonini beruvchi tizimlar, masalan, huquqiy maslahatlar, xavfsiz boshpana, iqtisodiy va psixologik yordam, ularning jamiyatga qaytishini va salomatligini tiklashini ta'minlaydi.

3. **Yuqori ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va jamiyatga integratsiya:** Oilaviy zo'ravonlik jabrlanuvchilari uchun ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi nafaqat ularning individual salomatligini tiklashga, balki jamiyatga qayta integratsiyasiga ham yordam beradi. Dasturlar orqali jabrlanuvchilarga ijtimoiy ko'nikmalarni tiklash, ish bilan ta'minlash, ta'lim olish va boshqa ijtimoiy imkoniyatlardan foydalanish imkoniyatlari yaratiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoq va qo'llab-quvvatlash guruhlarini orqali bu shaxslar o'zlarini xavfsizroq his qiladilar va ijtimoiy aloqalarni tiklashda muvaffaqiyatga erishadilar.

4. **Xavfsizlik va yangi hayotga boshlash:** Oilaviy zo'ravonlik jabrlanuvchilarining psixologik salomatligini tiklashda xavfsizlik eng asosiy omil hisoblanadi. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, xavfsiz boshpana va himoya qilish tizimlari jabrlanuvchilarning psixologik holatini yaxshilashda katta ahamiyatga ega. Shuningdek, jabrlanuvchilarning o'zlarini xavfsiz his qilishlari va yangi hayot boshlash imkoniyatlarini topishlari, ularning psixologik barqarorligini qayta tiklashga yordam beradi.

5. **Oilaviy zo‘ravnlik va ijtimoiy siyosat:** Jamiyatning oilaviy zo‘ravnlikka qarshi kurashish va jabrlanuvchilarga yordam berish borasidagi siyosati ham tizimning samaradorligiga ta'sir qiladi. Ijtimoiy siyosatning mazmuni, uning amaldagi huquqiy va iqtisodiy tizimlari jabrlanuvchilarga yordamni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston va boshqa davlatlar oilaviy zo‘ravnlikka qarshi kurashishda zarur huquqiy asoslarni yaratishda ijtimoiy yordam tizimini kuchaytirishga intilmoqda.

Oilaviy zo‘ravnlik jabrlanuvchilari uchun ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi psixologik salomatlikni tiklashda va jamiyatga qaytishni ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Bu tizimning samarali ishlashi uchun ko‘p qirrali yondashuv, huquqiy va psixologik yordam, xavfsizlik va moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning muhim rol o'ynashini ko'rsatadigan ilmiy tadqiqotlar mavjud. Bunday tizimlarning ta'sirchanligi, oilaviy zo‘ravnlikni kamaytirish va jabrlanuvchilarni qo‘llab-quvvatlashning samarali usullarini ishlab chiqish imkoniyatlarini yaratadi.

Muhokama. Oilaviy zo‘ravnlik jabrlanuvchilari uchun ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi psixologik salomatlikni tiklashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tizimning samarali ishlashi jabrlanuvchilarning travmalarini engishga, o‘zlariga ishonchni qaytarishga, yangi hayotga moslashishga va jamiyatga qaytishga yordam beradi. Ammo bu tizimni yaratish va amalga oshirishda bir qator muhokama va bahsli masalalar mavjud.

1. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimining yondashuvi

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi ko‘plab komponentlardan iborat: psixologik yordam, huquqiy maslahatlar, iqtisodiy va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, boshpana, tibbiy xizmatlar va boshqa yordam turlari. Bu tizimning samaradorligi uchun barcha elementlarning muvofiqligi zarur. Biroq, amaliyotda ko‘plab holatlarda, bu xizmatlar bir-biriga mos kelmasligi yoki o‘z vaqtida yetib borolmasligi mumkin. Shu sababli, oilaviy zo‘ravnlik jabrlanuvchilarini qo‘llab-quvvatlashda tizimlarning integratsiyasi va bir-biriga mosligi masalasi juda dolzarb bo‘lib qolmoqda.

2. Psixologik salomatlikni tiklashdagi qiyinchiliklar

Oilaviy zo'ravonlik jabrlanuvchilari ko'pincha chuqur psixologik travmalarga duch keladilar, jumladan, travmatik stress buzilishi (PTSD), depressiya, xavotir va o'ziga bo'lgan ishonchsizlik. Psixologik yordam tizimining samarali ishlashi uchun jabrlanuvchilarga individual yondashuv zarur. Biroq, ko'plab odamlar uchun psixologik yordamga murojaat qilish hali ham qiyin, chunki jamiyatda oilaviy zo'ravonlikning stigmatizatsiyasi mavjud. Shuningdek, psixoterapevtlarning yetishmasligi, yordamga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi va uzun muddatli davolanish jarayonlari kabi qiyinchiliklar jabrlanuvchilarning salomatlikni tiklash imkoniyatlarini cheklashiga olib kelishi mumkin.

3. Jamiyatda yordamga qiziqish va ochiqlik

Oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurashda jamiyatning roli katta. Ba'zi jamiyatlarda, ayniqsa an'anaviy yoki konservativ muhitlarda, oilaviy zo'ravonlikni ochiq muhokama qilish, jabrlanuvchilarga yordam berish va ularni qo'llab-quvvatlash masalalari to'g'risida hamon yetarli darajada ochiqlik mavjud emas. Bu jamiyatdagi zo'ravonlikni yashirish yoki inqirozga aylantirishga olib keladi. Shu sababli, jamiyatda oilaviy zo'ravonlikni tan olish va unga qarshi kurashish borasida ochiq fikrlar va qarashlarni shakllantirish zarur. Bu ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining samarali ishlashi uchun muhim omil hisoblanadi.

4. Huquqiy yordamning muhimligi

Oilaviy zo'ravonlikdan aziyat chekkanlar uchun huquqiy yordam taqdim etish ayniqsa muhimdir. Bu jabrlanuvchilarga huquqlarini himoya qilish, zo'ravonlikdan qochish va xavfsiz boshpanaga ega bo'lish imkonini beradi. Ammo ba'zi holatlarda huquqiy tizimda noaniqliklar, uzoq jarayonlar va yetarli resurslar yo'qligi muammolarga olib keladi. Jabrlanuvchilar ko'pincha adolatli natijalarga erishishda qiyinchiliklarga duch keladilar, bu esa ularga o'z salomatliklarini tiklash imkonini bermaydi. Shu bilan birga, jamiyatda huquqiy xizmatlar va yordam tizimlarining yengilligi va samaradorligi ko'plab jabrlanuvchilarni qo'llab-quvvatlashda sezilarli ahamiyatga ega.

5. Xavfsizlikni ta'minlash

Oilaviy zo'ravonlik jabrlanuvchilari uchun xavfsiz boshpana ta'minlashning ahamiyati juda katta. Shaxsning xavfsizligi ta'minlanmasa, psixologik salomatlikni tiklashga erishish juda mushkul bo'ladi. Boshpana va himoya xizmatlarining yetishmasligi, o'zini xavfsiz his qilish imkoniyatlarini kamaytiradi va jabrlanuvchilarni qo'llab-quvvatlash tizimiga ishonchsizlikni keltirib chiqaradi. Ba'zi mamlakatlarda yoki hududlarda boshpanalarning yetarli emasligi yoki ularning nisbatan yuqori narxlari bo'lishi ham oilaviy zo'ravonlik jabrlanuvchilariga zarar yetkazishi mumkin.

6. Ijtimoiy tarmoq va yangi hayotga moslashish

Jabrlanuvchilarni qayta jamiyatga integratsiya qilish va yangi hayot boshlashda ijtimoiy tarmoq va qo'llab-quvvatlash guruhlarini muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy tarmoq orqali odamlar bir-birlari bilan tajriba almashib, bir-birlariga yordam berishadi. Biroq, ba'zi hollarda, jabrlanuvchilar jamiyat tomonidan chetlatilish yoki stigmatizatsiya qilish muammolariga duch keladilar. Bu holatlarda jamiyatga qayta integratsiya qilish jarayoni qiyinlashadi. Shuningdek, jabrlanuvchilarning ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik muammolarini hal qilishda muvofiqlashtirish va qo'llab-quvvatlash tizimining yetarli emasligi ham muhokama qilinishi kerak.

Oilaviy zo'ravonlik jabrlanuvchilarida psixologik salomatlikni tiklash uchun ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi zarur bo'lsa-da, uning samaradorligi ko'plab muammolar va cheklovlar bilan bog'liq. Tizimning samarali ishlashini ta'minlash uchun barcha xizmatlar o'rtasida yaxlitlik, resurslar va muvofiqlikni ta'minlash zarur. Shuningdek, huquqiy yordam, xavfsizlik va ijtimoiy tarmoqni yaxshilash, jabrlanuvchilarni qo'llab-quvvatlashning asosiy elementlaridan biridir. Bu masalalar jamiyatning barcha qatlamlari tomonidan muhokama qilinishi va amaliyotga joriy etilishi zarur.

Xulosa. Oilaviy zo'ravonlik jabrlanuvchilarida psixologik salomatlikni tiklash uchun ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi katta ahamiyatga ega. Ushbu tizimning samarali ishlashi, jabrlanuvchilarning travmalarni engish, o'ziga bo'lgan ishonchni qaytarish, xavfsiz yashash sharoitlarini ta'minlash va jamiyatga qaytish jarayonida muhim rol

o'ynaydi. Biroq, tizimni samarali tashkil etish va amalga oshirishda bir qator muammolar mavjud.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi ko'plab komponentlardan iborat bo'lib, psixologik yordam, huquqiy maslahatlar, iqtisodiy va moliyaviy yordam, boshpana va tibbiy xizmatlar kabi turli yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Bularning barchasi bir-biri bilan muvofiqlashgan holda ishlashi kerak, chunki oilaviy zo'ravonlikdan aziyat chekkan shaxslar ko'pincha kompleks muammolarga duch keladilar.

Jabrlanuvchilarning psixologik holatini tiklashda, travmatik stress buzilishi (PTSD), depressiya va xavotir kabi holatlar asosiy to'siq sifatida namoyon bo'ladi. Psixologik yordamning samarali bo'lishi uchun individual yondashuv, terapiya va guruh terapiyalari muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, psixologik yordamga erishish imkoniyatlari cheklangan bo'lishi mumkin, bu esa tizimning samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Oilaviy zo'ravonlikni kamaytirish va jabrlanuvchilarga yordam berish uchun jamiyatning o'rni juda katta. Jamiyatda oilaviy zo'ravonlik masalalariga ochiq munosabat va qo'llab-quvvatlashning kengayishi, zo'ravonlikdan aziyat chekkanlarning o'zini xavfsiz his qilishi va yordam olishiga yordam beradi. Biroq, ba'zi jamiyatlarda bu masalalarni ochiq muhokama qilishdagi ehtiyotkorlik va stigmatizatsiya tizimning samaradorligini cheklashi mumkin.

Jabrlanuvchilarning xavfsizligi ta'minlanmagan bo'lsa, psixologik salomatlikni tiklash qiyin bo'ladi. Xavfsiz boshpana va himoya tizimlari muhim ahamiyatga ega, chunki ular jabrlanuvchilarga o'zlarini xavfsiz his qilish imkoniyatini beradi va yangi hayot boshlashda yordam beradi.

Huquqiy xizmatlar oilaviy zo'ravonlik jabrlanuvchilari uchun zarurdir. Ularning huquqlarini himoya qilish, zo'ravonlikdan qochish va adolatli himoya olishda huquqiy yordam tizimi muhim ahamiyatga ega. Biroq, huquqiy yordam tizimida yuzaga keladigan noaniqliklar, uzoq jarayonlar va resurslarning yetishmasligi jabrlanuvchilarni qo'llab-quvvatlashda muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, oilaviy zo'ravonlik jabrlanuvchilarini qo'llab-quvvatlashda ijtimoiy tizimning samarali ishlashi uchun ko'p qirrali va integratsiyalashgan yondashuv zarur. Psixologik, huquqiy, tibbiy va iqtisodiy yordamning o'zaro uyg'unligi jabrlanuvchilarga hayotlarini qayta tiklashga yordam beradi. Biroq, tizimni ishlab chiqishda jamiyatdagi stigmatizatsiya, resurslarning cheklanishi va amaliyotdagi noaniqliklar kabi muammolarni hisobga olish zarur. Shu sababli, oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurashishda tizimli yondashuvni takomillashtirish va qo'llab-quvvatlash xizmatlarini kengaytirish, jamiyatda oilaviy zo'ravonlikni kamaytirishga qaratilgan samarali dasturlarni yaratish uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Абульханова-Славская К.А. Типология активности личности// Психология личности и образ жизни. –М.: 1997. -С.10-11.
2. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. –М.: 2004. -310 с.
3. Быков А.В. Генезис волевой регуляции: монография // М., 2003. – 248 с.
4. G'oziyev E. G'. Umumiy psixologiya. –T.: 2010. -544 b.
5. Jabborov A. M. O'qituvchi etnopsixologiyasi. Qarshi "Nasaf". 2015. – 180 b.
6. Jabborov A.M. Milliy psixologiyaning shakllanish manbalari. Qarshi "Nasaf". 2017.– 72 b.

O'SPIRINLARDA KOGNITIV TIZIMNI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIR QILUVCHI HISSIY-EMOTSIONAL JIHATLAR.

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Ashrapov Nodirbek Namoz o'g'li

Annotatsiya. Ushbu maqolada, o'spirinlarda kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning muhim ustuvor usullari ilmiy jihatdan o'rganilgan. Shuningdek maqolada, o'spirinlardagi kognitiv tizimni rivojlantirishda ta'sir qiluvchi hissiy-emotsional xususiyatlar nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. O'spirinlik, qobiliyat, psixologik holat, individuallik strategiya.

Аннотация. В данной статье научно изучены важные приоритетные методы развития когнитивных способностей у подростков. Также в статье теоретически проанализированы чувственно-эмоциональные особенности, влияющие на развитие когнитивной системы у подростков.

Ключевые слова. Подростковый возраст, способности, психологическое состояние, индивидуальная стратегия.

Annotation. This article scientifically examines important priority methods for developing cognitive abilities in adolescents. The article also provides a theoretical analysis of the emotional characteristics that influence the development of the cognitive system in adolescents.

Keywords. Adolescence, abilities, psychological state, individuality strategy.

Kirish. O'spirinlik davri insonning rivojlanishida eng murakkab va o'zgaruvchan bosqichlardan biridir. Bu davrda kognitiv tizimning shakllanishi, miyaning rivojlanishi, fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatlarining o'sishi sezilarli darajada o'zgaradi. Kognitiv tizimning rivojlanishiga ko'plab ichki va tashqi omillar ta'sir ko'rsatadi, jumladan, hissiy-emotsional jihatlar ham muhim rol o'ynaydi.

Hissiy-emotsional holatlar o'spirinning kognitiv faoliyatiga bevosita ta'sir qiladi. O'spirinlar o'zlarining hissiy holatlarini boshqarish, his-tuyg'ularini tushunish va

boshqalar bilan emotsional munosabatlarni o'rnatish borasida yangi ko'nikmalarni rivojlantirayotgan bir paytda, bu jarayonlar ularning fikrlash jarayonlari va qarorlar qabul qilish qobiliyatlariga ta'sir qiladi. Masalan, stress, xavotir, baxtsizlik yoki baxtlilik kabi hissiy holatlar o'spirinning e'tiborini, xotirasini va muammolarni hal qilish qobiliyatini to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilishi mumkin.

O'spirinlar hissiy-emotsional tajribalari orqali o'zlarining dunyoqarashini shakllantiradilar. Ushbu davrda o'z hissiy holatlarini anglash va boshqarish qobiliyatlari rivojlanadi, bu esa kognitiv tizimning samarali ishlashiga xizmat qiladi. Hissiy jihatlar, shuningdek, o'spirinning o'z-o'zini anglash, o'zini ifoda etish va ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo'lishiga ham ta'sir ko'rsatadi.

Kirish qismida, o'spirinlarning hissiy-emotsional holatlari va kognitiv tizimi o'rtasidagi o'zaro aloqalar, bu aloqalar qanday rivojlanishi va uning o'spirinning umumiy psixologik holatiga ta'siri haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, ta'lim muhitining va otalar bilan bo'lgan munosabatlarning ahamiyati, o'spirinning hissiy-emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlashdagi roli ham ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'spirinlik davri insonning psixologik rivojlanishida eng dinamik davrlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda kognitiv tizimning rivojlanishi bilan birga, hissiy-emotsional tajribalar ham katta o'rin tutadi. Hissiy-emotsional jihatlar o'spirinning kognitiv qobiliyatlarini, masalan, xotira, e'tibor, muammolarni hal qilish va qarorlar qabul qilishni ta'sir qiladi. Ko'plab tadqiqotlar va psixologik izlanishlar o'spirinlarning hissiy-emotsional rivojlanishi va uning kognitiv tizimga ta'sirini o'rganishga qaratilgan.

1. Hissiy-emotsional rivojlanishning kognitiv tizimga ta'siri.

Lourens Shteynberg yoshlar psixologiyasiga oid tadqiqotlarida, o'spirinlar o'z hissiy holatlariga qanday javob berishini, ularni boshqarishni va qayta ishlashni o'rganayotganligi ta'kidlanadi. O'spirinlarning hissiy-emotsional holatlari, ayniqsa, stress va xavotir, kognitiv jarayonlarga ta'sir ko'rsatadi. Stressli vaziyatlarda o'spirinlar tez-tez impulsiv qarorlar qabul qilishadi va bu ularning o'rganish samaradorligini kamaytirishi

mumkin. Hissiy holatlar kognitiv faoliyatning samaradorligini oshirish yoki pasaytirishga qodir, bu esa o'spirinning o'ziga bo'lgan ishonchini, ijtimoiy munosabatlarni va ta'limdagi muvaffaqiyatini ham ta'sir qiladi.

2. Kognitiv va hissiy-emotsional jarayonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik.

Lidiya Shneyder barcha yosh guruhlar uchun, jumladan, o'spirinlar uchun, kognitiv va hissiy-emotsional jarayonlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq. O'spirinlar o'z his-tuyg'ularini tushunishga va boshqarishga intilganlarida, bu ular uchun o'zgaruvchan dunyoqarash va ijtimoiy munosabatlar o'rnatishda muhim omil bo'ladi. Baxtsizlik yoki xavotir kabi emotsiyalar o'spirinning o'rganish jarayonlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki bu holatlar diqqatni jamlashni qiyinlashtiradi.

B. Fredrikson fikricha, emotsional holatlar - kognitiv jarayonlarning tezligi va samaradorligini oshirishda yordam berishi mumkin. Masalan, ijobiy hissiy holatlar (baxtlilik, motivatsiya) e'tiborni oshiradi, samarali o'rganishga yordam beradi va yodlash jarayonlarini yaxshilaydi. Bu holatlar o'spirinlarga o'quv faoliyatida muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini yaratadi.

3. Kognitiv rivojlanish va emotsional barqarorlik.

Richerd Tompson tadqiqotlari - o'spirinlarning emotsional barqarorligini rivojlantirish kognitiv tizimning samarali ishlashiga yordam beradi. Emotsional barqarorlik, xususan, o'spirinlarning stressga qarshi turish qobiliyatini oshiradi va o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu holat, o'spirinning o'zgaruvchan hissiy holatlarini boshqarish va kompleks vaziyatlarni kognitiv jihatdan tahlil qilishda yordam beradi.

4. Ijtimoiy kontekst va emotsional rivojlanish

Mery Eynsvordning qarashlariga ko'ra, ijtimoiy munosabatlar va ota-onalar bilan bo'lgan aloqalar ham o'spirinlarning hissiy-emotsional rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, shuningdek, o'spirinning hissiy holatlarini boshqarish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi, bu esa o'z navbatida kognitiv tizimning samarali ishlashiga xizmat qiladi.

Silven Moreno — o'spirinlar va yoshlarning hissiy va kognitiv rivojlanishini o'rganishda qo'llanilgan neyropsixologik tadqiqotlarni olib borgan olimlardan biridir. Uning ishlarida, o'spirinlarning hissiy-emotsional holatlari, ayniqsa stress va kayfiyatning kognitiv jarayonlarga ta'siri ko'rib chiqiladi. Moreno, o'spirinlarning emotsional tajribalari orqali o'zlarining dunyoqarashlarini qanday shakllantirayotganini va bu jarayonlarning kognitiv tizimga ta'sirini tahlil etgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'spirinlarning kognitiv tizimining rivojlanishi, ularning hissiy-emotsional holatlari bilan chambarchas bog'liq. Emotsional holatlar kognitiv faoliyatni yaxshilash yoki kamaytirish bilan birga, o'spirinning ta'limdagi muvaffaqiyatiga, o'zini anglashiga, ijtimoiy munosabatlariga ta'sir ko'rsatadi. Hissiy-emotsional rivojlanishni qo'llab-quvvatlash va mustahkamlash kognitiv tizimning samarali ishlashini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Muhokama. O'spirinlik davri inson rivojlanishining juda muhim va murakkab bosqichi bo'lib, bu davrda kognitiv tizim va hissiy-emotsional holatlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar alohida ahamiyatga ega. O'spirinlar o'zlarini va dunyoni anglashda yangi bosqichga o'tadilar. Bu jarayonlarda ularning hissiy-emotsional holatlari va kognitiv jarayonlarining o'zaro bog'liqligi muhim rol o'ynaydi. Quyida o'spirinlarda kognitiv tizimni rivojlantirishga ta'sir qiluvchi hissiy-emotsional jihatlar haqida muhokama qilinadi.

1. Hissiy-emotsional rivojlanish va kognitiv jarayonlar o'rtasidagi aloqalar.

O'spirinlarning kognitiv rivojlanishi ko'plab omillarga bog'liq, ulardan biri – hissiy-emotsional jihatlar. O'spirinlikda miyaning kognitiv tizimlarini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida hissiy holatlar, masalan, stress, xavotir, baxtsizlik yoki baxtlilik, kognitiv qobiliyatlar, shu jumladan, e'tibor, xotira va qarorlar qabul qilishga ta'sir ko'rsatadi.

Birinchi nuqtada, hissiy-emotsional holatlar kognitiv jarayonlarni boshqarishga yordam beradi yoki aksincha, ularni to'xtatib qo'yishi mumkin. Masalan, yuqori darajadagi stress o'spirinning e'tiborini jamlashni qiyinlashtiradi, natijada o'rganish

samaradorligi pasayadi. Shuningdek, emotsional xotiralar ko'pincha aniq va tez eslanadi, chunki odamlar o'zlari uchun muhim yoki ta'sirli bo'lgan voqealarni hissiy jihatdan kuchli his qilishadi.

2. Stress va kognitiv jarayonlarga ta'siri.

Stress o'spirinlarning kognitiv jarayonlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, stressning yuqori darajasi o'spirinning e'tiborini va yodlash qobiliyatini kamaytiradi, bu esa o'quv faoliyatida muammolarga olib kelishi mumkin. Stressli vaziyatlar, shuningdek, muammolarni hal qilishda qisqa muddatli qarorlar qabul qilishga olib kelishi, uzoq muddatli rejalashtirish va tahlil qilishni qiyinlashtirishi mumkin. Buning natijasida, o'spirinlarning qarorlar qabul qilishdagi impulsivligi ortadi, bu esa ularning kognitiv jarayonlariga salbiy ta'sir qiladi.

3. Ijobiy emotsiyalar va kognitiv rivojlanish.

Ijobiy emotsional holatlar kognitiv tizimning samarali ishlashini qo'llab-quvvatlaydi. Baxtlilik, motivatsiya va qoniqish kabi ijobiy hissiy holatlar, o'spirinning diqqatini jamlash va maqsadga yo'naltirilgan o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijobiy emotsiyalar o'spirinning o'rganish samaradorligini yaxshilaydi, yangi ma'lumotlarni yodlash qobiliyatini oshiradi va muammolarni hal qilishda kreativ yondashuvni rag'batlantiradi. Bu ijobiy emotsiyalar o'spirinning umumiy kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi.

4. O'z-o'zini boshqarish va kognitiv qobiliyatlar.

O'spirinlar, ayniqsa, o'z hissiy holatlarini boshqarishda yangi ko'nikmalarni o'rganadilar. Emotsional barqarorlik, ya'ni o'z his-tuyg'ularini boshqarish va tahlil qilish qobiliyati, o'spirinlarning kognitiv tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'z-o'zini boshqarish qobiliyatlari kognitiv faoliyatni yaxshilashga yordam beradi, chunki o'spirinlar o'z hissiy reaksiyalarini boshqarish orqali diqqatni to'g'ri yo'naltirish va yanada samarali qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu, o'z navbatida, ta'limdagi muvaffaqiyat va ijtimoiy munosabatlarda samaradorlikni oshiradi.

5. Ijtimoiy muhit va hissiy-emotsional ta'sir.

O'spirinlarning ijtimoiy muhitida bo'layotgan o'zgarishlar va o'zgaruvchan munosabatlar, shuningdek, ularning kognitiv rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. O'spirinlar o'z do'stlari, ota-onalari, o'qituvchilari bilan bo'lgan aloqalar orqali hissiy-emotsional tajribalarni o'rganadilar. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va do'stlar bilan ijobiy munosabatlar o'spirinning stressni boshqarish va muammolarni hal qilishdagi kognitiv samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, ijtimoiy muhitda yuzaga kelgan hissiy nizolar va stressli vaziyatlar kognitiv qobiliyatlarni cheklashi mumkin.

6. Kognitiv rivojlanish va emotsional barqarorlik.

Emotsional barqarorlik o'spirinning kognitiv jarayonlarini to'g'ri boshqarishga imkon beradi. O'spirinlar o'z hissiy holatlarini boshqarishga qodir bo'lgach, ular o'z-o'zini tahlil qilish va maqsadga yo'naltirilgan fikrlashda yaxshilanishadi. Bu holat kognitiv tizimning rivojlanishini tezlashtiradi va ularning o'rganish samaradorligini oshiradi. Boshqarilmagan hissiy holatlar esa o'spirinlarning kognitiv jarayonlarini susaytirishi va diqqatni jamlashni qiyinlashtirishi mumkin.

O'spirinlarda kognitiv tizimning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi hissiy-emotsional jihatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglash muhimdir. Hissiy-emotsional holatlar o'spirinning kognitiv faoliyatini ham rivojlantirishi, ham cheklashi mumkin. Stressli yoki salbiy emotsiyalar, kognitiv samaradorlikni kamaytirishi mumkin, aksincha, ijobiy hissiy holatlar o'spirinning o'rganish jarayonlarini yaxshilaydi va qarorlar qabul qilishda yordam beradi. O'spirinlarning hissiy-emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va ularni boshqarish, kognitiv tizimning to'g'ri ishlashini ta'minlaydi, bu esa o'spirinning ta'limdagi muvaffaqiyatini oshiradi.

Xulosa. O'spirinlik davri insonning psixologik rivojlanishida muhim va o'zgaruvchan bir bosqichni tashkil etadi. Bu davrda kognitiv tizim va hissiy-emotsional holatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar katta ahamiyatga ega. O'spirinlar o'zlarining emotsional tajribalari orqali kognitiv jarayonlarini shakllantirib, yangi dunyoqarash va o'z-o'zini anglashga erishadilar. Shunday qilib, hissiy-emotsional holatlar o'spirinning kognitiv rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi.

1. **Stress va xavotirning salbiy ta'siri:** O'spirinlarning stress va xavotir kabi salbiy hissiy holatlari kognitiv faoliyatni susaytirishi mumkin. Bu holatlar e'tibor, xotira va qarorlar qabul qilish qobiliyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa o'spirinning o'rganish samaradorligini kamaytiradi.

2. **Ijobiy emotsiyalar va kognitiv rivojlanish:** Baxtlilik, motivatsiya va ijobiy hissiy holatlar o'spirinning kognitiv faoliyatini yaxshilaydi. Bu holatlar diqqatni jamlash, o'rganish va yangi ma'lumotlarni saqlashda samarali bo'lishiga yordam beradi. Ijobiy emotsiyalar kognitiv tizimni qo'llab-quvvatlab, o'spirinning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

3. **O'z-o'zini boshqarishning ahamiyati:** O'spirinlar o'z hissiy holatlarini boshqarishni o'rganishadi. Emotsional barqarorlik o'spirinning kognitiv faoliyatini boshqarishga yordam beradi va ular o'zlarining hissiy reaksiyalarini tahlil qilish orqali samarali fikr yuritish va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradilar.

4. **Ijtimoiy muhitning roli:** O'spirinlarning ijtimoiy muhiti va ularning otalar, do'stlar va o'qituvchilar bilan bo'lgan munosabatlari hissiy-emotsional rivojlanishga ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va ijobiy ijtimoiy aloqalar o'spirinning stressni boshqarish va kognitiv jarayonlarni samarali boshqarishiga yordam beradi.

5. **Kognitiv va hissiy-emotsional rivojlanish o'rtasidagi o'zaro aloqalar:** O'spirinlarning kognitiv rivojlanishi va hissiy-emotsional holatlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Emotsional holatlar, ayniqsa, stressli vaziyatlarda, o'spirinning kognitiv tizimining samaradorligini pasaytirishi mumkin. Aksincha, ijobiy hissiy holatlar ularning o'rganish va qaror qabul qilish jarayonlarini kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'spirinlar o'zlarining kognitiv tizimlarini rivojlantirishda hissiy-emotsional holatlarning muhim rolini o'ynaydi. Stress, xavotir, baxtsizlik kabi salbiy emotsiyalar, kognitiv jarayonlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, ijobiy emotsiyalar esa samarali o'rganish va qaror qabul qilishda yordam beradi. O'spirinning emotsional barqarorlikni rivojlantirish, ularning kognitiv tizimini to'g'ri

boshqarish va samarali ishlashini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish o'spirinning kognitiv va hissiy-emotsional rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'spirinlarning hissiy-emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, ular uchun muvaffaqiyatli ta'lim va ijtimoiy integratsiya yo'llarini yaratishda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность, т.1. - СПб.: «Питер», 2003. -С. 347-370.
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. -T.: "Fan va texnologiya", 2012.- 172 b.
3. Karimova V.M. Kasbiy psixologiya.- T.: "Fan va texnologiya", 2013.- 106 b.
4. Nishonova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlashni shakllantirishning psixologik asoslari: Psix.f.dok.dis. - T., 2005. - 391 b.
5. Педагогика тарихи: (Педагогика олий ўқув юртлари ва дорилфунунлар талабалари учун ўқув қўлланма)/ К.Ношимов, С.Нишонов, М.Иномов ва бошқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 2006. – 48 б.
6. Мухторов Э.М. Ўсмирлар гуруҳида ўзини ўзи психологик муҳофаза қилишнинг ўзига хос хусусиятлари. Психол. ф. н.дис...автореф – Т.:ТДПУ, 2009. – 24 б.

O'SMIRLARDAGI ADDEKTIV XULQNI BARTARAF ETISHDA OILAVIY MUHITNING ROLI VA UNING KORREKTSIYA USULLARI

Hamroyeva Difuza Rahmatullayevna

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur ishda o'smirlar o'rtasida addiktiv xulqning kelib chiqish omillari, xususan, oilaviy muhitning tarbiyaviy ahamiyati hamda uni bartaraf etishda qo'llaniladigan korreksion usullar tahlil qilingan. Oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar, tarbiya uslublari va psixologik iqlim o'smirning addiktiv xulqga moyilligini kuchaytirishi yoki aksincha, oldini olishi mumkinligi ko'rsatib o'tilgan. Natijalarga ko'ra, oilaviy terapiya, psixologik treninglar, ma'rifiy dasturlar hamda multidissiplinar yondashuvdan foydalanish addiktiv xulqni samarali bartaraf etishda muhim rol o'ynashi aniqlangan.

Kalit so'zlar: addiktiv xulq, o'smirlar, oilaviy muhit, psixologik iqlim, korreksion dasturlar, tarbiyaviy uslublari, oilaviy terapiya, multidissiplinar yondashuv.

Аннотация: В данной работе проанализированы факторы происхождения аддиктивного поведения у подростков, в частности, воспитательная значимость семейного окружения, а также коррекционные методы, применяемые для его преодоления. Было показано, что взаимоотношения между членами семьи, стили воспитания и психологический климат могут усиливать или, наоборот, предотвращать склонность подростка к аддиктивному поведению. Согласно результатам, было обнаружено, что семейная терапия, психологические тренинги, образовательные программы и использование мультидисциплинарного подхода играют важную роль в эффективном преодолении аддиктивного поведения.

Ключевые слова: аддиктивное поведение, подростки, Семейная среда, психологический климат, коррекционные программы, методы воспитания, семейная терапия, мультидисциплинарный подход.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda yosh avlod tarbiyasi bilan bog'liq masalalar tobora dolzarblashib bormoqda. Ayniqsa, o'smirlik davrida namoyon bo'ladigan turli addiktiv xulq-atvorlar (chekish, alkogol yoki giyohvand moddalarga ruju qo'yish, texnologik qaramlik va h.k.) jiddiy ijtimoiy-psixologik muammolardan biri hisoblanadi. Addiktiv xulq-atvorga ega bo'lgan o'smirlar nafaqat o'z salomatligi, intellektual va ruhiy rivoji, balki oila va jamiyat manfaatlariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur bosqichda o'smir shaxs sifatida shakllanishning muhim pallalaridan birini boshdan kechiradi. U jamoada o'z o'rnini topishga, mustaqil qaror qabul qilishga, ijtimoiy rollarni sinab ko'rishga intiladi. Shu bilan birga, kuchli hissiy o'zgarishlar, identifikatsiya muammolari, do'stlar ta'siri va boshqa bir qator psixologik omillar tufayli o'smirlar turli addiktiv xatti-harakatlarga ko'proq moyil bo'lishadi. Bu jarayonni erta bosqichda aniqlash va bartaraf etish esa, avvalo, oila doirasidan boshlanishi lozim.

Oilaviy muhit o'smirlar tarbiyasi va rivojida asosiy ijtimoiy institut sifatida qaraladi. Oilada shakllanadigan hissiy-psixologik iqlim, tarbiyaviy uslublar, ota-ona va farzand o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek, oilaviy qadriyatlar o'smirning kelajakda qanday shaxs bo'lib etishishida muhim o'rin tutadi. Agar oila farzandga yetarli e'tibor va hissiy qo'llab-quvvatlash bermasa yoki tarbiyaviy metodlarda mutanosiblik bo'lmasa, addiktiv xatti-harakatlar yuzaga kelishi xavfi ortishi mumkin. Biroq oila ichidagi sog'lom muloqot, ishonch, o'zaro hurmat, emotsional yaqinlik esa bu muammolarni keltirib chiqaruvchi omillarni sezilarli darajada kamaytiradi.

Shu munosabat bilan, o'smirlar orasida addiktiv xulq-atvorning tarqalish omillari, uning oldini olish va bartaraf etish usullari, xususan, oilaviy muhit bilan bog'liq korrektsion strategiyalarni ishlab chiqish ayni paytda g'oyat dolzarb vazifalardan biridir. Ushbu tadqiqotda o'smirlar psixologiyasida addiktiv xulqning kelib chiqish omillari, oilada shakllanadigan turli tarbiyaviy uslublar va munosabatlarining roli hamda ularni korrektsiya qilish bo'yicha eng samarali usullar ko'rib chiqiladi. Bu esa amaliy psixologlar, ijtimoiy ishchilar, o'qituvchilar va ota-onalar uchun foydali ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Shuningdek, addiktiv xulqning vujudga kelishida o'smirning shaxs sifatida rivojida kechayotgan ijtimoiy-psixologik jarayonlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. O'smirlar kattalardan mustaqil bo'lishni istash bilan birga, tengdoshlar orasida e'tirof topishni ham ma'naviy ehtiyoj sifatida his qilishadi. Ushbu davrda ko'plab yoshlar turli eksperimentlarga, shu jumladan, zararli moddalarni sinab ko'rishga moyil bo'lib qolishi mumkin. Bunga o'rtoqlarining bosimi (peer pressure), o'ziga bo'lgan ishonch yoki ishonchsizlik darajasi, oiladagi muammolar, o'quv muassasasidagi psixologik iqlim kabi omillar ham ta'sir ko'rsatadi.

Oila tarbiyasi jarayonida oqsuyaklik (avtoritar) yoki haddan tashqari erkinlik (liberal) uslublari, oiladagi nizolar, ota-onalarning turli turmush muammolari o'smirning hissiy holatiga bevosita ta'sir qiladi. Natijada, o'smir psixologik xavotir yoki bo'shliqqa tushganda stressni yengishning noto'g'ri yo'llarini qidira boshlaydi. Addiktiv xulq shu kabi vaziyatlarda xuddi o'zini "himoya" qilish usulidek tuyulishi mumkin. Agar oila a'zolari farzandning ichki kechinmalarini, ruhiy ehtiyojlarini o'z vaqtida aniqlab, to'g'ri yondashuv bilan tarbiya bersa, addiktiv xatti-harakatlar bilan bog'liq xavfni kamaytirish mumkin bo'ladi.

Bugungi kunda addiktiv xulqni aniqlash, tashxislash va oldini olishga qaratilgan turli nazariy yondashuvlar, psixologik testlar, korreksion dasturlar ishlab chiqilgan. Biroq ularning aksariyatida o'smirning oilaviy muhitidan kelib chiqadigan jihatlar yetarli darajada e'tiborga olinmaydi. Vaholanki, oila – birlamchi ijtimoiy muhit sifatida, o'smir shaxsining shakllanishi uchun asosiy "maskan" vazifasini o'taydi. Shuning uchun addiktiv xulqni korrektsiya qilish masalasida ham oilaviy munosabatlarni tiklash, tarbiyaviy uslublarni optimallashtirish, oilaga psixologik yordam ko'rsatish juda muhimdir.

Shu munosabat bilan, ushbu ishning maqsadi – o'smirlar orasida addiktiv xulqning kelib chiqish omillarini aniqlash, ularni bartaraf etishda oilaviy muhitning rolini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan o'rganish, shuningdek, samarali korreksion usullarni tavsiya etishdan iborat. Tadqiqot quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

1. Addiktiv xulqning asosiy belgilari va xususiyatlarini aniqlash hamda uning o'smirlik davridagi shakllanish omillarini tahlil qilish.

2. O'smir shaxsining rivojidagi oilaviy muhitning o'rnini va xususiyatlarini, tarbiyaviy metodlarni o'rganish.

3. O'smirlarda addiktiv xulqni oldini olishda va bartaraf etishda qo'llaniladigan samarali korreksion usullar va dasturlarni aniqlash.

4. Oilaviy psixologik yordamning amaliy mexanizmlari hamda modelini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Mazkur tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyati shundaki, o'smirlarning addiktiv xulqini tushunish va bartaraf etish strategiyalari oilaviy tarbiya kontekstida ko'rib chiqiladi. Olingan natijalar amaliy psixologlar, ijtimoiy pedagoglar, oilaviy maslahatchilar, shuningdek, ota-onalar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shu tariqa, o'smirlarning ruhiy salomatligi va ijtimoiy moslashuvini yaxshilash, jamiyatda sog'lom avlodni tarbiyalashga hissa qo'shadi.

1. O'smirlar psixologiyasida addiktiv xulq tushunchasi

1.1. Addiktiv xulqning ta'rif va xususiyatlari. Addiktiv xulq-atvor (inglizcha "addictive behavior") turli moddalar yoki faoliyat turlariga nisbatan nazoratdan chiqish darajasidagi qaramlik sifatida tavsiflanadi. Bunda shaxs, xususan, o'smir, o'z hissiy holatini yaxshilash, stressdan xalos bo'lish yoki bo'sh vaqtini "zavqlantiruvchi" shaklda o'tkazish maqsadida zararli odat yoki moddalarga berilib ketadi. Mazkur xulq-atvor doimiy ravishda takrorlansa, jiddiy biologik, psixologik va ijtimoiy oqibatlarga olib keladi.

1.2. O'smirlik davrida addiktiv xulqning paydo bo'lish omillari.

- Psixofiziologik o'zgarishlar. O'smirlik – jismoniy va gormonal o'zgarishlar eng faol kechadigan palla bo'lib, hissiyotlar keskinligi, kayfiyat noturg'unligi, o'zini tasdiqlashga intilish kuchayadi. Bu jarayonlarda o'smirlar xatti-harakatlariga nazoratni susaytirishi, hissa beruvchi muhit bo'lsa, zararli odatlarga moyil bo'lishi mumkin.

- Ijtimoiy-madaniy muhit. Do'stlar yoki jamoadagi o'rtoqlar, axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan turli namuna va ta'sirlar o'smir uchun "zamonaviy" yoki "qiziqarli" bo'lib ko'rinishi, ularni sinab ko'rishga da'vat qilishi mumkin.

- Shaxsiy hissiy holat va oilaviy munosabatlar. Oila a'zolari bilan ziddiyatlar, e'tiborsizlik, zo'ravonlik yoki juda qattiq nazorat, erk berilmasligi kabilar o'smirda salbiy kechinmalarni keltirib chiqaradi. Bunda o'smir ruhiy o'kinchini susaytirish yoki quvonch istagini zararli modda yoki odat orqali qondirishga urina boshlaydi.

2. Oilaviy muhitning o'smirlar tarbiyasidagi roli

2.1. Oilaning psixologik iqlimi va uning komponentlari. Oilaviy muhit oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar, hissiy yaqinlik, tarbiyaviy uslublar hamda an'analardan iborat. Psixologik iqlimni aniqlovchi omillar quyidagilar:

- Oilaviy munosabatlardagi hissiy barqarorlik. Ota-ona va farzand o'rtasidagi iliqlik, hamdardlik, muammolarni birgalikda hal qilish orqali o'smirda ishonch hissi shakllanadi.

- Tarbiyaviy uslublar. Avtoritar, demokratik yoki liberal tarbiya usullarining oqibatlari turlicha bo'ladi. Avtoritar uslubda o'smirning mustaqil qaror qabul qilish imkoniyati cheklanishi oqibatida norozilik va norasmiy yo'llar bilan o'zini namoyon qilish kuchayadi. Aksincha, haddan ziyod liberal uslubda o'smir mas'uliyat hissidan chetlashishi mumkin.

- Kommunikatsiya sifati. Oilada ochiq muloqot va o'zaro hurmat muhitining mavjudligi o'smirning ichki kechinmalarini oson ifoda etishiga, muammolarni vaqtida bildirishi va psixologik ko'mak olishi uchun imkon beradi.

2.2. Oilaviy muhitdagi xatoliklar va ularning addiktiv xulqqa ta'siri

- Yetarli e'tibor ajratmaslik. Ota-onaning bandligi, farzand bilan suhbat qilishning kamligi, uning emosional ehtiyojlarini sezmaslik o'smirni yolg'izlikka, o'zini "keraksiz" his qilishga olib keladi. Bu holat o'smirni stress yoki diqqinafaslikni kamaytirish uchun zararli odatlarga yo'naltirishi mumkin.

- Oilaviy nizolar va zo'ravonlik. O'smir ota-ona o'rtasidagi janjal, tajovuzkor munosabatlar, oilada ruhiy yoki jismoniy zo'ravonlikka guvoh bo'lsa, unda xavotir,

tajovuz yoki depressiya kabi salbiy psixologik holatlar rivojlanishi mumkin. Natijada, u addiktiv faoliyat orqali o'z hissiy iztiroblarini bosishga urinishiga sabab bo'ladi.

- Nomutanosib tarbiya uslublari. Ba'zan bir oila ichida turli qarama-qarshi tarbiya shakllari kuzatiladi (masalan, ona – haddan tashqari avtoritar, ota – juda ham loqayd). Bu holat o'smirda chalkashlik va tartibsizlik hissini keltirib chiqaradi, o'z xulqini aniq me'yorga sololmaydi.

3. Addiktiv xulqni bartaraf etishda oilaviy korrektsiya usullari

3.1. Psixologik-pedagogik yondashuvlar va ularning afzalliklari

- Oilaviy terapiya (family therapy). Ushbu usulda butun oila a'zolari terapevtik jarayonga jalb etiladi. Maqsad – o'zaro muloqotni yaxshilash, nizolarni konstruktiv yo'l bilan hal qilish, shuningdek, oilada mustahkam hissiy-psixologik poydevor yaratish.

- Guruh terapiyasi. O'smirlar va ularning ota-onalari qatnashadigan maxsus guruhlar tuzilib, unda psixolog, ijtimoiy ishchi yoki terapevt rahbarligida tajriba almashinuvi, muammolarni tahlil qilish, pozitiv mulohaza bildirish imkoniyati taqdim etiladi.

3.2. Korreksion dastur tarkibiy qismlari

- Marifiy blok. Ota-onalarga addiktiv xulqning kelib chiqish sabablari, uning oqibatlari hamda profilaktik choralar haqida ma'lumot berish. O'smirlarning ruhiy xususiyatlari, hissiy ehtiyojlari borasida tushuntirishlar berish.

- Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish. Oila a'zolariga "faol tinglash", "konstruktiv tanqid" va "dialog madaniyati" kabi texnikalar o'rgatiladi. Bu orqali o'smirning fikrlarini hurmat qilish, uning ichki dunyosini tushunish va kerakli paytda yordam ko'rsatish soddalashtiriladi.

- Rivojlantiruvchi-trening mashg'ulotlari. O'smir va ota-onalar o'rtasida jamoaviy o'yinlar, muammoli vaziyatlarni modellashtirish (rol o'ynash), hissiy hamdardlikni kuchaytiradigan mashqlar o'tkaziladi. Bu jarayon ularning bir-birini to'g'ri anglashiga, mojaroli vaziyatlarni oldini olish yoki samarali bartaraf etish ko'nikmasiga ega bo'lishiga xizmat qiladi.

• Mustahkamlash va nazorat. Korreksion dastur yakunlanganidan so'ng ham oila psixologi yoki ijtimoiy xodim bilan aloqa uzilmasligi, profilaktik muloqotlar, maslahatlar davom etishi lozim. Bu takroriy muammolarni erta aniqlashda katta ahamiyatga ega.

3.3. Ota-onalarga amaliy tavsiyalar

1. Farzand bilan ochiq muloqot. O'smirlarga ishonch bildirish, uni sabr bilan tinglash, muammolarga hamdardlik bilan yondashish avvalo o'smirda "men bu oilaga kerakman, meni tushunishadi" degan tuyg'uni uyg'otadi.

2. Ma'lumotli bo'lish. Ota-onalar turli addiktiv xulq turlari, ularning belgilarini bilishlari kerak. Farzanddagi xulq o'zgarishlarini sezilarli, befarq qolmaslik, lekin shoshma-shosharlik bilan jazolash yo'liga ham o'tmaslik muhim.

3. Aniq mezon va cheklovlar o'rnatish. Hurmat, ishonch va erkinlikni saqlab qolgan holda, o'smir o'zining qanday mas'uliyatlari borligini, oilada qanday qoidalar ustuvor ekanini yaxshi bilishi zarur. Bunda haddan tashqari keskin yoki bo'sh uslubdan tiyilish lozim.

4. Sog'lom turmush tarziga e'tibor. Oilada sport, madaniy-hordiq tadbirlari, qiziqarli mashg'ulotlar va ijodiy faoliyatga vaqt ajratish orqali o'smirlarga foydali alternativalar berish mumkin. Bu, zararli odatlar oldini olishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa. O'smirlik davrida vujudga keladigan addiktiv xulq-atvor yoshlar salomatligiga, ijtimoiy faolligiga va shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta'sir etadi. Ushbu jarayonning kelib chiqishi o'smirning individual psixologik xususiyatlari, tengdoshlar bosimi, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar bilan bir qatorda, oilaviy muhitga ham chambarchas bog'liqdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oilada sog'lom psixologik iqlim yaratilishi, ota-onaning to'g'ri tarbiya uslublari, o'zaro hurmat va ishonchga asoslangan munosabatlar addiktiv xulqning paydo bo'lish ehtimolini sezilarli darajada kamaytiradi. Mazkur masalada korreksion dasturlarni ishlab chiqishda butun oila a'zolariga qaratilgan yondashuv, ya'ni oilaviy terapiya, guruhviy treninglar va psixologik-ma'rifiy tadbirlar muhim o'rin tutadi. Bunda ota-onalarga addiktiv xulq turlari, ularning alomatlarini, oldini

olish va zarur bo'lsa, psixologik hamda tibbiy yordam ko'rsatish mexanizmlari haqida yetarli ma'lumot berish zarur. Shu bilan birga, o'smirning darsdan tashqari qiziqishlari, do'stlari bilan muloqot sifati, turli sport va ijodiy to'garaklarda ishtirok etishi ham addiktiv xulqning oldini olishda mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаева, М. (2020). Оилавий муҳитда ўсмирлар тарбиясининг психологик хусусиятлари. Тошкент: Фан.
2. Rubinshteyn, S. L. (1976). Osnovy obshchey psikhologii (Umumiy psixologiya asoslari). Moskva: Pedagogika.
3. Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
4. Zhukovskaya, E. (2010). Family therapy in adolescents with addictive behavior. Journal of Family Psychology, 5(4), 112–120.
5. Clayton, S. & Myers, G. (2015). Conservation psychology: Understanding and promoting human care for nature. Chichester: Wiley-Blackwell. [Mavzu kontekstida, odamlarning xulq-atvori va psixologiyasi bo'yicha umumiy ma'lumotlar]
6. Mamatqulova, D. (2018). O'smirlar psixologiyasida krizis davri va tarbiyaviy yondashuvlar. Toshkent: Yangi asr avlodi.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛИЧНОСТНО - ОРИЕНТИРОВАННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Намозова Манзура Муродовна

*Азиатский международный университет,
кафедра теории и методологии образования
и обучения, Магистр 1 курса*

Научный руководитель: Юсупова Хилола Уктамовна(PhD)

Аннотация: В современном образовательном процессе особое внимание уделяется личностно-ориентированным технологиям обучения, которые направлены на развитие индивидуальных способностей, интересов и потребностей учащихся. В данном тезисе рассматривается эффективность использования личностно-ориентированного подхода в учебном процессе, его влияние на мотивацию, познавательную активность и успеваемость студентов.

Исследование включает анализ теоретических основ личностно-ориентированного обучения, рассмотрение методических подходов и педагогических технологий, а также практическую оценку их эффективности. Важной составляющей работы является выявление факторов, способствующих успешному внедрению данной технологии, и возможных препятствий на пути ее реализации. Результаты исследования показывают, что личностно-ориентированные технологии способствуют формированию самостоятельности, критического мышления и креативности у обучающихся. Кроме того, они позволяют адаптировать образовательный процесс к индивидуальным особенностям студентов, тем самым повышая качество обучения и удовлетворенность учебным процессом.

Ключевые слова: личностно-ориентированное обучение, образовательные технологии, индивидуализация, эффективность обучения, мотивация, педагогические подходы.

Annotatsiya: Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchining individual fobiyalari, qiziqishlari va malakalarini rivojlantirishga qaratilgan shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalariga alohida e'tibor berilmoqda. Ushbu tezisda o'quv jarayonida o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvdan foydalanish samaradorligi, uning o'quvchilarning motivatsiyasi, kognitiv faolligi va o'quv faoliyatiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Tadqiqot talabalarga yo'naltirilgan ta'limning nazariy asoslarini tahlil qilish, metodik yondashuvlar va pedagogik texnologiyalarni ko'rib chiqish hamda ularning samaradorligini amaliy baholashni o'z ichiga oladi. Ishning muhim tarkibiy qismi ushbu texnologiyani muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradigan omillarni va uni amalga oshirishdagi mumkin bo'lgan to'siqlarni aniqlashdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchiga yo'naltirilgan texnologiyalar o'quvchilarda mustaqillik, tanqidiy fikrlash va ijodkorlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, ular o'quv jarayonini o'quvchilarning individual xususiyatlariga moslashtirishga imkon beradi, shu bilan o'rganish sifatini va ta'lim jarayonidan qoniqishni oshiradi.

Kalit so'zlar: o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim, ta'lim texnologiyalari, individuallashtirish, ta'lim samaradorligi, motivatsiya, pedagogik yondashuvlar.

Современное образование ориентируется не только на передачу знаний, но и на развитие личности учащегося. Личностно-ориентированное обучение (ЛОО) становится важным направлением образовательной практики, так как оно помогает учитывать индивидуальные особенности учеников, их способности, интересы и темпы обучения. Эффективность данной технологии подтверждается многочисленными исследованиями, которые показывают улучшение мотивации, повышение уровня освоения материала и развитие ключевых компетенций.

1. Теоретические основы личностно-ориентированного обучения

Личностно-ориентированное обучение основывается на гуманистической педагогике, где ученик рассматривается как активный субъект образовательного процесса. В основе методологии лежат идеи таких ученых, как:

Л. С. Выготский (зона ближайшего развития);

К. Роджерс (гуманистический подход);

А. Маслоу (мотивация и потребности человека);

В. В. Сериков (личностно-деятельностный подход).

Основные принципы ЛОО включают:

✓ Индивидуализацию – учет личных особенностей каждого ученика.

✓ Развитие субъектности – ученик становится активным участником обучения.

✓ Самореализацию – возможность раскрыть потенциал личности.

✓ Рефлексию – обучение анализу собственных действий и достижений.

2. Методы и технологии личностно-ориентированного обучения

Личностно-ориентированное обучение реализуется через различные технологии:

1. Проектное обучение – учащиеся работают над созданием проекта, решая реальные проблемы.

2. Проблемное обучение – ученики ищут ответы на сложные вопросы, что развивает критическое мышление.

3. Дифференцированное обучение – подача материала с учетом уровня знаний и способностей учащихся.

4. Метод портфолио – формирование личного образовательного маршрута ученика.

5. Технология сотрудничества – групповая работа, где каждый ученик вносит свой вклад.

6. Интерактивные методы – кейс-методы, ролевые игры, дебаты.

3. Критерии эффективности личностно-ориентированного обучения

Оценка эффективности ЛОО включает анализ следующих показателей:

Академические достижения

✓ Повышение успеваемости и качества знаний.

✓ Глубокое понимание материала вместо механического запоминания.

Мотивация учащихся

✓ Интерес к учебе, повышение активности на уроках.

✓ Самостоятельность в обучении.

Социально-психологическое развитие

✓ Развитие коммуникативных навыков.

✓ Формирование уверенности в себе и своих способностях.

Развитие ключевых компетенций

✓ Критическое мышление и умение решать проблемы.

✓ Навыки работы в команде, лидерство.

4. Преимущества личностно-ориентированного подхода

1. Гибкость в обучении – возможность адаптации под каждого ученика.
2. Повышение мотивации – учебный процесс становится интересным и значимым.
3. Формирование ответственности – учащиеся осознают свою роль в обучении.
4. Улучшение психологического климата – снижается стресс и тревожность.
5. Развитие творческого потенциала – ученики проявляют инициативу.

5. Трудности внедрения личностно-ориентированного обучения

Несмотря на преимущества, реализация ЛОО сталкивается с рядом проблем:

Необходимость изменения роли учителя – педагог становится наставником, а не просто источником знаний.

Рост требований к подготовке уроков – нужна разработка индивидуальных заданий, создание проектов и кейсов.

Ограниченность ресурсов – необходимость в дополнительных учебных материалах и новых педагогических технологиях.

Проблемы в оценке результатов – традиционные методы оценки (тесты, экзамены) не всегда отражают личные достижения ученика.

6. Опыт внедрения личностно-ориентированного обучения

Во многих образовательных учреждениях уже применяются личностно-ориентированные технологии. Например:

✓ Финская модель образования – ориентирована на развитие личности ученика, а не только на его академические достижения.

✓ Школы Монтессори – построены на индивидуальном подходе и самостоятельности ребенка.

✓ Методы Вальдорфской педагогики – внимание уделяется творчеству и внутреннему развитию.

В российских школах также активно внедряются элементы ЛОО, такие как индивидуальные образовательные траектории, проектная деятельность и дифференцированное обучение.

Заключение:

Личностно-ориентированное обучение – это не просто педагогическая технология, а целостный подход к развитию личности ученика. Его эффективность заключается в повышении мотивации, улучшении успеваемости и развитии ключевых компетенций, необходимых в современном мире. Несмотря на сложности внедрения, данный подход делает образовательный процесс более результативным и гуманным.

Список использованной литературы:

Кузнецова Н.В., Федулова Я.А. «Личностно-ориентированные технологии обучения».

Вишневская Л.П. «Критерии педагогической эффективности личностно-ориентированных образовательных технологий».

Мелкозерова И.Е. «Педагогическая эффективность современных образовательных технологий».

Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. – М.: Школа-Пресс, 1995.

«Образование и личность: теория и практика проектирования педагогических систем». Сериков В.В. – М.: Логос, 1999.

Слагаемые педагогической технологии. Беспалько В.П. – М.: Педагогика, 1989.

Теория развивающего обучения. Давыдов В.В. – М.: Интеллект-центр, 1996.

Электронные ресурсы: «Технология использования личностно-ориентированного обучения в учебном процессе».

«Инновационные образовательные технологии в личностно-ориентированном обучении

«Роль личностно-ориентированных технологий в повышении эффективности обучения».

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Тошпулатов Диёрхон Тулкунович

toshpulatovdiyorxon@gmail.com

телефон номер +998 94 428 64 24

магистрант 1 курса Ташкентского государственного

экономического университета

Аннотация: В этой статье рассматриваются пути улучшения отчета о финансовом положении и меры по приведению этой отчетности в соответствие с международными стандартами. Также в соответствии со стандартом вносятся предложения о том, что бухгалтерский баланс должен быть обеспечен более понятной и открытой для пользователей информацией.

Ключевые слова: МСФО, финансовое положение, иностранные инвестиции, баланс, международный рынок.

Abstract: This article will discuss ways to improve the financial status report and measures to adapt this report to international standards. Also, in accordance with the standard, suggestions are made that the balance sheet should be provided with more understandable and accessible information for users.

Keywords: IFRS, financial situation, foreign investment, balance sheet, international market.

Как известно, бухгалтерский баланс по МСФО составляется в компаниях, работающих на международном рынке, привлекающих иностранные инвестиции или обязанных представлять такую отчетность в соответствии с требованиями

законодательства.

Министерство экономики и финансов Республики Узбекистан совместно с Налоговым Комитетом при Кабинете министров Республики Узбекистан к международным стандартам финансовой отчетности по итогам 2023 года в соответствии с законом “О бухгалтерском учете о представлении финансовой и налоговой отчетности правила ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности хозяйствующими субъектами осуществляются на основе стандартов бухгалтерского учета, также требования к финансовой отчетности, которая составляется на основе международных стандартов, установлены в международных стандартах финансовой отчетности (МСФО). Постановление Президента Республики Узбекистан от 24 февраля 2020 года № 4611 “о дополнительных мерах по переходу на международные стандарты финансовой отчетности “ акционерные общества, коммерческие банки, страховые организации и юридические лица, отнесенные к категории крупных налогоплательщиков, с 1 января 2021 года должны организовывать Бухгалтерский учет на основе МСФО и готовить финансовую отчетность на основе МСФО, за исключением юридических лиц, для которых законодательством предусмотрены более ранние сроки перехода на МСФО.

Финансовая отчетность является важным инструментом для определения экономического состояния организаций, состояния их финансовых ресурсов и эффективности их использования. Отчет о финансовом состоянии является центральной частью этого процесса и позволяет оценить финансовую устойчивость организации за определенный период.

Отчет о финансовом положении содержит информацию об активах, обязательствах и собственном капитале организации. Этот отчет преследует следующие основные цели

Правильная и достоверная формулировка отчета о финансовом положении важна как для руководства предприятия, так и для заинтересованных сторон. Содержание и форма отчета также зависят от экономических событий и условий отчетного периода, что упрощает процесс анализа отчета и принятия решений.

Экономическая сущность отчета о финансовом положении проявляется в определении соотношения активов и пассивов организации, а также в оценке эффективности использования финансовых ресурсов. Этот отчет имеет экономический характер, основанный на следующих аспектах:

-Управление ресурсами: оптимальное управление ресурсами предприятия достигается путем анализа структуры активов и пассивов.

-Оценка ликвидности и платежеспособности: можно определить, обладает ли бизнес достаточными ликвидными активами для покрытия своих краткосрочных обязательств.

-Обеспечение стабильности и финансовой безопасности: оценка структуры капитала и его источников важна для обеспечения долгосрочной финансовой устойчивости предприятия.

-Инвестиционная привлекательность: отчет помогает финансовым аналитикам определить, насколько предприятие стоит инвестиций.

Отчет о финансовом положении является неотъемлемой частью общей системы финансовой отчетности. Он неразрывно связан с другими финансовыми отчетами, включая отчеты о прибылях и убытках, а также отчеты о движении денежных средств. Эта зависимость позволяет провести комплексный анализ финансовых результатов предприятия.

В системе финансовой отчетности отчет о финансовом положении находит свое место благодаря следующим аспектам:

-Принятие стратегических решений: информация, представленная в отчете, служит основой для стратегического планирования и распределения ресурсов.

-Соответствие международным стандартам: современная бизнес-среда требует соблюдения международных стандартов финансовой отчетности. Отчет о финансовом положении, составленный на основе этих стандартов, повышает доверие к работе с иностранными инвесторами и партнерами.

-Обеспечение прозрачности отчетности: отчет о финансовом положении повышает доверие заинтересованных сторон, предоставляя подробную и достоверную информацию о деятельности предприятия.

Анализ структуры и основных показателей отчета о финансовом положении.

Созданные организации до 1 октября отчетного года отражаются в бухгалтерской отчетности в срок до 31 декабря отчетного года, начиная с 1-го числа месяца, в котором они были зарегистрированы в установленном порядке, а организации, созданные после 1 октября отчетного года, - в срок до 31 декабря следующего года (включая 31 декабря) с даты государственной регистрации. Указывают фонды и их источники.

Отчет о финансовом положении систематически отражает информацию об активах, обязательствах и собственном капитале организации. Составными частями отчета о финансовом положении являются:

-Активы: Раздел, отражающий экономические ресурсы предприятия. Активы делятся на следующие группы:

-Внеоборотные активы: основные средства, нематериальные активы и долгосрочные инвестиции.

-Краткосрочные активы: денежные средства, оборотные средства, резервы и другие краткосрочные активы.

-Обязательства: обязательства предприятия перед третьими лицами. Они делятся на краткосрочные и долгосрочные обязательства.

-Собственный капитал: собственная доля владельцев бизнеса. Он состоит из таких компонентов, как уставный капитал, добавочный капитал, нераспределенная прибыль.

При анализе отчета о финансовом положении учитываются следующие основные показатели:

1) Показатели ликвидности:

-Коэффициент текущей ликвидности: краткосрочные активы / краткосрочные обязательства.

-Коэффициент быстрой ликвидности: (краткосрочные активы – запасы) / краткосрочные обязательства.

2) Показатели финансовой устойчивости:

-Отношение обязательств к собственному капиталу.

-Коэффициент долгосрочной финансовой устойчивости: (собственный капитал + долгосрочные обязательства) / общие активы.

3) Показатели рентабельности:

-Рентабельность капитала: чистая прибыль / собственный капитал.

-Рентабельность активов: чистая прибыль / общие активы.

4) Показатели платежеспособности:

-Соотношение между денежными потоками и краткосрочными обязательствами.

При анализе отчета о финансовом положении используются следующие методы:

Анализ основных показателей отчета о финансовом положении служит следующим целям:

- Оценка финансовой устойчивости организации.
 - Создание основы для принятия инвестиционных решений.
 - Определение платежеспособности и ликвидности организации.
 - Обеспечение эффективного использования ресурсов предприятия.
- Также важно определить финансовые риски и предоставить информацию о них в отчете. Выявление имеющихся у организации финансовых обязательств, уровня задолженности и других проблем повышает достоверность отчетности. Также полезно включить информацию об экономических условиях, новых рынках и возможностях, связанных с технологиями.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Палий В.Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности.[Текст]: учебник для студ. вузов по напр. 080100 "Экономика"; доп. МО РФ /В. Ф. Палий. - 6-е изд., испр. и доп. - М.: Инфра-М, 2013. - 506 с.
2. D.E.Norbekov, I.K.Ochilov. Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari. Darslik- T.: "Iqtisod-Moliya", 2019. 21 b.

THE EFFECTIVE WAYS OF LEARNING VOCABULARY IN ENGLISH

Abdullayeva Saodat,

1st year student

Khujaakhmatova Qunduzoy

Supervisor, teacher

Samarkand State University of Veterinary medicine,

Livestock and Biotechnology Tashkent Branch

Annotation: This article explores effective strategies for improving English vocabulary, a crucial aspect of mastering the language. The article highlights various methods such as setting achievable goals, establishing daily vocabulary learning routines, utilizing audio-visual resources, and reading extensively. It also emphasizes the importance of leveraging digital tools and applications like flashcards, podcasts, and language learning platforms. Additionally, it discusses the benefits of grouping words thematically, learning synonyms and antonyms, and integrating new words into written and spoken communication. The article concludes by stressing consistency, perseverance, and enjoyment as key factors in expanding one's vocabulary effectively.

Key words: english vocabulary, language learning, communication, vocabulary expansion, goal setting, daily routine, flashcards, contextual learning, podcasts, audiobooks, movies and TV shows, reading, apps and platforms, duolingo, memrise, anki, quizlet, writing, speaking, thematic groups, synonyms and antonyms

Аннотация

В данной статье рассматриваются эффективные методы увеличения словарного запаса на английском языке, что является одним из ключевых аспектов освоения

языка. В статье освещаются такие методы, как постановка чётких целей, организация ежедневного режима изучения слов, использование аудио-визуальных ресурсов и чтение различных текстов. Также подчёркивается важность применения цифровых инструментов, таких как флешкарты, подкасты и образовательные платформы. Кроме того, обсуждаются преимущества тематической группировки слов, изучения синонимов и антонимов, а также интеграции новых слов в письменную и устную речь. Статья завершается акцентом на важности последовательности, терпения и удовольствия от процесса обучения для эффективного расширения словарного запаса.

Ключевые слова: английский словарный запас, изучение языка, коммуникация, расширение словарного запаса, постановка целей, ежедневная рутина, флешкарты, контекстное обучение, подкасты, аудиокниги, фильмы и телешоу, чтение, приложения и платформы, Duolingo, Memrise, Anki, Quizlet, письмо, говорение, тематические группы, синонимы и антонимы.

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz tilidagi soʻz boyligini oshirishning samarali usullarini oʻrganadi, bu tilni mukammal oʻzlashtirishning muhim jihatlaridan biridir. Maqolada aniq maqsadlar qoʻyish, kunlik soʻz yodlash rejimini yoʻlga qoʻyish, audio-vizual resurslardan foydalanish va keng koʻlamda oʻqish kabi usullar yoritilgan. Shuningdek, unda flashcardlar, podkastlar va til oʻrganish platformalari kabi raqamli vositalardan foydalanishning ahamiyati taʼkidlanadi. Qoʻshimcha ravishda, soʻzlarni tematik guruhlariga ajratib oʻrganish, sinonim va antonimlarni oʻrganish hamda yangi soʻzlarni yozma va ogʻzaki muloqotga integratsiya qilishning foydalari muhokama qilinadi. Maqola soʻz boyligini kengaytirishda izchillik, sabr va oʻrganish jarayonidan zavq olish muhimligini taʼkidlab yakunlanadi.

Kalit soʻzlar: ingliz tilidagi soʻz boyligi, til oʻrganish, muloqot, soʻz boyligini oshirish, maqsad qoʻyish, kundalik rejim, fləşkartlar, kontekstda oʻrganish, podkastlar,

audio kitoblar, filmlar va seriallar, o'qish, ilovalar va platformalar, Duolingo, Memrise, Anki, Quizlet, yozish, gapirish, tematik guruhlar, sinonimlar va antonimlar.

English is currently the most widely spoken language in the fields of international communication, science, technology, and business. Expanding your vocabulary in English is crucial not only for fluent communication but also for unlocking new opportunities. Many people find that one of the biggest challenges in learning English is expanding their vocabulary. Knowing a language requires more than just understanding grammar; it demands a rich vocabulary. But how can this be done effectively and easily? Vocabulary plays a major role in any language acquisition. Language acquisition is commonly seen as an endless process. Students, consciously or unconsciously, acquire new words permanently. The teaching of vocabulary in ESP should not be distinct from the teaching of vocabulary in EGP. ESP teachers should start by introducing words that belong to general language, but which are also frequently used in technical language. The introduction of vocabulary that has specialized meanings in certain disciplines comes second. In the past, vocabulary learning used to be restricted to learning lists of specialized words by heart and to reading and translating technical texts. Nowadays, students have access to more modern methods of learning, which help them develop their language skills. When discussing the teaching of ESP, one of the first questions that arise is whether the ESP teacher should be responsible for the teaching of technical vocabulary. It is generally agreed that the ESP teacher should not be responsible for the teaching of technical vocabulary. Yet, there are certain situations when the ESP teachers must ensure that the students are familiar with the technical words occurring in an exercise or in a text. It is essential that ESP teachers should be aware of their students' exact needs so that they should be able to select the vocabulary they teach in accordance with these needs. The better teachers know their classes, the easier it will be for them to choose the most appropriate techniques for each learner.

Effective Ways to Expand English Vocabulary

Expanding your vocabulary in English is one of the essential steps in language learning. A strong vocabulary is not only crucial for effective communication but also necessary for understanding books, articles, and other written texts. Below are detailed methods for improving your vocabulary effectively.

1. Developing a Goal-Oriented Plan

When planning to expand your English vocabulary, setting clear and realistic goals is essential. For instance, you can aim to learn 300 new words in a month or memorize 10 new words each day. Goals should be specific and achievable.

2. Establishing a Daily Word-Learning Routine

Allocating time daily to learn new words plays a significant role in language learning. You can try the following methods:

Create flashcards: Write words and their translations on cards and review them frequently.
Learn words in context: Practice using new words in sentences or phrases, making them easier to remember.

3. Using Audio and Video Resources

Podcasts and audiobooks: Listening to English podcasts or audiobooks is an effective way to learn new words.
Movies and TV shows: Watching films and series with English subtitles helps expand your vocabulary while improving pronunciation and understanding how words are used in context.

4. Expanding Vocabulary Through Reading

Reading English books, articles, and blogs is one of the most effective methods to increase vocabulary. Consider the following tips:

- Choose texts appropriate to your level: Beginners can start with simplified books or children's literature.

- Highlight and note unfamiliar words: Write down unknown words while reading and learn them later.

5. Utilizing Apps and Platforms

Today, numerous apps and platforms are available for improving your English vocabulary: Apps like Duolingo, Memrise, and Anki are helpful for learning and revising new words. Platforms like Quizlet allow you to create personalized word lists and study them effectively.

6. Using Words in Writing and Speaking

One of the most effective ways to retain learned words is by using them in written and spoken communication. Practice by forming sentences, writing essays, or creating short stories using the new words you've learned.

7. Regular Practice and Reinforcement

Consistent practice and reinforcement are necessary for improving vocabulary. Words learned once may fade over time, so it is important to review them regularly.

8. Learning Words by Grouping Them

You can learn new words faster by dividing them into thematic groups. For example: Nature-related words: tree, river, mountain, etc. Everyday life words: food, table, chair, etc. Work and business terms: meeting, report, deadline, etc. Thematic groups help you associate words and make them easier to remember.

9. Learning Synonyms and Antonyms

One of the best ways to expand your vocabulary is by learning synonyms and antonyms. For example: Synonyms for "beautiful": gorgeous, stunning, attractive. Antonyms for "beautiful": ugly, unattractive. Knowing various forms of a word enhances your ability to express yourself effectively.

10. Learning Phrases and Idioms

Phrases and idioms make conversations more lively and natural. For example: Piece of cake – Something very easy. Break the ice – Start a conversation or make the atmosphere more comfortable. Hit the books – Start studying hard. Learning how to use these idioms in context will enrich your communication.

11. Using Quality Dictionaries.

Expanding your English vocabulary is a process that requires consistency, patience, and the right strategies. By regularly applying the methods mentioned above, you will not only broaden your vocabulary but also master English with greater fluency and confidence. Most importantly, stay committed to your goals and don't forget to enjoy the learning process. As your vocabulary grows, learning the language will become even more engaging and effective.

References:

1. "Word Power Made Easy" by Norman Lewis, 1949.
2. "English Vocabulary in Use" by Cambridge University Press, 2000.
3. "Vocabulary Builder Workbook" by Chris Lele, 2013.
4. "Building a Better Vocabulary" by Kevin B. King, 2000.
5. "Oxford Word Skills" by Ruth Gairns and Stuart Redman, 2008.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОРПУСНЫХ ДАННЫХ В ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОМ АНАЛИЗЕ

Джуманиязова Интизор Давлатназар кизи

Негосударственное образовательное учреждение «Университет Маъмуна»

Хива, Узбекистан

Юлдашева Севинчай Хамробек кизи

студентка 1 курса «Университет Маъмуна» Хива, Узбекистан

Аннотация: В статье рассматривается роль корпусных данных в современном лексикографическом анализе. С развитием технологий и доступностью электронных ресурсов корпусные данные стали важным инструментом для углубленного и систематического изучения языка. Рассматриваются ключевые методы, такие как частотный, контекстный и коллокационный анализ, которые позволяют лексикографам более точно определять значения слов, их частотность, грамматические особенности и устойчивые сочетания. Также подчеркиваются преимущества использования корпусов, такие как объективность, актуальность и эффективность, которые значительно улучшили процесс создания словарей. Статья демонстрирует, как корпусные данные помогают не только фиксировать языковую практику, но и отслеживать изменения в языке, делая лексикографию более точной и своевременной.

Ключевые слова: лексикографический анализ, частотный анализ, контекстный анализ, коллокационный анализ, статистический анализ.

Annotation. The article examines the role of corpus data in modern lexicographic analysis. With the development of technology and the availability of electronic resources, corpus data has become an important tool for in-depth and systematic language learning. Key methods such as frequency, contextual, and collocation analysis are considered, which

allow lexicographers to more accurately determine the meanings of words, their frequency, grammatical features, and stable combinations. The advantages of using corpora are also highlighted, such as objectivity, relevance, and efficiency, which have significantly improved the dictionary creation process. The article demonstrates how corpus data helps not only to record language practice, but also to track changes in language, making lexicography more accurate and timely.

Keywords: lexicographic analysis, frequency analysis, contextual analysis, collocation analysis, statistical analysis.

С момента внедрения информационных технологий в гуманитарные дисциплины прошло более десяти лет. За этот период появились такие самостоятельные направления в филологии, как компьютерная лингвистика, корпусная лингвистика и компьютерная лексикография. В этих, преимущественно прикладных областях, были разработаны инструменты, существенно упрощающие работу исследователей. Речь идет, прежде всего, об языковых корпусах и электронных лексикографических ресурсах. Процесс разработки и усовершенствования этих инструментов существенно различался. В корпусной лингвистике лидирующие позиции занимали филологи, тогда как в компьютерной лексикографии основную роль играли программисты и предприниматели, что, без сомнения, связано с рыночными реалиями современности: потребность в электронных лексикографических продуктах определяется практическими нуждами. В результате, на сегодняшний день самыми продвинутыми и многофункциональными являются переводные многоязычные словари. В то же время специализированные лексикографические продукты, хотя и достигли определенного прогресса, всё еще не получили должного внимания для дальнейшего развития.

Корпусные данные играют ключевую роль в современном лексикографическом анализе. С развитием вычислительных технологий и

увеличением доступных электронных ресурсов, лексикографы получили мощные инструменты для более точного и систематического анализа языка. Использование корпусов текста позволяет углубить понимание закономерностей языка, а также улучшить точность и актуальность лексикографических работ. В данной статье мы рассмотрим, как корпусные данные помогают в лексикографическом анализе и какие преимущества они предоставляют.

1. Что такое корпус данных?

Корпус данных (или корпус) представляет собой большую коллекцию текстов, собранных в соответствии с определенными критериями. Эти тексты могут быть разных жанров, стилей и времени написания. Корпус может быть как одноязычным, так и многоязычным, и использоваться для анализа языковых особенностей на различных уровнях: лексическом, грамматическом, стилистическом и других.

Корпусы данных могут быть как общими, так и специализированными. Общий корпус включает в себя разнообразные тексты (например, художественную литературу, научные статьи, газетные материалы), в то время как специализированные корпуса могут быть ориентированы на конкретные области знания, такие как медицина, право или техника.

2. Значение корпуса в лексикографическом анализе.

Лексикографический анализ заключается в изучении лексических единиц языка — слов, выражений и их значений. С традиционными методами исследования лексикографы опирались на ограниченные источники, такие как словари, тексты и устные источники. Однако это не всегда позволяло учитывать все возможные нюансы употребления слов.

Использование корпуса в лексикографии даёт возможность:

1) Изучать частотность употребления слов. Корпус позволяет анализировать, как часто и в каких контекстах встречаются те или иные лексемы. Это помогает

составителям словарей учитывать в своей работе не только те слова, которые известны и часто употребляются, но и те, которые могут быть в моде в данный момент или актуальны в определенных профессиональных областях.

2) Определять полные и актуальные значения слов. Благодаря корпусу можно выявить все возможные значения слова, а также различия в его употреблении в разных контекстах. Например, слово может иметь несколько значений в зависимости от жанра текста, аудитории или исторического периода.

3) Описывать коллокации и устойчивые выражения. Корпусные исследования позволяют выявлять коллокации — устойчивые сочетания слов, которые часто встречаются вместе. Это важно для точности определения значений слов в словарях, поскольку такие сочетания могут сильно менять или уточнять смысл слов.

4) Оценивать грамматические и синтаксические особенности. Корпусные данные помогают изучать, как слова и фразы функционируют в предложениях, выявлять их синтаксическую связь и способы образования различных грамматических форм.

5) Анализировать языковую эволюцию. С помощью корпусных данных можно отслеживать изменения в употреблении слов, например, изменение их частотности, стилистического окраса или расширение значений.

3. Методы лексикографического анализа с использованием корпуса

Для проведения лексикографического анализа используются различные методы, включая автоматические и ручные. В первую очередь, лексикографы используют программное обеспечение для анализа текста, которое позволяет быстро и точно извлекать нужную информацию из больших массивов данных.

1. Частотный анализ. Это один из наиболее распространенных методов. Он позволяет выявить самые часто употребляемые слова и их сочетания в тексте.

Частотный анализ помогает лексикографам выбрать слова для словаря, а также установить их актуальность в разных областях.

2. Контекстный анализ. Программное обеспечение может искать контексты, в которых встречается определённое слово. Это важно для понимания, какие значения оно может приобретать в зависимости от контекста, а также для выявления синонимов и антонимов.

3. Коллокационный анализ. Этот метод помогает выделить устойчивые словосочетания и выражения, которые часто встречаются вместе с определённым словом. Это знание крайне полезно для точного описания значений слов в словаре.

4. Статистический анализ. С помощью статистических методов можно определить, как распределяются различные лексемы по корпусу, а также оценить их значимость в текстах разных жанров и стилей.

4. Преимущества использования корпуса в лексикографическом анализе.

Корпусные данные предоставляют несколько ключевых преимуществ для лексикографов:

А) Объективность. Использование реальных текстов позволяет избежать субъективности, которая может быть присуща традиционному подходу, основанному только на авторских наблюдениях.

Б) Актуальность. Корпус может включать тексты, отражающие современную языковую практику, что помогает создавать актуальные словари, соответствующие современным нормам и тенденциям языка.

В) Полнота. С помощью корпусов можно учитывать разнообразие употреблений слов в различных контекстах, что позволяет создавать более полные и точные словарные статьи.

Г) Эффективность. Корпус позволяет автоматически анализировать огромные объемы текстов за короткое время, что значительно ускоряет процесс лексикографической работы.

5. Заключение

Использование корпусных данных в лексикографическом анализе стало неотъемлемой частью современной лексикографии. С помощью корпусов лексикографы могут глубже понять реальные закономерности в употреблении слов, выявлять их различные значения и коллокации, а также отслеживать изменения языка. Это делает процесс составления словарей более точным, актуальным и эффективным. В будущем с развитием технологий и расширением доступа к большим данным, корпусная лексикография будет продолжать развиваться, открывая новые возможности для анализа и описания языка.

Список литературы

1. Баранов, С. Ю. (2013). *Корпусная лексикография: Теория и практика*. Москва: Наука.
2. Кузьменко, Н. В. (2007). *Корпусная лексикография и её методы*. Санкт-Петербург: Издательство РГПУ.
3. Лопатин, В. М. (2006). *Лексикография и корпуса: Проблемы и перспективы*. Москва: Издательство МГУ.
4. Виноградова, Е. М. (2014). *Основы корпусной лексикографии*. Санкт-Петербург: Алетейя.
5. Гаврилова, Л. И., & Никитина, О. В. (2011). *Методы анализа лексики с использованием корпусных данных*. Москва: Высшая школа.
6. Воскресенский, А. И. (2015). *Словарь русского языка в эпоху цифровых технологий*. Москва: Академический проект.

TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISHDA AHOLI DAROMADLARINING NAZARIY HUSUSIYATLARI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

mustaqil tadqiqotchisi

Shohruh Toshtemirov

Annotatsiya: Tezisdaholining asosiy daromadlarini shakllantirishning nazariy jihatlari, unga ta'sir etuvchi omillar ochib berilgan, aholi daromadlarining ikki tomonlama xususiyatlari keltirilgan. Ular bo'yicha statistik tahlil amalga oshirilgan, aholining uzoq muddatli davridagi daromadlari darajasi va real ish haqi darajasi baholanadi.

Kalit so'zlar: aholi daromadlari, daromadlar tarkibi, real daromadlar, jamg'armalar, jamg'arma strategiyalari, uy xo'jaliklari

Aholi daromadlari, ularning tarkibi, olinish manbalari va tabaqalanish darajasi jamiyat iqtisodiy va ijtimoiy farovonligining eng muhim ko'rsatkichidir. Madomiki, daromadlar insoning shaxsiy ehtiyojlarini qondirishning asosiy manbai bo'lib xizmat qilar ekan, aynan daromad kengroq tushuncha bo'lib, aholi turmush darajasining markaziy bo'g'ini hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev "Aholini yuqori mehnat daromadlari bilan ta'minlash, ularning ijodiy va kasbiy o'sishi uchun keng imkoniyatlar yaratish hamda ijtimoiy liftlarni shakllantirish lozim. Barcha sa'y-harakatlarimiz zahirida bitta maqsad – fuqarolarning real daromadlari va real oylik maoshlarining inflyasiya darajasiga qaraganda tezroq o'sib borishini ta'minlash turibdi" deb, ta'kidlab o'tgan. Shu jihatdan aholi daromadlari, ularni shakllantirish va oshirish imkoniyatlari dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Aholi daromadlarining iqtisodiy mohiyatiga kirib borishi va uni identifikatsiya qilish ularni talqin qilishda yagona, kompleks yondashish zarurligini va bu xo'jalik nazariyasi va amaliyotining rivojlanishi bilan xolisona belgilanishini anglash bilan bevosita bog'liqdir.

Aholi daromadlarining iqtisodiy mohiyatini tushunishda boshlang'ich nuqta daromadning ikki tomonlama xarakterga ega ekanligidan kelib chiqadi. Ularning shakllanishi manbai ijtimoiy ishlab chiqarish, jonli mehnat bilan yaratilgan qiymatdir. Lekin, pirovardida, taqsimlash natijasida daromad hosil bo'ladi. Taqsimlash munosabatlari birinchi navbatda mulkiy munosabatlar bilan bog'liq, chunki bu munosabatlar o'zlashtirish prizmasi orqali namoyon bo'ladi, keyin o'zlashtirishning turli darajalari aholi daromadlari miqdorini belgilaydi.

Prof. Sh.Shodmonov, X.S.Muxitdinov, A.O'lmasov, A.Vahobov, Rajabov N, Uralov va B.K.G'oyibnazarovlar Aholi turmush darajasi va uning xususiyatlari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan.

Iqtisodiy nazariya va amaliyotda aholi daromadlarini iqtisodiy tushunishga haligacha yagona yondashuv mavjud emas. Faqat 20-asrda iqtisodchilar va statistiklarning asarlarida shakllantirilgan daromad tushunchasi sezilarli o'zgarishlarga duch keldi.

Mahalliy va xorijiy iqtisodchilarning aholi daromadlarining tabiati haqidagi qarashlarini mantiqiy-nazariy tahlil qilish ikkita yondashuvni aniqladi (jadvalga qarang):

- 1) miqdor jihatdan, uning doirasida ularning tashqi xususiyatlari beriladi va ularning miqdoriy ko'rinishi ochiladi;
- 2) sifat jihatdan, bunda daromadlar jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlar sifatida ichkaridan xarakterlanadi.

Ko'rsatilgan yondashuvlar aholi daromadlarining bir tomonlama tavsifini o'z ichiga oladi va uning mazmunini ob'ektiv va to'liq ochib bermaydi.

Aholi daromadlarining iqtisodiy mohiyati, bizning fikrimizcha, aholi va korxonalar, aholi va davlat, odamlar guruhlar va shaxslar o'rtasida yangi yaratilgan qiymatni taqsimlash va qayta taqsimlash jarayonida ushbu munosabatlarning sub'ektlari sifatida rivojlanadigan iqtisodiy munosabatlardir. pul daromadining miqdoriy natijasi shaklida namoyon bo'ladi.

Aholi daromadlarining iqtisodiy mohiyatining taklif etilayotgan talqini, birinchidan, uni belgilashda biryoqlama yondashuvni bartaraf qiladi, ikkinchidan, uning yagona

talqinini ta'minlaydi, uchinchidan, iqtisodiy munosabatlar sub'ektlarini o'rnatadi va to'rtinchidan, ularning miqdoriy natijasini ochib beradi.

Aholi daromadlarining mohiyatini ochib berish uchun iqtisodiyot fanida ma'lum bo'lgan reproduktiv, maqom va rag'batlantirish funktsiyalaridan tashqari, aholi daromadlariga organik ravishda xos bo'lgan ijtimoiy, tartibga solish va hisob-kitob funktsiyalari qo'shimcha ravishda kiritildi. Taklif etilayotgan funktsiyalarning mazmuni va ularning boshqa funktsiyalar bilan aloqasi ko'rib chiqiladi.

Iqtisodiy munosabatlarning subyektlari aholi, korxonalar va davlatdir. Aholi uy xo'jaliklari, shaxslar va ma'lum guruhlar yig'indisi sifatida qaraladi.

Aholi daromadlarini shakllantirish bo'yicha iqtisodiy munosabatlarda davlat federal, mintaqaviy va mahalliy boshqaruv darajalarining ma'lum tarkibiy bo'linmalari, masalan, Pensiya jamg'armasi, Ijtimoiy sug'urta jamg'armasi, ijtimoiy himoya va ijtimoiy ta'minot xizmatlari va boshqalar shaklida harakat qiladi.

Korxonalar (tashkilotlar) qo'shimcha qiymat yaratuvchi va uni taqsimlash jarayonida xodimlarga daromad keltiradigan xo'jalik yurituvchi sub'ektlardir.

Aholi daromadlarining shakllanishi ikki bosqichda sodir bo'lib, ularning har biri mazmunan o'ziga xos iqtisodiy munosabatlarga mos keladi. Birinchi bosqichda (birlamchi taqsimot) birlamchi (omilli) daromadlarni shakllantirish orqali yangi yaratilgan qiymatni taqsimlash jarayonida aholi (yollanma ishchilar) va korxonalar (mulkdorlar) o'rtasida iqtisodiy munosabatlar vujudga keladi. Ikkinchi bosqichda (qayta taqsimlash) daromadlarni qayta taqsimlash jarayonida aholi va davlat, kishilar guruhlar va shaxslar o'rtasida iqtisodiy munosabatlar shakllanadi, aholi esa nafaqat daromad oluvchi, balki uning faol ishtirokchisi sifatida ham harakat qiladi.

Aholining daromadlarini shakllantirishda ishlab chiqarish vositalariga egalik munosabatlari iqtisodiy munosabatlarga ijtimoiy mazmun beradi.

Institutsional va iqtisodiy munosabatlar odamlarning xulq-atvorini va daromad olish jarayonida ularning o'zaro munosabatlarining xarakterini belgilaydigan rasmiy va norasmiy normalar va qoidalarga rioya qilish bilan belgilanadi. Ular, shuningdek, aholi va

iqtisodiy institutlar: mulk instituti, mehnat bozori, kasaba uyushmalari, banklar va boshqalar o'rtasidagi aloqalar va o'zaro munosabatlarni tavsiflaydi va bu institutlarning aholi daromadlarining turlari ularni shakllantirish usullari, usullari va me'yorlari va darajasiga ta'sirida namoyon bo'ladi. Ko'rsatilgan munosabatlar aholi daromadlarini shakllantirish jarayonida vujudga keladi, ijtimoiy-iqtisodiy va tashkiliy-iqtisodiy munosabatlarga ta'sir qiladi va iqtisodiy munosabatlar sub'ektlarining o'zaro aloqalari va o'zaro ta'sirini tashkil etishning ob'ektiv zarurati bilan bog'liq.

Aholi daromadlarini o'rganishda turli iqtisodchi olimlarning fikrlarini bir-biri inobatga oladigan bo'lsak, dastavval ular daromadlarni miqdor jihatidan o'rganishgan bo'lib, xozirda uni sifat jihatidan o'rganishga harakat qilinmoqda.

Aholi daromadlari kategoriyasi yirik tushuncha bo'lib, unda aholi tomonidan olinayotgan har qanday ko'rinishdagi moddiy qiymatliklarni miqdor jihatidan ko'rib chiqishimiz kerak bo'ladi. Mana shu jihatdan turli iqtisodchi olimlar tomonidan bu to'g'risidagi turlicha nazariyalar mavjud bo'lib, ularning har bir o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'rif berilgan.

Aholi daromadlarining shakllanishida iqtisodiy munosabatlarning ishtirok darajasi ham mavjud bo'lib, ularni o'rganishda tashkiliy-iqtisodiy munosabatlar, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va institutsional-iqtisodiy munosabatlarga ajratgan holda o'rganish lozim.

Adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentabrdagi ““O‘ZBEKISTON — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.
2. Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. Toshkent: “Iqtisodiyot” nashriyoti DUK, 2021. 630 bet.
3. O'lmasov A., Vaxobov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. Toshkent: Iqtisod-moliya, 2014.
4. Muxiddinov X.S. Hudud aholisi turmush darajasini oshirish va ijtimoiy rivojlanishini modellashtirish. Monografiya. T.: “FAN”, 2009. 12 b.

5. G'oyibnazarov B.K., Turg'unov T.S. O'zbekistonda uy xo'jaliklari daromadlari va xarajatlarining statistik tahlili. //“Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. 2018. № 3, may-iyun, 5-b.

6. Aholini ish bilan ta'minlash, yangi ish o'rinlari yaratishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ahamiyati <https://ejournal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1212>

НЕОЛОГИЗМЫ В ЛИТЕРАТУРЕ XX И XXI ВЕКОВ В АНГЛИЙСКОМ, РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Иномова Дурдона Улугбек кизи

durdonainomova98@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассматривается роль неологизмов в литературе XX и XXI веков в трех языках: английском, русском и узбекском. Анализируется влияние социальных, культурных и технологических изменений на формирование новых лексических единиц. Особое внимание уделяется прозе и романам, где авторы активно используют неологизмы для передачи новых концепций, эмоционального состояния персонажей и особенностей времени. Рассматриваются семантические и структурные особенности неологизмов в каждом языке, а также их восприятие читателями.

Ключевые слова: неологизм, литература, проза, роман, семантика, лексика.

1. Введение

Литература всегда отражала изменения в языке, а одним из наиболее ярких проявлений этого процесса является появление неологизмов. XX и XXI века — это эпохи стремительного научно-технического прогресса, глобализации и культурных изменений, что привело к активному обогащению лексики во многих языках.

Неологизмы в художественной литературе не только фиксируют реалии времени, но и служат инструментом для передачи новых смыслов и концепций. В англоязычной литературе такие авторы, как Джордж Оруэлл, Олдос Хаксли и Дуглас Адамс, вводили новые слова для описания утопических и антиутопических миров. В русской литературе XX века появление неологизмов активно связано с творчеством В. В. Маяковского, А. Платонова и В. Пелевина. В узбекской

литературе XX и XXI веков также наблюдается процесс заимствования и образования новых слов, особенно в контексте социальных и технологических изменений.

В данной статье рассмотрены основные тенденции использования неологизмов в прозе и романах трех языков, их семантические особенности и влияние на читательское восприятие.

2. Неологизмы в английской литературе XX и XXI веков

2.1. Лексические новации в литературе XX века

Английская литература XX века богата на неологизмы, многие из которых отражают социальные и политические изменения. Например, в антиутопическом романе "1984" (1949) Джорджа Оруэлла встречаются такие новообразования, как:

Newspeak (новояз) — искусственный язык, ограничивающий мышление.

Doublethink (двойное мышление) — способность одновременно верить в противоположные утверждения.

Эти неологизмы стали не просто частью художественного текста, но и вошли в общий лексикон, что свидетельствует о влиянии литературы на язык.

2.2. Современные неологизмы в английской литературе

В XXI веке массовая культура и цифровые технологии дали новый импульс неологизации языка. В книгах жанра научной фантастики, киберпанка и постмодернизма встречаются такие слова, как:

Cyberspace (киберпространство) — термин, введенный Уильямом Гибсоном в романе "Neuromancer" (1984), но широко употребляемый в XXI веке.

Googleable (гуглируемый) — слово, отражающее реалии цифровой эпохи.

Современные авторы, такие как Чарли Брукер и Нил Гейман, активно используют новые слова для описания изменяющегося мира.

3. Неологизмы в русской литературе XX и XXI веков

3.1. Лексические эксперименты в литературе XX века

В русской литературе XX века многие писатели создавали авторские неологизмы, играя с языком. Например, В. В. Маяковский использовал слованообразования, такие как:

Самвоспламениться — усиливать эмоции до крайней степени.

Солнцеподобность — качество, схожее с солнцем.

Андрей Платонов в своих произведениях также создавал новые слова, отражавшие советскую реальность.

3.2. Современные неологизмы

В XXI веке писатели, такие как Виктор Пелевин, активно заимствуют англоязычные термины и трансформируют их. Например, у Пелевина встречаются слова:

Гламуризация — процесс превращения чего-либо в модное и привлекательное.

Криптоанархия — влияние цифровых технологий на общественные структуры.

Русская литература XXI века продолжает активно обогащаться неологизмами, отражая реалии постсоветского и цифрового мира.

4. Неологизмы в узбекской литературе XX и XXI веков

4.1. Влияние советского периода на узбекскую лексику

В XX веке узбекский язык пережил значительные изменения из-за влияния советской идеологии. В этот период появились многочисленные заимствования из русского языка, многие из которых стали основой для литературных неологизмов.

Писатели, такие как Абдулла Кадыри, активно использовали новообразования, отражая модернизацию общества.

4.2. Современные тенденции

В XXI веке узбекская литература сталкивается с новым этапом неологизации. Глобализация и цифровые технологии вносят в язык новые термины, такие как:

Интернетлашиш (интернетизация) — процесс интеграции интернета в повседневную жизнь.

Мултфилмизация — влияние анимационной культуры на восприятие.

Современные узбекские писатели, такие как Эркин Азам и Мухаммад Али, активно используют новые слова для отражения изменяющейся действительности.

5. Заключение

Неологизмы играют важную роль в развитии языка и литературы, позволяя авторам передавать новые смыслы и адаптироваться к изменяющемуся миру. В английском, русском и узбекском языках процессы неологизации имеют схожие черты, но также отличаются в зависимости от культурных и исторических факторов.

В XX веке новые слова отражали политические и социальные изменения, а в XXI веке они все больше связаны с цифровыми технологиями и глобализацией. Литература продолжает оставаться одной из главных сфер, где рождаются и закрепляются новые лексические единицы, что свидетельствует о динамике языка и его адаптации к новым реалиям.

Список литературы

1. Оруэлл, Д. 1984. Лондон: Secker & Warburg, 1949.
2. Гибсон, У. Neuromancer. Нью-Йорк: Ace Books, 1984.
3. Маяковский, В. В. Стихотворения и поэмы. Москва: Советский писатель, 1927.
4. Пелевин, В. Generation "П". Москва: Вагриус, 1999.
5. Кадыри, А. Минувшие дни. Ташкент: Фан, 1926.

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕОЛОГИЗМОВ В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ, АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Иномова Дурдона Улугбек кизи

durdonainomova98@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются основные проблемы, связанные с использованием неологизмов в современной русской, английской и узбекской литературе. Анализируются особенности их образования, семантические изменения и влияние на восприятие художественного текста. Отдельное внимание уделяется проблемам адекватности перевода, заимствований и сохранения национальной идентичности языка. Рассматриваются возможные решения данных проблем с учётом лексических и культурных особенностей каждого языка.

Ключевые слова: особенности неологизмов, семантика, лексика, проблемы, роман, поэзия, литература.

1. Введение

Неологизмы — важный элемент языковой динамики, отражающий изменения в обществе, культуре и науке. Современная литература активно использует новые слова для создания художественного образа, передачи атмосферы времени и особенностей персонажей. Однако использование неологизмов в литературе сопровождается рядом проблем, таких как сложность восприятия читателями, трудности перевода, нарушение стилистической гармонии текста и влияние глобализации на национальную идентичность языка.

Цель данной статьи — выявить основные проблемы, связанные с использованием неологизмов в современной русской, английской и узбекской литературе, и предложить возможные пути их решения.

2. Особенности использования неологизмов в современной литературе

2.1. Семантические и лексические проблемы

Неологизмы могут менять своё значение в зависимости от контекста, что усложняет их интерпретацию. Например, в английском языке слово *selfie* (селфи) изначально означало автопортрет, но в литературе может использоваться с ироничным или метафорическим значением.

В русской литературе неологизмы нередко используются в постмодернистской прозе и поэзии, создавая новые ассоциации. Например, у Виктора Пелевина можно встретить слова типа "инфократия" (власть информации), которые сложно перевести без потери смысла.

В узбекском языке неологизмы часто заимствуются из английского и русского, что создаёт проблемы с их адаптацией. Например, слово "онлайнлашган" (онлайнизированный) не всегда воспринимается естественно в литературном стиле.

3. Проблемы использования неологизмов в современной литературе

3.1. Проблема восприятия читателями

Читатели могут не понимать неологизмы, особенно если они используются без объяснения контекста. В англоязычной литературе современные писатели, такие как Маргарет Этвуд, создают новые слова, которые не всегда сразу понятны, например: "Unbaby" (ненормальный ребёнок в антиутопии "The Handmaid's Tale", 1985)

В русской литературе у Пелевина встречаются такие слова, как "гламуризация", "криптокоммунизм", которые требуют от читателя дополнительных знаний.

В узбекской литературе появление новых слов связано с модернизацией языка, но далеко не все они сразу воспринимаются носителями. Например, слово "смартфонизация" пока не закрепилось в художественной литературе.

3.2. Трудности перевода

Перевод неологизмов — одна из главных проблем, так как не всегда возможно найти эквивалент в другом языке. Например:

Русское слово "тусовка" сложно передать в английском языке без потери стилистической окраски.

Английское "fake news" в русском и узбекском языках может переводиться по-разному ("фейковые новости", "ялган ахборот"), но теряет эмоциональную насыщенность.

3.3. Влияние заимствований и глобализации

Глобализация способствует распространению англоязычных неологизмов, что может угрожать языковой идентичности. В русской и узбекской литературе это выражается в чрезмерном употреблении англицизмов, например:

Русские писатели используют слова типа "инсайт", "кликбейт", "краш".

В узбекском языке активно заимствуются термины: "стартап", "брендлашган" (брендированный).

Это может привести к снижению роли исконных языковых ресурсов и потере уникальных национальных лексических особенностей.

4. Возможные решения проблем

4.1. Создание ясных контекстов для новых слов

Чтобы облегчить восприятие неологизмов, авторы могут использовать их в понятных контекстах или давать пояснения в тексте. Например, у Пелевина многие новые слова объясняются через диалоги персонажей.

4.2. Развитие адаптированных переводческих стратегий

Переводчики могут использовать разные подходы:

Транслитерацию ("лайкать", "геймер") — если слово уже знакомо.

Описание смысла (*"искусственный интеллект" вместо *"AI"**).

Создание аналогов (узбекское "мулоқот майдони" вместо "форум").

Авторы и издатели могут активно использовать исконные языковые ресурсы, создавая новые слова на основе национальных морфологических моделей. Например, в узбекском языке возможно развивать исконные слова вместо чрезмерного заимствования.

5. Заключение

Использование неологизмов в современной литературе сталкивается с рядом проблем, включая сложности восприятия, трудности перевода и влияние глобализации. Однако грамотный подход к их применению позволяет не только обогащать язык, но и сохранять его уникальность. Решение этих проблем требует баланса между инновациями и сохранением традиций, что особенно важно для художественной литературы.

Список литературы

1. Этвуд, М. The Handmaid's Tale. Houghton Mifflin Harcourt, 1985.
2. Пелевин, В. Generation "П". Москва: Вагриус, 1999.
3. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press, 2010.
4. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка. Москва: Русский язык, 2014.
5. Karimov, I. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. Toshkent: O'zbekiston, 1999.

MATEMATIKA O'QITISH TEXNOLOGIYASI

Djanxodjaev Nursultan Djanizak og'li

Qoraqalpoq davlat universiteti

Rezyume : Boshlang'ich sinflarda matematikadan sinfdan tashqari o'quv mashg'ulotlarini tashkil qilish va uni o'tkazish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash. Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari ishlarning asosiy maqsadi—o'quvchilarda fanga qiziqishni rivojlantirish, boshlang'ich matematika asosiy kursida olinadigan bilimlarni to'ldiruvchi va chuqurlashtiruvchi matematik fakt va ma'lumotlar, malaka va ko'nikmalar zahirasi to'plashdan iborat.

Kalit so'zlar: Darsdan tashqari ishlar, matematik o'n daqiqalik va soatlar, to'garaklar, tanlov, olimpiada, matematik kecha, viktorina, matematik matbuot, matematik ekskursiya, matematik gazeta.

O'zbekiston Prezidenti SH.M.Mirziyoyev quyidagilarni ta'kidlaydi: “Maktab o'quv dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, o'quv yuklamalari va fanlarni qayta ko'rib chiqish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish, darslik va adabiyotlar sifatini oshirish zarur. Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari ishlarning asosiy maqsadi—o'quvchilarda fanga qiziqishni rivojlantirish, boshlang'ich matematika asosiy kursida olinadigan bilimlarni to'ldiruvchi va chuqurlashtiruvchi matematik fakt va ma'lumotlar, malaka va ko'nikmalar zahirasi to'plashdan iborat. Matematikadan «sinfdan tashqari ish»lar deyilganda o'quvchilarning darsdan tashqari vaqtda tashkil qilingan, dastur bilan bog'liq bo'lgan material asosida ixtiyoriylik tamoyiliga asoslangan mashg'ulotlar tushuniladi. O'quv ishini tashkil etishning darsdan tashqari quyidagi shakllari mavjud:

1. Mustaqil uy ishlari.

2. O`quvchilar bilan yakka va guruh mashg`ulotlar.
3. Matematikaga qobiliyatli o`quvchilar bilan o`tkaziladigan mashg`ulotlar.
4. Matematikadan sinfdan tashqari mashg`ulotlar.
5. O`quvchilar bilan ishlab chiqarishga, tabiatga ekskursiya.

[1] Yuqorida sanab o`tilgan ish shakllari va dars bir-birini to`ldiradi. Asosiy masala darsga taalluqlidir. Darsda hamma ishlarga bevosita o`qituvchi rahbarlik qiladi. Qo`shimcha mashg`ulotlarda esa ish o`qituvchining o`zi tomonidan yoki o`qituvchi rahbarligida o`quvchilar tomonidan bajariladi. Sinfdan tashqari ishlar o`quvchilarning matematik bilimlarini chuqurlashtirish va kengaytirish, murakkab misol va masalalarni echishni mashq qilish, matematikaning hayot bilan bog`liq bo`lgan tomonlarini ochadigan va dasturga kirmagan ba'zi savollar bilan tanishtirishni maqsad qilib oladi.[2] Sinfdan tashqari ishlarning quyidagi turlari uchraydi: Matematik o`n minutlik, qiziqarli matematika soatlari, matematik to`garaklar, olimpiadalar, qiziqarli matematik kechalar, matematik ekskursiyalar. Shuningdek, matematik gazetani chiqarish, matematik viktorina va burchaklarni tashkil qilish. Sinfdan tashqari ishlar orqali quyidagilar amalga oshiriladi: - bilimlarni va amaliy ko`nikmalarni chuqurlashtirish hamda kengaytirish; - o`quvchilarning mantiqiy tafakkurlarini, topqirliklarini, matematik ziyorliklarini rivojlantirish; - matematikaga qiziqishlarini orttirish, qobiliyatli va layoqatli bolalarni topish, talabchanlik, irodani tarbiyalash, mehnatga muhabbat, mustaqillik, uyushqoqlik va insoniylikni tarbiyalash. [3]

Sinfdan tashqari ishlar darslarga nisbatan ba'zi farq qiluvchi xususiyatlarga ega:

1. O`z mazmuni bo`yicha matematika dasturiga taalluqli emas. Ammo beriladigan bilimlar o`quvchilarning kuchiga mos bo`lishi kerak.
2. Sinfdan tashqari ishlar imkoni boricha barcha o`quvchilarni jalb qilishi, ya'ni qiziqarli bo`lishi zarur. Past o`zlashtiruvchi o`quvchilar ham qiziqish yordamida faol o`quvchilarga aylanishi mumkin.

3. Sinfdan tashqari ishlar ixtiyoriylik tamoyiliga asosan tashkil qilinadi, lekin qiziqishni ta'minlash lozim. Bu mashqulotlarga baho qo'yilmaydi, ammo faol ishtirok etgan o'quvchilar rag'batlantiriladi.

4. Mashqulot mazmuni va shakllariga qarab, 10–12 minutdan 1 soatgacha mo'ljallangan bo'lishi mumkin.

5. Sinfdan tashqari ishlarning mazmuni va shakllarining turli-tumanligi.[5] Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda : qiziqarli matnli masalalar, o'tkir zehnlilikka oid masalalar, hazil masalalar, berilgan ma'lumotlari yetishmaydigan yoki berilgan ma'lumotlari ortiqcha masalalar, mantiqiy masalalar, qiziqarli matematik voqealar, arifmetik rebuslar, o'yinlar, fokuslar, boshqotirmalar tarixiy ma'lumotlar berish va boshqa ko'rinishdagi topshiriqlar bajariladi. [6]Maktab amaliyotida hozir sinfdan tashqari ishlarning quyidagi shakllari uchraydi: matematik o'n minutliklar, soatliklar, matematika kechalari, matematika to'garaklari, ertaliklar, viktorinalar, tanlovlar, olimpiadalar. Sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilish va o'tkazish metodikasi quyidagilarga asoslanishi kerak:

1. Darsda o'quvchilar olgan bilim, malaka va ko'nikmalarni hisobga olgan holda o'tkaziladi.

2. Sinfdan tashqari ishlar o'quvchilarning xohishi, havaskorligi, ijodkorligi tamoyillariga asoslanishi va ularning individual fikrlarini qoniqtirish maqsadida tashkil qilinadi.

3. Sinfdan tashqari ishlarni o'tkazish shakllari darslardan farq qilib, qiziqarli tomoni kuchli bo'ladi. Buning uchun zaruriy shart shuki, o'tkaziladigan ishning rejalashtirilishi va tizimlilikining murakkabligidadir. Endi sinfdan tashqari ish turlari bilan tanishib chiqaylik.

1. Matematik o'n minutliklar, soatlar.

2. Matematika to'garaklari.

3. Matematik konkurs va olimpiadalar.

4. Qiziqarli matematika kechalari va viktorinalar.

5. Matematik matbuot.

6. Matematik ekskursiya.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi (OO'Y uchun darslik) Toshkent. . "Turon-Iqbol" 2016 yil 426b.
2. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G`. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. (OO`Y uchun darslik.) Toshkent. "Fan va texnologiyai" 2005 yil.
3. Jumayev M.E, Boshlang'ich sinflarda matematika o`qitish metodikasidan praktikum. (O O`Y uchun) Toshkent. "O`qituvchi" 2004 yil.
4. Jumayev M.E, Boshlang'ich sinflarda matematikadan laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etish metodikasi. Toshkent. "Yangi asr avlodi" 2006 yil. 20 b/t.
5. Tadjiyeva Z.G., Abdullayeva B.S., Jumayev M.E., Sidelnikova R.I., Sadikova A.V. Metodika prepodavaniya matematiki.-T. "Turon-Iqbol" 2011. 336s.
6. Oqilov R. " Boshlang'ich sinflarda matematikadan sinfdan tashqari ishlar. " Toshkent. "O'qituvchi "1962 yil.
7. www.ziynet.uz
8. www.Crytools.com
9. <https://ru.wikipedia.org/wiki/RSA>

RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIM MUHITIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOIIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING AMALIY ASOSLARI

Fayzullayeva Xovoxon Xayrullo qizi

Namangan davlat universiteti 3-bosqich tayanch doktoranti

E-mail: fayzullayevxovoxon23@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu materialda rivojlantiruvchi ta'lim muhitida maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy kompetentligini shakllantirib borishning amaliy asoslari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy kompetentlik, metodik mahorat kuni, intellekt, empatiya, ijtimoiy rol, axloq, qadriyat, muommolarni hal qilish, qaror qabul qilish, o'zaro munosabatlarni o'rnatish.

Аннотация: В данном материале рассматриваются практические основы развития социальной компетентности у детей дошкольного возраста в развивающей образовательной среде.

Ключевые слова: социальная компетентность, день методологических навыков, интеллект, эмпатия, социальная роль, этика, ценности, решение проблем, принятие решений, построение отношений.

Abstract: This material covers the practical foundations of forming social competence of preschool children in a developmental educational environment.

Keywords: social competence, methodological skills day, intelligence, empathy, social role, morality, values, problem solving, decision making, establishing relationships.

Maktabgacha ta'lim va umumiy o'rta ta'limning uzluksizligi va uzviyligini ta'minlash, maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirish, sohada faoliyat yuritayotgan xususiy sektor vakillarini rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash, ta'lim jarayoniga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni qabul qilindi [1].

Farmon asosida barcha maktabgacha ta'lim tashkilotlarida malaka oshirishning "Metodik mahorat soati", tayanch maktabgacha ta'lim tashkilotlarida esa "Metodik mahorat kuni" kabi shakllari bosqichma-bosqich joriy etilmoqda;

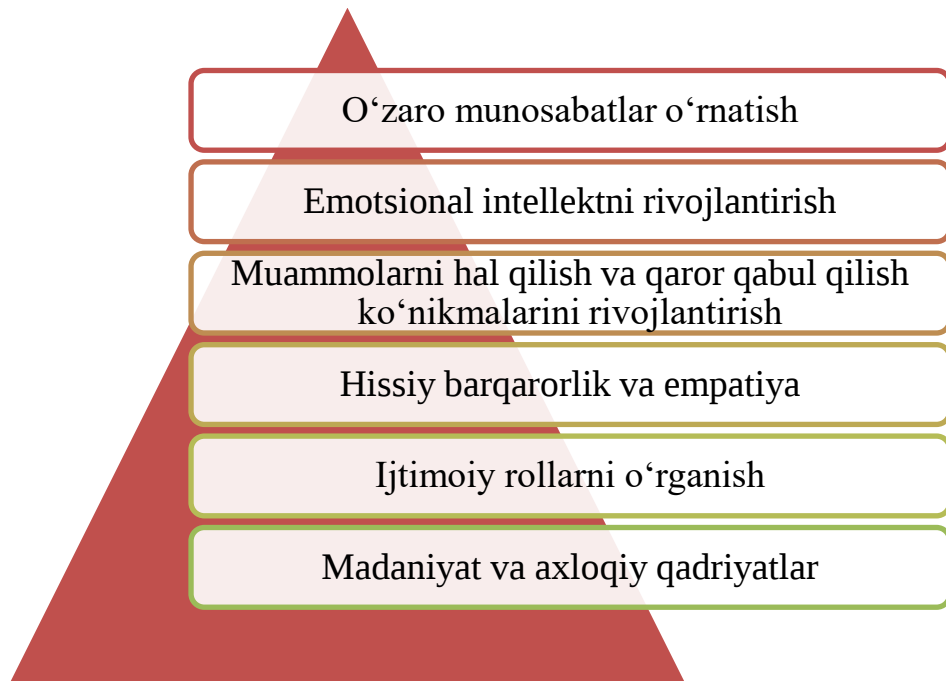
"Metodik mahorat kuni" doirasida tayanch maktabgacha ta'lim tashkilotlari trenerlari tomonidan boshqa maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor o'rinbosarlari uchun o'quv mashg'ulotlari va seminarlar o'tkaziladi;

"Metodik mahorat soati" doirasida direktor o'rinbosarlari tomonidan maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglari faoliyati tahlil qilinadi, ularga metodik yordam ko'rsatiladi va kasbiy rivojlanishi bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Metodik mahorat soatlarida maktabgacha ta'lim tashkilotidagi tarbiyachilarga rivojlantiruvchi muhit, uni tashkil etish va unga qo'yilgan pedagogik talablar, ta'limiy faoliyat jarayoniga kompetensiyaviy yondashuv, bolalarning tayanch kompetensiyalari va rivojlanish sohasi kompetensiyalarini shakllantirishning turli xildagi amaliy usullarini o'rgatib kelinmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy kompetentlikni shakllantirishning amaliy asoslari, asosan, ularning jamiyatda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ijtimoiy kompetentlik bolalarning o'zaro tengdoshlari va kattalar bilan munosabatlari, hissiy va intellekt hamda ijtimoiy vaziyatlarga moslashish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi [2].

Rivojlantiruvchi ta'lim muhida bolalarning ijtimoiy kompetentligini shakllantirishda tarbiyachi asosan quyidagi 6 ta yo'nalish bo'yicha amaliy faoliyatlarini olib borishlari lozim.

Tarbiyachi o'zining faoliyati davomida bolalardagi o'zaro munosabatlarni o'rnatish bo'yicha birinchi amaliy ishi bolalarga guruhda ishlashni o'rgatishdan boshlanadi. Bolalar bilan guruhda ishlashni o'rgatishda turli xildagi jamoaviy o'yinlar, kichik jamoaviy faoliyatlar hamda jamoa a'zolariga vazifalar bo'lib berish orqali amalga oshiriladi.

Bolalardagi emotsional intellektni rivojlantirish uchun tarbiyachi bolalar bilan suhbat olib borishi, bolalarga o'z his-tuyg'ularini tan olish va boshqalar bilan bo'lishish ko'nikmalarini shakllantirib borishi hamda turli xildagi stressli vaziyatlarda o'zini xattaharakatlarini idora qilishni va boshqalar bilan moslashishni o'rgatib borish lozim.

Bundan tashqari, bolalarni o'zlari duch keladigan kichik muommolarni hal qilishda mustaqil qarorlar qabul qilishga o'rgatish lozim. Buning uchun maktabgacha yoshdagi bolalar uchun yaratilgan sodda muommolarni hal qilish o'yinlaridan foydalanish samarali

natija beradi. Bunday o'yinlarga: pazzle, shaxmat va shashka kabi aqliy salohiyatni oshirib boruvchi o'yinlar kiradi.

Tarbiyachi bolalarni bir-biriga xurmat ruhida tarbiyalashi, boshqa bolalarning his-tuyg'ularini tushunish va ularni his qilishni o'rgatib borishi lozim. Tarbiyalanuvchilarga o'yinlarda boshqa bolalarning ehtiyojlarini tushunish va ularga yordam berishni o'rgatish tarbiyachi faoliyatining asosini tashkil qiladi [4].

Bolalarga maktabgacha ta'lim tashkilotida syujetli-rolli o'yinlar orqali jamiyatdagi turli xildagi ijtimoiy rollarni o'rgatib boriladi. Tarbiyalanuvchilar ijtimoiy rollarni o'ynash orqali o'rganadilar va buning natijasida bolalar o'zaro hurmat va mas'uliyat ruhini tushunib borishadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi ta'lim muhitida maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy kompetentligini shakllantirishda asosiy urg'u madaniy va axloqiy qadriyatlarga qaratilishi lozim [3]. Tarbiyalanuvchilarni axloqiy me'yorlar, jamiyatda mavjud bo'lgan madaniyat va odob-axloq me'yorlariga o'rgatish maktabgacha ta'lim tashkilotidagi barcha pedagog hodimlarning vazifalaridan biri hisoblanadi va bu faoliyat pedagoglarning shaxsiy namuna ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z vaqtida ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish ular uchun doimiy ravishda ijtimoiy o'yinlar, guruhli ishlar va muloqotga asoslangan faoliyatlarni tashkil qilib borish zarur. Shunday qilib, bolalar o'zaro munosabatlarda mustahkam va sog'lom ko'nikmalarni egallashlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2024-yil 30-sentabrdagi PF-152-son Farmoni
2. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi– T.:2022

3. Салиева З.Т. Педагогика олий таълим муассасалари талабларини маънавий-маданиятини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш. Пед.фан.док. (Dsc)дисс. –Т.: 2017.-337б.

4. Эгамбердиева Н.М. Маданий-инсонпарварлик ёндашув асосида талабаларни шахсий ва касбий ижтимоийлаштириш назарияси ва амалиёти (Педагогика олий таълим муассасалари мисолида): Пед. фан. док. ... дисс. – Т., 2010. – 332 б.

YOSHLAR O'RTASIDA KITOBXONLIK MADANIYATINI OSHIRISH TAMOYILLARI

Mohigul IBRAGIMOVA

Namangan viloyati, Uychi tumani

Axborot kutubxona markazi

Abonement va foydalanuvchilarga xizmat

ko'rsatish bo'limi mutaxassisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar o'rtasida kitobxonlik madaniyatini oshirish uchun zarur tamoyillar keltirilgan. O'quvchilarni kitobga qiziqtirish, o'qish madaniyatini rivojlantirish, bu borada olib boriladigan tadbirlar va amaliy yondashuvlar haqida so'z boradi. Kitob o'qish yoshlarning intellektual salohiyatini oshiribgina qolmay, ularga dunyoqarash, ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishga ham katta hissa qo'shadi. Shuningdek, maqolada yoshlar o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish uchun innovatsion usullar, jumladan, ijtimoiy tarmoqlar, elektron kitoblar va o'qish muhitini yaxshilash kabi vositalar haqida ham fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar. Yoshlar, kitobxonlik, madaniyat, o'qish, intellektual rivojlanish, ijtimoiy tarmoqlar, innovatsiyalar, kutubxonalar, elektron kitoblar.

Yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularni o'qish madaniyatiga jalb etish – nafaqat jamiyatning ma'naviy, balki ijtimoiy rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega. Kitobxonlik, insonning shaxsiyati va dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Yoshlar o'rtasida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan bir qancha tamoyillar mavjud. Ushbu maqolada bu tamoyillarni kengaytirilgan holda ko'rib chiqamiz.

Yoshlar o'rtasida kitobxonlik madaniyatini oshirishning birinchi tamoyili – kitoblar bilan tanishishni osonlashtirishdir. Yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish

uchun, ularning qiziqishlariga mos kitoblarni tanlash muhimdir. Bu kitoblar o'zbek va jahon adabiyotining eng mashhur va ommabop asarlarini o'z ichiga olishi kerak. Yoshlar uchun maxsus kutubxonalar tashkil etish, ularni rang-barang kitoblar bilan ta'minlash va o'qishni qulaylashtirish zarur. Onlayn platformalar orqali kitoblarni raqamli formatda taklif qilish ham yoshlar orasida o'qish madaniyatini targ'ib qilishda samarali vosita bo'lishi mumkin.

Kitob o'qish madaniyatini rivojlantirishda doimiy tadbirlar, muhokama klublari va yozuvchilar bilan uchrashuvlar tashkil qilish muhim ahamiyatga ega. Yoshlarni kitob o'qishga jalb qilish uchun, o'qish marafonlari, tematik kitoblarni o'qish, uning ustida ilmiy va ijodiy ishlar olib borish kabi tadbirlar samarali bo'ladi. Shuningdek, yoshlar orasida kitob o'qish bo'yicha musobaqalar va mukofotlar tashkil qilish, ularni rag'batlantirish kitobxonlikni yanada ommalashtiradi.

Bugungi kunda yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda faol bo'lib, ko'p vaqtini shu platformalarda o'tkazadilar. Shuning uchun, kitobxonlikni rag'batlantirish uchun ijtimoiy tarmoqlarni samarali foydalanish muhimdir. Instagram, TikTok, YouTube kabi platformalarda kitoblar haqida qisqa videolar, sharhlar, tavsiyalar yaratish yoshlar orasida kitob o'qish madaniyatini oshirishi mumkin. Shuningdek, yoshlarni kitob o'qishga qiziqtiradigan mashhur blogerlar va influencerlar bilan hamkorlik qilish foydali bo'ladi.

Yoshlar o'rtasida kitob o'qish madaniyatini rivojlantirish uchun, o'qishni faqat bilim olish emas, balki qiziqarli va ijodiy faoliyat sifatida ko'rsatish zarur. Masalan, o'qigan kitoblar haqida qisqacha xulosa, eslatmalar yozish, yoki o'qilgan asar bo'yicha kichik hikoya yozish yoshlarning ijodini rivojlantiradi. Bunday yondashuv o'qishning kutilmagan va qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi.

O'qish uchun qulay muhit yaratish yoshlarni kitob o'qishga rag'batlantiradi. Kutubxonalar, o'qish zallari, madaniyat markazlarida tinch va sokin o'qish muhitlarini tashkil etish, yoshlar uchun o'qish joylarida dasturlar, klub yig'ilishlarini tashkil qilish

zarur. Shuningdek, kitoblar bilan to'ldirilgan raqamli platformalarni yaratish yoshlarni o'qishga ko'proq jalb qiladi.

Bugungi kunda elektron kitoblar va audiokitoblar tobora ommalashmoqda. Yoshlar orasida elektron kitoblar va audiokitoblar orqali kitob o'qishga qiziqishni oshirish mumkin. Bu nafaqat o'qish tajribasini qulaylashtiradi, balki internet orqali barcha yoshlar uchun barcha kerakli kitoblarni topishni osonlashtiradi. Yangi texnologiyalarni qo'llash orqali kitob o'qishni yoshlar orasida yanada ommalashtirish mumkin.

Yoshlarni kitob o'qishga rag'batlantirish uchun mukofotlar tizimini tashkil etish samarali usuldir. O'qigan kitoblari haqida yozgan qisqacha sharhlar yoki insho va kreativ ishlari uchun mukofotlar berish yoshlarni o'qishga yanada ko'proq jalb qiladi.

Yoshlar o'rtasida kitobxonlik madaniyatini oshirish ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun nafaqat kutubxonalar va kitob do'konlari, balki ijtimoiy tarmoqlar, elektron kitoblar, tadbirlar va mukofotlar tizimi orqali ham qo'llab-quvvatlash zarur. Yoshlarni o'qishga qiziqtirish, ularda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish uchun doimiy rag'batlantirish va innovatsion usullarni joriy qilish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. **Karimov I. A.** *O'zbekistonni jahon taraqqiyotida tutgan o'rni.* T.: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. 2014.
2. **Kamalov M.** *Yoshlar va kitobxonlik madaniyati.* T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2013.
3. **Saidov F.** *O'zbek adabiyotining yoshlar orasida targ'iboti.* T.: Fan va texnologiya nashriyoti, 2020.
4. **Mirzaeva, Z.** *Yoshlar va o'qish madaniyati: nazariy asoslar va amaliy yondashuvlar.* T.: Toshkent davlat pedagogika universiteti nashriyoti. 2017.

5. **Kamilova, N.** *Elektron kitoblar va ularning yoshlar orasidagi o'rni.* T.: O'zbekistonda ta'lim va texnologiyalar. 2019.
6. **Shukurov, U.** *Ijtimoiy tarmoqlarda kitobxonlikni targ'ib qilish usullari.* T.: «Ijtimoiy soha» nashriyoti. 2022.

FUQAROLARNING HUQUQ VA ERKINLIKLARINI TA'MINLASHDA SUD TIZIMINING O'RNI

Sardor Odilov

Namangan viloyati sudining malaka hay'ati kotibi

Annotatsiya: Ushbu tezisda huquqshunoslik sohasida inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishning ahamiyati ko'rib chiqiladi. U ushbu asosiy huquqlarni ta'minlashda huquqiy tizimlarning asosiy rolini ta'kidlaydi va tadqiqot usullari, topilmalar va mavzu bo'yicha munozaralar haqida tushuncha beradi. Xulosa qilib aytganda, maqolada huquqshunoslik sohasida inson huquq va erkinliklarini himoya qilishni kuchaytirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Inson huquqlari, erkinliklari, huquqshunoslik, huquq tizimlari, himoya.

Inson huquq va erkinliklari adolatli va teng huquqli jamiyatning asosidir. Bu huquqlarning ishonchli himoyasini ta'minlashda huquqni o'rganish va qo'llash bo'lgan huquqshunoslik muhim o'rin tutadi. Mavjud huquqiy tizimlar inson huquq va erkinliklarini ta'minlashda ishonchli, adolatli va samarali bo'lishi kerak. Ushbu maqola ushbu muammoning turli jihatlarini ko'rib chiqadi, tadqiqot usullari, natijalari va muhokamalarini o'rganadi, bu bizga muammolar va ularni hal qilishning mumkin bo'lgan yo'llarini yoritishga imkon beradi. O'z-o'zidan ayonki, inson huquqlarini himoya qilish va tushunish pirovard natijada ko'p jihatdan milliy darajadagi rivojlanish va mexanizmlarga bog'liq. Milliy darajadagi qonunlar, siyosat, tartib va mexanizmlar har bir mamlakatda inson huquqlarini amalga oshirishning kalitidir. [1] "Inson huquqlari" atamasi BMT Nizomida yetti marta qayd etilgan bo'lib, inson huquqlarini rag'batlantirish va himoya qilishni Tashkilotning asosiy maqsadlari va yetakchi tamoyillaridan biriga aylantiradi. 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida inson huquqlarini xalqaro huquq sohasiga olib kirgan tamoyillar belgilab berilgan. O'shandan beri Tashkilot

huquqiy hujjatlar va joylarda faoliyati orqali inson huquqlarini tinimsiz himoya qilib kelmoqda [2]. Ta'kidlash joizki, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng qo'shilgan dastlabki xalqaro-huquqiy hujjatlardan biri bo'lgan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida nazarda tutilgan asosiy tamoyillar o'zining ifodasini topgan.

O'zbekistonda sud hokimiyatini yagona tizim sifatida tubdan takomillashtirish, odil sudlovni sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish, inson huquq va erkinliklarini to'liq hamda ishonchli himoya qilinishini ta'minlash borasida muhim hujjat bo'ldi. Farmonga muvofiq nomzodlarni tanlash va sudyalik lavozimiga tayinlash tizimini tubdan takomillashtirish, sudyalarning mazkur jarayondagi ishtirokini kengaytirish, yuqori malakali sudyalar korpusini shakllantirish uchun mas'ul bo'lgan organning maqomi hamda vakolatlarini oshirish maqsadida sudyalar hamjamiyatining organi hisoblanadigan va sud hokimiyati mustaqilligining konstitutsiyaviy prinsipiga rioya etilishini ta'minlashga ko'maklashadigan O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi tashkil etildi. Bundan tashqari 2017 yil 1 iyundan e'tiboran Oliy sud va Oliy xo'jalik sudini birlashtirish yo'li bilan fuqarolik, jinoiy, ma'muriy va iqtisodiy sud ish yurituvchi sohasidagi sud hokimiyatining yagona oliy organi - O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi tashkil etildi. Davlatimiz rahbarining 2017 yil 30 noyabrdagi "Sud-tergov faoliyatida fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlarini kuchaytirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi[5] Farmoni asosida 2018 yil 4 apreldagi qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Sud-tergov faoliyatida fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlarini kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlar qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonuni bilan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksiga foydalanishni taqiqlovchi butunlay yangi – "Dalillarning maqbul emasligi" haqidagi 951-moddasi kiritildi.

Mustaqillik yillarida amalga oshirilgan islohotlar sud-huquq sohasini demokratlashtirish va erkinlashtirishga, sud hokimiyatining fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish borasidagi roli va ahamiyatini oshirishga zamin yaratdi. Shu bilan birga, mamlakatni rivojlantirishning zamonaviy talablari va strategik ustuvor vazifalari sud-huquq tizimini yanada takomillashtirishni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni mazkur sohadagi davlat siyosatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarib, quyidagi uchta asosiy ustuvor yo'nalishlarni belgilab berdi.

Jumladan, sudlar mustaqilligini ta'minlash maqsadida, Sudyalar oliy kengashi tashkil qilindi. Shuningdek, Oliy sud va Oliy xo'jalik sudi birlashtirilib, Oliy sud faoliyati takomillashtirildi. Hududlardagi xo'jalik sudlari iqtisodiy sudlar sifatida qayta tashkil etildi, 71 ta tumanlararo, tuman (shahar) iqtisodiy sudiga ishlarni birinchi instansiyada ko'rib chiqish vakolati berildi. Sudya lavozimida faoliyat yuritishning ilk marotaba besh yillik, keyin o'n yillik muddati va muddatsiz davri belgilandi. Sudlarning o'z moliyaviy, moddiy-texnik masalalarini mustaqil hal qilish boradagi vakolatlari adliya organlaridan olinib, Oliy sudga o'tkazildi. Sud tomonidan jinoyat ishini qo'shimcha tergovga qaytarish instituti bekor qilindi. Shaxsning jinoyat sodir etishdagi aybdorligi faqat sud muhokamasida o'z isbotini topgan dalillarga asoslanishi kerakligi qat'iy belgilab qo'yildi. Qiynoqqa solish, ruhiy, jismoniy bosim o'tkazish va boshqa zo'ravonlik holatlari qat'iy tanqiqlandi.

Sudda ishlarni ko'rib chiqishda inson huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va taraflarning tortishuvchanlik tamoyilini ro'yobga chiqarish maqsadida jinoyat ishlari bo'yicha sudlarda dastlabki eshituv instituti joriy etildi. Sudlar faoliyatining shaffofligi, ochiqligi yo'lida 10 mingdan ortiq jinoyat ishi sayyor sud muhokamalarida ko'rib chiqildi. Ehtiyot chorasi sifatida qamoqda saqlash va dastlabki tergovning eng yuqori muddatlari kamaytirildi.

Sudyalikka nomzodlarni tanlov asosida ishga qabul qilish mexanizmi joriy etilgani alohida e'tirofga loyiq. Ilk bor sudyalik lavozimiga nomzodlarni tanlash bo'yicha imtihon jarayonlarini onlayn yoritib borish amaliyoti yo'lga qo'yildi. Shuningdek, sudyalik lavozimiga birinchi marta tayinlanadigan nomzodlarni ko'rib chiqish muqobillik asosida amalga oshiriladigan bo'ldi. Albatta, malakali va yetuk sudyalar korpusini hamda sud apparati xodimlarini tayyorlashning yangi tizimi jamiyatda sud idoralariga bo'lgan ishonchni oshirish, adolat barqarorligi va qonun ustuvorligini ta'minlash, tom ma'noda sudni "Adolat qo'rg'oni"ga aylantirish hamda odil sudlovning yuqori darajaga ko'tarilishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, investitsiyaviy nizolar va raqobatga oid ishlar faqat iqtisodiy sudlar tomonidan ko'rib chiqiladigan bo'ldi. Prokurorlarning barcha iqtisodiy sud majlislarida ishtirok etish huquqi bekor qilindi. Endi, bundan buyon prokuror faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda yoki prokurorning da'vo arizasi bilan qo'zg'atilgan ishlardagina ishtirok etishi mumkin.

Yana bir e'tiborga molik jihat shundaki, sud ishlarini yuritishda nazorat instansiyasi tugatildi. Sud tizimida ortiqcha sud bosqichlarini bekor qilish orqali "Bir sud – bir instansiya" tamoyili, shuningdek, tumanlararo sudlarning qarorlarini viloyat sudlari tomonidan, viloyat sudlarining birinchi instansiya sudi sifatida chiqargan qarorlarini esa O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining sudlov hay'ati tomonidan apellyatsiya tartibida qayta ko'rib chiqish amaliyoti yo'lga qo'yildi.

Aybiga iqrorlik bo'yicha kelishuv instituti joriy qilindi. U mamlakatda jinoyat, jinoyat-protsessual qonunchiligining tatbiq etilishi, inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining himoyasi yuqori pog'onaga ko'tarilishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

References:

1. Legal protection of human rights // URL: <https://www.coe.int/en/web/compass/legalprotection-of-human-rights>

2. Protect Human Rights // <https://www.un.org/en/our-work/protect-human-rights>

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.05.2018 yildagi “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganining 70 yilligiga bag‘ishlangan tadbirlar dasturi to‘g‘risida” PF-5434-son Farmoni

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 21.02.2017 yildagi PF-4966-son // URL: <https://lex.uz/docs/-3121087>

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 30.11.2017 yildagi PF-5268-son // <https://lex.uz/docs/-3432426>

6. AKILBEKOVA, S. (2023). KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ NORMALARI VA KONSTITUTSIYAVIY INSTITUTLARI FAOLIYATI. Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(13), 19-21

COMPARATIVE ANALYSIS OF CASE SYSTEMS IN UZBEK AND ENGLISH

Mirzamurodavo Dilnoza Aktam qizi

O'zDJTU 1-bosqich talabasi

dmirzamurodova88@gmail.com

Abstract: The article discusses case and exercise systems, the concept of case, guidelines for creating exercises and tasks, various types of exercises and training for assessing, comparing, and creating different activities.

Keywords: case system, case stems, possessive meaning, differences, similarities

INTRODUCTION

Different languages have various grammatical structures, including case systems, which are essential for showing how words relate to each other in a sentence. This article will compare the case systems of Uzbek and English, highlighting the unique linguistic features and structures of each language.

Explanation of Case Systems:

Case systems consist of different forms that nouns, pronouns, and adjectives adopt to show their roles in a sentence. English has a straightforward case system when compared to Uzbek, which boasts a more intricate system with a greater variety of cases.

A noun, whether it refers to a person, place, thing, or idea, holds significant importance in both spoken and written English. The debate in foreign languages about case stems from the question of whether it remains relevant. This issue has long been a topic of contention, with some experts viewing it as a structured word marked by endings and others favoring the concept of analytical cases formed by prepositions. In English, the differentiation between possessive and common cases is denoted by the addition of "-s" to singular nouns, while possessive plural nouns often remain phonetically unclear. Irregular plural possessives have exceptions, such as "actresses' dresses" or "children's room." The

connection between case forms in English nouns is peculiar, as the general form lacks precise semantic correlation compared to the possessive form, which can be expressed through prepositional constructions. Furthermore, the standard format, as demonstrated in the text, can also convey possessive meaning, turning the possessive case into a subordinate element in the English noun's grammatical system. This unique feature distinguishes English noun declension from declension systems in other languages. Unlike "noundeclensional" languages where oblique case forms indicate immediate functional roles in sentences, English lacks such inflectional forms. Following the model of classical Latin grammar, English nouns would traditionally feature not only inflectional possessive cases but also non-inflectional cases such as nominative, vocative, dative, and accusative. These non-inflectional cases are mirrored by the inflectional cases of personal pronouns. In summary, case indicates the relationship between pronouns and nouns and the rest of the sentence, with three values (two of which are not applicable to nouns):

- The subjective pronouns, such as "I," "he," and "she," are used when the pronoun is the subject of a sentence.

- The objective pronouns, like "me," "him," and "her," are used when the pronoun is the object of a sentence.

- Possessive pronouns and nouns, such as "my," "his," and "her," are used to indicate possession or ownership.

Moreover, the issue of case in English has led to various theories that stem from different approaches to describing English grammatical structure. Case signifies the relationship between a noun and another word. It involves comparing two or more comparable alternatives, processes, or sets of data to detect trends. This kind of analysis serves as a valuable tool for understanding different examples. The grammatical forms showing the relationships of nouns or pronouns are categorized as case. This grammatical form plays a role in constructing the noun or pronoun paradigm. The case category of a noun reveals its relationship to other words in a sentence. While the concept of case exists

in all languages, its representation varies. For instance, English has two cases (girl-girl's) while Uzbek and Russian have six cases (qiz-qizning-qizga-qizdan-qizda). The differences and similarities in the nomenclature of English and Uzbek noun cases are as follows: Engl. Uzb. The Nominative (Common) Case + + The Genitive Case + + The Dative Case - + The Accusative Case - + The Locative Case - + The Ablative Case - + As seen from the table, the category of case in Uzbek and Russian nouns is more complex than in English nouns. English and Uzbek nouns differ significantly in their use of case. English nouns are often categorized into only two cases: common and possessive. The common case typically has a zero morpheme, as seen in words like child, boy, and student. The possessive case is marked by the addition of 's or its phonetic variants [s] and [z]. In English, the other four cases are expressed through the use of prepositions. However, coordinating case with prepositions can be challenging in English because Uzbek does not have prepositions. In addition, prepositions can change meaning depending on how they are used in a sentence. This can involve the dative case, accusative case, locative case, or ablative case. For example: His face turned red with anger. Uning yuzi jahldan qizardi. he writes letter with pen. U xatni ruchka bilan yozdi.

1. Nominative Case:

- In English, the nominative case is used for the subject of a sentence, such as in "She sings." The subject "she" is in the nominative case in this example.

- In Uzbek, the nominative case serves to mark the subject as well, but it differentiates between singular and plural forms. For instance, "o'qiyman" (I read) uses the nominative case for the singular form "I," while "o'qiydilar" (they read) employs it for the plural form "they."

2. Genitive Case:

- The genitive case in English denotes possession, like in "John's book." It shows that the book belongs to John through the apostrophe + s structure.

- In Uzbek, the genitive case can indicate possession as well as reveal relationships between nouns. For instance, "qalamning qog'oz" (the paper of the pen) uses the genitive case to display the relationship between "qalam" (pen) and "qog'oz" (paper).

3. Dative Case:

- In English, indirect objects or recipients of actions are generally denoted by prepositions like "to" or "for." For example, "I gave the book to her" uses the preposition "to" to indicate the recipient.

- In Uzbek, the dative case marks the indirect object or recipient directly on the noun. For instance, "men unga kitob berdim" (I gave him/her a book) uses the dative case marker "-ga" on "unga" (him/her) to signify the recipient.

4. Accusative Case:

- Both English and Uzbek have an accusative case to mark direct objects. For example, in English, "I love her" shows the direct object "her" in the accusative case.

- In Uzbek, the accusative case marks direct objects as well. For example, "men kitobni o'qiyman" (I read a book) has "kitobni" in the accusative case to indicate it as the direct object of the verb.

5. Locative and Ablative Cases:

- English lacks distinct locative and ablative cases like Uzbek. In Uzbek, the locative case indicates location or position, whereas the ablative case signifies movement away from a location.

- For instance, "ko'chada" (on the street) uses the locative case marker "-da" to show the location, while "ko'chadan" (from the street) uses the ablative case marker "-dan" to indicate movement away from the street.

Conclusion. In summary, the comparison of case systems in Uzbek and English highlights notable disparities in the quantity and roles of cases. English has a more basic

case system with fewer complexities, whereas Uzbek showcases a more complex system with extra cases that offer in-depth insights into sentence relationships. Recognizing these differences deepens our understanding of the distinct grammatical patterns found in various languages.

REFERENCES:

1. "Uzbek: An Elementary Textbook" by Nigora Azimova and John Hayward - This textbook offers detailed explanations of Uzbek grammar, including information on the case system and how it functions in the language.
2. "A Comprehensive Uzbek-English Dictionary" by Karl A. Krippes - This dictionary provides insights into the grammatical structures of Uzbek, including information on cases and their usage.
3. "A Comprehensive Grammar of the English Language" by Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, and Jan Svartvik - This comprehensive grammar book covers various aspects of English grammar, including information on cases and their functions.
4. "The Oxford Handbook of Case" edited by Andrej Malchukov and Andrew Spencer - This academic resource delves into the concept of case in linguistics, offering theoretical insights and comparative analyses of case systems across different languages.

ADVOKATNING ADOLAT TAROZISIDAGI O'RNI

Raxmonova Rayxona Nabijon qizi

Termiz Davlat universiteti yuridik fakulteti 1-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Behruz Normurod o'g'li

Annotatsiya: Mazkur maqolada advokatlik faoliyatining adolat tarozisidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Advokatning huquqni himoya qilishdagi roli, odil sudlovni ta'minlashdagi hissassi hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni shakllantirishdagi mas'uliyati yoritiladi. Shuningdek, advokatlik kasbining axloqiy tamoyillari va uning qonun ustuvorligini ta'minlashdagi ahamiyati muhokama qilinadi. Maqola huquqiy davlat va adolatli jamiyat qurishda advokatlik institutining ajralmas bo'g'in ekanligini ko'rsatishga qaratilgan.

Annotation: This article analyzes the role and importance of advocacy in the scales of justice. It highlights the lawyer's role in protecting rights, their contribution to ensuring fair trials, and their responsibility in shaping the legal culture of society. Furthermore, the ethical principles of the legal profession and its significance in ensuring the rule of law are discussed. The article aims to demonstrate that the institution of advocacy is an integral component in building a legal state and a just society.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение адвокатской деятельности в весах справедливости. Рассматривается роль адвоката в защите прав, его вклад в обеспечение справедливого правосудия, а также его ответственность за формирование правовой культуры общества. Кроме того, обсуждаются этические принципы адвокатской профессии и её значение в обеспечении верховенства закона. Статья направлена на то, чтобы показать, что институт адвокатуры является неотъемлемым звеном в построении правового государства и справедливого общества.

Kalit soʻzlar: Advokat, adolat tarozisi, huquqni himoya qilish, odil sudlov, qonun ustuvorligi, huquqiy madaniyat, axloqiy tamoyillar, huquqiy davlat, adolatli jamiyat, advokatlik instituti .

Keywords: Lawyer, scales of justice, protection of rights, fair trial, rule of law, legal culture, ethical principles, legal state, just society, advocacy institution.

Ключевые слова: Адвокат, весы справедливости, защита прав, справедливое правосудие, верховенство закона, правовая культура, этические принципы, правовое государство, справедливое общество, институт адвокатуры.

Advokatlik faoliyati har qanday jamiyatda adolatni qaror toptirish, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish, qonun ustuvorligini ta'minlashda muhim oʻrin tutadi, hamda advokatlik faoliyati har bir fuqaroning qonuniy manfaatlarini himoya qilishda, jamiyatda adolatni qaror toptirishda va qonun ustuvorligini ta'minlashda beqiyos ahamiyatga ega. Bu faoliyatning rivoji jamiyat taraqqiyoti va fuqarolar huquqlarining kafolatlanishini ta'minlaydi.

Quyidagilar advokatlarning ahamiyati va jamiyatdagi roli haqida batafsil ma'lumot :

1. Adolat va qonun ustuvorligini ta'minlash

Advokatlik faoliyati jamiyatda qonunlarning adolatli qo'llanishini ta'minlaydi. Advokatlar sudlarda tomonlarning huquqiy manfaatlarini himoya qilish orqali nizolarni hal etishga hissa qo'shadi va adolatli qaror qabul qilinishiga ko'maklashadi.

2. Inson huquqlarini himoya qilish

Advokatlar fuqaro va yuridik shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qiladi. Ayniqsa, sud jarayonlarida yoki davlat organlari bilan yuzaga kelgan muammolarda ular ishonchli himoyachi sifatida maydonga chiqadi.

3. Huquqiy madaniyatni oshirish

Advokatlik faoliyati huquqiy bilim va madaniyatni yuksaltirishga xizmat qiladi. Advokatlar fuqarolarga maslahatlar berish orqali ularning huquqiy savodxonligini oshiradi, qonunlarni tushuntiradi va qonunbuzarlikning oldini olishga yordam beradi.

4. Demokratik jamiyatning asosiy elementi

Demokratik jamiyatda advokatlik faoliyati fuqarolarning davlat bilan o'zaro munosabatlarida muhim rol o'ynaydi. Advokatlar davlat hokimiyati organlarining noqonuniy qarorlarini qayta ko'rib chiqishga turtki beradi va odamlarga o'z huquqlarini himoya qilish imkonini yaratadi.

5. Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash

Advokatlar orqali hal qilinadigan nizolar sudgacha yetmasdan tinch yo'l bilan hal qilinishi jamiyatda barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Bu esa jamiyatdagi ziddiyatlarning kamayishiga yordam beradi.

6. Tadbirkorlikni rivojlantirishga hissa qo'shish

Advokatlar tadbirkorlik faoliyatida ham muhim o'rin tutadi. Ular shartnomalarni tuzishda, yuridik tavsiyalar berishda, soliq masalalarini hal qilishda va nizolarni oldini olishda tadbirkorlarga yordam beradi. Bu esa iqtisodiy rivojlanishga ko'maklashadi.

7. Sud tizimining samaradorligini oshirish

Advokatlarning ishtiroki bilan sud jarayonlari yanada aniq va adolatli bo'ladi. Ular sudlarga dalillarni taqdim etish, qonunlarni to'g'ri talqin qilish va nizolarni huquqiy asosda hal qilishda yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi nafaqat o'z fuqorolarining huquq va erkinliklarini himoya qiladi hamda advokatlarning ham huquqlarini himoya qilib, o'z majburiyatlarini belgilaydi. Bular : advokatlik faoliyatining asosiy prinsiplari, advokat qasamyodi, advokatning vakolatlari, advokatning daxlsizligi kabi qonunlardir.

Advokatlik faoliyatining asosiy prinsiplari:

Advokatlik faoliyatining asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

advokatning mustaqilligi;

Advokatning kasb etikasi qoidalariga, advokatlik siri va advokat qasamyodiga qat'iy rioya etish.¹

¹ 2-moddaning uchinchi xatboshisi O'zbekiston Respublikasining 2008-yil 31-dekabrda O'RQ-198-sonli *Qonuni tahririda — O'R QHT, 2008-y., 52-son, 514-modda*

Advokat qasamyodi

Advokat tegishli malaka komissiyasining majlisida quyidagi mazmunda qasamyod qiladi:

“O‘z kasbiy burchimni halol va vijdonan bajarishga, inson huquqlari va erkinliklarini hamisha himoya qilishga, advokatlik sirini saqlashga, O‘zbekiston Respublikasining **Konstitutsiyasi** va qonunlariga qat’iy rioya etishga tantanali qasamyod qilaman”.

Advokatning vakolatlari

Advokat O‘zbekiston Respublikasining butun hududida, shuningdek, agar olingan topshiriqni bajarish zaruriyati taqozo etsa va tegishli davlatlarning qonunchilikka zid bo‘lmasa, respublika tashqarisida ham advokatlik faoliyati bilan shug‘ullanish huquqiga ega.

Iqtisodiy, fuqarolik va ma’muriy ish yuritilayotganda ishni sud muhokamasiga tayyorlash chog‘ida yoki sud muhokamasi jarayonida davlat sud-ekspertiza muassasalari va nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlari tomonidan shartnoma asosida ishonch bildiruvchi shaxs roziligi bilan ekspertiza o‘tkazilishini so‘rash ; ekspertiza xulosasi ish materiallariga qo‘shib qo‘yilishini va sud tomonidan ushbu xulosa ishdagi mavjud dalillar bilan birgalikda baholanishini talab qilish.²

Advokatning daxlsizligi

Advokatning shaxsi daxlsiz. Advokatning daxlsizligi uning uy-joyiga, xizmat xonasiga, foydalanishidagi transporti va aloqa vositalariga, uning xat-xabarlariga, unga tegishli ashyolar va hujjatlarga ham taalluqlidir.

² 4-moddaning birinchi qismi O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 21-apreldagi O‘RQ-683-sonli **Qonuni tahririda — Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son** 4-moddaning birinchi qismi O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 21-apreldagi O‘RQ-683-sonli **Qonuni tahririda — Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son**

Advokatga nisbatan jinoyat ishi O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurori, viloyat, Toshkent shahar prokurori va ularga tenglashtirilgan prokurorlar tomonidan qo'zg'atilishi mumkin.³

Shuningdek, advokatlik kasbi – huquqiy davlat va adolatli jamiyat qurilishida ajralmas bo'g'in hisoblanadi. Advokatlarning faoliyati odil sudlovni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ular fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, qonun ustuvorligini ta'minlash hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni rivojlantirish vazifalarini amalga oshiradilar.

Advokatlik kasbining axloqiy tamoyillari uning faoliyatining asosini tashkil etadi.

Bular:

- 1) Halollik
- 2) Vijdonlilik
- 3) Qonunga sodiqlik
- 4) Mijoz manfaatlarini himoya qilishdagi betaraflik
- 5) Adolatga intilish va advokatlik

Bu tamoyillar advokatlarning nafaqat mijozlar oldidagi, balki butun jamiyat oldidagi mas'uliyatini belgilaydi. Axloqiy tamoyillarga amal qilish advokatlik institutining jamiyatdagi ishonchni mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Huquqiy davlat qurishda advokatlik institutining o'рни beqiyosdir. U jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash, davlat hokimiyati organlari faoliyatini nazorat qilish va inson huquqlarini himoya qilish orqali adolatli jamiyatga erishishga xizmat qiladi. Advokatlarning sud jarayonlarida tenglik va odillik tamoyillariga rioya etilishini ta'minlash orqali odil

³ 6-moddaning uchinchi qismi O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 30-noyabrda O'RQ-651-sonli *Qonuni tahririda — Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 01.12.2020-y., 03/20/651/1577-son*

sudlovni amalga oshirishga yordam beradi. Bu esa jamiyatda fuqarolar huquqlariga nisbatan hurmat va ishonchni oshiradi.

Shu bilan birga, advokatlarning huquqiy madaniyatni rivojlantirishdagi o'рни ham ahamiyatlidir. Ular nafaqat mijozlar, balki jamiyatning keng qatlamlari o'rtasida huquqiy bilimlarni targ'ib qilib, insonlarning huquq va burchlarini anglashiga ko'maklashadilar. Bu huquqiy davlatning poydevori hisoblanadi, chunki har bir fuqaro o'z huquq va majburiyatlarini anglab yetganda, qonun ustuvorligi mustahkamlanadi.

Xulosa qilib aytganda, advokatlar adolat tarozisining muhim omillaridan biri bo'lib, ular jamiyatda adolat, qonun ustuvorligi va odil sudlovni ta'minlashda alohida ahamiyatga ega. Ularning faoliyati nafaqat huquqiy davlatni rivojlantirish, balki adolatli jamiyat barpo etishda ham muhim rol o'ynaydi. Shu sababli advokatlik instituti doimiy ravishda qo'llab-quvvatlanishi va rivojlantirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev, A. X. Huquqiy davlat: nazariya va amaliyot. Toshkent: Adolat, 2001.
2. Rasulov, N. Odil sudlovni ta'minlashda advokatlik institutining o'рни. Toshkent: Yuridik fanlar markazi, 2019.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 1992.
4. O'zbekiston Respublikasining "Advokatura to'g'risida"gi Qonuni (1997-yil 26-dekabr).
5. Safarov, R. Huquqiy madaniyat va qonun ustuvorligi. Toshkent: Sharq, 2003.
6. International Bar Association (IBA). Standards for the Independence of the Legal Profession, 2006.
7. Alibekov, B. Advokatlik kasbining axloqiy tamoyillari. Toshkent: Yuridik nashriyot, 2017.

8. UNESCO. Rule of Law and Human Rights Education. Paris: UNESCO Publishing, 2018.
9. Eshonov, F. Advokatning ijtimoiy mas'uliyati va huquqiy madaniyatga ta'siri. Toshkent: Yuridik fanlar instituti, 2020.

Internet saytlari

1. Lex.uz

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЕ В ДЕТСКОМ ВОЗРАСТЕ

Студентка магистратуры

Международного Нордического университета

Мамажонova Хуршида Касымжоновна

Аннотация: В данной статье представлена научная информация о программе организации коррекционной работы с подростками в школьном возрасте по предотвращению формирования аддиктивного поведения в отношении компьютерных игры.

Ключевые слова: Студенческий возраст, зависимость, аддиктивное поведение, коррекция, поведение.

Введение. В настоящее время проблема зависимого поведения является актуальной. Ее изучение проводится специалистами различных областей. Следует отметить, что большинство людей имеют ту или иную зависимость. Это может быть выражено в чрезмерном влечении к пище, алкоголизму или наркомании.

Зависимость присуща как взрослым, так и молодежи, подросткам. Зависимое поведение в подростковом возрасте представляет собой особую угрозу как для общества в целом, так и для каждого человека в отдельности. Основная часть. Аддиктивное поведение является разновидностью девиантного поведения. В данном виде поведения человек стремится изменить свое психоэмоциональное состояние и уйти от реальности. Это происходит через употребление различных веществ или сосредоточение внимания на какой-либо деятельности, чтобы сохранить полученные ощущения .

Б.Г.Мещеряков определяет зависимое поведение как одну из форм девиантного поведения. Это поведение выражается в способности уходить от реальности через изменение психоэмоционального состояния.

А.А.Реан определяет зависимое поведение как использование химических веществ, в результате чего изменяется сознание. В зарубежных исследованиях термин "аддиктивный" используется как синоним слова "зависимость", то есть зависимое поведение — это поведение, связанное с зависимостью. А.В.Худяков в своих работах выделяет 4 критерия зависимого поведения: социальный, психологический, физиологический, клинический.

- Социальный критерий рассматривает использование психоактивных веществ группой людей как способ решения проблем, что влечет за собой определенные последствия (физиологические, психологические, социальные).
- Психологический критерий заключается в ослаблении мотивации, в результате чего появляется барьер для употребления запрещенных веществ.
- Физиологический критерий проявляется при групповом употреблении психоактивных веществ, когда отсутствует рвотный рефлекс.
- Клинический критерий выявляется при алкогольном, токсическом и наркотическом воздействии, что может привести к амнестическим заболеваниям.

А. Данилина в своих работах выделяет 6 критериев зависимости:

- изменение значимой среды — разрушение старых связей и отношений;

- пренебрежение к ранее важным событиям и действиям;
- критика;
- враждебность и недопонимание со стороны людей, связанных с наркоманией;
- беспокойства, связанные с зависимостью;
- неудачные попытки уменьшить зависимость [12].

Зависимость — это патологическая потребность, которая возникает при выполнении определенных действий. Человек удовлетворяет эту потребность с помощью любых стимулов, которые искусственно изменяют психоэмоциональное состояние и улучшают настроение. Стоит отметить, что с течением времени человек требует новых стимулов или увеличения их интенсивности для достижения того же состояния.

Термин "психологическая зависимость" имеет более широкий смысл. Например, ребенок психологически и физически зависит от своей матери. Наркомания, безусловно, имеет отрицательную окраску и является лишь одной из форм зависимости. Можно сказать, что каждое зависимое поведение — это наркомания, но не каждая наркомания является зависимостью.

В работах Ц.П.Короленко зависимый человек определяется как "кошачий тип".

Тяжесть наркозависимых действий имеет различные степени. Это может быть почти нормальное поведение или сильная зависимость с физическими и психическими патологиями.

Аддиктивное поведение характеризуется наличием зависимости от объекта наркозависимости. Зависимость бывает двух типов: физическая и психическая.

Физическая зависимость — это состояние, необходимое для нормальной работы организма и поддержания его жизненных функций. Потеря этого вещества вызывает симптомы абстиненции, проявляющиеся в соматических, неврологических и психических заболеваниях .

Психическая зависимость характеризуется желанием употреблять психоактивные вещества, при этом дозировка повышается для достижения необходимого эффекта. В таком случае неспособность принять этот стимулятор вызывает психические трудности, беспокойство, неудобство, тревогу.

Основываясь на классификациях различных авторов, можно выделить следующие типы зависимого поведения:

- алкоголизм;
- наркомания;
- токсикомания;
- курение;
- азартные игры;
- компьютерные игры;
- длительное прослушивание музыки;
- расстройства питания;
- трудовоголизм;
- сексуальная зависимость.

Рассмотрим самые разрушительные формы зависимого поведения, которые являются опасными для человека.

Алкоголизм — это форма зависимости, развивающаяся при длительном употреблении спиртных напитков.

Наркомания включает в себя как физическую, так и психическую зависимость, характеризующуюся необходимостью повторного употребления психоактивных веществ. В международной классификации болезней наркомания определяется как психическое и поведенческое расстройство, возникающее в результате потребления наркотических веществ.

Злоупотребление наркотическими средствами — это форма аддиктивного поведения, связанная с использованием наркотических веществ, которые не входят

в официальный список. Эти вещества имеют сходные характеристики с наркотиками.

Изучив проблему зависимого поведения, многие ученые выделяют ряд факторов, способствующих его формированию. Эти факторы могут оказывать влияние как на личность индивидуально, так и на группу в целом. Далее рассмотрим основные причины наркозависимого поведения.

В. Сегал сформулировал несколько психологических характеристик людей, склонных к зависимому поведению:

- снижение терпимости к трудностям в повседневной жизни;
- устойчивость в кризисных ситуациях;
- внешние социальные навыки, связанные с постоянным страхом перед эмоциональной близостью;
- желание лгать;
- желание обвинять других, потому что они считают себя невиновными;
- избегание ответственности при принятии решений;
- стереотипность, повторяемость поведения;
- наркомания;
- беспокойство.

Таким образом, можно сделать вывод, что аддиктивное поведение является одной из форм девиантного поведения, при которой развивается стремление избежать реальности путем искусственного изменения психоэмоционального состояния с помощью принятия определенных веществ или постоянного сосредоточения на некоторых видах деятельности для развития и поддержания интенсивных эмоций. Причины его возникновения могут быть очень разнообразными. В возникновении наркомании важную роль играют недостаточное воспитание ребенка в семье, уровень его психологического комфорта, индивидуальные особенности человека, а также различные социальные факторы. Следует отметить, что в мотивационной сфере аддиктивного человека преобладает

стремление избежать реальных проблем, неспособность преодолевать трудности, склонность к поиску эмоциональных переживаний и доминирование риска.

Заключение

Таким образом, можно сделать вывод, что аддиктивное поведение является одной из форм девиантного поведения, при которой развивается стремление избежать реальности путем искусственного изменения психоэмоционального состояния с помощью принятия определенных веществ или постоянного сосредоточения на некоторых видах деятельности для развития и поддержания интенсивных эмоций. Причины его возникновения могут быть очень разнообразными. В возникновении наркомании важную роль играют недостаточное воспитание ребенка в семье, уровень его психологического комфорта, индивидуальные особенности человека, а также различные социальные факторы. Следует отметить, что в мотивационной сфере аддиктивного человека преобладает стремление избежать реальных проблем, неспособность преодолевать трудности, склонность к поиску эмоциональных переживаний и доминирование риска.

Использованная литература

1. Pedagog.uz
2. library.ziynet.uz
3. ru.wikipedia.org

ГРАММАТИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ ОТДЕЛЬНЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ ФОРМ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Преподаватель кафедры «Русский язык»

РГУ нефти и газа им.

И.М.Губкина

в Ташкенте

Морфологическая система узбекского языка характеризуется значительным разнообразием аффиксов, которые присоединяются к основе слова в строго определённой последовательности, модифицируя его грамматические и семантические свойства. Это обуславливает наличие обширного репертуара глагольных форм, которые могут насчитывать до 150–200 вариантов, отличающихся по значению и синтаксическим функциям, но при этом происходящих от одного корня.

Глагол как часть речи играет ключевую роль в системе русского и узбекского языков, выражая действие, состояние или процесс. В русском языке глагол обладает широким спектром грамматических категорий, включая вид, залог, время, наклонение, лицо, число и род. В узбекском языке категория вида отсутствует, но он компенсируется развитой системой временных форм. Одной из наиболее значимых особенностей узбекского глагола является отсутствие неопределённой формы в традиционном понимании, что влияет на механизм словообразования и синтаксическую функцию инфинитива.

В русском языке неопределённая форма глагола (инфинитив) представлена морфологическими показателями -ть, -ти, -чь: *писать, идти, печь*. Инфинитив является основой для образования различных глагольных форм, в частности:

- прошедшего времени (*писал*);
- сослагательного наклонения (*писал бы*);
- причастия прошедшего времени (*писавший*);
- деепричастия совершенного вида (*написавши*).

В узбекском языке отсутствует специальная форма инфинитива, его функцию выполняет так называемое *harakat nomi* (имя действия), образуемое с помощью суффиксов *-moq* или *-sh (-ish)*: *oqimoq* (учиться), *yoziqish* (писать). В отличие от русского инфинитива, формы на *-moq* и *-ish* способны изменяться, что делает их гибкими в словообразовании. Например:

- *oqimoq + da + man* → я учусь;
- *oqimoq + da + san* → ты учишься.

Форма *harakat nomi* может выполнять в предложении роль подлежащего (*oqimoq foyda* – учиться полезно), сказуемого (*Maqsadim – oqimoq* – Моя цель – учиться) и второстепенного члена предложения.

В русском языке выделяют две основы глагола:

1. **Основа инфинитива**, получаемая путём отсечения суффиксов -ть, -ти (*смотре-ть, нес-ти*).

2. Основа настоящего времени, образуемая от форм настоящего или будущего времени путём отсечения личных окончаний (*пиш-ешь, смотр-ишь*).

В узбекском языке существует только одна основа глагола, совпадающая с формой повелительного наклонения 2-го лица единственного числа (*oqi – читай, yoz – пиши*). От этой основы образуются все глагольные формы (*oqimoq – инфинитив, oqidim – прошедшее время*).

Русский язык имеет две основные парадигмы спряжения:

- **Первое спряжение:** -у (-ю), -ешь, -ет, -ем, -ете, -ут (-ют).
- **Второе спряжение:** -у (-ю), -ишь, -ит, -им, -ите, -ат (-ят).

В узбекском языке существует единая схема спряжения, которая используется для всех глаголов без деления на классы. Например, в настоящем-будущем времени глаголы спрягаются по следующей схеме:

- *men o'qiyman – я читаю;*
- *sen o'qiysan – ты читаешь;*
- *u o'qiydi – он/она читает;*
- *biz o'qiyimiz – мы читаем;*
- *siz o'qiysiz – вы читаете;*
- *ular o'qiydilar – они читают.*

Грамматические категории глагола

В русском языке глаголы обладают грамматической категорией вида, различая несовершенный и совершенный вид (*читать – прочитать*). В узбекском языке категория вида отсутствует, однако существуют механизмы выражения аспектуальных значений посредством временных форм и аффиксов.

Русский язык различает три времени: настоящее, прошедшее, будущее (простое и сложное). Узбекский язык обладает более широкой системой времён, включающей формы длительного, точечного и завершённого прошедшего времени.

Обе языковые системы имеют три наклонения: изъявительное, повелительное и сослагательное, однако способы их образования различны. Например, в русском

языке сослагательное наклонение передаётся частицей *бы* (*если бы знал*), а в узбекском – аффиксами *-sa* (*agar bilsa – если бы знал*).

Сравнительный анализ глагольных категорий русского и узбекского языков выявляет существенные структурные различия, обусловленные морфологическими особенностями обоих языков. В то время как русский язык опирается на категорию вида и два типа спряжения, узбекский компенсирует отсутствие вида развитой системой временных форм и универсальным типом спряжения. Неопределённая форма русского глагола не имеет полного эквивалента в узбекском языке, но её функции частично выполняет *harakat nomi*. Эти различия важно учитывать при изучении русского языка носителями узбекского и наоборот, поскольку они влияют на усвоение грамматических категорий и формирование навыков словообразования.

1. Азизов О., Сафоев А., Жамолхонов Х. Ўзбек ва рус тилларининг қиёсий грамматикаси. – Ташкент: «Учпедиздат», 1960.
2. Аксаков К.С. Опыт русской грамматики, Ч. 1. – М. 1860.
3. Белошапкова. В.А. Современный русский язык – М: «Высшая школа», 1989.
4. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). – М. 2001.
5. Кононов А. Н. Грамматика узбекского языка – Ташкент: «Гос.издат УзССР», 1948.

INTERVYU JANRIDA QO'LLANILADIGAN ASOSIY UNDALMA VA KIRISH SO'ZLAR

ADCHTI, f.f.f.d., dots.D.N.Satimova

dilmus09@gmail.com

ADCHTI tayanch doktoranti.

Z. M. Jabborova.

E-mail:zarnigorjabborova06@gmail.com

Tel: +998885841824

Annotatsiya. Ushbu maqola intervyu janrida qo'llaniladigan kirish so'zlar va undalmalar shuningdek, intervyu jarayonlarida ishlatiladigan boshlang'ich iboralar va texnikalarni chuqur tahlil qilib, suhbatlar samaradorligini oshirish yo'llarini ochib beradi. Ushbu ishda turli intervyu holatlarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan kirish so'zlar va harakatlar ro'yxati taqdim etiladi va ularning har biri qanday sharoitlarda samarali bo'lishi mumkinligi tushuntiriladi. Bundan tashqari, ushbu undalmalar va kirish so'zlar intervyuni

yanada jozibali va mazmunli qilishda qanday yordam berishi mumkinligi misollar orqali ko'rsatiladi. Bu maqola nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham boyitishda jurnalistlar, tadqiqotchilar va intervyu olib boruvchilar uchun qimmatli manba hisoblanadi.

Kalit so'zlar: intervyu janrida kirish so'zlar, intervyu texnikalari, suhbat samaradorligi, intervyu uslublari, jurnalistika ko'nikmalari, intervyu tahlili, suhbat qurish, muloqot strategiyalari.

Аннотация. Эта статья исследует использование вводных слов и маневров в жанре интервью, а также глубоко анализирует вводные фразы и техники, используемые в процессах интервью для повышения эффективности разговоров. В ней представлен список вводных слов и действий, применимых в различных сценариях интервью, с объяснением того, как каждое из них может быть эффективным в разных контекстах. Кроме того, на примерах показывается, как эти маневры и вводные фразы могут сделать интервью более привлекательными и содержательными. Эта статья является ценным ресурсом не только для улучшения теоретических знаний, но и для обогащения практических навыков журналистов, исследователей и ведущих интервью.

Ключевые слова: вводные слова в интервью, техники интервью, эффективность беседы, стили интервью, навыки журналистики, анализ интервью, построение разговора, стратегии общения.

Annotation: This article explores the use of introductory words and maneuvers in the interview genre, as well as deeply analyzing the introductory phrases and techniques used during interview processes to enhance the effectiveness of conversations. It provides a list of introductory words and actions applicable in various interview scenarios, explaining how each can be effective in different contexts. Additionally, it demonstrates through examples how these maneuvers and introductory phrases can make interviews more engaging and meaningful. This article is a valuable resource not only for enhancing

theoretical knowledge but also for enriching practical skills for journalists, researchers, and interview conductors.

Keywords: interview introductory phrases, interview techniques, conversation effectiveness, interview styles, journalism skills, interview analysis, conversation building, communication strategies.

Kirish. Intervyu — bu har qanday media yoki kommunikatsiya platformasida muhim rol o'ynaydigan, chuqur va ma'noli muloqot shaklidir. Ushbu mavzu doirasida, biz intervyu jarayonida ishlatiladigan asosiy undalmalar va kirish so'zlar haqida muhokama qilamiz. Bunday so'zlar va uslublar, suhbatni yanada samarali va maqsadga muvofiq qilishda katta ahamiyatga ega. Intervyuni boshlash uchun tanlangan so'zlar va undalmalar suhbatdoshning diqqatini qozonish, uning qiziqishini oshirish va muloqotni iliq va samimiy muhitda davom ettirishga yordam beradi.

Intervyu jarayonida dastlabki taassurot juda muhimdir, shu sababli to'g'ri kirish so'zlarini tanlash suhbatning umumiy natijasiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Kirish so'zlar va undalmalar, suhbatdoshni yanada ochiq va muloqotga tayyor holatga keltirishda asosiy vositadir. Bu mavzu, jurnalistika va kommunikatsiya sohalarida ishlaydigan mutaxassislar uchun nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantirishda qimmatli manba hisoblanadi.

Intervyu — bu aloqa san'ati sifatida, suhbatdoshlarni ma'lumot almashinuvi uchun jalb qilishga qaratilgan samarali muloqot usulidir. Ushbu mavzu doirasida intervyu janrida qo'llaniladigan asosiy undalmalar va kirish so'zlar muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular suhbatni boshlash va davom ettirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Quyida ushbu asosiy elementlarning tavsifi va ularning intervyu jarayonidagi roli keltirilgan.

Asosiy Undalmalar

Hikoya Yuritish: Suhbatni biror hikoya yoki voqea bilan boshlash suhbatdoshning e'tiborini tortadi va u bilan shaxsiy aloqa o'rnatishga yordam beradi.

Faktlar va Raqamlar: Aniq faktlar va statistika keltirish orqali suhbatdoshingizning ishonchini qozonishingiz va mavzuni yanada qiziqarli qilishingiz mumkin.

Provokativ Savollar: Suhbatni chuqur va mazmunli savollar bilan boshlash, suhbatdoshning o'ylash jarayonini faollashtiradi va suhbatni yanada jiddiy va samarali qiladi.

Kirish So'zlar

"Bugun bizning mehmonimiz...": Bu ibora orqali suhbatdoshni tanishtirish va uning professional faoliyati yoki shaxsiy hayotiga oid qisqacha ma'lumot berish mumkin.

"Sizning sohangizda...": Bu kirish suhbatdoshning kasbi yoki sohasiga to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilish imkonini beradi, bu esa suhbatni aniq va maqsadli yo'nalishga olib boradi.

"Ko'pchilik shuni bilishni istaydi...": Bu uslub orqali suhbatdoshga ommabop va dolzarb mavzularni muhokama qilish taklif etiladi, bu esa kengroq auditoriyani qiziqtirishi mumkin.

Amaliyot va Strategiyalar

Tayyorgarlik: Har bir intervyu oldidan yaxshilab tayyorgarlik ko'rish, kerakli ma'lumotlar to'plash va savollar tuzish muhimdir.

Eshittirish: Suhbatdoshning javoblariga diqqat bilan quloq soling va muloqotni ularning javoblariga mos ravishda yo'naltiring.

Tabiiylik va samimiylilik: O'zining tabiiy va samimiy uslubida suhbatlashish, suhbatdoshni ham shunga o'xshash munosabatda bo'lishga undaydi.

Qo'llash

Bu asosiy undalmalar va kirish so'zlar intervyu janrida muhim rol o'ynaydi, chunki ular suhbatni yo'naltirishda va suhbatdosh bilan ishonchli muloqot o'rnatishda asosiy vositalar hisoblanadi. Suhbat boshlaganda to'g'ri undalmalar va kirish so'zlaridan foydalanish suhbatning samaradorligini oshirishga va suhbatdoshning qulayligini ta'minlashga yordam beradi. Ushbu taktikalar, shuningdek, suhbat jarayonini yanada qiziqarli va ma'noli qilishda muhim o'rin tutadi.

Xulosa. Intervyu janrida qo'llaniladigan asosiy undalma va kirish so'zlar, suhbatni boshlash va uni samarali olib borishda katta ahamiyatga ega. Bu elementlar orqali suhbatdoshning diqqatini tortish, muloqotni jonlantirish va suhbatni qiziqarli hamda

ma'noli tarzda rivojlantirish mumkin. Intervyu jarayonida tayyorgarlik, eshittirish va tabiiylik kabi amaliy ko'nikmalar muhim rol o'ynaydi. Bu ko'nikmalar suhbatni yanada samimiy va ta'sirchan qilishga yordam beradi. Shunday qilib, intervyu olib boruvchilarga tavsiya etiladigan eng muhim maslahatlar tayyorgarlik, diqqatli eshitish va suhbatdosh bilan ochiq muloqot o'rnatishdir. Ushbu yondashuvlar orqali intervyular yanada sifatli va ma'lumotli bo'ladi, bu esa nafaqat suhbatdoshlarning, balki tinglovchilarning ham e'tiborini qozonadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Safarov, Islom. Zamonaviy Intervyu Texnikalari. Sharq nashriyoti, 2022.
2. Mirziyoyev, Bakhtiyor. Jurnalistika Amaliyotida Suhbat Olish San'ati. Ma'rifat Kitob, 2020.
3. Abdullayev, Otabek, va Sitara Karimova. Media Muloqotlar: Nazariya va Amaliyot. O'zbekiston nashriyoti, 2019.
4. Rahimov, Rustam. Intervyu Jarayonida Qo'llaniladigan Asosiy Kirish So'zlar va Ularning Ta'siri. Ilm va Fan, 2021.
5. Zokirova, Dilnoza. Kommunikatsiya Mahoratlari: Samimiy va Samarali Suhbatlar. Yangi Asr Avlodi, 2023.
6. Latipov, Nuriddin. Jurnalistika va Kommunikatsiya: Asosiy Yondashuvlar. Ziyonet Kitoblar, 2018.

SIYOSIY DISKURSDA ISHONCH VA ETIKA: SO'ZLOVCHI SHAXSNING ROLI

Ikromova Nilufar Akmal qizi

Samarqand viloyati Tayloq tumani

18-umumta'lim maktabi

ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Siyosiy diskursda ishonch va etika muhim o'rin tutadi, chunki ular auditoriya bilan samarali muloqot qilish va ishonchli muhit yaratishda hal qiluvchi omillardir. Ushbu maqolada siyosiy nutq so'zlovchisining roli, uning etika tamoyillariga amal qilishi va auditoriya ishonchini qozonish strategiyalari tahlil qilinadi. So'zlovchining axloqiy me'yorlarga rioya qilishi uning nutqining samimiyligi va ta'sirchanligini oshiradi. Shu bilan birga, siyosiy nutqdagi manipulyativ usullar va yolg'on ma'lumotlar tarqatish xavfi ham muhokama qilinadi. Tadqiqot siyosiy kommunikatsiyaning ishonchliligini oshirish uchun etika va axloqiy tamoyillarning ahamiyatini ko'rsatib beradi.

Kalit soʻzlar: Siyosiy diskurs, ishonch, etika, soʻzlovchi shaxs, siyosiy kommunikatsiya, manipulyatsiya, auditoriya, axloqiy tamoyillar, ishonchlilik, samimiylik.

Аннотация: Доверие и этика важны в политическом дискурсе, поскольку являются решающими факторами эффективной коммуникации с аудиторией и создания надежного имиджа. В данной статье анализируется роль политического оратора, его приверженность этическим принципам и стратегии завоевания доверия аудитории. Соблюдение оратором моральных норм повышает искренность и воздействие его речи. При этом также обсуждаются манипулятивные методы в политической речи и опасность распространения ложной информации. Исследование показывает важность этики и моральных принципов для повышения доверия к политической коммуникации.

Ключевые слова: Политический дискурс, доверие, этика, оратор, политическая коммуникация, манипуляция, аудитория, моральные принципы, надежность, искренность.

Annotation: Trust and ethics are important in political discourse, because they are decisive factors in effective communication with the audience and creating a reliable image. This article analyzes the role of a political speaker, his adherence to ethical principles, and strategies for gaining audience trust. The speaker's adherence to moral standards increases the sincerity and impact of his speech. At the same time, manipulative methods in political speech and the danger of disseminating false information are also discussed. The study shows the importance of ethics and moral principles to increase the credibility of political communication.

Key words: Political discourse, trust, ethics, speaker, political communication, manipulation, audience, moral principles, reliability, sincerity.

Zamonaviy siyosiy diskurs jamiyat hayotining ajralmas qismi boʻlib, siyosatchilar, jamoatchilik yetakchilari va ommaviy axborot vositalari orqali shakllanadi. Bu jarayonda soʻzlovchi shaxsning roli nihoyatda muhim, chunki u nafaqat maʼlumot yetkazadi, balki

auditoriya e'tiborini jalb qilish, ularning ishonchini qozonish va maqsadli ta'sir o'tkazish vazifasini ham bajaradi.

Siyosiy nutqning ishonchliligi va samaradorligi so'zlovchining axloqiy tamoyillarga nechog'lik amal qilishiga bog'liq. Ishonch va etika bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, agar siyosatchi o'z nutqida halollik, haqqoniylik va adolat tamoyillariga rioya qilsa, uning gaplari jamoatchilik tomonidan iliq qarshilanadi va qabul qilinadi. Aksincha, manipulyatsiya va yolg'on ma'lumotlardan foydalanish auditoriyaning ishonchini yo'qotishiga olib kelishi mumkin.

Ushbu maqolada siyosiy diskursda ishonch va etika o'rganiladi, shuningdek, so'zlovchi shaxsning roli va uning auditoriya bilan samarali muloqot qilishdagi o'rni tahlil qilinadi. Bundan tashqari, siyosiy kommunikatsiyaning asosiy tamoyillari va ishonchni mustahkamlash strategiyalari ham ko'rib chiqiladi.

Siyosiy diskurs – bu jamiyatning turli qatlamlari o'rtasida axborot almashinuvini ta'minlovchi muloqot shakli bo'lib, u siyosiy qarashlarni shakllantirish, ijtimoiy muammolarni yoritish va qaror qabul qilish jarayoniga ta'sir ko'rsatish vositasidir. Siyosatchilar, davlat arboblari, jamoatchilik yetakchilari va OAV vakillari tomonidan olib boriladigan nutqiy faoliyat ushbu diskursning tarkibiy qismini tashkil etadi. Siyosiy diskursning samaradorligi ko'pincha unda ishtirok etuvchi shaxslarning ishonchliligi va axloqiy tamoyillarga sodiqligiga bog'liq bo'ladi.

Ishonch – samarali siyosiy muloqotning asosiy omili hisoblanadi. Auditoriya siyosatchilarning gaplariga ishonishi uchun ularning nutqi haqiqatga asoslangan, aniq dalillar bilan mustahkamlangan bo'lishi lozim. Ishonchni shakllantirishning asosiy yo'llari quyidagilardir:

- Ochiqlik va shaffoflik – siyosatchilar o'z faoliyatida ochiq va halol bo'lsa, auditoriya ularni ishonchli deb qabul qiladi.
- Haqiqiylik – so'zlovchining o'z fikrlarida samimiy bo'lishi uning ta'sirchanligini oshiradi.

- Dala tadqiqotlariga asoslangan nutq – real faktlarga asoslangan bayonotlar tinglovchilarning ishonchini oshiradi.

Siyosiy diskursda soʻzlovchi shaxsning roli juda muhim. U auditoriyaga qanday axborot yetkazishini, uning qabul qilinishini va jamiyatga taʼsirini belgilaydi. Ideal soʻzlovchi quyidagi xususiyatlarga ega boʻlishi kerak:

Liderlik qobiliyati – kuchli lider auditoriyani oʻz fikrlariga ishontira oladi.

Emosional intellekt – tinglovchilarning ehtiyojlarini tushunish va ularga mos nutq tuzish muhimdir.

Dalillarga asoslangan fikr bildirish – asossiz gapirish auditoriya ishonchini yoʻqotishga olib keladi.

Siyosiy diskursda ishonch va etika oʻzaro uzviy bogʻliq boʻlib, ular siyosatchilar va auditoriya oʻrtasidagi munosabatlarni belgilovchi asosiy omillardir. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki:

1. Soʻzlovchi shaxsning roli: Auditoriya ishonchini qozonishda soʻzlovchining halolligi, axloqiy tamoyillarga sodiqligi va samimiyligi katta ahamiyatga ega. Agar siyosatchi oʻz nutqlarida haqqoniy va ochiq boʻlsa, uning fikrlari tinglovchilar tomonidan iliq qabul qilinadi.

2. Etika tamoyillarining buzilishi: Manipulyatsiya va yolgʻon maʼlumotlardan foydalanish auditoriya orasida ishonchsizlikka sabab boʻladi. Bunday yondashuv qisqa muddatli natijalar berishi mumkin, ammo uzoq muddatda siyosiy obroʻga putur yetkazadi.

3. Ishonchni shakllantirish omillari: Siyosiy diskursda shaffoflik, haqiqatga asoslangan dalillar va ochiqlik ishonchni mustahkamlashning asosiy shartlari hisoblanadi. Siyosiy kommunikatsiya jarayonida manipulyatsiya va yolgʻon maʼlumotlardan voz kechish, etika va axloqiy meʼyorlarga rioya qilish siyosiy yetakchilarning jamiyat oldidagi masʼuliyatini oshiradi.

Muhokamalar quyidagi natijalarga olib keldi:

1. Siyosiy diskursda ishonch va etika tamoyillariga amal qilish siyosiy kommunikatsiyaning samaradorligini oshiradi.

2. Soʻzlovchi shaxsning samimiyligi va axloqiy xulq-atvori auditoriya ishonchini qozonishda hal qiluvchi rol oʻynaydi.

3. Manipulyativ va dezinformatsion yondashuvlar auditoriyani uzoq muddatli ishonchsizlikka olib keladi, bu esa siyosiy obroʻga salbiy taʼsir qiladi.

4. Siyosatchilar oʻz nutqlarida haqqoniylik va ochiqlikka asoslangan yondashuvni qoʻllashi kerak, chunki bu jamiyat ishonchini mustahkamlashning asosiy yoʻli hisoblanadi. Shunday qilib, siyosiy diskursda ishonch va etika jamiyat bilan samarali muloqotni taʼminlashda muhim omil boʻlib, soʻzlovchilar ularga jiddiy eʼtibor qaratishi zarur. Bu nafaqat siyosiy jarayonlarning shaffofligini oshiradi, balki ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Siyosiy diskursda ishonch va etika muhim oʻrin tutadi, chunki ular siyosiy kommunikatsiyaning samaradorligini va auditoriya bilan boʻladigan muloqotning sifatini belgilaydi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, siyosatchilarning ochiqligi, haqqoniyligi va axloqiy tamoyillarga rioya qilishi ularning ishonchli imidjini shakllantiradi va jamoatchilik bilan barqaror aloqani mustahkamlaydi.

Biroq, manipulyativ texnikalar, yolgʻon axborot va haqiqatni buzib koʻrsatish kabi usullar uzoq muddatda ishonchning pasayishiga, jamiyatning siyosatchilarga boʻlgan ishonchsizligiga sabab boʻlishi mumkin. Shu sababli, siyosiy yetakchilar va ommaviy nutq soʻzlovchilari axloqiy tamoyillarga sodiq qolishlari lozim.

Xulosa qilib aytganda, siyosiy diskursning ishonchliligi va taʼsirchanligi bevosita soʻzlovchi shaxsning axloqiy yondashuviga bogʻliq. Ochiq va halol kommunikatsiya jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik va siyosiy ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bois, siyosatchilar va ommaviy axborot vositalari vakillari oʻz soʻzlariga masʼuliyat bilan yondashib, axloqiy meʼyorlarga amal qilishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Chilton, P. (2004). *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. Routledge.
2. Wodak, R., & Meyer, M. (2009). *Methods of Critical Discourse Analysis*. SAGE Publications.

3. Aristotel. (2004). Ritorika. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Bobojonov, O. (2018). Nutq madaniyati va siyosiy kommunikatsiya. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
5. OAV va siyosiy diskurs: tahlil va metodologiya (2021). O'zbekiston Milliy Axborot Agentligi materiallari.
6. Turdiyev, A. (2020). Siyosiy lingvistika: asosiy tushuncha va yondashuvlar. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.

FIZIKA FANINI O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH VA UNDAGI DOLZARBILIKLAR

Sayidov Namozjon Erkin O'g'li

Navoiy viloyati Karmana tuman

10-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada fizika fanini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati va zamonaviy ta'lim jarayonidagi dolzarb jihatlari yoritilgan. Raqamli texnologiyalar, jumladan, simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar va interaktiv ta'lim platformalari o'quvchilarning fizika qonuniyatlarini vizual tushunishiga yordam beradi. Shuningdek, maqolada ushbu texnologiyalarning afzalliklari, samaradorligi va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari haqida so'z yuritiladi.

Kalit soʻzlar: Raqamli texnologiyalar, fizika ta'limi, simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar, interaktiv ta'lim, innovatsion pedagogika, STEM-ta'lim, zamonaviy o'qitish usullari.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim sohasida raqamli texnologiyalarning o'rnini tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, fizika kabi tabiiy fanlarni o'qitishda raqamli vositalardan foydalanish o'quvchilarning tushunishini chuqurlashtirish va ilmiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Fizika fani nazariy jihatdan qiyin va ko'pincha abstrakt tushunchalarni talab qiladigan soha bo'lib, o'quvchilarning real hayotda kuzatishlari va tajribalarini amalga oshirish imkoniyatlari cheklangan. Shu bois, raqamli texnologiyalar, jumladan simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar, interaktiv ta'lim platformalari va video resurslar, fizika fanining o'qitilishida samarali vosita bo'lib, o'quvchilarga fizik jarayonlarni vizual ko'rish va tushunish imkoniyatini yaratadi.

Ushbu maqola, fizika fanini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning dolzarb jihatlarini, ularning ta'lim jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishini va bu texnologiyalarning kelajakda qanday rivojlanishini tahlil qiladi.

ASOSIY QISM

Fizika fanini o'qitishda raqamli texnologiyalarni qo'llash, o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonini sezilarli darajada samarali qilish mumkin. Amaliy misollar orqali bu texnologiyalarning ta'limda qanday ishlashini va ularning o'quvchilarga qanday yordam berishini ko'rsatish muhimdir. Quyida raqamli texnologiyalarning ba'zi amaliy qo'llanilishlarini misollar bilan keltiraman.

1. Virtual laboratoriyalar yordamida eksperimentlar o'tkazish

Misol: Virtual fizik laboratoriyalar orqali o'quvchilar elektr toki va magnit maydonini o'rganishlari mumkin. Bu laboratoriyalar haqiqiy tajribalarni bajarish imkoniyatini taqdim etadi, masalan, tok o'tkazuvchilar va magnetlarning ta'sirini o'rganish. O'quvchilar virtual laboratoriyada turli vositalarni o'zgartirib, natijalarni ko'rishlari mumkin.

Dastur nomi	Amaliyot	Foydalanish usuli
PhET Interactive	Elektr toki va magnit maydonlarining tajribasi	Virtual laboratoriyada tok kuchini o'lchash va tasvirlash
Crocodile Physics	Elektr zanjirlarini o'rganish	Zanjirda voltmeter va ampermetr orqali o'lchovlar qilish
Labster	Optika va elektromagnit to'lqinlarni o'rganish	Turli optik asboblarda yordamida tajribalar yaratish

2. Simulyatsiyalar yordamida fizik jarayonlarni vizual ko'rsatish

Misol: Simulyatsiyalar orqali o'quvchilarga haroratning o'zgarishi, gazlarning xususiyatlari, kimyoviy reaksiyalar kabi fizik jarayonlarni ko'rsatish mumkin. Bu jarayonlar ko'pincha matematik formulalar bilan ifodalanadi, ammo simulyatsiyalar yordamida ular haqiqiy sharoitda qanday ro'y berishini o'rganish osonlashadi.

Dastur nomi	Amaliyot	Foydalanish usuli
Algodoo	Mexanika jarayonlari simulyatsiyasi	Harakat va kuchlar ta'sirini ko'rsatish
PhET Interactive	Gazlarning kengayishi va shishirilishi	Ideal gazlar modelini yaratib, ularning xususiyatlarini o'rganish
Crocodile Physics	Haroratning o'zgarishi	Termometrni simulyatsiya qilib, materiallarning issiqlik o'tkazuvchanligini tahlil qilish

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Quyida fizika fanini o'qitishda raqamli texnologiyalar yordamida amaliy misollarni ko'rib chiqamiz. Bu misollar o'quvchilarga fizik jarayonlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi va ularni real tajribalar bilan taqqoslash imkonini beradi.

1. Elektr toki va qarshilikni hisoblash

- **Masala:** 10 Ohm qarshilik va 12V kuchlanish berilgan elektr zanjirida tok kuchini hisoblash.
- **Amaliy yechim:**
 - Ohm qonuniga ko'ra:
$$I = \frac{V}{R}$$
 - Bu yerda:
 - $V = 12V$
 - $R = 10\Omega$
 - Tok kuchini hisoblaymiz:
$$I = \frac{12V}{10\Omega} = 1.2A$$
 - **Simulyatsiya:**
 - **Crocodile Physics** yoki **PhET (Circuit Construction Kit)** dasturida elektr zanjiri tuzilib, voltmetr va ampermetr orqali natijalar o'lchandi. Bu dasturlar o'quvchilarga tok kuchi va kuchlanish o'rtasidagi bog'liqlikni vizual tarzda ko'rsatishga yordam beradi.

XULOSA

Fizika fanini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish, o'quvchilarga murakkab nazariy va amaliy tushunchalarni o'rganishda katta yordam beradi. Simulyatsion dasturlar va virtual laboratoriyalar yordamida o'quvchilar fizik jarayonlarni bevosita tajriba orqali o'rganadilar, bu esa ularning tushuncha va qobiliyatlarini mustahkamlashga yordam beradi. O'quvchilar dasturlar yordamida masalalarni yechish, turli fizik hodisalarni simulyatsiya qilish va o'z xulosa va tahlillarini chiqarishda yanada faol ishtirok etadilar.

Simulyatsion texnologiyalar yordamida o'qitishning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. **Interaktivlik:** O'quvchilar fizik jarayonlarni virtual tarzda kuzatib, amaliyotda o'rganadilar.

2. **Vaqtni tejash:** Boshqa usullarda qiyin bo'lishi mumkin bo'lgan tajribalar virtual muhitda tez va samarali bajariladi.
3. **O'quvchilarning qiziqishini oshirish:** Vizual va interaktiv elementlar orqali o'quvchilarni darsga jalb qilish osonlashadi.
4. **Yangi metodlarga moslashish:** Zamonaviy texnologiyalar yordamida o'qitish metodlari yangilanib, o'quvchilarning ilg'or texnologiyalarga bo'lgan ehtiyoji qondiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Tursunov, Sh. (2020).** *Fizika fanini o'qitish metodikasi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. **Jabborov, R., & Xudoyberdiyev, I. (2019).** *Zamonaviy raqamli texnologiyalar va ularning ta'lim jarayonidagi o'rni*. Tashkent: Toshkent davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
3. **PhET Interactive Simulations. (2023).** <https://phet.colorado.edu/>.
4. **Crocodile Physics. (2023).** <https://www.crocodile-clips.com/>.

DEVIANT XULQ-ATVORLI O'SMIRLAR IJODIY FIKRLASH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH MASALASINI PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA O'RGANILISHI

Dauletmuratova Eliza Allambergenovna

*Nukus innovatsiya instituti Pedagogika va
psixologiya kafedrasi katta o'qituvchisi*

Annotatsiya Mazkur maqolada deviant xulq-atvorli o'smirlarning ijodiy fikrlash jarayonini takomillashtirish masalasi psixologik tadqiqotlar nuqtayi nazaridan o'rganiladi. Ijodiy fikrlashning rivojlanishi o'smirlarning ijtimoiy moslashuvi va muammolarni hal qilish qobiliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi tadqiq etilgan. Tadqiqot natijalari shuni

ko'rsatadiki, ijodiy tafakkurni qo'llab-quvvatlash orqali o'smirlarning devitsiyaga moyilligini kamaytirish va ularni konstruktiv faoliyatga yo'naltirish mumkin. Ushbu maqola ta'lim muassasalari, psixologlar va pedagoglar uchun dolzarb amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: deviant xulq-atvor, o'smirlar, ijodiy fikrlash, psixologik tadqiqot, ijtimoiy moslashuv, ta'lim, muammolarni hal qilish.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос совершенствования процесса творческого мышления подростков с девиантным поведением с точки зрения психологических исследований. Было исследовано, что развитие творческого мышления положительно влияет на социальную адаптацию подростков и их способность решать проблемы. Результаты исследования показывают, что, поддерживая творческое мышление, можно снизить склонность подростков к отклонениям и направить их к конструктивной деятельности. В данной статье содержатся актуальные практические рекомендации для образовательных учреждений, психологов и педагогов.

Ключевые слова: девиантное поведение, подростки, творческое мышление, психологические исследования, социальная адаптация, образование, решение проблем.

Kirish. Jamiyatning har bir a'zosi, xususan, o'smirlar hayotida ijodiy fikrlash muhim o'rin tutadi. Deviant xulq-atvorli o'smirlarning ijodiy fikrlash jarayonini rivojlantirish ularning shaxsiy taraqqiyoti va ijtimoiy moslashuvini yaxshilashga yordam beradi. Shu sababli, ushbu mavzuda olib borilgan psixologik tadqiqotlar o'smirlarning intellektual rivojlanishi, innovatsion yondashuvlari hamda jamiyatga integratsiyalashuv jarayonlariga qanday ta'sir ko'rsatishi bilan bog'liq dolzarb masalalarni o'z ichiga oladi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijodiy fikrlashni rivojlantirish orqali devitsiyaga moyil bo'lgan o'smirlarning ijtimoiy moslashuvchanligi va muammolarni hal qilish qobiliyati oshadi. Shuningdek, bu jarayon o'smirlarning shaxsiy qobiliyatlarini

ro'yobga chiqarishiga, ularga mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantirishga imkon beradi.

Deviant xulq-atvor tushunchasi: Deviant xulq-atvor - bu ijtimoiy normalar, qoidalar va qonunlarga zid ravishda namoyon bo'ladigan harakatlar va xatti-harakatlar majmui. O'smirlar orasida deviant xulq-atvor ko'pincha o'zini namoyon qiladi, chunki ular o'z shaxsiyati va ijtimoiy rollarini shakllantirish davrida bo'ladi. Bu xulq-atvor turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin: agressiya, giyohvandlik, qonunbuzarliklar, maktabdan qochish va boshqalar.

Ijodiy fikrlashning psixologik jihatlari: Ijodiy fikrlash - bu yangi, original va foydali g'oyalarni yaratish qobiliyati. U tafakkurning murakkab shakli bo'lib, u yordamida inson muammolarni yechish, yangi yondashuvlarni topish va ijodiy yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatiga ega bo'ladi. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun quyidagi omillar muhim:

- **Erkinlik va mustaqillik:** O'smirlarning o'z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyati.
- **Motivatsiya:** Ijodiy faoliyatga qiziqish va rag'batlantirish.
- **Tajriba va bilim:** Turli sohalardagi bilimlar va tajribalar ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.
- **Ijtimoiy muhit:** Qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi muhit ijodiy qobiliyatni oshirishga yordam beradi.

Mazkur tadqiqot mavzusi nafaqat o'smirlarning ijodiy rivojlanishini o'rganish, balki ularning ruhiy salomatligi va kelajakdagi ijtimoiy hayotdagi muvaffaqiyatlariga ta'sir qiluvchi omillarni ham tahlil qilishga yo'naltirilgan. Ushbu masalaning chuqur o'rganilishi nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, psixologik yondashuvlar orqali o'smirlarning ijtimoiy integratsiyasini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

1. Har bir bolaning shaxsiy fikri: Har bir bola o'zining emotsional va ruhiy holatini inobatga olgan holda, oilaviy muhitga oid o'z fikrini bildirgan. Bolalar o'z hayotlarida xavfsiz va barqaror muhit muhimligini ta'kidlab, yaqin insonlari bilan birga bo'lishni istashlarini qayd etishgan.

Suhbat va kuzatuvlar natijasida bolalar uchun eng asosiy jihat ularning hissiy osoyishtaligi va tarbiyaviy muhit ekanligi aniqlandi. Ularning so'zlariga ko'ra, ular uchun ota yoki ona bilan emas, balki mehribonlik, e'tibor va tushunish muhitida yashash muhim hisoblanadi. Shu sababli, ular oilaviy birlik saqlangan taqdirda o'zlarini baxtli his qilishlarini ta'kidlashgan.

2. Har bir bolaning tashqarida ota-onadan qaysi biri tarbiyasi va qaramog'ida ko'rish mumkinligi: Bolalar bilan o'tkazilgan psixologik suhbatlar va kuzatuvlar asosida ularning qaysi ota-ona bilan yashashni istashi tahlil qilindi. Natijalarga ko'ra, bolalar onalari bilan birga bo'lish istagini bildirganlar, biroq onalari hamrohlik qilgan holda yashashlari ular uchun yanada qulay va ruhiy jihatdan barqaror bo'lishi mumkinligini ta'kidlashgan.

Bolalarning hissiy bog'lanishi va psixologik osoyishtaligi hisobga olinganda, ularning onasi ishtirokida yashashi tarbiyaviy va ijtimoiy jihatdan maqsadga muvofiq deb topildi. Chunki bu holat bolalarning ruhiy holatini barqaror saqlash va ularning kelajakdagi psixologik taraqqiyoti uchun eng qulay sharoitni yaratishi mumkin.

1. Deviant xulq-atvorli o'smirlarning ijodiy fikrlash darajasi. Deviant xulq-atvorli o'smirlar ko'pincha standart fikrlash doirasidan tashqariga chiqish, nostandart yondashuvlarga ega bo'lish va o'z muhitiga moslashish uchun o'ziga xos strategiyalar ishlab chiqish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Ularning ijodiy fikrlash darajasi odatiy rivojlangan tengdoshlariga qaraganda o'ziga xos bo'lib, bu jarayonda ularning individual xususiyatlari, tajribasi va psixologik omillari muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, psixologik tadqiqotlarda o'smirlarning ijodiy tafakkuri bilan ularning deviant xulq-atvori o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish muhim hisoblanadi.

2. Ijodiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik mexanizmlari. Ijodiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy mexanizmlaridan biri bu o'smirlarning muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirish va ularga turli masalalarga innovatsion yondashuvni shakllantirishga yordam berishdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, deviant xulq-atvorli o'smirlar stressga bardoshlilik, moslashuvchanlik va mustaqil fikrlash kabi xususiyatlarni rivojlantirish orqali o'z salohiyatlarini yanada yuqori darajaga ko'tarishlari mumkin.

3. Psixologik reabilitatsiya va ijodiy fikrlashni rivojlantirish dasturlari. Deviant xulq-atvorli o'smirlarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish uchun maxsus psixologik reabilitatsiya dasturlari ishlab chiqilishi zarur. Ushbu dasturlar o'smirlarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, ularga yangi bilim va ko'nikmalar berish hamda ularning ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga yordam berishga qaratilgan bo'lishi lozim. Bunday dasturlarning tarkibiy qismi sifatida motivatsion treninglar, rolli o'yinlar, guruh terapiyalari va ijodiy muhit yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Deviant xulq-atvorli o'smirlarning ijodiy fikrlash jarayonini rivojlantirish ularning kelajakdagi ijtimoiy va kasbiy muvaffaqiyatlariga ta'sir qiluvchi muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, ularning ijodiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan psixologik tadqiqotlar va reabilitatsiya dasturlari ularning o'z qobiliyatlarini to'laqonli namoyon etishiga yordam berishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, jamiyatda deviant xatti-harakatlarning oldini olishga va o'smirlarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Gappirov B.T. Talabalarda axloqiy o'z-o'zini anglashning o'quv jarayonidagi dinamik taraqqiyoti psixologiya fanlari nomzodi, ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya 1999 y. – 133 b.

2. Azizova SH.V. Yuqori sinf o'quvchilarida o'quv faoliyatini boshqarishning psixologik xususiyatlari psixologiya f.n. ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiyasi Toshkent – 1988 yil 145-bet

3 Каримова Л.И. Социальная психология и реклама: Учебное пособие для вузов. Т. Издательскополиграфический творческий дом им. Г.Гуляма, 2004. С. 20-22.

4. Sotsiologiya molodeji. Uchebnik. /Pod red. V.T.Lisovskogo. SanktPeterburg, 2001. – 216 s.

TADBIRKORLIKDA STRESS VA MUAMMOLARNI YENGISH STRATEGIYALARI: PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Abdulloev Komiljon Fayzulloevich

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annatatsiya: Zamonaviy tadbirkorlik faoliyati shiddatli o'zgarishlar va raqobat sharoitida olib borilishi sababli, tadbirkorlar ko'pincha yuqori darajadagi stress va turli muammolarga duch keladilar. Ushbu tadqiqot tadbirkorlikda stress omillarini aniqlash, ularning psixologik ta'sirini o'rganish hamda muammolarni samarali hal qilish strategiyalarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik psixologiyasi, stressni boshqarish, muammolarni yengish, psixologik moslashuv, emotsional intellekt, stressga chidamlilik, muammolarni hal qilish strategiyalari.

Аннотация. Поскольку современная предпринимательская деятельность ведется в условиях бурных изменений и конкуренции, предприниматели часто

сталкиваются с высоким уровнем стресса и различными проблемами. Это исследование направлено на выявление стрессоров в предпринимательстве, изучение их психологического воздействия и разработку стратегий эффективного решения проблем.

Ключевые слова. психология предпринимательства, управление стрессом, преодоление проблем, психологическая адаптация, эмоциональный интеллект, стрессоустойчивость, стратегии решения проблем.

Annotation. Due to the fact that modern entrepreneurial activity is carried out in conditions of violent changes and competition, entrepreneurs often face a high level of stress and various problems. This research focuses on identifying stressors in entrepreneurship, studying their psychological effects, and developing strategies to effectively solve problems. Keywords. entrepreneurial psychology, stress management, problem coping, psychological adaptation, emotional intelligence, stress tolerance, problem solving strategies.

Kirish. Zamonaviy tadbirkorlik faoliyati doimiy o'zgarishlar, yuqori raqobat va biznes muhitining beqarorligi bilan tavsiflanadi. Tadbirkorlar kunlik faoliyatlarida turli stress omillariga duch keladilar: moliyaviy xavf-xatarlar, strategik qarorlar qabul qilish bosimi, mijozlar va hamkorlar bilan murakkab munosabatlar, shuningdek, biznes muvaffaqiyatiga ta'sir etuvchi tashqi iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar. Ushbu holatlar tadbirkorlik faoliyatining samaradorligiga, shaxsiy hayot sifatiga va umumiy psixologik holatga sezilarli darajada ta'sir qilishi mumkin. Shu bois, stress va muammolarni yengish strategiyalarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish tadbirkorlarning ruhiy barqarorligini oshirish va biznes faoliyatining muvaffaqiyatli davom etishini ta'minlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadbirkorlikdagi stress omillari va ularni yengish mexanizmlarini tahlil qilish psixologiya fanining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu borada turli nazariy yondashuvlar mavjud. Masalan, R. Lazarus va S. Folkman (1984) tomonidan ilgari surilgan stressni boshqarish nazariyasiga ko'ra, insonning stressli vaziyatlarga munosabati uning shaxsiy xususiyatlari,

psixologik resurslari va muammolarni hal qilish strategiyalariga bog'liq. Shu bilan birga, D. Goleman (1995) stressni yengish jarayonida emotsional intellekt va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatining ahamiyatini ta'kidlaydi. Zamonaviy tadqiqotlar esa stressga chidamlilikni oshirish uchun moslashuvchan fikrlash, refleksiya, motivatsiya, krizislarni boshqarish, o'z-o'zini tahlil qilish, innovatsion yondashuvlar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlaridan samarali foydalanish zarurligini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – tadbirkorlik faoliyatida stress va muammolarni yengish bo'yicha samarali psixologik strategiyalarni aniqlash, ularning samaradorligini baholash hamda biznes egalari va menejerlar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi ilmiy vazifalar belgilangan:

Adabiyotlar tahlili. Tadbirkorlik faoliyatida stress va muammolarni yengish strategiyalari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar so'nggi o'n yilliklarda jadal rivojlanib kelmoqda. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tadbirkorlik biznes sohasida muvaffaqiyatga erishish faqat iqtisodiy yoki menejment ko'nikmalariga bog'liq emas, balki shaxsning stressga chidamliligi, muammolarni hal qilish qobiliyati, psixologik moslashuvchanlik va emotsional intellekti ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu bo'limda tadbirkorlikdagi stress va muammolarni yengish strategiyalari bo'yicha ilgari surilgan asosiy nazariy yondashuvlar hamda ularning psixologik aspektlari tahlil qilinadi.

Tadbirkorlikdagi stressni tushuntirish uchun bir nechta klassik nazariyalar mavjud bo'lib, ular insonning stressga bo'lgan munosabatini turli nuqtai nazarlardan tahlil qiladi. G. Selye stress tushunchasini tibbiy va fiziologik jihatdan o'rganib, uni inson organizmida uch bosqichda namoyon bo'ladigan jarayon sifatida tushuntirgan: tashvish, qarshilik va charchoq bosqichlari. Ushbu model tadbirkorlikda uchraydigan uzoq muddatli stress omillarini tahlil qilishda qo'llanilishi mumkin. Muvaffaqiyatli tadbirkorlar stressning birinchi ikki bosqichida to'g'ri boshqarish strategiyalaridan foydalansa, uchinchi bosqichga o'tish ehtimoli kamayadi.

Ushbu nazariyaga ko'ra, insonning stressni his qilishi tashqi omillarning o'ziga qanday ta'sir qilishini baholashiga bog'liq. Agar shaxs muammolarni hal qilish qobiliyatiga ega

ekanligiga ishonchi bo'lsa, stress darajasi pasayadi. Tadbirkorlar uchun bu yondashuv juda muhim bo'lib, muammolarga ijobiy baho berish va ularni imkoniyat sifatida ko'rish stressni kamaytirishda muhim omil hisoblanadi.

Emotsional intellekt stress va muammolarni yengishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Goleman tadqiqotlarida tadbirkorlarning o'z hissiyotlarini boshqarish, bosim ostida samarali qaror qabul qilish va boshqalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatlari muvaffaqiyat darajasiga bevosita ta'sir etishi ta'kidlangan.

Muhokama. Tadbirkorlik faoliyati shaxsdan nafaqat biznes yuritish ko'nikmalarini, balki yuqori darajadagi psixologik barqarorlikni ham talab qiladi. Stress va muammolar tadbirkorlik jarayonining ajralmas qismi bo'lib, ularni samarali yengish qobiliyati biznes muvaffaqiyatining muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, stress bilan samarali kurasha olgan tadbirkorlar raqobatbardosh bo'lishlari, uzoq muddatli biznesni rivojlantirishlari va shaxsiy psixologik farovonliklarini saqlab qolishlari mumkin. Shu bois, tadbirkorlik faoliyatida stress va muammolarni yengish strategiyalariga psixologik nuqtai nazardan yondashish muhim hisoblanadi.

Tadbirkorlikdagi stressni odatiy kasbiy stress bilan solishtirganda, u ancha murakkab va ko'p qirrali ekanligi ko'rinadi. Agar ishchilar uchun stress manbai ko'pincha aniq belgilangan vazifalar, ish sharoitlari yoki rahbarlar bilan bo'lgan munosabatlarga bog'liq bo'lsa, tadbirkorlar uchun stress omillari kengroq bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Moliyaviy tavakkalchilik – Daromad va zarar o'rtasidagi balansni ta'minlash zarurati.
- Raqobat bosimi – Bozorda o'z o'rnini saqlab qolish uchun doimiy innovatsiyalar qilish zarurati.
- Katta javobgarlik – Ishchilarning bandligi, hamkorlar va mijozlar oldidagi majburiyatlar.
- Noaniqlik – Bozor sharoitlarining o'zgaruvchanligi, oldindan rejalashtirishning qiyinligi.

- Ish va shaxsiy hayot muvozanati – Tadbirkorlikning doimiy e'tibor va kuch talab qilishi natijasida oilaviy va shaxsiy hayotga ta'sir qilish ehtimoli.

Bu omillarni hisobga olgan holda, tadbirkorlar uchun stressga chidamlilik strategiyalarini ishlab chiqish va samarali muammolarni yengish mexanizmlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tadbirkorlarning stress bilan samarali kurashish qobiliyati ko'proq ularning psixologik tayyorgarligiga bog'liq. Lazarus va Folkman (1984) tomonidan ilgari surilgan muammoga yo'naltirilgan va hissiyotga asoslangan strategiyalar tadbirkorlar uchun eng samarali usullar ekanligi tasdiqlangan.

Muammoga yo'naltirilgan strategiyalar – Stress manbaini tahlil qilish, uni hal qilish uchun aniq rejalar ishlab chiqish va muammolarni imkoniyat sifatida ko'rish. Tadbirkorlik sharoitida bu strategiyalar biznes-rejalarni qayta ko'rib chiqish, yangi marketing strategiyalarini ishlab chiqish yoki yangi hamkorlik aloqalarini o'rnatishni o'z ichiga oladi.

Hissiyotga asoslangan strategiyalar – Shaxsiy hissiyotlarni boshqarish, stressga bo'lgan munosabatni o'zgartirish va o'z-o'zini qo'llab-quvvatlash texnikalaridan foydalanish. Bunga meditatsiya, jismoniy faollik, psixologik maslahat olish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlaridan foydalanish kiradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tadbirkorlik faoliyatida stress va muammolarni yengish strategiyalari tadbirkorning shaxsiy psixologik barqarorligi, stressga chidamliligi va moslashuvchan fikrlash qobiliyatiga bog'liq. Tadbirkorlar biznes muhitida doimiy ravishda tavakkalchilik, raqobat, moliyaviy bosim, noaniqlik va yuqori darajadagi javobgarlik bilan to'qnash keladilar. Ushbu omillar stress darajasini oshirib, qaror qabul qilish jarayonlariga va umumiy farovonlikka salbiy ta'sir o'tkazishi mumkin. Shu bois, tadbirkorlar uchun stressni yengish va muammolarni hal qilish bo'yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro'yxati.

- 1.Selye, H. (1956). *The Stress of Life*. McGraw-Hill.
– Ushbu asar stress nazariyasining asoschisi bo'lgan Gans Selyening klassik ishi bo'lib, inson organizmidagi stress jarayonlarini tahlil qiladi.
- 2.Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. Springer.
– Muammolarni yengishning kognitiv baholash nazariyasi va stressga bo'lgan individual yondashuvlar haqida fundamental ish.
- 3.Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. Bantam Books.
- 4.Qisqacha psixologik lug'at. - Rostov-na-Donu: FENİKS. L.A.Karpenko, A.V.Petrovskiy, M.G.Yaroshevskiy. 1998.
- 5.Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

13-14 ЁШДАГИ ЎСМИР ФУТБОЛЧИЛАРНИНГ ТЕХНИК-ТАКТИК ХАРАКАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ САМАРАДОРЛИГИ

Иброҳимов Музаффар Ислон ўғли

Алфраганус университети Жисмоний

тарбия ва спорт факултети

2-курс магистратура талабаси

behzodjonmamatqulov@icloud.com

Аннотация: Ушбу мақолада 13-14 ёшдаги ўсмир футболчиларнинг техник-тактик ҳаракатларини ривожлантиришнинг самарадорлиги таҳлил қилинади. Футболда техник ва тактик кўникмаларнинг аҳамияти, уларнинг ўсмирлар ўртасидаги ривожланишини таъминлаш учун муҳим механизмлар ва методикалар кўриб чиқилади. Мақолада амалий тадқиқотлар натижалари келтирилади ва техник-

тактик ҳаракатларни ривожлантиришнинг самарали усуллари ҳақида маълумотлар берилади.

Калит сўзлар: футбол, ўсмирлар, техник ҳаракатлар, тактик ҳаракатлар, ривожлантириш, самарадорлик.

Аннотация: В данной статье анализируется эффективность развития технико-тактических действий юных футболистов 13-14 лет. Рассматривается значение технических и тактических навыков в футболе, важные механизмы и методики для обеспечения их развития среди подростков. В статье приводятся результаты практических исследований и даются сведения об эффективных методах развития технико-тактических действий.

Ключевые слова: футбол, подростки, технические действия, тактические действия, развитие, эффективность.

Abstract: This article analyzes the effectiveness of developing technical and tactical movements in adolescent football players aged 13-14. The significance of technical and tactical skills in football, as well as important mechanisms and methods for ensuring their development among adolescents, will be considered. The article presents the results of practical research and provides information on effective methods for developing technical and tactical actions.

Keywords: football, teenagers, technical actions, tactical actions, development, effectiveness.

КИРИШ

Футбол - жисмоний ва психик кўникмаларни талаб қилувчи жамоа спорт туридир. 13-14 ёшдаги ўсмир футболчиларнинг техник ва тактик кўникмаларини ривожлантириш, уларнинг спортдаги натижаларини ошириш учун муҳим аҳамиятга эга. Бу ёшдаги футболчиларга тўғри усуллар ва методикаларни қўллаш орқали муваффақиятли натижаларга эришиш мумкин.

Техник ва тактик ҳаракатларни ривожлантириш

1. Техник ҳаракатлар. Техник ҳаракатлар футболдаги асосий элементлардан биридир. Уларнинг ривожланиши учун:

- Тўп билан ишлаш: Тўпни бошқариш, тутиш, зарба бериш, узатма бериш.
- Автоматизм: Бошқа футболчилар билан ҳамкорликда ҳаракат қилиш.

2. Тактик ҳаракатлар. Тактик ҳаракатлар ўйин давомида жамоанинг стратегиясини белгилайди. Улар орасида:

- Позицион ҳаракатлар: Жамоа аъзоларининг ўйин майдонидаги ўрни.
- Хавфсизлик стратегиялари: Турли хил тактикалар.

Методология

Ушбу тадқиқотда 13-14 ёшдаги 30 нафар футболчи иштирок этган. Тадқиқот давомида техник ва тактик кўникмаларни ривожлантириш учун махсус дастурлар ишлаб чиқилган. Футболчиларнинг ривожланишини баҳолаш учун тестлар ва амалий машғулотлар ўтказилган. Ушбу тадқиқотда қўлланилган усуллар ва жараёнлар қуйидагича:

1. Тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари.

- Мақсад: 13-14 ёшдаги ўсмир футболчиларнинг техник ва тактик ҳаракатларини ривожлантириш самарадорлигини аниқлаш.

- Вазифалар:
- Футболчиларнинг техник кўникмаларини баҳолаш.
- Тактик ҳаракатларнинг амалга оширилишини таҳлил қилиш.
- Ривожлантириш учун самарали методикаларни аниқлаш.

Тадқиқотда 30 нафар 13-14 ёшдаги ўсмир футболчилар қатнашди. Футболчилар маҳаллий спорт клубларидан танланган бўлиб, уларнинг ҳар бири ривожланиш даражасига кўра гуруҳларга бўлинди.

2. Тадқиқот жараёни:

2.1. Дастлабки баҳолаш. Футболчиларнинг техник ва тактик кўникмаларини баҳолаш учун махсус тестлар ўтказилди. Бунга қуйидагилар киритилди:

- Техник тестлар: Тўпни бошқариш, зарба бериш, пас бериш, тўпни олиш.

- Тактик тестлар: Позицион ҳаракатлар, жамоавий стратегиялар, жамоавий ўйин.

2.2. Методикалар. Футболчиларнинг техник-тактик кўникмаларини ривожлантириш учун қуйидаги методикалар қўлланилди:

- Дастурлашган машғулотлар: Техник кўникмаларни ривожлантириш учун махсус машғулотлар тайёрланди, уларда тўп билан ишлаш ва жамоавий ҳаракатлар алоҳида эътиборга олинди.

- Тактик симуляциялар: Ўйин майдонидаги тактик ситуацияларни симуляция қилиш, жамоа аъзоларининг позициясини аниқлаш.

- Видеотасвирлар орқали таҳлил: Футболчиларнинг ўйини видеотасвирлар орқали таҳлил қилинди, бу эса уларнинг камчиликларини аниқлашга ёрдам берди.

2.3. Давомийлик. Тадқиқот 3 ой давомида амалга оширилди. Ҳар ҳафтада футболчиларга 3 маротаба машғулотлар ўтказилди, ҳар бир машғулот 90 дақиқа давом этди.

3. Натижаларни баҳолаш. Тадқиқотнинг охириги босқичида футболчиларнинг техник ва тактик кўникмалари қайтадан баҳоланди. Натижалар тест натижалари, видеотасвирлар таҳлили ва жамоа ўйини кўрсаткичлари орқали аниқланди.

4. Статистик таҳлил. Тадқиқот натижаларини статистик таҳлил қилиш учун SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) программаси қўлланилди. Натижалар орасидаги фарқлар статистик аҳамиятга эга эканлиги текширилди.

Натижалар

Тадқиқот натижалари кўрсатадики, техник ва тактик ҳаракатларни ривожлантириш учун қўлланилган методикалар самарадорлиги юқори. Футболчиларнинг ўйин кўрсаткичлари ва жамоавий ҳамкорликлари сезиларли даражада яхшиланди.

ХУЛОСА

13-14 ёшдаги ўсмир футболчиларнинг техник-тактик ҳаракатларини ривожлантириш самарадорлиги тадқиқотда кўрсатилган усулларни қўллаш орқали

оширилиши мумкин. Оўйчиларнинг техник кўникмаларини ривожлантириш, уларнинг тактик ҳаракатларини яхшилаш жамоа натижаларини оширишда муҳим аҳамиятга эга.

АДАБИЁТЛАР

1. Ашуров У. Футболда техник ва тактик кўникмаларни ривожлантириш: методик амалий тавсиялар. 2018. 2, 45-50.
2. Ибодов А. Ўсмирлар футиболида ривожланиш: назарий ва амалий асослар. 2020. 3, 12-20.
3. Маслов В. Спортда техник ва тактик ҳаракатларни таҳлил қилиш. 2019. 1, 29-35.
4. Сидиков Р. Футболда ўсмирларнинг техник кўникмаларини ривожлантириш. 2021. 4, 56-62.

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТДА ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Уразова Гўзал Баҳром қизи

Алфраганус университети Жисмоний тарбия ва спорт факултети

2-курс магистратура талабаси

behzodjonmamatqulov@icloud.com

Аннотация: Мазкур мақолада жисмоний тарбия ва спорт соҳасида тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг аҳамияти, замонавий тенденциялари ва унга таъсир этувчи омиллар таҳлил қилинади. Шунингдек, мазкур соҳада тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш механизмлари, имкониятлар ва муаммолар муҳокама қилинади. Хусусий секторни жалб қилиш орқали жисмоний тарбия ва спорт инфратузилмасини ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари ҳам ёритилади.

Калит сўзлар: жисмоний тарбия, спорт, соҳани ривожлантириш, тадбиркорлик, спорт иншоотлари, инновацион технологиялар, спорт туризми.

Аннотация: В данной статье анализируется значение развития предпринимательской деятельности в сфере физической культуры и спорта, современные тенденции и факторы, влияющие на нее. Также будут обсуждены механизмы, возможности и проблемы поддержки предпринимательства в данной сфере. Также будут освещены стратегические направления развития инфраструктуры физической культуры и спорта путем привлечения частного сектора.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, развитие сферы, предпринимательство, спортивные сооружения, инновационные технологии, спортивный туризм.

Abstract: This article analyzes the importance of developing entrepreneurial activity in the field of physical culture and sports, modern trends, and factors influencing it. Mechanisms, opportunities and problems of supporting entrepreneurship in this area will also be discussed. Strategic directions for the development of physical culture and sports infrastructure through the involvement of the private sector will also be highlighted.

Keywords: physical culture, sports, industry development, entrepreneurship, sports facilities, innovative technologies, sports tourism.

КИРИШ

Жисмоний тарбия ва спорт жамиятнинг ижтимоий ривожланишида муҳим ўрин тутди. У нафақат аҳоли саломатлигини яхшилаш, балки ижтимоий бирдамликни кучайтириш, ёшларни тарбиялаш ва салбий одатларни олдини олишда катта аҳамиятга эга. Шу билан бирга, жисмоний тарбия ва спорт соҳаси тадбиркорлик фаолияти учун катта иқтисодий имкониятларни тақдим этади.

Бугунги глобаллашув шароитида спорт хизматлари ва маҳсулотларига талаб ошиб бормоқда. Шу сабабли, хусусий секторни жалб қилиш орқали мазкур соҳани

ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади. Жисмоний тарбия ва спортда тадбиркорлик нафақат соғлом турмуш тарзини қўллаб-қувватлайди, балки янги иш ўринлари яратиш, минтақавий ривожланиш ва инновацион ғояларни амалга оширишга ёрдам беради.

Жисмоний тарбия ва спортда тадбиркорликнинг аҳамияти жуда муҳим роль ўйнайди. Тадбиркорлик жисмоний тарбия ва спорт соҳасида спорт инфратузилмасини ривожлантириш, яъни замонавий спорт иншоотларини қуриш ва уларни самарали бошқариш, инновацион технологияларни жорий этган ҳолда рақамли платформалар орқали онлайн фитнес хизматлари ёки ақлли анжомларни ишлаб чиқариш, иқтисодий самарадорликни ошириш борасида хусусий сектор иштирокида молиявий манбаларни диверсификация қилиш, аҳоли учун кенг имкониятларни яратишда тўловли ва текин хизматларнинг уйғунлигини таъминлаш орқали ҳар бир инсонга спорт билан шуғулланиш имконини бериш каби асосий вазифаларни бажаришда муҳим омил ҳисобланади.

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида тадбиркорликни ривожлантириш учун қатор имкониятлар мавжуд бўлиб, хусусий-давлат шерикликлари (ХДШ), рақамли технологиялар, спорт туризми ва маҳаллий маҳсулотларни ишлаб чиқариш шулар жумласидандир.

Хусусий-давлат шерикликлари (ХДШ) йўналишида давлат ва хусусий сектор ўртасидаги ҳамкорликни кучайтириш орқали янги спорт иншоотларини қуриш, мавжудларини модернизация қилиш мумкин, рақамли технологиялардан фойдаланиш учун масофавий фитнес тренинглари, видео дарслар ва мобил иловалар орқали хизматларни кенгайтириш лозим.

Спорт туризми ва маҳаллий маҳсулотларни ишлаб чиқариш йўналишида халқаро мусобақаларни ташкиллаштириш ёки спорт базаларига туризм йўналишларини ривожлантириш, шунингдек спорт кийимлари, жиҳозлар ва аксессуарларни маҳаллийлаштириш орқали импортга боғлиқликни камайтириш мумкин.

Бироқ, соҳада тадбиркорликни ривожлантиришга тўсиқ бўладиган қатор муаммолар мавжуд:

1. Қонунчилик базасининг етарли даражада ривожланмаганлиги: Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш учун аниқ ҳуқуқий асосларнинг етишмаслиги.

2. Молиявий ресурсларнинг чекланганлиги: Кичик бизнес учун кредитлар ва грантлар олишдаги қийинчиликлар.

3. Махсус кадрлар танқислиги: Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида бизнес юритиш учун профессионал мутахассисларни тайёрлаш зарур.

4. Спорт инфратузилмасининг етарли эмаслиги: Айниқса, қишлоқ жойларида замонавий спорт объектлари етишмайди.

Ривожлантириш йўналишлари жисмоний тарбия ва спорт соҳасида тадбиркорликни ривожлантириш учун қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

➤ Молиявий қўллаб-қувватлаш механизмларини яратиш: Тадбиркорлар учун солиқ имтиёзлари, субсидиялар ва грантларни тақдим этиш.

➤ Инфратузилмани яхшилаш: Қишлоқ жойларида спорт объектлари куриш учун тадбиркорларни жалб қилиш.

➤ Соҳага инновацияларни жорий этиш: Масалан, ақлли спорт ускуналарини ишлаб чиқариш ёки сунъий интеллектдан фойдаланиш.

➤ Кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш: Бизнес ва спорт соҳасини бирлаштирувчи мутахассисларни тайёрлайдиган махсус курслар ташкил этиш.

➤ Ижтимоий шерикликни кучайтириш: Давлат, хусусий сектор ва жамоат ташкилотлари ўртасидаги ҳамкорликни кенгайтириш.

ХУЛОСА

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш нафақат иқтисодий, балки ижтимоий аҳамиятга ҳам эга. Бу

соҳадаги тадбиркорлик фаолияти аҳоли саломатлигини яхшилаш, спорт инфратузилмасини такомиллаштириш ва янги иш ўринлари яратишга хизмат қилади. Муаммоларни бартараф этиш ва инновацион ёндашувларни жорий этиш орқали жисмоний тарбия ва спортда тадбиркорликни ривожлантиришнинг улкан истиқболлари мавжуд.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йуналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси” тўғрисидаги Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 3 июндаги ПҚ-3031-сонли “Жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш чоратадбирлари тугрисида”ги Қарори.

3. Болтабаев М.Р., Зиядуллаев К.Ш., Султонов Ш.Ф. Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спорт соҳаси бошқаруви тизимини такомиллаштиришда спорт менежментини ривожлантириш моделини яратиш. // *Фан спортга*, 2020.

4. Нарзиев Ж.П. Бойқобилов А.П. Бахтиёров У.Б. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида суғурта фаолиятини ривожлантириш йўллари. // *Фан спортга*, 2022.

ЁШ ФУТБОЛЧИЛАРНИНГ СПОРТ МАҲОРАТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Жўрабоев Баҳодир Фарҳод ўғли

Алфраганус университети Жисмоний тарбия ва спорт факултети

2-курс магистратура талабаси

behzodjonmamatqulov@icloud.com

Аннотация: Мазкур мақоланинг мақсади ёш футболчиларда спорт маҳоратини шакллантириш жараёнини ўрганишдан иборат. Мақолада машғулот жараёнининг турли жиҳатлари, жумладан, жисмоний тайёргарлик, техник кўникмалар, тактик фикрлаш ва ёш футболчиларни ривожлантиришнинг психологик жиҳатлари кўриб чиқилмоқда. Шунингдек, ёш футболчилар ўртасида спорт маҳоратини янада ривожлантиришга хизмат қиладиган машғулотларнинг самарали усул ва ёндашувлари муҳокама қилинмоқда.

Таянч сўзлар: футбол, ёш футболчи, техника, тактика, кўникма, жисмоний тайёргарлик, спорт маҳорати, машғулот.

Аннотация: Целью данной статьи является изучение процесса формирования спортивного мастерства у юных футболистов. В статье рассматриваются различные аспекты тренировочного процесса, включая физическую подготовку, технические навыки, тактическое мышление и психологические аспекты развития молодых

футболистов. Также обсуждаются эффективные методы и подходы к тренировкам, которые способствуют максимальному развитию спортивного мастерства у юных футболистов.

Ключевые слова: футбол, юный футболист, техника, тактика, навык, физическая подготовка, спортивное мастерство, тренировка.

Abstract: The purpose of this article is to study the process of formation of sportsmanship in young soccer players. The article discusses various aspects of the training process, including physical training, technical skills, tactical thinking and psychological aspects of young soccer players' development. It also discusses effective training methods and approaches that maximize the development of sportsmanship in young soccer players.

Key words: soccer, young soccer player, technique, tactics, skill, physical training, sportsmanship, training.

КИРИШ

Футбол дунёдаги энг машхур ва рақобатбардош спорт турларидан бири ҳисобланади. Ёш футболчилар учун бу спортда ўз йўлини бошлашда, спорт маҳоратларини ривожлантириш уларнинг машғулот жараёнининг муҳим жиҳати ҳисобланади. Спорт маҳоратларини шакллантириш машғулотнинг турли жиҳатларини ҳисобга олувчи комплекс ёндашувни талаб қилади.

АСОСИЙ ҚИСМ

Жисмоний тайёргарлик ёш футболчиларда спорт маҳоратларини шакллантиришда муҳим ўрин тутди. Буга чидамлилиқ, куч, эгилувчанлик ва ҳаракатлар мувофиқлигини ривожлантириш киради. Машғулотлар ҳар бир ўйинчининг ёш хусусиятлари ва жисмоний тайёргарлик даражасига мослаштирилган бўлиши керак.

Техникавий кўникмаларни эгаллаш ёш футболчиларда спорт маҳоратларини шакллантиришнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Бу тўп қабул қилиш ва узатиш, дриблинг, зарбалар ва ўйиннинг бошқа асосий элементларини такомиллаштиришни ўз ичига олади. Машғулотлар шундай тузилган бўлиши керакки, ўйинчилар

техникавий кўникмаларни машқ қилиш ва қайта-қайта такрорлаш учун етарли вақтга эга бўлсин.

Тактик фикрлашни ривожлантириш ёш футболчиларда спорт маҳоратларини шакллантиришнинг муҳим жиҳати ҳисобланади. Бу ўйиннинг тактик тамойилларини тушуниш, майдонда тўғри жойлашиш, жамоадошлар билан ҳамкорлик қилиш ва реал вақтда қарорлар қабул қилишни ўз ичига олади. Машғулотлар тактик машқлар ва ўйин вазиятларини симуляция қилишни ўз ичига олиши керак.

Психологик жиҳатлар ёш футболчиларда спорт маҳоратларини шакллантиришда катта аҳамиятга эга. Бу мотивация, диққатни жамлаш, ишонч ва ҳис-туйғуларни бошқаришни ривожлантиришни ўз ичига олади. Тренерлар ўйинчиларга қўллаб-қувватлаш ва мотивация беришлари, шунингдек, уларга психологик барқарорликни ривожлантиришда ёрдам бериши керак.

Машғулотнинг усуллари ва ёндашувлари:

Ёш футболчиларда спорт маҳоратларини шакллантиришга ёрдам берадиган бир нечта самарали усуллар ва ёндашувлар мавжуд:

1. Ўйинбоп ёндашув: Энг самарали усуллардан бири машғулотларда ўйинбоп ёндашувдан фойдаланишдир. Бу тактик фикрлашни, қарор қабул қилишни ва жамоавий ишни ривожлантиришга ёрдам берадиган ўйин симуляциялари, кичик ўйинлар ва мусобақаларни ўз ичига олади.

2. Шахсий ёндашув: Ҳар бир ёш футболчининг ўзига хос хусусиятлари ва эҳтиёжлари мавжуд. Машғулотларга индивидуал ёндашув бу хусусиятларни ҳисобга олиш ва ҳар бир ўйинчининг спорт маҳоратларини максимал даражада ривожлантириш учун индивидуал машғулот дастурларини ишлаб чиқиш имконини беради.

3. Босқичма-босқич қийинлаштириш: Машғулотлар шундай тузилган бўлиши керакки, вазифалар ва талаблар ўйинчилар учун босқичма-босқич қийинлашиб борсин. Базавий кўникмалардан бошлаб, машғулотлар аста-секин мураккаб ўйин

вазиятларига ўтиши керак. Бу ўсиш ва спорт маҳоратларини ривожлантиришга ёрдам беради.

4. Машғулотларнинг мунтазамлиги ва тизимлилиги: Машғулотларни мунтазам ва тизимли равишда ўтказиш спорт маҳоратларини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Мунтазам амалий машқлар кўникмаларни мустаҳкамлаш ва автоматизмларни ривожлантиришга ёрдам беради, тизимли ёндашув эса аста-секин ўсиш ва янги даражаларга эришиш имконини беради.

5. Тажрибали тренерлар билан ҳамкорлик: Тажрибали тренерлар билан ҳамкорлик ёш футболчиларда спорт маҳоратларини шакллантиришнинг муҳим жиҳати ҳисобланади. Тренерлар ёш ўйинчиларни ривожлантириш бўйича билим ва тажрибага эга бўлишлари, шунингдек, уларни юқори натижаларга эришишга илҳомлантиришлари керак.

6. Видеотаҳлил: Видеотаҳлилдан фойдаланиш ўйинчилар ва тренерларга ўйин вазиятларини батафсил ўрганиш ва ўз ҳаракатларини таҳлил қилиш имконини беради. Ўйинлар ва машғулотлар ёзувларини кўриш хатоларни аниқлашга, тактик тушунчани яхшилашга ва майдонда тўғри қарорлар қабул қилишга ёрдам беради.

7. Махсуслаштирилган машғулот дастурлари: Ўйиннинг аниқ жиҳатларини ривожлантиришга қаратилган махсуслаштирилган машғулот дастурларини ишлаб чиқиш спорт маҳоратларини яхшилашга ёрдам беради. Масалан, тезлик, эгилувчанлик ёки зарбаларни ривожлантириш дастурлари ўйинчининг аниқ эҳтиёжлари учун фойдали бўлиши мумкин.

8. Мусобақавий муҳит: Бошқа жамоалар билан мусобақаларда қатнашиш ёш футболчиларга ўз кўникмаларини реал ўйин шароитида қўллаш имкониятини беради. Мусобақавий муҳит тактик фикрлашни, мослашувчанликни ва жамоада ишлаш қобилиятини ривожлантиришга ёрдам беради.

9. Менторлик: Ёш ўйинчи ва тажрибали футболчи ёки тренер ўртасида алоқа ўрнатиш спорт маҳоратларини шакллантиришда жуда фойдали бўлиши мумкин. Ментор ўз тажрибасини ўртоқлашиши, қимматли маслаҳатлар бериши ва ўйинчида

нафақат техникавий ва тактик кўникмаларни, балки етакчилик фазилатларини ҳам ривожлантиришга ёрдам бериши мумкин.

10. Доимий ўқиш: Футбол доимий равишда ривожланиб боради ва ёш футболчилар ўз билим ва кўникмаларини янгилаб туришлари муҳим. Машғулот лагерлари, семинарлар ва мастер-классларда иштирок этиш ўйинчиларга ўйиннинг сўнгги тенденциялари ва техникаларидан хабардор бўлишга ёрдам беради.

ХУЛОСА

Ёш футболчиларда спорт маҳоратларини шакллантириш мураккаб ва кўп қиррали жараён ҳисобланади. У жисмоний тайёргарлик, техникавий кўникмалар, тактик фикрлаш ва ўйинчиларни ривожлантиришнинг психологик жиҳатларини ўз ичига олган комплекс ёндашувни талаб қилади. Ўйинбоп ёндашув, индивидуал ёндашув, босқичма-босқич қийинлаштириш, машғулотларнинг мунтазамлиги ва тизимлилиги, шунингдек, тажрибали тренерлар билан ҳамкорлик каби самарали усуллар ва ёндашувлар ёш футболчиларда спорт маҳоратларини максимал даражада ривожлантиришга ёрдам беради.

АДАБИЁТЛАР

1. Колесников Л.В., Корольков В.В. Футбол: Техника, тактика, игровая деятельность. 2004.
2. Верхошанский В.В. Футбол: Физическая подготовка. 2008.
3. Александр Муйжнек. Футбол. Книга о мастерстве и драйве. 2018.
4. Литвинов В.В. Физическая подготовка юных футболистов. 2009.
5. Рахмонбердиев Э.Б., Бахтиёров Ж.Х. Ёш футболчиларнинг мусобақа шароитида олинган натижаларнинг хажм ва сифат кўрсаткичлари. 2022.

ФУТБОЛ БИЛАН ШУҒУЛЛАНГАН БОЛАЛАР, БАЛОҒАТ ЁШИДАГИЛАР ВА ЎСМИРЛАРНИНГ АНАТОМИК-ФИЗИОЛОГИК РИВОЖЛАНИШИ ТАВСИФИ

Албеков Шокир Адилбекович

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги

Малака ошириш институти Жисмоний тайёргарлик цикли

катта ўқитувчиси

shokiralbekov@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада футбол билан шуғулланишнинг болалар, ўсмирлар ва балоғат ёшидагиларнинг анатомик-физиологик ривожланишига таъсири таҳлил қилинган. Футболнинг мускул ва суяк тизими, юрак-қон томир, нерв ҳамда руҳий-эмоционал тизимлар ривожланишига таъсири ёритилган. Шунингдек, ушбу спорт турининг жисмоний ва психологик ҳолатни яхшилашдаги ўрни ва унинг ёш спортчилар учун аҳамияти кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: Футбол, анатомик-физиологик ривожланиш, болалар, ўсмирлар, юрак-қон томир тизими, мускул тизими, жисмоний фаоллик, руҳий-эмоционал ҳолат, ҳаракат қобилияти, спорт психологияси.

Аннотация: В данной статье проанализировано влияние занятий футболом на анатомо-физиологическое развитие детей, подростков и взрослых. Освещено

влияние футбола на развитие мышечно-костной, сердечно-сосудистой, нервной и психоэмоциональной систем. Также была показана роль этого вида спорта в улучшении физического и психологического состояния и его значение для молодых спортсменов.

Ключевые слова: футбол, анатомо-физиологическое развитие, дети, подростки, сердечно-сосудистая система, мышечная система, физическая активность, психоэмоциональное состояние, двигательная способность, спортивная психология.

Abstract: This article analyzes the influence of football on the anatomical and physiological development of children, adolescents, and adults. The influence of football on the development of the musculoskeletal system, cardiovascular, nervous, and psycho-emotional systems is illuminated. The role of this sport in improving physical and psychological well-being and its significance for young athletes has also been demonstrated.

Keywords: football, anatomical and physiological development, children, adolescents, cardiovascular system, muscle system, physical activity, mental and emotional state, motor ability, sports psychology.

КИРИШ

Футбол - бу нафақат оммавий ва керакли спорт, балки инсон танасининг турли соҳаларда ривожланишини рағбатлантирадиган жисмоний фаолият туридир. Хусусан, болалар, ўсмирлар ва балоғат ёшидагилар учун футболнинг анатомик-физиологик аҳамияти катта. Бу спорт тури жисмоний соғломликка, мустаҳкам қувват ва бурчакли кўриққа эга бўлишга, шунингдек, юқори даражадаги ҳаракат қобилиятларини ривожлантиришга ёрдам беради.

Болаларнинг организмлари фаол ривожланиш босқичида бўлиб, уларнинг бу жараёнга олиб келган жисмоний фаолиятлари ҳам аҳамиятлидир. Болаларда спорт билан шуғулланиш организмнинг турли тизимларига, айниқса, ўсимлик, мусабқа, сўзлар, юқори назор ва юқори мувозанатлар ривожланишига ижобий таъсир

кўрсатади. Футбол ёшлар учун қувват ва мувозанатни ошириш билан бирга, уларнинг рухий ва эмоционал ҳолатига ҳам ёрдам беради.

Футболдаги ҳаракатлар, хусусан, кўп қадамлар, сакрашлар ва бурилишлар мускул ва суяк тизимини ривожлантиради. Болаларнинг организмлари фаол жисмоний машқларга жавобан ёнгин ва мустаҳкам бўлади, бу уларнинг умумий мувозанат ва ҳаракат қобилиятларини оширади. Шу билан бирга, футбол болаларда кўпроқ мувозанат ҳиссини шакллантиради, бу уларнинг гравитацияга қарашларини яхшилайдди.

Юрак ва қон томир тизими болаларда тез ривожланади. Футбол спорт тури ёш спортчиларда давомий ва тезкор жисмоний фаолиятлар орқали юракнинг ишлашини яхшилайдди ва қон айланиш тизимининг самарадорлигини оширади.

Футбол спорт тарзи диққат ва хавфсизликни талаб қилади, бу болаларда тезкор қарорлар қабул қилиш қобилиятини ривожлантиради. Нерв тизими ва ёдлаш қобилияти шунчаки ҳаракатларни самарали бажаришни ва қарори танлашда муваффақиятга эришишни таъминлайди.

Балоғат ёшидаги ўсмирлар (13-18 ёш) танасида сезиларли физиологик ўзгаришлар рўй беради. Уларда гормонал ўзгаришлар, сўнгги ўсиш босқичлари ва мустаҳкамликка оид янги талаблар кузатилмоқда. Бу ёшдагиларнинг футболга бўлган муносабати ҳам анча ривожланган бўлиб, уларнинг танасидаги мустаҳкамлик, чўққилаш ва ижобий психологик таъсирлар кўзга ташланади.

Юқори ёшдагиларнинг суяк тизими қатъий ривожланишга киришади. Футбол шу ёшдаги ўсмирларга мустаҳкам мускул тўқималарини яратишга ёрдам беради. Сакраш, бурилиш ва тезкор ҳаракатлар мускул тизимининг мустаҳкамлигига катта таъсир кўрсатади.

Юрак ва қон томир тизими ўсмирларда тез ривожланади. Футбол ўйнаганда, организмнинг қон айланиши яхшиланиб, юракнинг фаолияти юқори самарадорликка эга бўлади. Шунингдек, ёш ўсмирларда қон томир тизими ошган

ҳаракатлар билан ёшга тўғри келадиган қувват ва энергия сарфини тўғри мувозанатлашига ёрдам беради.

Футбол ёш ўсмирларнинг нерв тизими ва руҳий ҳолатига ижобий таъсир кўрсатади. Ҳар бир ҳаракатда ёшлар тез қарорлар қабул қилишга, тез ёки тўғри фикрлашга мажбур бўлишади, бу уларнинг диққатини яхшилайдди. Шу билан бирга, футбол ўйнаш ўсмирларда жамоа орқали ишлаш ва шахсий муваффақиятга эришиш истагини оширади.

Футболдаги спорт фаолиятининг ижобий таъсирлари шуни қамраб оладики, ёшлар ўзларининг спорт натижаларини кўрсатишга интилишади, бу уларни нафақат жисмоний, балки руҳий ривожланишда ҳам муваффақиятга етказди. Баланд фаоллик ва спортга қатъий муносабат ёшлар учун нафақат яхши физик соғлиқни таъминлайди, балки уларнинг руҳий мувозанатини ҳам кучайтиради.

ХУЛОСА

Футбол билан шуғулланиш болалар ва ўсмирлар учун анатомик ва физиологик ривожланишнинг муҳим шаклланиш омили бўлиб, организмнинг барча тизимларини ривожлантиришга ёрдам беради. Бу спорт тури ёшларда юқори даражадаги мувозанат, мустаҳкамлик ва психофизиологик қобилятларни шакллантиради. Шунингдек, футбол инсоннинг умумий ривожланишида муҳим роль ўйнайди, жисмоний соғлиқни сақлаш ва тарбияни олиб боришда катта аҳамиятга эга.

АДАБИЁТЛАР

1. Аладашвили Г.А. Прыжковая подготовленность футболистов и методика её развития. Автореф. 1999.
2. Гольденко Г.И. Индивидуальные программы технико-тактической подготовки футболистов высокой квалификации с учетом особенностей соревновательной деятельности. Автореф. М.: 1984.
3. Люшкинов Н.М. Состояние и тенденции развития современного футбола. Футбол ежегодник. М.: 1981.

4. Бриль М.С. Индивидуализация в спортивных играх: Трудности, опыт, перспективы. 2001.

**“FIKRLAR LABORATORIYASI”: TALABALARNI DESTRUKTIV
G‘OYALARGA QARSHI TURISHGA O‘RGATISH UCHUN YARATGAN
INNOVATSION PSIXOLOGIK MODEL**

Axmedov Davron Murodovich

Toshkent shahar Ichki ishlar bosh boshqarmasi

Huquqbuzarliklar profilaktikasi boshqarmasi

*Boshlig‘i o‘rinbosari – voyaga yetmaganlar va yoshlar
profilaktikasini tashkil etish bo‘limi boshlig‘i podpolkovnik*

Annotatsiya: Ushbu maqolada, talabalarni destruktiv g‘oyalarga qarshi turishga o‘rgatish uchun yaratilgan innovatsion psixologik model "Fikrlar laboratoriyasi" ning ta'rif va mohiyati ko‘rib chiqiladi. Modelning asosiy maqsadi talabalar ongida salbiy ta'sirlar, manipulyatsiyalar va psixologik xatolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishdir. Modelda o‘quv jarayonida fikrlarni tanqidiy tarzda tahlil qilish, mantiqiy va ijtimoiy muvozanatni saqlash hamda psixologik barqarorlikni mustahkamlash bo‘yicha metodlar ishlab chiqilgan.

"Fikrlar laboratoriyasi" talabalarga destruktiv g‘oyalarni aniqlash va ularni rad etish, shuningdek, o‘z fikrlarini mustahkamlash va ijtimoiy tarmoqlarda ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Innovatsion psixologik model

o'quvchilarda salbiy g'oyalar va xatolarni keltirib chiqaruvchi omillarni tushunish, ularni psixologik immunitet bilan yengish uchun zarur bilimlar va ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: destruktiv g'oyalar, psixologik immunitet, innovatsion model, fikrlarni tanqidiy tahlil qilish, psixologik barqarorlik, talabalar, ijtimoiy tarmoqlar.

KIRISH

Bugungi kunda talabalar va yoshlar orasida destruktiv g'oyalar va salbiy ta'sirlarning kuchayishi, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari orqali tez tarqalishi, ularning psixologik holatiga salbiy ta'sir o'tkazmoqda. Bu kabi g'oyalar nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki ijtimoiy munosabatlarga ham ziyon yetkazishi mumkin. Yoshlar psixologiyasi va ta'lim jarayonida bunday g'oyalarga qarshi turish, salbiy ta'sirlarni bartaraf etish va ijtimoiy muvozanatni saqlash uchun innovatsion psixologik modellarga ehtiyoj ortib bormoqda.

"Fikrlar laboratoriyasi" modeli, aynan shu muammoni hal qilish maqsadida yaratilgan innovatsion yondashuvdir. Ushbu model talabalarni destruktiv g'oyalarga qarshi turishga, o'z fikrlarini tanqidiy tarzda shakllantirishga va salbiy ta'sirlarni oldini olishga o'rgatadi. Model, shuningdek, yoshlarni psixologik immunitet bilan qurollantiradi va ularga mustahkam psixologik barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Maqolada "Fikrlar laboratoriyasi"ning asosiy printsiplari, uning metodikasi va amaliy yondashuvlari haqida so'z yuritiladi. Modelning asosiy vazifalari va uning talabalar orasida ijtimoiy va psixologik muammolarni hal qilishda qanday o'rin tutishi ko'rsatiladi.

ASOSIY QISM

Nazariy fikrlar:

"Fikrlar laboratoriyasi" modeli talabalarning psixologik immunitetini rivojlantirish va destruktiv g'oyalarga qarshi turishga yo'naltirilgan innovatsion psixologik yondashuvdir. Model asosida quyidagi nazariy tamoyillar yotadi:

1. **Fikrlarni tanqidiy tahlil qilish:** Talabalarni har qanday axborot va g'oyalarni tanqidiy tarzda tahlil qilishga o'rgatish, ularning ongini ochish va manipulyatsiyalarni aniqlashda

yordam beradi. Fikrlarning haqiqiyliги va maqsadli ekanligini tekshirish uchun zarur ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan.

2. **Ijtimoiy va psixologik barqarorlikni saqlash:** Destruktiv g'oyalar va ta'sirlardan himoyalaniш uchun psixologik barqarorlikni saqlash, o'z fikrlarini shakllantirishda mustahkam poydevor yaratish zarur. Bu talabalarga qarorlar qabul qilishda ishonch, o'zgarishlarga moslashuvchanlik va ijtimoiy hamkorlikni rivojlantiradi.
3. **Psixologik immunitetni rivojlantirish:** Ijtimoiy tarmoqlarda tarqalgan salbiy fikrlar va manipulyatsiyalarga qarshi kurashish uchun psixologik immunitetni rivojlantirish, ijtimoiy va shaxsiy hayotda mustahkamlikni ta'minlaydi.

Amaliy fikrlar va misollar:

1. "Fikrlar laboratoriyasi" da tanqidiy fikrlashni rivojlantirish:

Amaliyotda talabalar o'rtasida kritikal fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun "Fikrlar laboratoriyasi" da treninglar va munozaralar tashkil etiladi. Masalan, talabalarga turli xil g'oyalar, masalalar yoki axborot beriladi, ular bu axborotni tanqidiy tarzda tahlil qilib, uni real hayotdagi muammolar bilan bog'lab o'rganishadi.

Misol: Ijtimoiy tarmoqdagi manipulyatsiya haqida fikrlar bildirish, unda qanday qilib haqiqiylikni aniqlash mumkinligini tahlil qilish. Bu amaliyot talabalar psixologiyasini mustahkamlashga yordam beradi va ijtimoiy tarmoqlarda salbiy ta'sirlarga qarshi turishga o'rgatadi.

2. Psixologik barqarorlikni rivojlantirish va stressni boshqarish:

"Fikrlar laboratoriyasi" modeli doirasida talabalar stressni boshqarish bo'yicha metodlarni o'rganadilar. Masalan, talabalarga stressni kamaytirish, emotsional barqarorlikni saqlash va ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy axborotlarga nisbatan psixologik immunitetni rivojlantirishga qaratilgan texnikalar o'rgatiladi.

Misol: Talabalar stressni boshqarishning metodlarini o'rgatish, bu usullarni o'zlarining kundalik hayotiga joriy qilish orqali salbiy g'oyalarga qarshi kurashishda yordam beradi.

3. Psixologik immunitetni kuchaytirish:

"Fikrlar laboratoriyasi" modelining yana bir asosiy yo'nalishi, talabalarni ijtimoiy tarmoqlarda salbiy ta'sirlarga qarshi mustahkam psixologik immunitetga ega bo'lishga o'rgatishdir. Bu, o'z navbatida, talabalarga mustahkam psixologik va emotsional holatni saqlashda yordam beradi.

Misol: Talabalarga ijtimoiy tarmoqlarda mavjud bo'lgan turli salbiy axborotlarni tahlil qilish va ularga nisbatan qanday reaksiya berish kerakligi o'rgatiladi. Misol tariqasida, noto'g'ri yoki manipulyativ axborotlarga duch kelganlarida, talabalar qanday qilib salbiy ta'sirlarga nisbatan qat'iy turishni o'rganadilar.

4. Destruktiv g'oyalarga qarshi turish:

"Fikrlar laboratoriyasi"da talabalar destruktiv g'oyalarni aniqlash va ularga qarshi turish bo'yicha praktika o'tadilar. Bu amaliyotlarda talabalar real va virtual muhitdagi manipulyatsiyalarni aniqlash va ularning ta'siriga uchramaslik bo'yicha mashqlar bajaradilar.

Misol: Talabalar g'oyalar va qarorlar orasida tanlov qilishda, ularning mantiqiy asoslarini tekshirib ko'radilar. Destruktiv g'oyalarga qarshi turish uchun, har bir fikrni tahlil qilib, uning foydali yoki zararli ekanligini anglashadi.

XULOSA

"Fikrlar laboratoriyasi" modeli talabalarni destruktiv g'oyalarga qarshi turishga, o'z fikrlarini mustahkamlashga va psixologik barqarorlikni saqlashga yordam beradi. Model amaliyotlar orqali talabalar ongini rivojlantiradi, ijtimoiy tarmoqlarda salbiy ta'sirlarga qarshi kurashish qobiliyatlarini oshiradi va psixologik immunitetni kuchaytiradi. Ushbu innovatsion psixologik model talabalarning ijtimoiy va shaxsiy hayotida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

"Fikrlar laboratoriyasi" modeli talabalarda destruktiv g'oyalarga qarshi turish va psixologik immunitetni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu innovatsion psixologik model talabalarning psixologik barqarorligini mustahkamlashga, ijtimoiy tarmoqlarda tarqalgan manipulyatsiyalar va salbiy axborotlarga qarshi turish qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Modelning amaliyotlari talabalar ongini

rivojlantirish, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini mustahkamlash va stressni boshqarish metodlarini o'rganishga yo'naltirilgan. Talabalar, shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlardagi turli salbiy ta'sirlarga qarshi psixologik immunitetni shakllantiradilar.

Takliflar:

1. Psixologik treninglarni kengaytirish: "Fikrlar laboratoriyasi" modelini kengaytirib, talabalarga yanada ko'proq amaliy treninglar va vazifalar orqali ijtimoiy tarmoqlardagi manipulyatsiyalarga qarshi mustahkam immunitetni rivojlantirish imkoniyatlarini yaratish zarur.
2. Onlayn va offlayn mashg'ulotlarni o'tkazish: Modelni yanada samarali qilish uchun onlayn va offlayn mashg'ulotlarni integratsiyalash, talabalar uchun qo'shimcha resurslar yaratish va ularni onlayn tarzda o'rganish imkoniyatlarini taqdim etish tavsiya etiladi.
3. Ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy axborotlar bilan kurashish uchun yangi metodlar ishlab chiqish: Ijtimoiy tarmoqlarda yotgan turli salbiy g'oyalar va manipulyatsiyalarni aniqlash va ularga qarshi kurashishda yangi, innovatsion psixologik metodlar ishlab chiqish, talabalarni yanada mustahkam qilish uchun foydalidir.
4. O'qituvchilar va psixologlarning hamkorligini rivojlantirish: Talabalar uchun psixologik ko'mak berish va ularni destruktiv g'oyalarga qarshi turishga o'rgatish bo'yicha o'qituvchilar va psixologlarning birgalikdagi ishini kuchaytirish zarur. Bu talabalarga yanada kengroq va har tomonlama yordam ko'rsatishga imkon beradi.
5. Modelning universitetlar va maktablardagi amaliyotga joriy etilishi: "Fikrlar laboratoriyasi" modelini oliy ta'lim muassasalarida, shu jumladan, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida amaliyotga joriy etish, ularni keng miqyosda qo'llash talabalar orasida salbiy axborotlarga qarshi mustahkam immunitetni shakllantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

5. Nazarov, S. (2020). *Psixologiya va pedagogikada innovatsion metodlar*. Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti.
6. Yusufbekov, B. (2019). *Psixologik immunitetni rivojlantirishning nazariy asoslari*. Samarqand: Samarqand Universiteti nashriyoti.
7. Jalilov, S. (2021). *Talabalarni psixologik himoya qilish: muammo va yechimlar*. Tashkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
8. G'aniyev, T. (2022). *Ijtimoiy tarmoqlar va ularning yoshlar psixologiyasiga ta'siri*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
9. Saidov, A. (2018). *Destruktiv g'oyalar va ularga qarshi kurashish metodlari*. Toshkent: O'zbekiston psixologiya institutining nashriyoti.

SO‘Z MA’NOLARINI O‘RGATISHDA MILLIY QADRIYATLARGA ASOSLANGAN METODLARDAN FOYDALANISH

Baxridinova Nigora Bahtiyor qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi

2-bosqich magistranti

bahridinovanigora02@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslik bo‘limlaridan biri- leksikologiya bo‘limidagi so‘z ma’nolarini , bir ma’noli va ko‘p ma’noli so‘zlar, so‘zlarning ma’no ko‘chish usullarini milliy qadriyatlarga asoslangan metodlar orqaali o‘rgatish haqida so‘z boradi. “Palov tayyorlash”, “Qushchaga yordam”, “Maqol orqali ma’no” nomli metodlar vositasida dars tashkil etish hamda ularning tahlil va natijalari yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: Bir ma’noli , ko‘p ma’noli , o‘z ma’no , ko‘chma ma’no, metafora , metonimiya , sinekdoxa, vazifadoshlik, “Palov tayyorlash”, “Qushchaga yordam”, “Maqol orqali ma’no”, milliylik, qadriyat, insoniylik.

Abstract: In this article meaning of the words, types of transfer of words' meaning in lexicology which is considered one of the units of linguistics based on Uzbek national ceremonials are taught. According to the methods, like "Making palov", "Helping to bird", "Meaning by proverb" organizing a theme and analyzing it are highlighted.

Key words: Single-meaning and multi-meaning words, self-meaning and metaphorical meaning, metaphor, metonymy, synecdoche, responsibilities, "Making palov", "Helping to bird", "Meaning by proverb", nationality, ceremonial, humanism.

KIRISH

Til – har bir xalqning madaniy va ma'naviy merosini asrash, avlodlardan avlodga yetkazish vositasi bo'lib, unda milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an'analar mujassamlashgan. Har bir so'z o'zida xalqning ma'naviyati, tarixi va dunyoqarashini aks ettiradi. Shu bois, til o'qitish jarayonida milliy qadriyatlarni singdirish nafaqat ta'limiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. Zamonaviy ta'lim tizimida so'z ma'nolarini o'qitishning turli usullari qo'llanilmoqda. Ammo ularning aksariyati faqat lingvistik tamoyillarga asoslanib, milliy o'ziga xoslikni yetarlicha hisobga olmaydi. Holbuki, so'zlarning ma'nosini milliy qadriyatlar asosida o'rgatish orqali talabalarda nafaqat til bilimi, balki o'z milliy madaniyatiga hurmat hissi ham shakllanadi. Shu sababli, mazkur maqolada so'z ma'nolarini o'qitishda milliy qadriyatlarga asoslangan metodlardan foydalanish zarurati, samarali usullar va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi. "O'zbek tilidagi so'zlarning semantik taraqqiyoti, ularning jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liqligi, tilning jamiyatdagi o'zgarishlar va ehtiyojlarga moslashishi jarayonida namoyon bo'ladi"[1:82]. Zamonaviy pedagogikada so'z ma'nolarini o'qitishning turli usullari mavjud bo'lsa-da, ularning barchasi ham milliy qadriyatlarni o'zida mujassam etmaydi. Holbuki, tilni o'rganish jarayonida so'zlarning chuqur ma'nosini tushunish va ularning kelib chiqishini bilish o'quvchilar uchun yanada samarali bo'lishi mumkin. Xususan, milliy qadriyatlarga asoslangan metodlardan foydalanish orqali so'z ma'nolari nafaqat nazariy o'rgatiladi, balki ular hayotiy misollar, madaniy meros va an'analar orqali

talabalarning tafakkurida chuqurroq mustahkamlanadi. Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodning milliy o'zligiga sadoqatli, o'z tiliga hurmat bilan qaraydigan insonlar bo'lib yetishishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, maqolada so'z ma'nolarini o'qitishda milliy qadriyatlarga asoslangan metodlardan foydalanishning ahamiyati, ularning samaradorligi va ta'lim jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi. "O'zbek tilidagi so'zlarning madaniy kontekstda qo'llanilishi, ularning milliy qadriyatlar bilan bog'lanishi, til o'rganishda samarali yondashuv bo'lishi mumkin"[2:35].

ADABIYOTLAR SHARHI VA TADQIQOT METODLARI

So'z ma'nolarini o'qitishda milliy qadriyatlarga asoslangan metodlardan foydalanish masalasi turli tadqiqotchilar tomonidan yoritilgan bo'lib, ular tilshunoslik, pedagogika va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan muhim ilmiy asoslarga ega. Quyida ushbu mavzuga oid muhim ilmiy manbalar tahlil qilinadi.

1. Tilshunoslik va leksikologiya nuqtai nazaridan yondashuvlar

Tilshunos olimlar tilni milliy madaniyatning ajralmas qismi sifatida o'rganib, so'zlarning ma'nosini faqat lug'aviy jihatdan emas, balki milliy-madaniy kontekstda tahlil qilish lozimligini ta'kidlaydilar. Masalan, A. Nurmonov o'zining "O'zbek tilining leksik tizimi va uning rivojlanish xususiyatlari" (2005) asarida o'zbek tilidagi so'zlarning semantik taraqqiyoti haqida fikr bildiradi va ularning ma'no o'zgarishlari jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, Sh. Raxmatullayev "O'zbek tilining izohli lug'ati" (2008) asarida o'zbek tilidagi so'zlarning keng izohlari va ularning madaniy kontekstda qo'llanilishi haqida ma'lumot beradi. Ushbu lug'atdan foydalanish, ayniqsa, milliy qadriyatlar bilan bog'liq so'zlarni o'rganishda samarali usul sifatida tavsiya etiladi.

2. Pedagogik yondashuvlar

Til o'qitish metodikasiga oid tadqiqotlar so'z ma'nolarini o'qitishda interfaol va madaniy kontekstga asoslangan usullar muhim ekanligini ko'rsatadi. X. To'xtaxo'jayev

o'zining "O'zbek tilini o'qitish metodikasi" (2016) kitobida tilni o'qitishda milliy qadriyatlarni singdirishning turli usullari, jumladan, maqollar, topishmoqlar, xalq dostonlari va ertaklardan foydalanish usullarini yoritib bergan. Bundan tashqari, G. Salohiddinova "O'zbek tili va madaniy meros" (2020) tadqiqotida o'zbek tilining o'ziga xosligi va unda aks etgan milliy qadriyatlarning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini o'rganadi. Uning fikricha, o'quvchilar so'zlarning milliy qadriyatlar bilan bog'liqligini o'rganganlarida ularni eslab qolish va amaliy qo'llash samaradorligi oshadi.

3. Madaniyatshunoslik va milliy qadriyatlar

Madaniyatshunos olimlar til va milliy qadriyatlarning o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydilar. A. Jalolov "O'zbek madaniyatining lingvistik jihatlarini" (2015) asarida so'zlar orqali milliy madaniyatning namoyon bo'lishini tahlil qiladi. Unga ko'ra, til nafaqat muloqot vositasi, balki milliy ongning shakllantirish vositasidir. Shuningdek, B. Yo'ldoshev "Milliy qadriyatlar va ta'lim" (2019) tadqiqotida o'quvchilarga milliy qadriyatlarni o'rgatishning eng samarali usullari sifatida interfaol o'qitish, tajribaviy o'rganish va madaniy taqqoslash usullarini keltiradi. "O'zbek tilini o'qitishda milliy qadriyatlarni singdirishning samarali usullari, jumladan, maqollar, topishmoqlar va xalq dostonlari talabalarga so'z ma'nolarini o'rgatishda alohida o'rin tutadi"[3:91].

Metodlar. "Palov tayyorlash" metodi haqida so'z ochsak, bu metod orqali o'quvchilar ham darsni o'rganadi ham palov o'zbek milliy taomlaridan biri ekanligini anglab, uni tayyorlashning yo'l-yo'riqlarini nazariy va tom ma'noda amaliy jihatdan bilib oladi. Buning uchun bizga kerak bo'ladi: qozoncha shaklida predmet, kapgir, sabzi, piyoz, guruch, go'sht, yog' hamda tuz va ziravorlar deb yozilgan 6 ta alohida bo'sh idishchalar, masalliq shakli ko'rinishidagi qog'ozlar. Guruh 6 ta bo'linadi hamda 1-guruhga yop idishi, 2-go'sht, 3-piyoz, 4-sabzi, 5-guruch, 6-tuz va ziravorlar idishlarini beramiz. Ulardan talab etiladigan vazifa guruh a'zolari har birlari bittadan ma'no ko'chishlari, bir ma'noli va ko'p ma'noli so'zlar bo'yicha masalliq shaklidagi qog'ozga bittadan savol tuzib idishga solishlari kerak. Jarayon yakunlangach, idishdagi masalliq

birinma-ketin qozonga solinadi va aralashtiriladi. Tom ma'noda osh tayyor bo'ladi. Tayyor bo'lgach, har bir o'quvchi oshdan "tanavvul qiladi" ya'ni, qozoncha ichidan bittadan qog'oz olib, savolga javob beradi. Hamma o'quvchi qatnashadi. "Milliy qadriyatlarining ta'lim jarayonidagi ahamiyati, o'quvchilarga so'zlarning madaniy va tarixiy kontekstlarini o'rgatish, ularni amaliy qo'llashda samaradorlikni oshiradi"[4:47].

"Qushchaga yordam" metodi. Bu metod quyidagi tarzda amalga oshiriladi: Doskaga katta olma daraxti chiziladi va unda qush ini ham tasvirlanadi. O'rtada katta daryo tasvirlanadi va daryoning narigi tarafida ona qush boshqa daraxtga in qurgan bo'ladi. Jajji qushcha hali uchishni bilmagani sababli u tarafga o'ta olmaydi. O'quvchilar 3 bosqichda qushchaga yordam berishlari kerak bo'ladi. Birinchidan narvon yasab, qushchani olib tushish, ikkinchidan, ko'priklar yasab qushchani olib o'tish, uchinchi yana narvon yasab inga olib chiqib qo'yish. E'tiborli jihati shundaki, narvonlar va ko'priklar yasashda mavzuga doir ma'lumotlar yozilgan qog'ozlardan foydalanish. O'quvchilar dastavval qog'ozga ma'lumot yozishadi. So'ngra u to'g'ri yo noto'g'riligiga qarab birin-ketin yolishtirilib narvonlar va ko'priklar yasaladi. Va so'nggida o'quvchilar o'z bilimlari bilan jajji qushchaga yordam bergan bo'lishadi.

"Maqol orqali ma'no" metodi. (Milliy maqollar yordamida so'z ma'nolarini o'rgatish usuli) Metodning maqsadi: Talabalarga so'z ma'nolarini milliy qadriyatlar bilan bog'lab tushuntirish hamda ularning o'zbek xalq maqollari orqali o'zlashtirilishini ta'minlash. Metodning qo'llanilishi: O'zbek tili ta'limida so'z boyligini oshirish. So'zlarning chuqur ma'nosini tushunishga yordam berish. O'zbek xalq ijodi va qadriyatlarini singdirish.

Metodning bosqichlari: O'rgatilishi kerak bo'lgan so'z tanlanadi. Masalan, "mehnat" so'zi.

1. Maqol keltirish

Bu so'z bilan bog'liq milliy maqol tanlanadi: "Mehnat qilgan elga davlat yog'ilar"

2. Maqolni tushuntirish

Maqolning lugʻaviy va obrazli maʼnosi tushuntiriladi: “Davlat yogʻilar” iborasi moddiy va maʼnaviy farovonlik maʼnosini bildirishi izohlanadi. Oʻquvchilardan maqolni oʻz soʻzlari bilan tushuntirib berish soʻraladi.

3. Hayotiy misollar keltirish

Tarixiy shaxslardan misollar keltirish. Masalan, Amir Temurning mehnatsevarligi.

Kundalik hayotdan misollar: dehqon mehnati, hunarmandning sabr bilan ishlashi va natijasi. “Soʻzlar orqali milliy madaniyatning ifodasi, tilning nafaqat muloqot vositasi, balki milliy ongni shakllantirish vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin”[5:58].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

“Palov tayyorlash” metodi orqali:

- 1) Oʻquvchilar palov oʻzbek milliy taomlaridan biri ekanligini va uni tayyorlash jarayonini oʻrganishadi.
- 2) Palov tayyorlash hamjihatlik asosida, jamoa bilan amalga oshirilgani uchun ularda jamoa bilan ishlash koʻnikmasi shakllanadi.
- 3) Savollar aralash tushadi va har bir oʻquvchi savolsiz qolib ketmaydi.
- 4) Ham qadriyat, ham taʼlim oʻrgatiladi.
- 5) Talabar darsga boʻlgan qiziqishlari ortadi va diqqatini jamlaydi.

“Qushchaga yordam” metodi bolalar va oʻquvchilar orasida mehr-oqibat, yordam, hamkorlik va masʼuliyat kabi milliy va insoniy qadriyatlarni singdirish orqali til oʻrganishni yoʻlga qoʻyish uchun qoʻllaniladi. Bu metod orqali:

- 1) Yordam koʻrsatish – insoniylik burchlaridan biri ekanligi anglatiladi.
- 2) Leksik va kommunikativ koʻnikmalar oshadi. Oʻquvchilar yangi soʻzlarni nafaqat yodlaydi, balki ular orqali oʻz fikrlarini ifodalay boshlaydi.

3) Axloqiy tarbiya shakllanadi. Mehribonlik, yordam va hamjihatlik kabi qadriyatlar bolalar va yoshlar ongiga singdiriladi.

4) Jamoaviy ishlash ko'nikmalari shakllanadi. Talabalar birgalikda ish olib borish, muhokama qilish va qaror qabul qilishni o'rganadi.

5) Ham qadriyat o'rgatiladi ham mavzu mustahkamlanadi.

“Maqol orqali ma'no” metodi asosida:

1) Leksik bilim oshadi – “mehnat” so'zi va unga bog'liq boshqa iboralar, sinonim va antonimlar tushuniladi.

2) Maqollar orqali tahlil qilish ko'nikmasi shakllanadi – talabalar so'z ma'nolarini an'anaviy hikmatli so'zlar orqali tushuntirishni o'rganadilar.

3) Milliy qadriyatlarga hurmat uyg'onadi – maqolda ifodalangan mehnatsevarlik qadriyati talabalarning ongida yanada mustahkamlanadi.

4) Ijodiy fikrlash rivojlanadi – talabalar maqol asosida mustaqil hikoya va misollar keltirib, fikrlarini aniq ifodalashadi.

Bu metodning samaradorligi shundan iboratki, u faqatgina yangi so'z o'rgatish bilan cheklanmay, balki:

5) Til va madaniyatni uyg'un holda o'rgatadi – so'zning lug'aviy ma'nosi va uning madaniy kontekstdagi o'rni tushuntiriladi.

6) Talabalarni faol ishtirok etishga undaydi – ular nafaqat tinglovchi, balki so'zning qo'llanilishiga oid mustaqil izlanish olib boruvchi bo'lib shakllanadi.

7) Amaliy qo'llash imkoniyatini beradi – talabalarga kundalik hayotda maqollardan foydalanish o'rgatiladi. “Interfaol o'qitish va madaniy taqqoslash usullari orqali milliy qadriyatlarni o'rgatish, o'quvchilarga so'z ma'nolarini amaliy qo'llashda samarali bo'ladi”[6:74].

XULOSA

Til ta'limida milliy qadriyatlarga asoslangan metodlardan foydalanish nafaqat so'z boyligini oshirish, balki o'quvchilarning ma'naviy tarbiyasini ham shakllantirishga xizmat

qiladi. Ushbu maqolada “Palov tayyorlash”, “Qushchaga yordam” va “Maqol orqali ma’no” kabi metodlar tahlil qilinib, ularning samaradorligi ko’rsatildi. “Palov tayyorlash” metodi soʻzlar ma’nolarini, koʻchma ma’nolarni oʻrgatib mustahkamlashga qaratilgandir. Bu yondashuv talabalar tilni tarkibiy jihatdan anglashini ta’minlaydi va mustahkam bilim olishiga yordam beradi. “Qushchaga yordam” metodi esa mehribonlik, insonparvarlik kabi qadriyatlarni singdirish bilan birga, ijodiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu usul orqali oʻquvchilar soʻzlarni nafaqat eslab qoladi, balki ularni hayotiy tajribalar bilan bogʻlaydi. “Maqol orqali ma’no” metodi xalq maqollari orqali til oʻrganish jarayonini yanada mazmunli va tushunarli qiladi. Maqollar soʻzlarning semantik doirasini kengaytirib, milliy tafakkurni shakllantirishga yordam beradi. Bu metodlarning barchasi oʻquvchilarning faqatgina til bilimlarini oshirish bilan cheklanmay, balki ularning milliy qadriyatlarni anglashiga, tafakkurini rivojlantirishga va mustaqil fikrlashiga ham ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Shu bois, til ta’limi jarayonida milliy qadriyatlarga asoslangan metodlardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirish bilan birga, milliy oʻzlikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nurmonov, A. (2005). Oʻzbek tilining leksik tizimi va uning rivojlanish xususiyatlari. Toshkent: Oʻzbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.
2. Raxmatullayev, Sh. (2008). Oʻzbek tilining izohli lugʻati. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
3. Toʻxtaxojayev, X. (2016). Oʻzbek tilini oʻqitish metodikasi. Toshkent: Oʻzbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi.
4. Salohiddinova, G. (2020). Oʻzbek tili va madaniy meros. Toshkent: Oʻzbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi.
5. Jalolov, A. (2015). Oʻzbek madaniyatining lingvistik jihatlari. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
6. Yoʻldoshev, B. (2019). Milliy qadriyatlar va ta’lim. Toshkent: Oʻzbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.

ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННЫХ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ КАМПАНИЯХ

Д. А. Мусаджанова

Старший преподаватель кафедры «Гидроэнергетика

и энергетика» Филиал ФГБОУВО

«Национальный исследовательский

университет «МЭИ» в г.Ташкенте

Аннотация. В статье проводится анализ специфики и ключевых направлений применения цифровых технологий в современных избирательных кампаниях. Автор предлагает три подхода к пониманию цифровых избирательных технологий: интернетоцентричный, технократический и синтезный.

Ключевые слова: цифровые технологии, избирательная кампания, электоральное пространство, электоральное поведение.

Annotation. The article analyzes the specifics and key areas of application of digital technologies in modern election campaigns. The author proposes three approaches to understanding digital electoral technologies: internet-centric, technocratic and synthesis.

Key words: digital technologies, election campaign, electoral space, electoral behavior.

Проблема применения цифровых технологий в современных избирательных кампаниях занимает существенное место в отечественных и зарубежных политических исследованиях. Ее актуальность связана, прежде всего, с процессами интенсивного развития глобальной сети, всеобъемлющей интернетизацией социального пространства в целом (и политической сферы – в частности).

Еще один фактор, предопределяющий значимость данной проблематики, лежит в плоскости психологических трансформаций современной политики: появление новых информационно-коммуникационных технологий радикально ускоряет процессы социальных изменений и тем самым конструирует новые паттерны политического сознания и восприятия, что серьезно влияет на модели массового электорального поведения. Таким образом, цифровые технологии в их электоральном измерении должны рассматриваться двойственно: и как инструмент избирательной кампании, открывающий новые прикладные возможности, и как фактор политико-психологической трансформации избирательного процесса.

Процессы политической цифровизации не могут рассматриваться обособленно, вне контекста комплексного развития российского общества. Поэтому необходимо акцентировать внимание на том моменте, что эволюция цифровой составляющей политических процессов является продолжением масштабной цифровизации социальных и экономических отношений, имеющей место в сегодняшнем Узбекистане.

Можно предположить, что развитие цифровых технологий будет способствовать радикальному изменению отношений в треугольнике «человек – государство – общество», формированию новой системы индивидуального и общественного поведения, в центре которой будет интерактивный характер социальных взаимодействий, развитие инструментария «электронной демократии»

и прямого участия граждан. Очевидно, что сегодня концепции электронной демократии применительно к отечественным политическим практикам могут рассматриваться как некий управленческий эксперимент, от результатов которого будет зависеть в т.ч. и возможность дальнейшего использования данных механизмов в избирательном процессе. Однако в долгосрочной перспективе речь может идти о цифровой политической революции, которая (в условиях развития прямых форм участия) неизбежно поставит вопрос о необходимости кардинальной реорганизации политической системы в целом посредством перераспределения полномочий от представительных структур в пользу непосредственного участия граждан.

Важным теоретическим вопросом, предваряющим анализ отечественных практик использования цифровых технологий в политике, является выработка приемлемого определения данного понятия. Можно заметить, что сегодня в отечественном социогуманитарном дискурсе сложились 3 взаимно комплементарных подхода к интерпретации данного понятия. Первый подход – технократический – связывает цифровые технологии с принципиально новыми техническими изобретениями и решениями, которые имели место в последнее десятилетие. Второй подход может быть условно описан как интернетоцентричный. Согласно ему, термин «цифровые технологии» синонимичен или близок понятию «интернет-технологии». Третий подход является синтезным и опирается на принцип «Интернет+», согласно которому к цифровым технологиям в политике относятся не только сфера интернеткоммуникаций, но и современные коммуникативные возможности мобильной связи, новые программные решения в области социально-политического мониторинга и обработки политической информации.

Говоря о различных направлениях развития цифровых технологий в электоральном процессе, следует отметить важное разночтение, связанное с тем, что очень часто при обсуждении цифровых технологий речь идет о неких «прорывных» векторах развития («технологиях будущего»).

Как правило, в роли лидеров общественного мнения в рамках электорального процесса выступают либо сами кандидаты, либо ведущие политики, представляющие ту или иную политическую силу (и не обязательно являющиеся кандидатами на выборах), либо иные яркие персоны, публично заявляющие о своей политической позиции. Поэтому психологическое «равноправие» интернет-коммуникации между условным кандидатом и потенциальным потребителем политической информации (например, «подписанным» на этого кандидата в социальных сетях) является скорее желаемым, «идеальным» состоянием, нежели реальным фактом политических практик.

Несомненно, символическое «присутствие» потенциального избирателя в системе «софинансирования» кампании крайне существенно и с точки зрения электоральной мобилизации посредством повышения значимости предстоящих выборов в массовом сознании. (Очевидно, что среднестатистический политизированный «юзер» не будет жертвовать кандидату, даже если последний ему импонирует, но сами выборы воспринимаются как «ничего не решающие» или заведомо нечестные.)

В то же время следует принимать во внимание тот факт, что в современных условиях существует целый ряд факторов, снижающих эффективность онлайн-трансляций как инструмента политической мобилизации. Так, например, следует учитывать, что в условиях избытка политического контента в Интернете онлайн-позиционирование конкретного кандидата или политической силы может выглядеть недостаточно ярко, уступать по привлекательности иным, более динамичным сюжетам.

Таким образом, можно сделать вывод, что цифровые технологии занимают все более важное место в современных электоральных процессах, превратившись из вспомогательного средства поддержки «магистральных» стратегий политического продвижения в важнейшую составляющую избирательных кампаний.

Использованная литература

Бродовская Е.Домбровская А., Карзубов Д.Н., Синяков А.. 2017. Развитие методологии и методики интеллектуального поиска цифровых маркеров политических процессов в социальных медиа. – Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. № 5(141). С. 79-104.

Бубнов А., Шаповалов.Л. Дмитриева О.. 2013. Интенсивность вовлеченности россиян в интернет-коммуникацию. – Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. № 3. С. 19-27.

Володенков С.. 2019. Big data как инструмент воздействия на современный политический процесс: особенности, потенциал и акторы. – Журнал политических исследований. № 1. С. 7-13.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Nye Jr. Joseph S. «Soft Power. The Means to Success in World Politics». First ed. New York: Public Affairs, 2004. p.2.
2. The soft power index. <https://softpower30.com/>
3. <https://my.gov.uz/>

THE IMPACT OF SELF-EVALUATION ON ACADEMIC PERFORMANCE DURING ADOLESCENCE

Nazirqulova Nodira G'anijanovna

Xalqaro Nordic Universiteti magistranti

Abstract: This article covers thoughts on mental processes, self-esteem and self-confidence during adolescence and student periods. Also, a number of methods for self-assessment diagnostics and increasing confidence are given.

Key words: personality, social attitudes, professional maturity, professionalism, stress, self-esteem, high ambition, (high price), realism, motivation.

First, let's take a moment to discuss student life. The student age is a phenomenon directly related to the development of higher education institutions. K. D. Ushinsky referred to this age as the "most decisive" because it is precisely during this period that a person's future is determined. He was not mistaken in calling it a highly active phase of intensive self-improvement.

The student period represents the second stage of adolescence, covering the ages of 17 to 22–25, and is characterized by a number of unique features and contradictions. Therefore, adolescence begins with an individual's awareness of their social and professional status.

The interaction between personality and activity is dynamic, and this process has been studied in psychology within the framework of the problem of specialist personality

formation. The key aspects of studying this issue include the concepts of specialization, professional development, professionalism, competence, qualification, and professional maturity. The essence of the term "professional maturity" has been explored in various studies conducted by international psychologists. However, the process of forming these characteristics in the subject of labor, their manifestation in professional activities, and their interrelation with other components of specialist personality formation have not been sufficiently studied.

As we know, it is precisely from the student period that a person's professional development and career orientation begin to take shape. The issue of students' professional development and career orientation has been addressed by many scientists and researchers.

For instance, L. D. Stolyarenko described the student community as a unique social category of people who are institutionally united by higher education institutions.

According to B. G. Ananyev, the period of life from 17 to 25 years holds significant importance as the final stage of personality formation and the primary phase of professionalization. He stated that by the age of 17, an individual creates favorable subjective conditions for developing self-education skills.

I. A. Zimnaya emphasized that students are individuals who purposefully and systematically acquire knowledge and professional skills, distinguished by the highest level of education, active consumption of culture, and a high level of cognitive motivation.

It is noted that student life, and adolescence in general, is often considered a period of psychological crisis or tension, which inevitably affects their mental state. In some cases, this can even lead to stressful situations. The best solution to psychological distress and the key to professional maturity begins with an accurate self-assessment.

Self-assessment is an individual's perception of their own personality—an evaluation of their qualities, emotions, strengths, and weaknesses.

There are both adequate (high, medium, low) and inadequate levels of self-assessment, meaning that individuals may either underestimate or overestimate themselves.

A self-confident person values themselves appropriately. They are proactive, resourceful, highly ambitious, and often achieve significant results.

On the contrary, a person with low self-esteem is highly concerned with how others perceive their actions and words. They are sensitive to criticism, which reflects their low self-worth. Such individuals doubt their own abilities, limiting their achievements. They are dependent on others' opinions and tend to be less active in life.

Self-respect is one of the most essential qualities in a person's life. It begins to develop in early childhood and influences the individual's entire future. It largely determines a person's success or failure in society and their ability to achieve harmonious personal growth. Therefore, the importance of self-esteem in personality development cannot be overstated.

In psychology, self-assessment refers to an individual's evaluation of their strengths and weaknesses, behavior, role, and significance in society, as well as their overall self-perception. To describe these aspects more precisely and accurately, various types of self-assessment have been developed.

The following types of self-assessment exist:

- Normal self-esteem, i.e., adequate.
- Low self-esteem.
- Excessive self-esteem, i.e., inadequate.

Currently, the issue of diagnosing self-esteem plays an increasingly important role, helping individuals act as the true subject of their behavior and activities, regardless of societal influence. It also helps determine their future development prospects and directions. Today, various methods for diagnosing self-esteem can be explored, as numerous techniques and approaches have been developed to analyze a person's self-worth based on different indicators.

One of the well-known methods for self-esteem diagnostics is the Dembo-Rubinstein technique. According to this method, self-esteem is assessed using three main dimensions: height, realism, and stability. During the study, all participant responses regarding their

position on scales and poles must be fully considered. Psychologists believe that carefully analyzing conversations and interpreting the placement of marks on the scales provide a more precise and complete understanding of a person's self-esteem than simple numerical evaluations.

Another method for analyzing personal self-esteem is Budassi's methodology. This technique allows for a quantitative analysis of self-esteem, determining its level and adequacy by comparing an individual's "ideal self" with their real qualities. The method uses a set of 48 personal characteristics, including traits such as imagination, thoughtfulness, and absurdity. The core of this approach is the ranking principle, which aims to establish relationships between the rating scores of personal traits included in the real and ideal self-concept. The correlation level is determined using rank correlation coefficients.

Additionally, one of the most commonly used methods for assessing personal psychological characteristics is the questionnaire method. This approach is designed to identify sixteen relatively independent personality factors.

In conclusion, the process of self-esteem development is closely linked to childhood. Whether we like it or not, the fundamental stages of self-worth formation occur within the family environment. Therefore, family and the relationships within it continue to play a key role in shaping self-esteem.

It is evident that individuals who experience mutual understanding and support from their family members tend to be more successful, independent, goal-oriented, and adequate in their self-perception. However, the ability to assess oneself accurately and build self-confidence remains a crucial issue at all times. Ultimately, this depends on an individual's personal strength and willpower

List of References:

1. Stolyarenko, L.D. *Fundamentals of Psychology*. — R/naD.: Phoenix, 1997. — p. 736.

2. Ananyev, B.G. *On the Psychophysiology of Student Age / Modern Psychological and Pedagogical Problems of Higher Education* / Edited by B.G. Ananyev, N.V. Kuzmina. — Issue 2. — L.: Leningrad State University, 1974. — pp. 3–15.
3. Zimnaya, I.A. *Pedagogical Psychology: A Textbook for Students in Pedagogical and Psychological Fields and Specialties*. — Moscow: Logos, 2000. — p. 384.
4. Badmaev, M.M. *Methods of Teaching Psychology*. — Moscow, 2001.
5. [Online Resource](#).

O‘ZBEK FOLKLORIDA QARG‘ISHLARNING ETIMOLOGIYASI

Hamdamova Fotima Rahmatulla qizi

hamdamovafotima7@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek folklorida qarg‘ishlarning etimologiyasi va ularning paydo bo‘lishi so‘z boradi. Shuningdek, muallif birikma qarg‘ishlar, diniy qarg‘ish, qarg‘ishlarning ma’nolari, katarsis, zamonaviy qarg‘ishlar haqida fikr yuritadi.

Tayanch so‘z va iboralar: Qarg'ishlar, „Devonu lug'otit at-turk“, „Qirg‘a“, „Qir qar“ fe'li, „Qarg'ish“, „qirg'in“ so'zi, so‘z magiyasi, zamonaviy qarg‘ishlar.

O‘zbek folklori qadimiy ildizlarga borib taqaladi. Unda xalqning urf-odatlar, an‘analari, o‘y-xayollari, orzu-umidlari bilan birga qarg‘ishlari ham namoyon bo‘ladi. Qarg‘ish salbiy ma’noda eshitilishi mumkin. Ammo qarg‘ishlar faqat salbiy emas balki ijobiy ma’noda ham qo‘llaniladi. *“Masalan Uying donga to‘lgur”, “Kabaga imom bo‘lgur”, “Bo‘yginang cho‘zilgur”, “Burning joynamozga tekur”* Bularning barchasi kattalarning bolalarga nisbatan ularning kelajagiga nisbatan aytilgan ijobiy qarg‘ishlardir. Ijobiy qarg‘ishlar bor bo‘lgani kabi salbiy qarg‘ishlar ham mavjuddir. Afsuski, ular juda katta qismni tashkil qiladi. Salbiy qarg‘ishlar insonga uning tana a‘zolariga yoki oilasiga, ishiga mol-u dunyosiga qarata aytilgan yomon duodur. Qadimda odamlar qarg‘ish

olishdan va qarg'ish tegishidan juda qo'rqqanlar. Xususan, keksa kishidan ayniqsa ota-onadan qarg'ish olmaslikka harakat qilingan. Xalq orasida "Ota qarg'ishi -o'q, ona qarg'ishi- yo'q" degan naql yurgan. Bu albatta bejizga aytilmagan. Sababi, farzand ota tufayli bu yorug' olam yuzini ko'radi. ona esa uning dunyoga kelishi uchun vositachi xolos. Onalarning va bo'lar-bo'lmasga janjal ko'taradigan og'zi shaloq xotinlarning qarg'ishi esa obyektga o'tmaydigan qarg'ishlar sirasiga kiradi. Ota-onalar farzandini hech qachon yomon bo'lsin demaydi. Shu o'rinda qarg'ish ishlatilyotganda ijobiy qarg'ishlardan foydalanishga harakat qilishgan.

Masalan *"Uying bug'doydan to'lgur"*, *"Burning joynamozga tekkur"*, *"Ka'baga imom bo'lgur"* singari ijobiy qarg'ish turlaridan ko'proq qo'llanilsa, maqsadga muvofiq bo'lardi. Sababi, qarg'ishlar ilohiy harakterga egadir. Ular og'izdan chiqdimi demak, albatta, amalga oshadi. Xalqimizda qarg'ish o'q u aytildimi, albatta, borib kimgadir tegadi degan fikrlar yurgan. Nafaqat bizda balki boshqa xalq vakillarida ham shunday fikrlar mavjuddir. E.E.Samaylovaning ta'kidlashicha, xalq ommasi qarg'ishlarning ritual mohiyat kasb etishiga ishonadi va shuning uchun ham Vologod viloyati aholisi o'rtasida "qarg'ovchi tilida aytilgan qarg'ish egasiga borib tegadi, mabodo qarg'aluvchida qarg'ish tegmaydigan xususiyat mavjud bo'lsa u holda og'izdan chiqqan qarg'ish yetti yil osmonda muallaq turadi va baribir kimgadir tegadi"⁴ degan e'tiqodiy qarash keng tarqalgan ekan. Juda ko'pchilik qarg'ishdan hazar qilganlar, kimnidir qarg'ashni o'ziga ep ko'rmaganlar. Sababi, ular qarg'ish qushga o'xshaydi uchib ketgach baribir o'z iniga qaytib keladi deb o'ylashgan. Shunga o'xshash e'tiqodiy qarashlar tufayli kishilar o'z nutqida qarg'ishlardan foydalanmaslikka harakat qilishgan. Olimning fikricha, shayton lesziy va boshqa mifologik qahramonlar nomini tilga olish asnosida aytiladigan ekspressiv lisoniy ifodalarning magik funksiyasi, ya'ni vazifasi shahar kishilari nutqida

⁴ Самайлова.Е.Е. Прокляте как форма. No 1015-1063 Bu material Ford fondining 1015-1063 raqamli granti asosida internet tizimiga joylashtirilgan www.ruthenia.ru/folklorr/samaylova3htm.saytidan olindi.1E.E.Samaylova проклятие как форма NO .1015-1063.

unutilib ketgan bo'lsa-da, bu kabi qarg'ishlar qishloq aholisi nutqida hamon saqlanib qolganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Qarg'ish matnlarining o'ziga xos formulaviy ifodalarini mavjudligi esa qarg'ishlarning muayyan darajada an'anaviylashgan leksik tarkibi va sintaktik qurilishga egaligini ko'rsatadi.

Bolgar xalq qarg'ishlarini o'rgangan I.A Sedikova qarg'ish o'zining funksional yo'nalishini va ifoda xususiyatiga ko'ra salbiy olqish tarzida ommalashganligini qarg'ishning boshqa so'zlardan farq qiluvchi asosiy xususiyati ekanligini aytadi. Muallif misol tariqasida bolgar tilshunosligida "Bog da in pojzin" (Xudo yarlaqasin) yoki " Bog da ti ubie" (Xudo olsin) kabi qarg'ishlarni keltiradiki, bu misollar olqish va qarg'ishlarning o'zaro yaqinligidan dalolat beradi⁵.

Qalmiq folklori tadqiqotchisi Bordjanova (Bosangova.T.G)ning yozishicha, qalmiqlarda "xaunat" deb ataluvchi qarg'ishlar marosim folklori bo'lib hisoblanadi. Uning aniqlashicha, qalmiq folklorida afsun, zarar qo'shiqlari, yig'i-yo'qlov qo'shiqlari, alla, maqtov-olqish, qarg'ish, olqish, o'y-xayol, irim-sirim, ont-qasam, jangovor qo'shiq, va boshqa turdagilar ham marosim folklor sirasiga kiradi. Qarg'ishlarning yaratilishi va aytilishi kishi ruhiy holati bilan bog'liq bo'lganligi uchun har qanday kishi ham qarg'ish kishisiga aylanishi mumkin⁶.

Olimning yozishicha, qalmiq tilida Stalin yuritgan qatag'on davrida odamlar yashirincha kuylagan qarg'ish-qo'shiqlar nihoyatda keng tarqalgan ekan. Bu esa qarg'ishlar jamiyat hayotidagi adolatsizliklar va ularning sabablari tufayli oddiy xalq tilida paydo bo'lganligining yana bir bora guvohi bo'lishimiz mumkin.

Xalqning yashash sharoiti uning kelib chiqish tarixi bularning bari bevosita xalqlarning tilida namoyon bo'ladi, o'zini bor bo'yini namoyon qiladi, albatta. Masalan I.E.Isayev

⁵ Седакова.И.А. Структура и семантика болгарских проблемы. .Этнолингвистика Семейотика молых форм фольклоры . Тезисы и предварительные материалы к симпозиуму. Москва, 1988.- С -188.

⁶ Борджанова (Босангова) Т.Г. Обрядовая поэзия калмыков.-Элыста.Калм.кн.изд-во.2007.

osetin xalq qarg'ishlarining kelib chiqishi haqida quyidagilarni yozadi: Osetin xalqi tilida qarg'ishlarni ifodalovchi til birliklarining ko'p miqdorda bugungi kunga qadar saqlanib kelayotganligi o'sha xalq qadimda juda qiyin hayot kechirganidan sharoiti og'ir bo'lganligidan darak beradi. Tog'liklarning uncha katta bo'lmagan xo'jaligiga yetkazilgan arimas zarar ham aybdor kishining sha'niga nisbatan qarg'ish yog'dirishga, ya'ni qarg'ovchi so'zi ziyon-zahmat yetkazishiga qattiq ishongan xalqning zaharhanda qarg'ishlar fontani otilishiga sabab bo'lgan. Qarg'ishlarda odatga kimgadir yoki nimagadir zarar yetkazish uchun samoviy kuchlarga tayanilgan.

Bizga shunisi ma'lumki qadimda ham hatto hozirgi kunda ham qarg'ishlarning magik kuchiga juda qattiq ishonishgan. Shu sababli undan himoyalanih uchun so'zning magik kuchlaridan foydalanishga harakat qilishgan. Masalan rus olimi M.N.Vlasovning ⁷yozishicha, qadimda turli xildagi afsun-duolar yordamida qarg'ish tekkan kishini "qaytarma" qilish marosimi o'tkazilgan. Vaholanki, o'zbeklarda ham qaytarma qilish marosimi mavjuddir.

Turkiy xalqlar hayotida ham qarg'ishlar begona emas. Turkiy xalqlar folklorida birinchilardan bo'lib qarg'ishlarni tadqiq qilgan olim bu- Cypazakov. C tog'li oltoyliklar tilida "olding nari bo'lsin, orqang beri bo'lsin" qarg'ishini hozir olqish deb atagan bo'lsa-da, aslida u qarg'ish namunasi hisoblanadi. N.Shtinova ⁸esa tog'li oltoyliklar og'zaki ijodida marosim folklorining an'anaviy bir ko'rinishi ya'ni afsun marosimi ko'rinishida nomlab, afsun qadimiy mifologik ko'rinishda ekanligini qayd etgan xulosa chiqargan. Oltoy tillari folklorini tadqiq qilgan olim S.S.Katash doktorlik dissertatsiyasining 2-bobida qarg'ish va olqishlarni tahlil qilib, bu so'zning genezesini so'zning magik kuchiga ishonishga asoslangan qadimgi tasavvurlarga bog'laydi.

⁷Беселова.Е. Русский суевурия .Энциклопедические словарь. СПб. Азбука.200

⁸ Штинова.Н Суразауов Алтайской -Горно алтайск- 1975

Olimning nazaricha, olqish va qarg'ish bitta turga deb hisoblagan. Tarixiy rivojlanish bosqichida esa ular mustaqil bo'linib ketganlar.

Tatar tilshunosi Mahmudov.N "Dushman tomonga qarata aytilgan yomon tilaklar deb qayd etgan". O'zbek tilshunosligida bir qancha keng qamrovli ishlar amalga oshirilganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. Rus tilshunos olimlari ham qarg'ishlarni o'rganish jarayonida asosan ular afsun va qasam turiga kirib ketadi deb hisoblashgan. Ammo bu noto'g'ri qarash hisoblanadi sababi qarg'ish, afsun turiga hech qanaqasiga qarg'ishni kiritib bo'lmaydi. Afsun - bu kishini duo orqali hayotini uning taqdiriga ta'sir o'tkazish hisoblansa, qasam esa kishi hayotida umuman qilishi kerak bo'lmagan ishni qilmaslikka ichgan qasami bo'ladi.⁹

1980-yil Toshkentda bo'lib o'tgan 3-butunittifoq turkologiya konferensiyasida olqish va qarg'ish haqida nutq so'zlagan ozarbayjonlik tilshunosi B.A.Abdullayev olqish va qarg'ish atamasini bildiruvchi so'zlarning etimologiyasiga ya'ni kelib chiqishi, bir biridan farqli jihatlari haqida ancha keng ma'lumotlar berib o'tdi. Uning olqish va qarg'ish atamalarining kelib chiqishida "ol" va "gara" ya'ni qora so'zlarining etimologiyasiga nusrat berilganligi e'tiborga loyiq bo'ldi. Uning fikricha, qarg'ishlar odamlarning tasavvurlari va ishonch-e'tiqodlari asosida paydo bo'lgan ekan.¹⁰

Ozarbayjon xalqining ishonch va e'tiqodlari mujassam bo'lgan qarg'ishlarning mukammal to'plamini nashr ettirgan tilshunos olim M.Hakimov qarg'ishlarni alfavit ko'rinishida chop ettirdi. Bu turkiy xalqlar ichida birinchi marotaba nashr etilgan mukammal manba hisoblanadi.¹¹

⁹ Mahmudov.X. K. Aforistik turlar. – Казан: 1978-B.95

¹⁰ Murodov.M. Olqish va qarg'ish // Murodov.M. Sarchashmadan tomchilar.maqolasidan

¹¹ Hakimov.M Ozarbayjon xalq ijodidan

O'zbek tilshunosligida birinchilardan bo'lib qarg'ishlarni tasnif qilib o'z maqolasida keltirgan professor M.Murodovning "Olqish va qarg'ish" maqolasida keltirib o'tgan.¹² Olim o'zining ko'p yillik olib borgan ekspeditsiyalari davomida kishiga nisbatan psixologik hukmning eng ta'sirchan, eng kuchli, eng o'tkir vositalaridan biri hisoblangan qarg'ishlarning ko'plab namunalarini yozib olgan va o'zining maqolasida 60 dan ortiq qarg'ish turlarini chop ettirgan. M.Murodov birinchilardan bo'lib qarg'ishlarni "kishiga o'lim tilash", "kishiga yomonlik tilash" , "Odamga yomonlik tilab uning qalbini jarohatlash", va "muhtojlik tilashga qaratilgan" qarg'ishlarga bo'lib tasnif qilgan. M.Murodov keyinchalik qarg'ish haqidagi ilmiy ishini N.Hakimov va A.Ergashevlar bilan hamkorlikda ish qilgan holda olib bordi va boyitdi. Ularning hamkorligidagi "Olqish olgan omondir, qarg'ish olgan yomondir" deb nomlangan maqolasida o'z ishlarini yanada chuqurroq yoritib berganlar.

Folklorshunos. olim B.Sarimsoqov qarg'ishlarni o'zbek tilshunosligida o'rgangan tasnif qilgan va to'rtinchi turga ajratgandir. Uning fikricha qarg'ishlar o'zgarmas harakterga ega ya'ni barqarordir, genetik jihatdan kelin chiqishiga ko'ra marosim folklori bilan bog'liqligi; ijrochilar tarkibiga egaligi; hayotiy-mazmuniy qamrovda ega ekanligi; muhim maishiy estetik vazifani bajarishi; an'anaviy shaklga ega ekanligi; mifologik tasvirlar bilan bog'liq ekanligi; tabiat tasvirlari bilan bog'liqligi; maqsad-ziyon yetkazish ekanligi; ayollar qarg'ishi va erkaklar qarg'ishiga bo'linishi kabi asosiy xususiyatlar bilan xarakterlanadi¹³

B.Sarimsoqov o'zbek xalq qarg'ishlarida ifodalangan istak-motivlar haqida so'z yuritar ekan, ularning turli jonsiz narsalar bilan bog'liq, kishiga o'lim tilash, kishining biror a'zosiga zarar yetkazish bilan bog'liq qarg'ishlar mavjudligini ta'kidlaydi.

¹² Murodov.M Qarg'ish va olqish //Murodov. M Sarchashma tomchilar. – Toshkent,: G'afur G'ulom nomidagi San'at va adabiyot nashriyoti.1984,-B. 257-260

¹³ Sarimsoqov.B. Qarg'ishlar va olqishlar. 1- jildi. – Toshkent.1998,B.128.151

FOYDALANILGAN ADAIYOTLAR RO'YXATI

1. Amonturdiyev A. Professional nutq efemikasi (chorvadorlar nutqi misolida). – Toshkent: Sharq. 2009. B. 87-91.
2. Sarimsoqov B. Olqishlar va qarg'ishlar. --Toshkent.1988,B. 143
3. Bobolardan qolgan naqlar (To'plam, nashrga tayyorlovchilar: Jo'rayev.M, Sattorov.U), – Toshkent:Fan,1989. B. 65-66
4. Boynazarov F. O'rta Osiyoning antik davri.– Toshkent:Fan.1991, B.158.
5. Cho'lpon. Yana oldim sozimni. – Toshkent:Fan.1991,- B. 379.
6. Eshboyeva F. o'zbek xalq qarg'ishlari janr xususiyatlari. Toshkent: 2008. B.13-130.

ACCOUNTING GOODWILL: THEORY AND PRACTICE

N.D.Makhmudova

teacher of “ISFT”

Abstract. This thesis describes the issues of improving the methodology of establishing national standards of goodwill in accounting based on international standards and the use of new methods in accounting of goodwill

Keywords: goodwill, international standards of intangible assets, international assets board.

The global trend of economic transformation into the post-industrial phase - “information economy” is characterized, in particular, by a decrease in the share of industrial production, a significant increase in the share of intellectual labor, information technologies, rapid change of technical and technological conditions of production, the spread of increasingly progressive new technologies and goods produced on their basis. Intellectual property becomes a powerful economic resource that generates economic benefits, guarantees the solvency and preservation of the economic potential of the organization, as well as serves as an element of business evaluation and an object of investment. In this regard, the rights to intellectual property objects can and should be adequately reflected in the financial accounting and reporting of companies in order to ensure the reliability of the characteristics of their financial position and economic

attractiveness for investors.

The goodwill of an organization in accordance with the accounting regulation NBU No. 7 “Accounting for Intangible Assets” is the difference between the purchase price of an enterprise as a single property and business complex and the value of its net assets. The difference can be either positive or negative. Positive goodwill is treated as a separate inventory object and amortized over 20 years on a straight-line basis.

Negative - in the full amount is attributed to the financial result of the period in other income.

Expenses related to the formation of a legal entity (organizational expenses), intellectual and business qualities of the personnel of the organization are not intangible assets.

IAS 7 “Accounting for Intangible Assets” recognizes positive goodwill as an intangible asset, while IAS 3 “Business Combinations” and IAS 38 “Intangible Assets” consider a similar concept of “goodwill”.

For example, one company has merged with another company that has been in the market for a long time, has status, and is well known by customers. after the merger, all these benefits are transferred to the first company and the future economic benefits are goodwill.

Goodwill generated internally by an entity is not recognised as an accounting asset.

Since IAS 7 does not describe goodwill in detail, but refers to IFRS 3 Business Combinations, IFRS 3 is now also a regulatory document.

The unit of accounting for NMA is an inventory object. An inventory object may also be a complex object, which includes several protected results of intellectual activity (a film, a theatre and entertainment performance, a multimedia product, a single technology).

As a general rule, only those intangible assets to which the company has exclusive rights are accounted for on account 0400. That is, complex objects to which the company has both exclusive and non-exclusive rights, in accordance with the Civil Code can be

accounted for on account 0400. An organisation decides for itself which complex objects should be classified as intangible assets. in this case, the criteria should be set out in an order on accounting policy.

P. Reilly and R. Schweiss propose to classify by the elements of activity, which includes 10 types of intangible assets:

- 1) intangible assets related to marketing (trademarks, slogans, trade names, brands, logos);
- 2) technology-related intangible assets (technical documentation and calculations, process patents, patent applications, technical know-how);
- 3) intangible assets related to creative activity (publishing rights, copyrights for literary works, musical works);
- 4) intangible assets related to data processing (automated databases, templates for integrated microcircuits);
- 5) intangible assets related to engineering activities (engineering calculations, industrial designs, patents for developed products);
- 6) intangible assets related to clients (client lists, contracts with clients);
- 7) intangible assets related to contracts (licence agreements, franchise agreements)

In accounting records as objects of intangible assets are accepted assets that simultaneously comply with the following features:

- absence of material and tangible state;
- the organisation expects to use such assets in its economic activity;
- the organisation expects to use such assets for a long period of time exceeding 12 months;
- the use of such assets is expected to provide the organisation with future economic benefit (income) [1].

Intangible assets include: results of intellectual activity, means of individualisation of goods, works, services and enterprises (trade names, trademarks, service marks, etc.), permits (licences) for certain types of activities.

However, firm names, trade names, trademarks and service marks created by an enterprise itself will not be considered intangible assets.

References

- 1 .Kadimova A.M. Amortisation of intangible assets // Science: society, economy, law, 2020.
- 2.How to keep accounting of fixed assets according to the new NSAS 6/2020. // URL: <https://glavkniga.ru/situations/s513353>.
- 3.NBU7 "Intangible Assets".
- 4.Shishkin A.K., Vartanyan S.S., Mikryukov V.A. Accounting and financial analysis at commercial enterprises. Practical Guide. Moscow: Infra-M, 2006. 284 c.

“AUTO CAD” DASTURIDA YOY SHAKLINI YARATISH USULLARI.

Toshkent davlat texnika universiteti

“Sanoat dizayni” kafedrası vvb.dotsenti

Ma’rufov F.O.

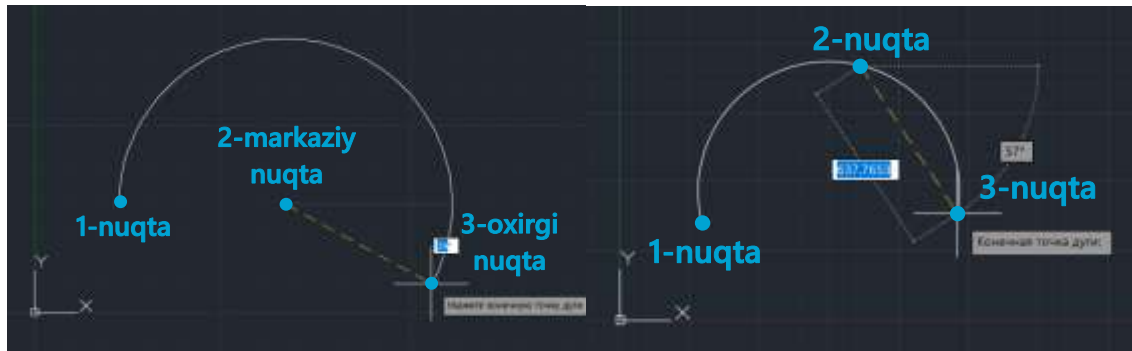
(ORCID 0009-0005-7361-9802)

Annotatsiya: Ushbu tezisda sanoat dizayni yo‘nalishidagi talabalar uchun “Auto Cad” dasturidan foydalanib, yoy chizmasini yaratish texnologiyasi haqida va uni chizishda qo‘llaniladigan usullarning ba’zilar misollar bilan keltirilgan.

Kalit so‘zlar: “Auto Cad”, yoy, chizma, sanoat dizayni, yoy yaratish texnologiyalari.

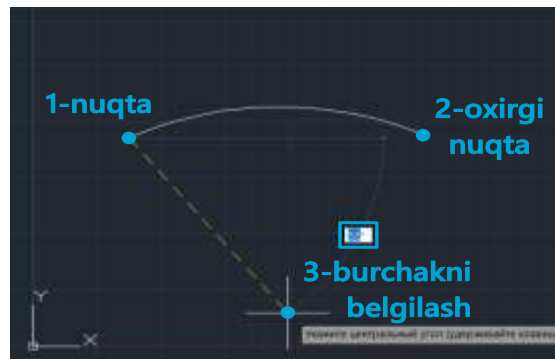
Maqola Tezisi Maqolada tezisida “Auto Cad” dasturi yordamida yoy shaklini chizish texnologiyasi va uning sanoat dizayni yo‘nalishidagi talabalar uchun ahamiyatli ekanligi yoritilgan. Yoy, aylana chizmasining bir qismi bo‘lib, u turli geometrik ko‘rsatgichlar yordamida yaratilishi mumkin. Maqolada tezisida yoy chizmasini “Auto Cad” dasturi yordamida yaratishning asosiy usullari keltirilgan, jumladan:

- uch nuqta yordamida;
- yoyning birinchi nuqta, markaziy nuqta va oxirgi nuqtalari yordamida;
- yoyning birinchi, oxirgi nuqtalari va ichki burchagi yordamida yoy chizmasini hosil qilish (1-rasm).

a)

b)

c)

1-rasm. Yoy chizmasini hosil qilish usullari: a – uch nuqta yordamida yoy hosil qilish; b – yoyning birinchi nuqta, markaziy nuqta va oxirgi nuqtalari yordamida yoy hosil qilish; c – yoyning birinchi, oxirgi nuqtalari va ichki burchagi yordamida yoy hosil.

“Auto Cad” dasturida turli uskunalarlar yordamida yuqorida aytilgan usullarni qo‘llash imkoniyatlari ko‘rsatilgan. Masalan, uch nuqta yordamida yoy yaratish usuli geometrik jihatdan to‘g‘ri chiziqlar yordamida yoy shaklini yaratishga imkon beradi. Bunda foydalanuvchi dastur yordamida uch nuqtani belgilab, yoyni osongina yaratishi mumkin.

Birinchi nuqta, markaziy nuqta va oxirgi nuqtalari yordamida yoy shaklini chizish esa muvofiqlikni va aniqlikni ta’minlaydi.

Maqolada, shuningdek, yoyning birinchi, oxirgi nuqtalari va ichki burchagi yordamida kabi ko‘rsatgichlar yordamida ham yaratish mumkinligi keltirilgan. Bu usullar orqali chizmalarning aniqligi va samaradorligi oshadi, hamda chizish jarayoni sezilarli darajada tezlashadi. Barcha usullar dasturning taalluqli uskunalar yordamida amalga oshiriladi va dizaynerlarning ijodiy ishlarini ancha yengillashtiradi.

Ushbu tezisda “Auto Cad” dasturidan samarali foydalanishning ahamiyatini va bu texnologiyaning sanoat dizayni yo‘nalishidagi talabalarning ijodiy ishlarida qo‘llanilishini

ko'rsatadi. Bu bilimlar, bo'lajak dizaynerlar uchun chizmalarni yaratish jarayonini yanada samarali qilishda katta yordam beradi.

Xulosa.

“Auto Cad” dasturi yordamida yoy yaratish usullarining texnologiyasidan faoydalanishni bilish, sanot dizayn yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning ijodiy ishlarini bajarishda, hamda kelgusida dizayner sifatida faoliyat ko'rsatishda katta ahamiyatga ega.

Adabiyotlar.

1. Aminov A.Sh. “Muhandislik kompyuter grafikasi (3D modellashtirish)”. O'quv qo'llanma. “Kamolot” nashriyoti Buxoro-2022.
2. To'layev B.R., Yelin Ye.A., Daminov O.O., Hakimov J.O. “Loyihalash jarayonlarini avtomatlashtirish asoslari”. Kompyuterda AutoCADda chizmalarni ishlab chiqish. O'quv qo'llanma. Toshkent-2011
3. Raxmanov J.M. Kompyuterda loyihalash. O'quv-uslubiy qo'llanma. –T.:ToshDTU, 2021. 65 b.
4. Ma'rufov F.O. ““Auto Cad” dasturida chizmalarni yaratishda ko'p foydalaniladigan sodda geometrik shakllar” uslubiy ko'rsatma. ToshDTU, 2024.
5. Sindarova S. AUTOCAD DASTURIDAN FOYDALANIB TALABALARNING IJODIY IZLANISHLARINI RIVOJLANTIRISH // Наука и технология в современном мире. – 2023. – Т. 2. – №. 14. – С. 38-41.
6. Ma'rufov F.O. “AUTO CAD” DASTURI YORDAMIDA GEOMETRIK SHAKLLARDAN TO'G'RI TO'RTBURCHAK VA KO'PBURCHAKLARNI YARATISH //FAN, JAMIYAT VA INNOVATSIYALAR. – 2024. – Т. 1. – №. 11. – С. 199-204.
7. Xotamovna G. N. Auto Cad grafik dasturlari dars samaradorligini oshirish vositasi sifatida //Conferencea. – 2022. – С. 143-148.
8. Safarov M. D., Irgashev D. B. MUHANDISLIK CHIZMALARINI CHIZISHDA AUTOCAD GRAFIK TIZIMI FOYDALANISH //Scientific progress. – 2023. – Т. 4. – №. 2. – С. 68-79.
9. Нурматов Э. О'quvchilarda qurilish chizmalarini chizish qobiliyatini shakllantirish (Auto CAD grafik dasturi vositasida) //Общество и инновации. – 2022. – Т. 3. – №. 3/S. – С. 36-41.

10. Samatova M. N. TALABALARNI KOMPYUTER GRAFIKASIDAN FOYDALANIB GRAFIK ISHLARNI BAJARISHGA OID TAVSIYALAR VA USLUBIY KO'RSATMALAR //SCHOLAR. – 2023. – T. 1. – №. 13. – С. 39-43.
11. <https://pedagogs.uz/index.php/ped/article/view/1266>.
12. <https://help.autodesk.com/view/ACD/2023/RUS/?guid=GUID-30ECFD30-A1D6-4D60-9DD1-B487603F6772>.

ШАКЛЛАНТИРИШ ЖАРАЁНИДА ЁШ ФУТБОЛЧИЛАРНИ САРАЛАШ

Джаппаров Флюр Фатхуллаевич

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар

вазирлиги Малака ошириш институти

Жисмоний тайёргарлик цикли ўқитувчиси

shokiralbekov@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада жамоа шакллантириш жараёнида ёш футболчиларни саралашнинг аҳамияти ва усуллари кўриб чиқилган. Мақолада ёш футболчиларнинг физик, психологик ва ирсий хусусиятлари, шунингдек, онтогенез жараёнидаги сезувчан даврлар тўғрисидаги тадқиқотлар асосида саралашнинг аниқ ва самарали усуллари таърифланган. Ёш футболчиларнинг моторик қобилиятлари, мувозанат, техник кўникмалар ва психологик ҳолатлар уларни жамоага танлашда муҳим омиллар бўлиб, бу жараён келажакдаги муваффақият учун асосий қадам ҳисобланади. Тадқиқотда шунингдек, ёш футболчиларнинг генетик ва физиологик хусусиятлари, мотивацияси ва уларнинг спорт фаолиятига оид умумий таҳлилга алоҳида эътибор берилган. Мақолада ёшларнинг саралаш жараёнида индивидуал ёндашув ва илмий таҳлилга асосланиш лозимлиги таъкидланган.

Калит сўзлар: жамоа шакллантириш, ёш футболчилар, саралаш, психологик хусусиятлар, ирсий омиллар, техник кўникмалар, онтогенез, мотивация, спорт фаолияти

Аннотация: В статье рассматриваются важность и методы отбора молодых игроков в процессе формирования команды. В статье описаны точные и эффективные методы отбора юных футболистов, основанные на исследовании физических, психологических и генетических особенностей юных футболистов, а также сенситивных периодов в процессе онтогенеза. Двигательные навыки, равновесие, технические навыки и психологическое состояние молодых игроков являются важными факторами при их отборе в команду, и этот процесс является ключевым шагом на пути к будущему успеху. В исследовании также особое внимание уделялось генетическим и физиологическим особенностям молодых футболистов, их мотивации, а также общему анализу их спортивных результатов. В статье подчеркивается необходимость основывать процесс отбора молодых людей на индивидуальном подходе и научном анализе.

Ключевые слова: формирование команды, юные футболисты, отбор, психологические особенности, наследственные факторы, технические навыки, онтогенез, мотивация, спортивная деятельность.

Abstract: This article examines the importance and methods of selecting young players in the process of team formation. The article describes the precise and effective methods of selection based on the physical, psychological and genetic characteristics of young football players, as well as research on sensitive periods in the process of ontogenesis. The motor skills, balance, technical skills and psychological state of young players are important factors in selecting them for the team, and this process is a key step for future success. The study also paid special attention to the general analysis of the genetic and physiological characteristics of young football players, their motivation and their sports activities. In the article, it is emphasized that in the process of selection of young people, it is necessary to base it on individual assessment and scientific analysis.

Key words: team formation, young players, selection, psychological characteristics, genetic factors, technical skills, ontogenesis, motivation, sports activity.

КИРИШ

Жамоа шакллантириш жараёни ҳар бир спорт тури, хусусан, футбол учун муҳим аҳамиятга эга. Бу жараёнда ёш футболчиларнинг физик, психологик ва техник қобилиятларини тўғри баҳолаш, уларни жамоага танлаш ва махсус тренинг тизимини ишлаб чиқиш муҳим. Ёш футболчиларни саралаш жараёнида уларнинг биологик, физиологик ва психологик хусусиятлари ҳисобга олиниши зарур. Тўғри саралаш жараёни, уларнинг келажакдаги муваффақиятига асос бўлади, шунингдек, ишончли ва самарали жамоа шакллантириш учун асос яратади.

Ёш футболчиларнинг физик ва психологик хусусиятлари:

Ёш футболчиларни саралаш жараёнида физик ва техник қобилиятлардан ташқари, психологик ҳолатлар ҳам муҳим омил ҳисобланади. Тадқиқотлар кўрсатишича, футболчи ёшлигида мувозанат, даражали кўникмалар, чидамлилиқ ва ҳар қандай вазиятда ўзини тутиш қобилиятини шакллантириш катта аҳамиятга эга. Шунингдек, спортчи бола ёшлигиданоқ ишонч, мақсадга интилиш ва жамоада ҳамкорлик қилиш қобилиятига эга бўлиши керак.

Ёш футболчиларнинг психологик жараёнлари, уларнинг мотивациясини, қобилиятларни ва жамоа билан ишлаш қобилиятларини таъсир қилади. Футболда яхши натижаларга эришиш учун, футболчи бола фақат техник кўникмаларни эмас, балки жамоа руҳи, муаммоларни ҳал қилиш ва ўзини намоёниш қилиш қобилиятларини ҳам ривожлантириши лозим.

Онтогенез ва сезувчан даврлар:

Онтогенез жараёнида инсоннинг мувозанатлашган қобилиятлари ва моторик имкониятлари ўсиб бориши табиий ҳолат. Ёш спортчиларнинг физик ҳолати ўзига хос тарзда ривожланади, ва бунинг учун сезувчан даврлар жуда муҳим. Бу даврларда спортчига бериладиган тренинг юкламалари мувозанатлашган ривожланишга олиб келиши мумкин.

Масалан, футболчиларнинг моторик қобилиятлари, масофани тез босиб ўтиш, тўп билан ишлаш ва тактик позицияларни жойлаштириш учун айна 7-11 ёш оралиғида шаклланади. Бу даврларда боланинг кўникмаси ва қобилиятлари осонлик билан ўзлаштирилади. Шунингдек, футболчини танлашда уларнинг ҳар бир қадами, мувозанат, тезкорлик ва тўғри позицияларда ҳаракат қилиш қобилиятларини эътиборга олиш лозим.

Ирсий ва биологик омиллар:

Ёш футболчиларни саралашда ирсий омилларнинг ўрни катта аҳамиятга эга. Ҳар бир ёш спортчининг организми индивидуал биологик хосликларга эга бўлиб, уларнинг генетик имкониятларини баҳолаш ёш спортчининг келажакдаги натижаларини аниқлашда муҳим қадам бўлади. Шу билан бирга, ёш спортчининг физиологик ҳолати ҳам эътиборга олинishi керак. Бу жисмоний кўрсаткичлар, ҳарорат, юрак ҳажми, нафас олиш тизимининг ишлашини қамраб олади.

Ирсий таҳлиллар ёш футболчиларни танлашда янада самарали ва тўғри қарорлар қабул қилишга ёрдам беради. Шунингдек, ёш футболчиларнинг келажакдаги жисмоний қувватлари ва техник кўникмаларини чуқур таҳлил қилиш муҳим.

Мавзунинг амалий аҳамияти:

Ёш футболчиларни саралашнинг аниқ ва самарали усуллари, келажакда жамоа шакллантиришда муҳим роль ўйнайди. Тўғри саралаш жараёни футболда муваффақиятга эришишнинг асосий омилларидан биридир. Ёшларнинг ҳар бир биологик ва психологик хусусиятига эътибор қаратган ҳолда, уларнинг мусобақадаги иштироки, жамоа ўйинидаги ўрни, техник кўникмалари ва мотивациясини баҳо бериш зарур.

Аммо, бу жараёнда кўп ҳолларда эмпирик ёндашувларга эътибор қаратилса-да, спортчиларнинг ирсий ва психологик хусусиятлари ҳам умумий таҳлилдан ўтказилиши керак. Маълумки, 10-15 ёш оралиғидаги болаларнинг физик ва психологик хусусиятлари сезиларли даражада ўзгаради, шунинг учун бу ёш даврида катта эътибор билан саралашга ўтиш зарур.

ХУЛОСА

Жамоани шакллантириш жараёнида ёш футболчиларни саралаш нафақат уларнинг жисмоний имкониятларини баҳолашга, балки уларнинг психологик ҳолатини, мотивациясини ва генетик хосликларини таҳлил қилишга ҳам асосланиши керак. Тўғри саралаш жараёни ёш футболчиларнинг келажакдаги муваффақиятини таъминлайди ва жамоа тизимини шакллантиришда муҳим қадам бўлиб хизмат қилади. Шу боисдан, мураббийлар ва мутахассислар ёш футболчиларни танлашда фақат жисмоний кўрсаткичларга эмас, балки психологик ва ирсий хусусиятларга ҳам диққат қаратишлари керак.

АДАБИЁТЛАР

1. Акрамов Ж.А., Гулямов Н.Г., Сафарова Д.Д. Восстановление организма спортсменов из состояния перетренированность: эффект лазеротерапии. Материалы Международной конференции «Проблемы современной морфологии человека» 26 сентября Москва, 2008.
2. Никитюк Б.А., Четсов В.П. Морфология человека “изд-во МГУ”, 1990
Яковлев В.П. – Психологическая нагрузка и здоровье человека, // журнал Теория и практика физической культуры, №6 с., 2006.
3. Алексеенко Т.И. Возрастные показатели функционального состояния кардиореспираторной системы современных подростков. // Теория и практика физической культуры, 2007, №2.
4. Бриль М.С., Прозоров В.Н. Прогнозирование игрового амплуа юных футболистов в процессе комплектования команды. // Теория и практика физической культуры и спорта, Москва, 1988, №10.

ЖИСМОНИЙ ТАЙЁРГАРЛИК ДАРСЛАРИНИ ЎТКАЗИШ МЕТОДИКАЛАРИ

Джаппаров Флюр Фатхуллаевич

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги

Малака ошириш институти

Жисмоний тайёргарлик цикли ўқитувчиси

shokiralbekov@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақолада жисмоний тайёргарлик дарсларини ўтказишнинг замонавий методикалари, уларнинг асосий хусусиятлари ва самарадорлиги таҳлил қилинади. Жисмоний тайёргарлик инсоннинг умумий саломатлиги, чидамлилиги ва касбий фаолиятидаги самарадорлигини оширишнинг муҳим қисми ҳисобланади. Мақола жисмоний тайёргарлик дарсларини режалаштириш, машғулотларни ташкил этиш ва уларнинг натижадорлигини баҳолашга оид методик тавсияларни ўз ичига олади.

Калит сўзлар: жисмоний тайёргарлик, психологик ҳолат, методика, индивидуал ёндашувлар, тизимлилик, машқлар.

Аннотация: В данной статье анализируются современные методики проведения занятий по физической подготовке, их основные особенности и эффективность. Физическая подготовка является важной частью повышения общего здоровья, выносливости и эффективности профессиональной деятельности человека. Статья содержит методические рекомендации по планированию занятий по физической подготовке, организации занятий и оценке их результативности.

Ключевые слова: физическая подготовка, психологическое состояние, методика, индивидуальные подходы, системность, упражнения.

Abstract: This article analyzes modern methods for conducting physical education classes, their main characteristics, and effectiveness. Physical fitness is an important part of improving a person's overall health, endurance, and professional performance. The article includes methodological recommendations for planning physical education classes, organizing classes, and evaluating their effectiveness.

Keywords: physical training, psychological state, methodology, individual approaches, systematicity, exercises.

КИРИШ

Жисмоний тайёргарлик инсоннинг жисмоний ва психологик ҳолатини ривожлантиришга қаратилган фаолиятдир. У нафақат спортчиларнинг, балки турли касб эгалари, хусусан, ҳарбийлар, полиция ходимлари ва ўқувчиларнинг касбий фаолияти учун муҳимдир. Жисмоний тайёргарлик дарслари орқали кўникмаларни ривожлантириш, чидамлилиқни ошириш ва ҳаракатларни мувофиқлаштиришга эришилади.

АСОСИЙ ҚИСМ

Дарсларни ўтказишдаги методикаларни тўғри танлаш уларнинг самарадорлигига бевосита таъсир кўрсатади. Мақолада жисмоний тайёргарлик дарсларини ўтказишнинг асосий принциплари ва замонавий ёндашувлари кўриб чиқилади.

Жисмоний тайёргарлик дарсларини ўтказишнинг асосий принциплари. Жисмоний тайёргарлик машғулотларини ўтказишда қуйидаги принципларга риоя қилиш муҳим:

1. Индивидуал ёндашув.

- Ҳар бир иштирокчининг жисмоний ҳолати, ёши ва имкониятлари ҳисобга олинади.

- Машқлар иштирокчига ортиқча юклама бермайдиган даражада танланиши керак.

2. Тизимлилик ва мунтазамлик.

- Жисмоний машғулотлар мунтазам равишда ўтказилиши лозим. Узлуксизлик натижада чидамлилик ва кучни ривожлантиради.

3. Юкламаларни босқичма-босқич ошириш.

- Машқларнинг мураккаблигини ва интенсивлигини босқичма-босқич ошириш орқали организмнинг адаптация жараёнига ёрдам бериш.

4. Ҳаракат турларининг хилма-хиллиги.

- Машғулотлар мазмунида турли хил ҳаракатлар ва машқларни қўллаш орқали иштирокчиларнинг қизиқишини сақлаш ва барча жисмоний кўникмаларни ривожлантириш.

5. Назорат ва баҳолаш.

- Машғулотларнинг натижадорлигини баҳолаш учун жисмоний ҳолатни доимий кузатиш зарур. Бу орқали машғулотлар режасига ўзгартиришлар киритилади.

Жисмоний тайёргарлик дарсларини ўтказиш методикалари.

1. Таълимий методика. Таълимий методика асосан жисмоний кўникмаларни ўргатишга қаратилган. Бу методика қуйидаги жараёнларни ўз ичига олади:

- Машқларнинг техник жиҳатларини ўрганиш.

- Машқларни бўлақларга бўлиб ўргатиш.

- Машқларнинг тўлиқ шаклда бажарилишини мустаҳкамлаш.

Масалан: Югуриш техникаларини ўргатишда дастлаб тўғри қадам ташлашга эътибор қаратиш, кейин эса тўлиқ югуриш техникасини қўллаш.

2. Интенсивликка асосланган методика. Интенсивликни оширишга қаратилган машғулотлар чидамлилик ва кучни ривожлантиради. Бунда машқлар қисқа вақтда юқори юклама билан бажарилади.

- Ҳаракатли ўйинлар: Жамоавий ўйинлар орқали чидамлилик ривожлантирилади.

- Интервалли машқлар: Югуриш ёки зина чиқиш каби машқларни катта юклама билан қисқа интервалларда бажариш.

Масалан: 30 сония давомида максимал тезликда югуриш, кейин 1 дақиқа дам олиш ва қайта югуриш.

3. Жамоавий машғулот методикаси. Жамоавий машғулотлар ходимларнинг жамоада ишлаш кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган. Улар ўйинлар, спорт мусобақалари ёки жамоавий ҳаракатлар асосида ўтказилади.

- Жамоавий ҳаракатлар орқали ҳамкорликни ривожлантириш.

- Психологик чидамлиликни ошириш.

Масалан: Футбол ёки волейбол каби жамоавий спорт ўйинлари.

4. Хилма-хил ҳаракатларга асосланган методика. Хилма-хиллик машқлар орқали иштирокчиларнинг қизиқишини сақлаб қолиш ва барча жисмоний кўникмаларни ривожлантиришга қаратилган.

- Гибрид машқлар: Югуриш, секин юриш, куч машқлари ва чидамлилик машқларини бир вақтда қўллаш.

- Функционал тренинг: Мускуллар гуруҳларини бир вақтда ишлатадиган машқлар.

Масалан: Югуришдан кейин зина чиқиш ва кейин чўзилиш машқларини қўшиш.

5. Тикланиш ва дам олиш методикаси. Машғулотлардан кейин организмни тиклаш учун дам олиш ва тикланиш жараёнлари ташкил этилади. Бунда:

- Чўзилиш машқлари.
- Юрак-қон томир тизимини тиклаш.
- Ҳар бир машқдан кейин сурункали дам олиш.

Масалан: Машқлардан кейин чуқур нафас олиш машқлари ва енгил юриш.

Жисмоний тайёргарликни баҳолаш. Жисмоний тайёргарлик даражасини баҳолаш учун қуйидаги усуллардан фойдаланилади:

1. Югуриш тестлари: Масалан, 100 метр ёки 1000 метрга югуриш вақтини ўлчаш.
2. Куч тестлари: Тўп билан узоқ масофага отиш ёки турли вазнли жиҳозларни кўтариш.
3. Чидамлилик тестлари: Узоқ масофага югуриш ёки муайян вақт давомида ҳаракат қилиш.
4. Функционал тестлар: Юрак уриш частотаси ва нафас олишнинг тикланиш тезлигини ўлчаш.

ХУЛОСА

Жисмоний тайёргарлик дарсларини ўтказиш методикалари инсоннинг умумий жисмоний ҳолатини яхшилаш, чидамлилик ва ҳаракат кўникмаларини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга. Тўғри танланган методикалар нафақат жисмоний, балки психологик ҳолатни ҳам яхшилайдди.

Ички ишлар органлари ходимлари учун жисмоний тайёргарлик касбий фаолиятнинг ажралмас қисми бўлиб, уларнинг жароҳатлардан ҳимояланиши ва вазифаларни самарали бажариши учун асос яратади. Машғулотларни мунтазам равишда ўтказиш, индивидуал ёндашув ва замонавий методикаларни қўллаш орқали юқори натижаларга эришиш мумкин.

АДАБИЁТЛАР

1. «Жисмоний тарбия назарияси ва методикаси». Тошкент: Ўқитувчи, 2019.
2. Вильямс Дж. «Спортчи тайёргарлиги: назария ва амалиёт». Москва, 2021.

3. Ўзбекистон Республикаси ИИВ. «Жисмоний тайёргарлик бўйича кўрсатмалар». Тошкент, 2020.
4. Миллер Т. «Функционал тренинг асослари». Санкт-Петербург, 2018.
5. Гуломов А. «Югуриш ва чидамлилиқ машқлари». Тошкент, 2017.

FUTBOLDA ISTE'DODLARNI TANLASH VA YO'NALTIRISH METODIKASI: ILMIY-NAZARIY YONDASHUVLAR

Djapparov Flyur Fatxullayevich

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti

Jismoniy tayyorgarlik sikli o'qituvchisi

[*shokiralbekov@gmail.com*](mailto:shokiralbekov@gmail.com)

Annotatsiya: Ushbu maqolada yosh futbolchilarni tanlash va yo'naltirishning asosiy jihatlari, shuningdek, ularning sport faoliyatiga moslashuvi muhokama qilinadi. Sportchi qobiliyatlarini baholash va ularning individual xususiyatlarini rivojlantirish kompleks yondashuvni talab etadi, bu esa morfologik, fiziologik va psixologik omillarni o'z ichiga oladi. Maxsus e'tibor tashqi va ichki omillar ta'sirida organizmning moslashuv jarayoniga qaratilgan bo'lib, yosh va fiziologik xususiyatlarni hisobga olish muhimligi ta'kidlanadi. Maqolada futbolchilarni tayyorlash bo'yicha nazariy va amaliy yondashuvlar tahlil qilinib, sportchilarning jismoniy va psixologik sifatlarini yaxshilash, stressga chidamlilikni oshirish va tashqi muhit sharoitlariga moslashishni ta'minlash uchun individual trening dasturlarini yaratish zarurligi ko'rsatilgan.

Kalit soʻzlar: isteʼdod, tanlash va yoʻnaltirish, adaptatsiya, futbolchilar, mashgʻulot jarayoni, morfologik oʻzgarishlar, fiziologik tayyorgarlik, psixologik chidamlilik, stress, individual xususiyatlar.

Аннотация: В этой статье обсуждаются основные аспекты отбора и ориентации юных футболистов, а также их адаптация к спортивной деятельности. Оценка способностей спортсменов и развитие их индивидуальных особенностей требует комплексного подхода, который включает в себя морфологические, физиологические и психологические факторы. Особое внимание уделяется процессу адаптации организма под влиянием внешних и внутренних факторов, подчеркивается важность учета возрастных и физиологических особенностей. В статье проанализированы теоретические и практические подходы к подготовке футболистов, показана необходимость создания индивидуальных тренировочных программ для улучшения физических и психологических качеств спортсменов, повышения стрессоустойчивости и обеспечения адаптации к условиям внешней среды.

Ключевые слова: талант, выбор и направленность, адаптация, футболисты, тренировочный процесс, морфологические изменения, физиологическая подготовка, психологическая выносливость, стресс, индивидуальные особенности.

Abstract: This article discusses the main aspects of selecting and orienting young footballers, as well as their adaptation to sports activities. Assessing athletes' abilities and developing their individual characteristics requires a comprehensive approach that includes morphological, physiological, and psychological factors. Particular attention is paid to the process of adaptation of the organism under the influence of external and internal factors, the importance of taking into account age and physiological characteristics. The article analyzes theoretical and practical approaches to the training of footballers, the need to create individual training programs to improve the physical and psychological qualities of athletes, increase stress resistance and ensure adaptation to external conditions.

Keywords: talent, choice and orientation, adaptation, footballers, training process, morphological changes, physiological preparation, psychological endurance, stress, individual characteristics.

KIRISH

Iste'dodlarni tanlash va yo'naltirish masalasi sport va jismoniy tarbiya sohasida muhim ilmiy tadqiqot mavzusiga aylangan. Ushbu muammo nafaqat ijtimoiy fanlarda, balki tibbiy-biologik va sport fanlarida ham keng muhokama qilinmoqda. O'tgan asrning 70-yillarida boshlagan ilmiy izlanishlar, turli olimlarning ilmiy nuqtayi nazarlariga ko'ra, iste'dodlarni tanlash va yo'naltirish jarayonlarining asosiy omillarini tahlil qilishga qaratilgan. Ushbu maqolada, morfologik, fiziologik, va psixologik nuqtayi nazarlardan iste'dodlarni tanlash va yo'naltirish jarayonlariga yondashuvlar, shuningdek, sportchilarning adaptatsiyasi va bu jarayondagi muhim omillar ko'rib chiqiladi.

Iste'dodlarni tanlash va yo'naltirish.

Morfologik nuqtayi nazardan, adaptatsiya jarayoni organizmda birlamchi struktura o'zgarishlariga olib keladi. Bu jarayon tizimlar, a'zolar, to'qimalar va hujayralar darajasida sodir bo'lishi mumkin. K.A.Zufarov, S.Sarkisov, Z.Yu.Meerson, B.A.Nikityuk, T.F.Abramova va E.G.Martirosovlarning ilmiy izlanishlari, organizmning tashqi va ichki muhitga moslashuvini tahlil qilishga qaratilgan. Bu o'zgarishlar salbiy yoki ijobiy, qaytar yoki qaytmas bo'lishi mumkin. Shunday qilib, adaptatsiya jarayoni ratsional va irratsional turlarga bo'linadi.

Fiziologik nuqtayi nazardan, adaptatsiya jarayonlari funksional tizimlarning moslashuvini o'z ichiga oladi. P.K.Anoxinning konsepsiyasiga ko'ra, tashqi muhitning fasliy o'zgarishlariga organizm oldindan javob berishga tayyor bo'ladi. Bu jarayonlar sportchilarning jismoniy holatiga, kasalliklarga moyilligi va umumiy salomatligiga ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, sportchilarning psixologik holatlari va stressga qarshi chidamliligi ham musobaqalarga moslashishda katta rol o'ynaydi.

Sportchilarning jismoniy va psixologik tayyorligi.

Sportchilarning jismoniy tayyorgarligi o'qitish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Maqsadli tanlovlar sportchilarning individual xususiyatlariga qarab amalga oshiriladi. Jismoniy tayyorgarlik, asosan, mushak tizimining rivojlanishi, yurak-qon tomir va respirator tizimlarning funksional imkoniyatlarini o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, sportchilarning psixologik holati, ya'ni stressga qarshi chidamliligi va motivatsiyasi ham muvaffaqiyatli sport faoliyatining asosiy omili hisoblanadi.

Sportchi organizmining musobaqalarga moslashuviga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish, nafaqat uning fiziologik imkoniyatlarini, balki psixologik omillarni ham hisobga olishni talab etadi. Bunda, sportchi jismoniy va ruhiy jihatdan tayyor bo'lishi kerak. Shuningdek, mashg'ulot jarayonida moslashtirishni ta'minlash, stressni boshqarish va psixologik tiklanishni tashkil etish juda muhimdir.

Adaptatsiya jarayoni va salomatlikka ta'siri.

Organizmning adaptatsiya jarayoni, uning tashqi va ichki muhitdagi o'zgarishlarga moslashish qobiliyatiga asoslanadi. Ushbu jarayon individual darajada har bir sportchi uchun xosdir. Agar sportchi tashqi muhit omillariga qarshi chidamliligini oshirsa, uning salomatligi va jismoniy holati yaxshilanadi. Organizmning funksional holati uning asosiy tizimlarida zaxiradagi quvvatlar bilan belgilanadi. Bu esa salomatlikni, kasalliklarga qarshi chidamlilikni va jismoniy faoliyatni ta'minlashga yordam beradi.

Shuningdek, sportchilarni tayyorlashda zaxiradagi imkoniyatlarni hisobga olish zarur. Bu, organizmning qanchalik keng reaktivlik doirasiga ega ekanligi bilan bog'liq. Salomatlikning yuqori darajada saqlanishi, sportchining hayot faoliyatining yuqori darajada bo'lishiga imkon yaratadi. Bu jarayonning natijasida, sportchi nafaqat jismoniy holatni yaxshilash, balki stressga qarshi kurashishda ham muvaffaqiyatli bo'ladi.

XULOSA

Iste'dodlarni tanlash va yo'naltirish masalasi nafaqat sportchilarning jismoniy holatini yaxshilash, balki ularning psixologik va fiziologik jihatdan tayyorligini oshirishga qaratilgan. Shaxsiy adaptatsiya jarayoni, ya'ni tashqi va ichki muhitning o'zgarishlariga moslashish, sportchilarning salomatligini va kasalliklarga qarshi chidamliligini oshiradi.

Shunday qilib, adaptatsiya jarayonini o'rganish, jismoniy va psixologik omillarni hisobga olish orqali, sportchilarning tayyorgarlik darajasini yuqori darajaga ko'tarish mumkin. Bu esa o'z navbatida sportchining umumiy salomatligini yaxshilashga, muvaffaqiyatli sport faoliyatini ta'minlashga olib keladi.

ADABIYOTLAR

1. Баевский Р.М. Проблемы здоровья и нормы: точка зрения физиолога //Клиническая медицина. 2000, №4.
2. Беленко И.С. Особенности адаптации системы внешнего дыхания к повышенной мышечной деятельности у юных спортсменов игровых видов спорта с различными соматическими типами // Вестник Адыгейского государственного университета. 2008, №4.
3. Захарова А.В., Бердникова А.Н. Контроль скоростно-силовых способностей футболистов на этапе начальной специализации // Человек. Спорт.Медицина. 2016. №4.
4. Кочеткова Н.И. Телосложение высококвалифицированных спортсменов циклических видов спорта, соревнующихся в одной зоне энергообеспечения, но в разных позах. // Морфогенетические проблемы спортивного отбора. Сб. научных трудов. Москва, 1989.

11-16 ЁШДАГИ ФУТБОЛЧИЛАРНИНГ ТЕЗЛИК, ТЕЗЛИК-КУЧ СИФАТЛАРИНИ ВА АЭРОБ УНУМДОРЛИГИ КЎРСАТКИЧЛАРИНИНГ ЁШГА ХОС ДИНАМИКАСИ

Албеков Шокир Адилбекович

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги

Малака ошириш институти Жисмоний тайёргарлик цикли

катта ўқитувчиси

shokiralbekov@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақолада 11-16 ёшдаги футболчиларнинг тезлик, тезлик-куч сифатлари ва аэроб унумдорлиги кўрсаткичларининг ёшга хос динамикаси тадқиқ қилинган. Тадқиқот натижаларига кўра, мазкур ёш даврида спортчиларнинг жисмоний ва функционал кўрсаткичлари тез ривожланиши кузатилади. Ёшнинг ҳар бир босқичида тезлик ва тезлик-куч сифатлари, шунингдек, аэроб унумдорлик даражасини оширишда индивидуал ёндашувнинг аҳамияти таъкидланади. Шу билан бирга, футболчиларнинг жисмоний ривожланиш динамикасини таҳлил қилиш орқали уларнинг машғулот дастурларини тўғри режалаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: футбол, ёшга хос ривожланиш, тезлик, тезлик-куч, аэроб унумдорлик, жисмоний тайёргарлик, функционал кўрсаткичлар.

Аннотация: В данной статье исследована возрастная динамика скоростных, скоростно-силовых качеств и показателей аэробной производительности футболистов 11-16 лет. Согласно результатам исследования, в данном возрастном периоде наблюдается быстрое развитие физических и функциональных показателей спортсменов. На каждом возрастном этапе подчеркивается важность индивидуального подхода в повышении скоростных и скоростно-силовых качеств, а также уровня аэробной производительности. Вместе с тем, путем анализа динамики физического развития футболистов разработаны рекомендации по правильному планированию их тренировочных программ.

Ключевые слова: футбол, возрастное развитие, скорость, скорость-сила, аэробная производительность, физическая подготовка, функциональные показатели.

This article examines the age-specific dynamics of speed, speed-strength qualities, and aerobic performance indicators in 11-16 year old footballers. According to the results of the study, rapid development of physical and functional indicators of athletes is observed in this age period. At each age stage, the importance of an individual approach to improving speed and speed-strength qualities, as well as aerobic performance, is emphasized. At the same time, recommendations have been developed for the correct planning of their training programs through the analysis of the dynamics of physical development of footballers.

Keywords: football, age-specific development, speed, speed-strength, aerobic productivity, physical fitness, functional indicators.

КИРИШ

Футбол ўйинида жисмоний сифатлардан бири бўлган тезлик ва тезлик-куч кўрсаткичлари ҳамда аэроб унумдорлик юқори аҳамиятга эга. Ушбу кўрсаткичлар футболчиларнинг ўйин давомида ҳаракат самарадорлиги ва барқарорлигини белгилаб беради. Ҳар бир ёш даврида жисмоний ва функционал имкониятларнинг ривожланишига мос равишда машғулот жараёнлари ташкил этилиши лозим. Шу

сабабли 11-16 ёшли футболчиларнинг жисмоний сифатлари ва аэроб унумдорлик кўрсаткичларининг ёшга хос динамикасини тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этади.

Тадқиқотда 11-16 ёшдаги 60 нафар футболчи қатнашди. Улар 11-12, 13-14 ва 15-16 ёш гуруҳларига бўлинди. Тадқиқотда қуйидаги тестлар ўтказилди:

- Тезликни баҳолаш: 30 метрга югуриш вақти ўлчанди.
- Тезлик-куч сифатлари: 3 метрли сакраш машқи (старт ҳолатидан туриб).
- Аэроб унумдорлик: Кўчма газ анализатор орқали VO_{2max} кўрсаткичи

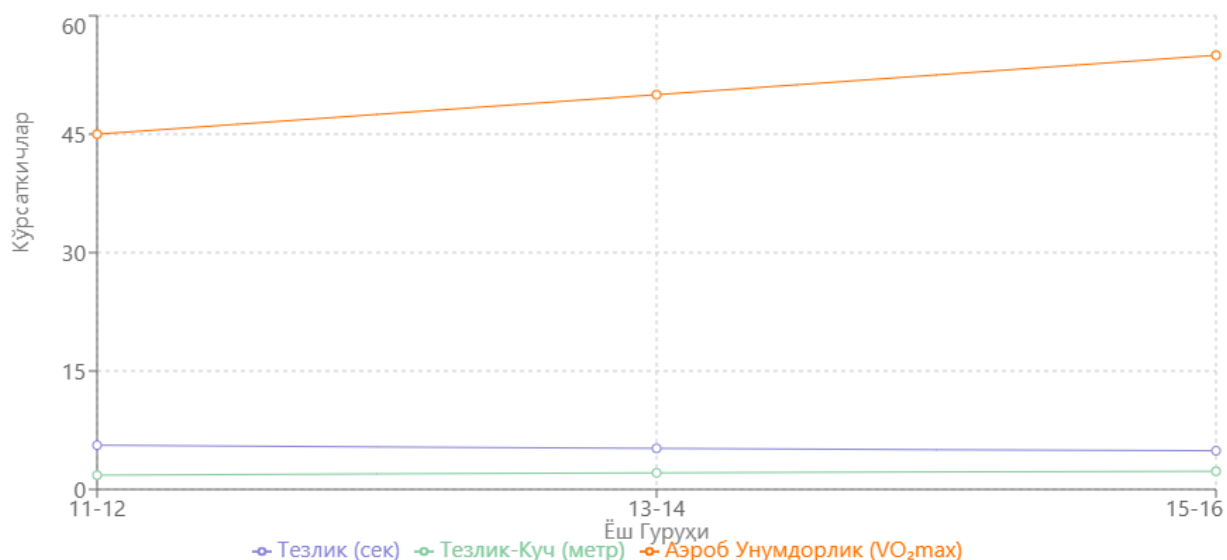
аниқланди. Тадқиқот натижалари SPSS дастури орқали таҳлил қилинди.

Тезлик ва тезлик-куч сифатлари 11-12 ёшли футболчиларда 30 метрга югуриш вақти ўртача 5.6 ± 0.2 секундни ташкил этди. 13-14 ёшлиларда бу кўрсаткич 5.2 ± 0.15 секундга, 15-16 ёшлиларда эса 4.9 ± 0.1 секундга қисқарди. Бу ёшдаги ўсиш гормонларининг фаоллиги ва мушак кучининг ривожланиши билан изоҳланади.

Тезлик-куч сифатларини баҳолаш натижалари ҳам ёшга хос ўсишни кўрсатди. Масалан, 11-12 ёшлиларда сакраш масофаси 1.8 ± 0.1 метрни, 13-14 ёшлиларда 2.1 ± 0.05 метрни, 15-16 ёшлиларда эса 2.3 ± 0.03 метрни ташкил этди.

Аэроб унумдорлик кўрсаткичи (VO_{2max}) 11-12 ёшли футболчиларда 45 ± 2 мл/кг/мин, 13-14 ёшлиларда 50 ± 1.5 мл/кг/мин, 15-16 ёшлиларда эса 55 ± 1 мл/кг/мин даражасида бўлди. Аэроб унумдорликнинг ўсиши спортчиларнинг юрак-қон томир тизимидаги ўзгаришлар билан боғлиқ.

Диаграмма №1. 11-16 ёшдаги футболчиларнинг жисмоний кўрсаткичлар динамикаси.

Тадқиқот натижаларига асосланган тавсиялар.

1. Тезлик ва тезлик-куч сифатлари учун: Машғулотларда интервалли югуриш ва сакраш машқларига кўпроқ эътибор қаратиш.

2. Аэроб унумдорликни ошириш учун: Юрак-қон томир тизимини ривожлантирувчи давомли машқлар (масалан, 20-30 дақиқалик югуриш) тавсия этилади.

3. Ёш хусусиятларини ҳисобга олиш: Машғулот жараёнида ёшга мос юкламалар тайинлаш.

ХУЛОСА

11-16 ёшли футболчиларда тезлик, тезлик-куч сифатлари ва аэроб унумдорлик кўрсаткичлари ёшга хос равишда ўсиб боради. Бу жараёнда индивидуал ёндашув асосида машғулотларни тўғри ташкил этиш футболчиларнинг жисмоний ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатади. Тадқиқот натижалари футболчиларни тайёрлаш тизимини такомиллаштиришга ёрдам беради.

АДАБИЁТЛАР

1. Алимов Ж.Ш. Спорт физиологияси: Назарий ва амалий асослар. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2018.

2. Каримов А.Н. Жисмоний тайёргарликни индивидуаллаштириш. – Тошкент: Олимпия, 2020.
3. Хайдаров Ш.Ф. Футбол: Жисмоний сифатларни ривожлантириш методикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 2019.
4. Климин В.П. Цель и содержание индивидуальной тренировки футболистов. Футбол, ежегодник. М.: 1985.

KONFLIKTLARNING TURLARI VA TALABALARNING ULAR BILAN KURASHISH STRATEGIYALARI

Hafizova Firuza Baxtiyorovna,

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annatsiya. Ushbu ilmiy ish talabalar orasidagi konfliktlarning turli turlari va ularni boshqarishning samarali psixologik strategiyalarini o'rganishga qaratilgan. Konfliktlar ijtimoiy guruhlarda, ayniqsa ta'lim muassasalarida keng tarqalgan bo'lib, talabalarning o'zaro munosabatlariga ta'sir ko'rsatadi. Ishda, talabalar orasidagi konfliktlarning asosiy sabablarini aniqlash, ularni konstruktiv ravishda hal qilish uchun zarur bo'lgan psixologik yondoshuvlar va metodlar keltirilgan.

Kalit so'zlar. Stressga chidamlilik, konfliktlarni boshqarish kompetensiyasi, talabalarning psixologik moslashuvi, emotsional intellekt, muloqot madaniyati, konstruktiv nizolarni hal qilish, psixologik barqarorlik, moslashuvchanlik va stressni boshqarish.

Аннотация. Данное научное исследование направлено на изучение различных типов конфликтов среди студентов и эффективных психологических стратегий их управления. Конфликты являются неотъемлемой частью социальных групп, особенно в образовательных учреждениях, и оказывают влияние на межличностные отношения студентов. В работе рассматриваются основные причины конфликтов среди студентов, а также психологические подходы и методы, необходимые для их конструктивного разрешения.

Ключевые слова. Стрессоустойчивость, компетентность в управлении конфликтами, психологическая адаптация учащихся, эмоциональный интеллект, культура общения, конструктивное разрешение конфликтов, психологическая стабильность, гибкость и управление стрессом.

Annotation. This research paper focuses on studying the different types of conflicts among students and effective psychological strategies for managing them. Conflicts are an integral part of social groups, particularly in educational institutions, and influence students' interpersonal relationships. The paper identifies the main causes of conflicts among students and presents the psychological approaches and methods necessary for their constructive resolution.

Key words. Stress tolerance, conflict management competence, psychological adaptation of students, emotional intellect, communication culture, constructive conflict resolution, psychological stability, flexibility and stress management.

Kirish. Konfliktlar inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, ular har bir ijtimoiy guruhda, shu jumladan talabalarda ham yuzaga keladi. Talabalar orasidagi konfliktlar, ularning o'zaro munosabatlari, o'qish jarayonidagi stress, shaxsiy qiyinchiliklar va turli ijtimoiy omillar tufayli paydo bo'lishi mumkin. Konfliktlarning turli shakllari va sabablarini tushunish, ularni konstruktiv ravishda boshqarish uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqish muhimdir. Talabalar orasidagi konfliktlar o'qish va ijtimoiy faollik darajasiga ta'sir ko'rsatishi mumkin, shuning uchun ularni boshqarish va oldini olish uchun psixologik yondoshuvlar va amaliy strategiyalar zarur.

Konfliktlarning turlari va talabalar ularni qanday hal qilishlari mumkinligi haqidagi tushunchalar, nafaqat talabalarning o'zaro munosabatlarini yaxshilashga, balki umumiy ijtimoiy muhitni ham barqarorlashtirishga yordam beradi. Mavjud konfliktlarni samarali boshqarish, talabalarning psixologik barqarorligini ta'minlashga, ularning o'zaro hurmat va tushunishni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu mavzuda, turli konflikt turlari, ularning xususiyatlari va talabalar orasida samarali konflikt boshqarish strategiyalari haqida so'z yuritiladi.

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimi nafaqat kasbiy bilim berish, balki talabalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularning shaxsiy rivojlanishi va psixologik barqarorligini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Ta'lim jarayonida talabalar nafaqat bilim oladilar, balki yangi muhitga moslashish, jamoada o'z o'rnini topish va muloqot madaniyatini rivojlantirish kabi muhim bosqichlarni ham bosib o'tadilar. Ushbu jarayonda duch kelinadigan qiyinchiliklar, jumladan, stress va konfliktlar talabalarning ruhiy holatiga, akademik natijalariga va ijtimoiy moslashuv jarayoniga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Stressga chidamlilik va konfliktlarni boshqarish – shaxsning o'z his-tuyg'ularini nazorat qilish, murakkab sharoitlarda to'g'ri yo'l topish va nizolarni konstruktiv hal qilish qobiliyatidir. Ushbu ko'nikmalar hayotiy tajribalar va ta'lim jarayonida shakllanadi hamda insonning muvaffaqiyatli jamiyat a'zosi bo'lishiga xizmat qiladi. Talabalik davrida yuzaga keladigan stress va nizolar aksariyat hollarda yangi hayotiy bosqichga o'tish, mustaqil qarorlar qabul qilish va akademik talablarga moslashish bilan bog'liq bo'ladi.

Bunday sharoitda talabalarning stressga chidamlilik darajasi ularning turli vaziyatlarda o'zini qanday tutishi, qanday qarorlar qabul qilishi va konfliktli holatlarga qanday munosabatda bo'lishini belgilaydi. Stress bilan samarali kurashish va nizolarni konstruktiv boshqarish ko'nikmalariga ega talabalar jamoada tez moslashib, akademik va shaxsiy hayotlarida ijobiy natijalarga erishadilar. Shu sababli, mazkur tadqiqot aynan ushbu ikki muhim jihatning o'zaro bog'liqligini tahlil qilish va talabalarning psixologik barqarorligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqishga yo'naltirilgan.

Ushbu mavzu nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, oliy ta'lim muassasalarida talabalar uchun stressni boshqarish va nizolarni konstruktiv hal qilish bo'yicha maxsus dasturlar va psixologik treninglarni joriy etish zaruriyatini ilgari suradi. Shu bilan birga, talabalarga stress va nizolarni konstruktiv boshqarish bo'yicha zaruriy ko'nikmalar berilishi ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati va shaxsiy hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

D.Goleman (2021) "Hissiy intellekt" asarida stressga chidamlilikni rivojlantirish uchun shaxsning emotsional nazorati, empatiya va kommunikativ ko'nikmalar muhimligini ta'kidlaydi. Uning nazariyasi stressni boshqarish va konfliktlarni konstruktiv hal qilish o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib beradi.

N.V.Grishina (2020) "Psixologik konfliktlar nazariyasi" kitobida nizolarni hal qilish usullarini tasniflab, ularni shaxslararo va ijtimoiy guruh nizolariga ajratadi. Uning tadqiqotlari talabalar jamoasida uchraydigan konfliktlar va ularni konstruktiv hal qilish usullarini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

K.Thomas & R. Kilmann (2019) "Conflict Mode Instrument" asarida konfliktlarni boshqarishning besh asosiy strategiyasini (raqobat, moslashuv, murosaga kelish, hamkorlik va chekinish) ajratib ko'rsatadi. Ushbu model talabalar o'rtasidagi nizolarni hal qilish jarayonida samarali qo'llanishi mumkin.

L.V.Kulikova (2020) stressga chidamlilikni rivojlantirish uchun psixologik moslashuv, muammoli vaziyatlarga to'g'ri yondashish, va shaxsiy o'sish strategiyalari muhimligini ko'rsatadi. Uning tadqiqotlari talabalarning stress bilan kurashish qobiliyatlari shaxsiy fazilatlar, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va o'z-o'zini anglash darajasiga bog'liqligini ko'rsatadi.

Konfliktlar har qanday insoniy munosabatlarda uchraydi va ularni samarali hal qilish shaxsiy va kasbiy rivojlanishning muhim omillaridan biridir. N. V. Grishina (2020) "Psixologik konfliktlar" asarida konfliktlarni hal qilishning asosiy usullarini bayon etib, ularni shaxsiy konfliktlar, ijtimoiy konfliktlar, va guruhiiy konfliktlar sifatida tasniflaydi.

Ushbu tadqiqot konfliktlarning yuzaga kelish sabablarini aniqlash va ularni boshqarish metodlarini ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qiladi.

K. Thomas & R. Kilmann (2019) "Conflict Mode Instrument" asarida konfliktlarni hal qilishning raqobat, moslashuv, murosaga kelish, hamkorlik, va chekinish kabi strategiyalarini bayon qiladi. Ushbu model talabalarning nizoli vaziyatlarda qanday yondashuvlarni qo'llashini aniqlash uchun muhim hisoblanadi. T. Kozlova (2019) talabalarning konfliktlarni boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha tadqiqot olib borib, ularning ijtimoiy muloqot, emosional nazorat, va muammolarni hal qilish qobiliyatlari bilan bog'liqligini aniqlagan.

Talabalik davrida yoshlarning oliy ta'lim tizimiga, yangi ijtimoiy muhitga va akademik

Stressga chidamlilik shaxsning bosim ostida ham muvozanatni saqlash, qiyin vaziyatlarni tahlil qilish va to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatidir. Bu kompetensiya ijtimoiy-psixologik barqarorlik va o'zini boshqarish mexanizmlari bilan bog'liq bo'lib, shaxsiy rivojlanish jarayonida shakllanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, stressga chidamli talabalar konfliktli holatlarni konstruktiv hal qilishga moyil bo'ladilar, chunki ular vaziyatni ratsional baholash, o'z his-tuyg'ularini nazorat qilish va kelishuv strategiyalaridan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladilar.

Oliy ta'lim muassasalarida konfliktlarning yuzaga kelishi ko'pincha shaxsiy qarashlar, o'zaro munosabatlar va akademik talablarga bog'liq bo'ladi. Talabalar o'rtasidagi nizolar har xil shakllarda namoyon bo'lishi mumkin: fikrlar to'qnashuvi, rollar bilan bog'liq ziddiyatlar yoki hissiy tushunmovchiliklar. Ushbu nizolarni hal qilish jarayonida shaxsiy kompetensiyalar, ayniqsa, kommunikativ qobiliyatlar va hissiy intellekt muhim rol o'ynaydi.

Xulosa. Talabalar orasidagi konfliktlar har doim ijtimoiy-psixologik jarayonlarning bir qismi sifatida yuzaga keladi. Konfliktlarning turli turlari va ularning kelib chiqish sabablarini chuqur tushunish talabalarning o'zaro munosabatlarini yaxshilashga yordam beradi. Konfliktlarni boshqarishning samarali strategiyalari nafaqat talabalarning psixologik barqarorligini ta'minlaydi, balki ularning o'zaro hurmat, tushunish va

hamkorlikni rivojlantirishga imkon yaratadi. Konfliktlarni konstruktiv hal qilish orqali talabalar, o'zaro nizolarni hal etishda hamkorlik va murosaga erishishni o'rganadilar, bu esa ijtimoiy muhitni barqarorlashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, konfliktlarni boshqarish orqali talabalarda stressni kamaytirish va umumiy ruhiy holatni yaxshilash mumkin.

Tavsiyalar:

1. **Konfliktologik treninglar va seminarlar tashkil etish** – Talabalar uchun konfliktlarni hal qilish bo'yicha maxsus treninglar va seminarlar tashkil etish, ularning konfliktologik madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi. Treninglar talabalarga o'zaro tushunish, empatiya va samarali muloqot ko'nikmalarini o'rgatish imkoniyatini yaratadi.
2. **Psixologik yordam va maslahat xizmatlarini takomillashtirish** – Talabalar orasidagi stress va psixologik bosimlarni kamaytirish uchun psixologik xizmatlar va maslahat berish xizmatlarini rivojlantirish zarur. Bu talabalarga o'z hissiyotlarini boshqarishda va konfliktlarni hal qilishda yordam beradi.
3. **Guruh dinamikasiga e'tibor qaratish** – Talabalar jamoasida yaxshi guruh dinamikasini yaratish, o'zaro ishonch va hurmatni rivojlantirish konfliktlarning oldini olishga yordam beradi. Guruh ishlarida hamkorlik va o'zaro tushunishni kuchaytirish, ijtimoiy muhitni yaxshilashga olib keladi.
4. **Konfliktlarni konstruktiv tarzda hal etish uchun mediatsiya mexanizmlarini joriy etish** – Konfliktlarni hal qilishda mediatorlarning ishtiroki talabalar orasida murosaga erishishning samarali usuliga aylanishi mumkin. Mediatsiya yordamida talabalarga nizolarni tinch yo'l bilan hal qilishni o'rgatish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. Kulikova, L.V.(2020). Stressga chidamlilik va moslashuv mexanizmlari. Moskva: Nauka.
2. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer.

3. Abdullayeva, G. (2021). Psixologik moslashuv va stressga chidamlilik. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. O'rinboyev, J. (2020). Talabalarning ijtimoiy moslashuvi va nizolarni boshqarish. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
5. Yo'ldoshev, M. (2019). Konfliktologiya asoslari: Ta'lim va jamiyatdagi nizolarni boshqarish. Samarqand: SamDU nashriyoti.

EKOLOGIK ONGNI SHAKLLANTIRISHDA TALABALARNING IJTIMOIIY MAS'ULIYATINI OSHIRISH USULLARI

Muhamedova Muxayyo Karimovna,

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda talabalarning ekologik ongi shakllanishiga ta'sir ko'rsatadigan asosiy psixologik omillar har tomonlama tahlil qilingan. Unda shaxsiy qadriyatlar, motivatsiya, ijtimoiy bosim, o'ziga bo'lgan ishonch, rag'batlantirish-va-jazolash tizimi hamda emotsional faktorlarning ahamiyati keng yoritilgan. Shuningdek, oila va mahalla muhitidan tortib, oliy ta'limdagi kooperativ loyiha va amaliy mashg'ulotlar, ijtimoiy tarmoqlardagi eko-aksiyalar va xalqaro hamkorlik dasturlarigacha bo'lgan omillar talabaning barqaror ekologik xulq-atvoriga bevosita ta'sir etishi ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: talabalarda ekologik ong, psixologik omillar, jamoaviy mas'uliyat, ijtimoiy bosim va normalar, motivatsiya, o'ziga bo'lgan ishonch, rag'batlantirish va jazolash, emotsional omillar, ijtimoiy tarmoqlar, barqaror rivojlanish.

Аннотация: Данное научное исследование направлено на изучение социальных и психологических особенностей развития экологического сознания и чувства коллективной ответственности среди студентов. В работе рассматриваются эффективные методы повышения социальной ответственности студентов для формирования экологического сознания, включая экологическое образование, коллективные инициативы и роль эффективной коммуникации. Развитие экологического сознания среди студентов способствует не только защите окружающей среды, но и принятии ответственных решений для общества. Исследование подчеркивает важность психологических подходов и повышения социальной ответственности для формирования экологического сознания.

Ключевые слова: экологическое сознание, коллективная ответственность, социальная ответственность студентов, экологическое образование, коммуникация, психологические подходы.

Annotation: This research focuses on studying the social and psychological aspects of developing ecological awareness and the sense of collective responsibility among students. The paper examines effective methods for increasing students' social responsibility in shaping ecological awareness, including ecological education, collective initiatives, and the role of effective communication. Developing ecological awareness among students contributes not only to environmental protection but also to making responsible decisions for society. The study emphasizes the importance of psychological approaches and enhancing social responsibility for shaping ecological consciousness.

Keywords: ecological awareness, collective responsibility, students' social responsibility, ecological education, communication, psychological approaches.

Kirish. Hozirgi kunda ekologik muammolar global miqyosda eng dolzarb masalalardan biriga aylangan. Atrof-muhitni muhofaza qilish, resurslarni tejash va ekologik barqarorlikni ta'minlash kabi masalalar faqat hukumatlar yoki yirik tashkilotlar emas, balki har bir insonning javobgarligi ekanligi keng tushunilmoqda. Ayniqsa, yosh avlod, jumladan talaba yoshidagi insonlar ekologik ongini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Talabalar nafaqat o'zlarining kelajagi, balki jamiyat va butun dunyo uchun javobgar bo'lishlari kerak. Shu sababli, ekologik ongini shakllantirishda talabalarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish alohida ahamiyatga ega.

Talabalarning ekologik ongini rivojlantirishda ularning ijtimoiy mas'uliyat hissini oshirish usullari muhim o'rin tutadi. Bunda ekologik ta'lim, jamoaviy tashabbuslar, samarali kommunikatsiya va shaxsiy misollarni ko'rsatish kabi omillar asosiy rol o'ynaydi. Talabalarga ekologik muammolar haqida ongli ravishda fikrlashni o'rgatish, atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatli yondoshuvni rivojlantirish va ularni jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqarolar sifatida shakllantirishga yordam beradi.

Ushbu mavzuda, ekologik ongni shakllantirishda talabalarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirishning turli usullari, metodlari va ularning ijtimoiy-psixologik jihatlari tahlil qilinadi. Talabalar orasida ekologik mas'uliyatni oshirish nafaqat atrof-muhitni himoya qilish, balki jamiyatning barcha a'zolarining ekologik barqarorlikka bo'lgan hissasini kuchaytirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Jamoaviy mas'uliyat hissi tushunchasi. Jamoaviy mas'uliyat (collective responsibility) – bu guruh yoki jamiyatning umumiy manfaat va qadriyatlarga asoslanib, ma'lum masalani birgalikda hal qilish, shu jumladan atrof-muhitni himoya qilish bo'yicha kuch-g'ayratni safarbar etish holatidir (Bandura, 1986). Bunda shaxs o'zidan tashqari boshqalarning ham javobgarligini his qiladi, ammo ayni paytda shaxs ham o'z hissasining muhimligini anglab, mas'uliyatdan qochmaydi. Jamoaviy mas'uliyat, odatda, guruh madaniyati, hamjihatlik, ishonch va o'zaro hurmat kabi ijtimoiy-psixologik omillarga asoslanadi.

Ijtimoiy-psixologik yondashuvning ahamiyati. Ekologik ong va jamoaviy mas'uliyatni faqatgina ma'ruzalar yoki ta'lim dasturlari orqali shakllantirish etarli emas. U shaxsning atrof-muhit bilan amaliy o'zaro munosabatlari, guruh ichidagi muloqot, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash (social support), rag'bat (reward) hamda namuna bo'lish (modeling) kabi omillarning o'zaro hamkorligi orqali barqaror rivojlanadi (Ajzen, 1991).

Mazkur tadqiqot talabalarda ekologik ongni mustahkamlash, ijodiy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy mas'uliyat hissini uyg'otish orqali ijtimoiy-psixologik omillarni chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Bu esa nafaqat o'quv muhitida, balki keng jamoatchilik o'rtasida ham ekologik xulq-atvorni shakllantirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, tema hozirgi kunda, ertangi kelajak uchun g'oyat dolzarb bo'lib, ilmiy-amaliy tadqiqotlar va ta'lim tizimida ustuvor yo'nalishlardan biriga aylanmoqda.

Ekologik ong va jamoaviy mas'uliyat hissini rivojlantirish masalasi bugungi kunda nafaqat G'arb (Yevropa va Amerika), balki Sharq (Osiyo, MDH davlatlari) tadqiqotchilarining ham diqqat markazida turibdi.

🌍 Sharq olimlari, xususan, O'zbekiston, Qozog'iston, Rossiya va boshqa MDH davlatlarining psixolog, pedagog va sotsiologlari ekologik ongni shakllantirishda milliy urf-odatlar, an'ana va ma'naviy qadriyatlarga tayanish lozimligini ta'kidlashadi.

🌍 Masalan, o'zbekistonlik tadqiqotchilar (Ziyodullaev, 2015; Musurmonova, 2018) “ekologik tarbiya” tushunchasini milliy an'ana, tabiatga ehtiyotkorona munosabat va oilaviy tarbiyani uyg'unlashtirgan holda qarash lozimligini ko'rsatadi. Ularning fikriga ko'ra, tabiatni avaylashga oid qadimiy urf-odatlar, folklor va badiiy adabiyot namunalaridan foydalanish yosh avlodda ekologik ong va ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradi.

1. Ijtimoiy munosabatlar va jamoaviy xulq-atvor

🌍 Rossiyalik psixologlar (Rubinshteyn, 1976; Abulkhanova-Slavskaya, 1991) hamda o'zbek olimlaridan (Abdullaeva, 2020; X. Abdurahmonova, 2021) jamoaviy munosabatlarda shaxsning xulq-atvori, mas'uliyat hissi va motivatsiyasiga e'tibor qaratishadi. Ushbu nazariy qarashlarda jamoaviy munosabatlar orqali shakllanadigan ijtimoiy-psixologik faktorlarga urg'u berilgan.

🌍 Jumladan, Abdullaeva (2020) talabalarda ekologik munosabatlarni rivojlantirishda guruh yoki jamoaviy loyihalarning ijobiy ta'sirini tadqiq qilgan. Uning fikriga ko'ra, guruh ichidagi hamkorlik va bir-birini nazorat qilish mexanizmlari ekologik xulq-atvorni barqaror shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

2. Ko'p madaniyatli (multikultural) muhitda ekologik ong.

🌍 Osiyo olimlaridan, xususan, Xitoy (Li, 2018; Tang, 2019) va Yaponiya (Suzuki, 2020) tadqiqotchilari, an'anaviy sharq falsafasi (Konfutsiychilik, Shinto dini) hamda zamonaviy ekologik g'oyalar integratsiyasi natijasida ekologik madaniyatni rivojlantirish bo'yicha modellarga urg'u berishgan.

🌍 Bu modellarga ko'ra, tabiat va jamiyat o'rtasida uyg'unlikni saqlash, tabiiy resurslardan me'yorida foydalanish va tabiat bilan “bir butun”lik tuyg'usini rivojlantirish orqali ekologik ongni shakllantirish mumkin. Bunda ijtimoiy mas'uliyat hissi ham alohida qadrlanadi.

Xulosa: Ekologik ongni shakllantirishda talabalarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish muhim jarayon bo'lib, bu nafaqat talabalar, balki butun jamiyat uchun katta ahamiyatga ega. Talabalar yosh avlod sifatida ekologik masalalarda faol va mas'uliyatli qarorlar qabul qiladigan, atrof-muhitga mehribon yondashadigan fuqarolar sifatida shakllanishlari kerak. Ijtimoiy mas'uliyatni oshirish, ekologik muammolarni anglash va ularga qarshi kurashish bo'yicha bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish orqali ekologik ongning shakllanishi yanada samarali bo'ladi.

Bundan tashqari, talabalar orasida ekologik ongni shakllantirishning muvaffaqiyati, ekologik ta'lim, jamoaviy tashabbuslar va ijtimoiy aloqalarning ta'siri orqali amalga oshirilishi kerak. Shu bilan birga, talabalarda ekologik ongni shakllantirishda ijtimoiy ko'nikmalar va psixologik barqarorlik, shuningdek, ijtimoiy mas'uliyat hissi bilan birgalikda, muhim omil sifatida o'rganilgan.

Tavsiyalar:

1. **Ekologik ta'limni kengaytirish** – Talabalar uchun ekologik muammolarni chuqurroq tushunishlari uchun ekologik ta'limni kengaytirish zarur. Maxsus kurslar, seminarlarda ekologiya, barqaror rivojlanish va atrof-muhitni muhofaza qilish mavzulariga alohida e'tibor berish kerak.
2. **Jamoaviy ekologik tashabbuslarni rivojlantirish** – Talabalar o'rtasida ekologik tashabbuslar tashkil etish (masalan, tabiatni himoya qilish bo'yicha kampaniyalar, chiqindilarni saralash aksiyalari) orqali ularning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish. Bunday tashabbuslar talabalarga faoliyatlari orqali mas'uliyatli qarorlar qabul qilishni o'rgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-dekabrda qabul qilingan "Atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik barqarorlikni ta'minlashga doir chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori (PQ-4927-son).

2. Abdullaeva, M. (2020). Ekologik tarbiyaning ijtimoiy-psixologik omillari. Toshkent: Fan.

3. Musurmonova, O. (2018). Talabalarda ekologik ongni shakllantirishning pedagogik omillari. Ta'lim va taraqqiyot, 3(2), 15–22.
4. Ziyodullaev, N. (2015). Ekologik tarbiyaga oid milliy qadriyatlarga tayanishning psixologik xususiyatlari. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
5. X. Abdurahmonova (2021). Yosh avlodda ekologik mas'uliyat hissini shakllantirishda mahalla institutining roli. Pedagogik innovatsiyalar jurnali, 2(4), 45–52.

STAGES OF MEDIA DEVELOPMENT PRIOR TO ARTIFICIAL INTELLIGENCE: FROM TRADITIONAL TO DIGITAL FORMATS

Nabijonova Diyorakhon Ulmasjon kizi

*Master's degree student of the political-legal journalism department,
Journalism and mass communications university of Uzbekistan*

Abstract: The integration of artificial intelligence (AI) into the media sector represents one of the most significant technological advancements of the 21st century. This article examines the technological evolution of artificial intelligence in media, categorizing its development from traditional media forms to digital formats. The discussion encompasses the transition from print media to digital platforms, the rise of audio and visual media, and the impact of the internet and social networks. The role of artificial intelligence in automating content creation, enhancing user engagement, and transforming media practices will also be addressed, highlighting the challenges and opportunities that arise in this context.

Keywords: mass media, technology, artificial intelligence, digitalization, automation, journalism, information.

The development of mass media has undergone significant transformations, particularly with the advent of digital technologies. These changes have altered not only the structure and dissemination methods of information but also the relationship between media producers and their audiences. The evolution of media technology, from traditional forms to digital formats, has brought about unprecedented changes in communication, influencing public opinion, shaping cultural narratives, and enabling new forms of interaction.

In this context, artificial intelligence (AI) has emerged as a transformative force in media, affecting everything from content creation to delivery. This paper categorizes the historical stages of media development, analyzes the role of AI in these stages, and discusses the implications for future trends in the media industry.

Print media, including newspapers and magazines, represents the first significant method of information dissemination. “Historically, written communication began with the recording of religious texts, laws, and historical events”¹⁴. “With the invention of the printing press by Johannes Gutenberg in the 15th century, mass communication underwent a revolutionary change”¹⁵. The printing press made newspapers and journals accessible to a broader audience, becoming crucial sources of news, political commentary, and entertainment.

Newspapers became the primary tool for expressing political, economic, and social opinions, while magazines provided in-depth analyses of specific topics, including science, art, and technology. “Despite the widespread dissemination of print media, it was often limited to specific, elite audiences before the industrial revolution expanded its reach”¹⁶.

The development of radio technology in the early 20th century marked another significant shift in mass communication. By utilizing electromagnetic waves, radio enabled the wireless transmission of information, making it possible to reach a much wider audience than print media could. “The first significant breakthrough in radio communication occurred when Guglielmo Marconi successfully transmitted signals across the Atlantic Ocean in 1901”¹⁷. The widespread adoption of radio receivers during the 1920s

¹⁴Writing Materials of Ancient Times. – URL: <https://limbd.org/writing-materials-of-ancient-times/>

¹⁵ Printing Press. – URL: <https://www.history.com/topics/inventions/printing-press>

¹⁶ Evolution of the Book in Italy Series: The Rise of the Printing Press. – URL: <https://www.byarcadia.org/post/evolution-of-the-book-in-italy-101-the-rise-of-the-printing-press>

¹⁷ Guglielmo Marconi. – URL: <https://www.scienzainrete.it/italia150/guglielmo-marconi>

allowed radio to become a central source of news, entertainment, and education. During the 1940s, radio played a crucial role in disseminating information during World War II. Radio's primary advantage was its immediacy, allowing news to be broadcast live, making it a more dynamic medium than print.

Television, combining both audio and visual elements, emerged in the mid-20th century and quickly became the dominant form of mass media. The development of television technology can be traced to early experiments with transmitting images via electricity, led by inventors like Paul Nipkow and Boris Rosing. By the 1930s, fully electronic television systems had been developed, and regular broadcasts began in countries such as the United Kingdom and the United States. Television revolutionized the media landscape by offering an immersive combination of sight and sound, enabling more compelling storytelling and broader audience engagement. “By the 1960s, color television became widely accessible, and by the 1990s, digital technologies further improved image and sound quality, with the introduction of high-definition (HD) formats”¹⁸.

The advent of the internet in the late 20th century heralded the most significant shift in the history of mass communication. “The creation of ARPANET in the 1960s laid the foundation for what would become the global internet¹⁹, with the introduction of TCP/IP protocols in the 1980s ensuring a seamless flow of information across interconnected networks²⁰”. By 1991, the development of the World Wide Web made the internet accessible to the public, sparking an explosion of online content and communication.

As the internet expanded, traditional media outlets began to migrate to digital platforms. Online newspapers, blogs, and digital broadcasting services offered an

¹⁸ The History of Television. – URL: <https://www.cs.cornell.edu/~pjs54/Teaching/AutomaticLifestyle-S02/Projects/Vlku/history.html>

¹⁹ ARPANET. – URL: <https://www.techtarget.com/searchnetworking/definition/ARPANET>

²⁰ A Brief History of the Internet. – URL: <https://www.internetsociety.org/internet/history-internet/brief-history-internet/>

alternative to the print, radio, and television models, providing users with the ability to access information instantaneously and interact with content in real-time. This digital transformation allowed for the rise of user-generated content and the proliferation of social media platforms like Facebook, Twitter, and YouTube.

In recent years, AI technologies have begun to shape the media landscape in unprecedented ways. “AI has enabled the automation of content creation, including the generation of news articles, sports reports, and financial summaries”²¹. Media companies like the Associated Press and Reuters have incorporated AI systems to produce routine content more efficiently, thereby reducing operational costs and improving the speed at which news is delivered.

“Natural language generation (NLG) technologies, which allow machines to create readable text from large datasets, have revolutionized how news is produced:²². These AI-driven systems can now analyze vast amounts of data and produce articles in a fraction of the time it would take a human journalist, enhancing productivity and allowing for the rapid dissemination of information.

Furthermore, AI has enabled the creation of personalized content by analyzing user behavior and preferences. Media platforms can now tailor news feeds, advertisements, and entertainment recommendations to individual users, enhancing engagement and providing a more customized experience.

While AI offers numerous advantages in the media industry, it also presents several challenges. One of the primary concerns is the potential for misinformation and the spread of fake news. The ease with which content can be generated and disseminated through

²¹ Automated journalism: The effects of AI authorship and evaluative information on the perception of a science journalism article. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563222002679>

²² Natural Language Generation(NLG) – URL: <https://aragonresearch.com/glossary-natural-language-generation/>

digital platforms, combined with AI-driven algorithms, has led to the rapid spread of misleading or false information. Media companies and governments are now grappling with how to regulate AI in a way that minimizes these risks while still promoting innovation.

Additionally, the increasing reliance on AI for content creation raises questions about the role of human journalists and media workers. As AI systems become more sophisticated, there is a growing concern that traditional media jobs could be automated, leading to job displacement and a shift in the workforce dynamics of the media industry.

The evolution of mass media, from print to digital formats, has been significantly influenced by advancements in technology. Artificial intelligence has played a critical role in shaping the future of media, automating content creation, enabling personalized user experiences, and expanding the reach of media platforms. However, the widespread adoption of AI in media also raises important ethical and practical challenges, particularly concerning misinformation and the future of media employment. As AI continues to develop, it will undoubtedly play a central role in the ongoing transformation of the media industry.

Sources used:

1. A Brief History of the Internet. – URL: <https://www.internetsociety.org/internet/history-internet/brief-history-internet/>
2. ARPANET. – URL: <https://www.techtarget.com/searchnetworking/definition/ARPANET>
3. Automated journalism: The effects of AI authorship and evaluative information on the perception of a science journalism article. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563222002679>
4. Evolution of the Book in Italy Series: The Rise of the Printing Press. – URL: <https://www.byarcadia.org/post/evolution-of-the-book-in-italy-101-the-rise-of-the-printing-press>

5. Guglielmo Marconi. – URL: <https://www.scienzainrete.it/italia150/guglielmo-marconi>
6. Natural Language Generation(NLG) – URL: <https://aragonresearch.com/glossary-natural-language-generation/>
7. Printing Press. – URL: <https://www.history.com/topics/inventions/printing-press>
8. The History of Television. – URL: <https://www.cs.cornell.edu/~pjs54/Teaching/AutomaticLifestyle-S02/Projects/Vlku/history.html>
9. Writing materials of ancient Times. – URL: <https://limbd.org/writing-materials-of-ancient-times/>

QASHQADARYO VILOYATIDA AHOLINING QON VA QON YARATISH TIZIMI KASALLIKLARIGA CHALINISHNING HUDUDIIY JIHA TLARI

Xujamova S.B.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Geografiya kafedrası o'qituvchisi

e-mail: xujamovasanobar2804@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Qashqadaryo viloyati aholisi orasida qon va qon yaratish tizimi kasalliklarining hududiy tarqalishi o'rganilgan. Ushbu kasalliklarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi tabiiy-geografik, ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy omillar tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, sanoat hududlari va qishloq xo'jaligi intensiv rivojlangan joylarda kasallanish darajasi nisbatan yuqori ekani aniqlangan. Shuningdek, maqolada profilaktik chora-tadbirlar, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va tibbiy xizmat sifatini oshirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Qon kasalliklari, epidemiologik tahlil, ekologik omillar, hududiy farqlar, tibbiy profilaktika.

Annotation. The article studies the territorial distribution of diseases of the blood and hematopoietic system among the population of the Kashkadarya region. The natural-geographical, ecological and socio-economic factors affecting the development of these diseases are analyzed. According to the results of the study, the incidence rate is relatively high in industrial areas and areas with intensive agricultural development. The article also provides recommendations for preventive measures, the formation of a healthy lifestyle and improving the quality of medical services.

Keywords: Blood diseases, epidemiological analysis, ecological factors, regional differences, medical prevention.

Zamonaviy tibbiyot va tibbiyot geografiyasi aholining sog'lig'ini ta'minlash hamda kasalliklarning oldini olish bo'yicha kompleks tadqiqotlarni talab etadi. Shu jihatdan, qon va qon yaratish tizimi kasalliklarining hududiy jihatdan o'rganilishi muhim ahamiyat kasb

etadi. Ushbu kasalliklar inson organizmining normal faoliyat yuritishiga bevosita ta'sir ko'rsatib, nafaqat jismoniy sog'liq, balki mehnat qobiliyati, ijtimoiy hayot sifati va demografik jarayonlarga ham sezilarli ta'sir o'tkazadi.

Qashqadaryo viloyati tabiiy-geografik sharoiti, ekologik holati va iqtisodiy faoliyatining o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Sanoatning rivojlanishi, qishloq xo'jaligida kimyoviy vositalarning keng qo'llanilishi va iqlim o'zgarishlari viloyat aholisi orasida turli kasalliklarning, jumladan, qon va qon yaratish tizimi kasalliklarining keng tarqalishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois mazkur hududda ushbu kasalliklarning epidemiologik tahlili, ularning hududiy farqlari va rivojlanish omillarini aniqlash dolzarb masala hisoblanadi.

Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyati aholisi orasida qon va qon yaratish tizimi kasalliklarining hududiy tarqalish xususiyatlari o'rganiladi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, ushbu kasalliklarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi ekologik, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa omillar tahlil qilinadi hamda ularning oldini olish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar beriladi.

Qon va qon yaratish tizimi kasalliklari inson organizmida fundamental fiziologik jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu kasalliklarning shakllanishi va hududiy tarqalishini tahlil qilishda tabiiy-geografik omillar, ekologik holat, demografik tarkib, iqtisodiy rivojlanish darajasi hamda tibbiy infratuzilmaning ta'siri o'zaro bog'liqdir. Ayniqsa, iqtisodiy-geografik jihatlarni hisobga olgan holda ushbu kasalliklarning viloyat bo'ylab noekvivalent taqsimlanishi tahlil qilinishi muhim ahamiyatga ega.

Qashqadaryo viloyatining tabiiy-geografik sharoiti kasalliklarning tarqalishida muhim rol o'ynaydi. Viloyatning iqlimi kontinental bo'lib, yoz faslining jazirama issiqligi va qish faslining nisbatan sovuqligi organizmdagi gematopoetik jarayonlarga ta'sir etishi mumkin. Quyidagi asosiy tabiiy omillar bu kasalliklarning rivojlanishiga sharoit yaratadi:

Suv resurslarining sifati va mineral tarkibi: Ichimlik suvining qattiqligi va tarkibidagi og'ir metallar (mishyak, simob, qo'rg'oshin) qon kasalliklarini keltirib

chiqarishi mumkin. Sanoat chiqindilari bilan ifloslangan suv manbalari gematologik kasalliklarning ortishiga sabab bo'ladi.

Tuproq tarkibi va ekologik degradatsiya: Qishloq xo'jaligi ekin maydonlarida pestitsid va mineral o'g'itlarning haddan tashqari qo'llanilishi tuproqning ifloslanishiga olib keladi. Ushbu toksik elementlar oziq-ovqat mahsulotlari orqali inson organizmiga kirib, qonning normal regeneratsiya jarayonlarini izdan chiqaradi.

Atmosfera havosining ifloslanishi: Viloyatda neft va gaz qazib olish sanoati rivojlangan bo'lib, atmosfera havosida oltingugurt dioksidi, azot oksidlari va og'ir metallar miqdori yuqori. Bu esa suyak iligi faoliyatini susaytirib, leykemiya va boshqa qon kasalliklarini keltirib chiqaradi.

Viloyatning iqtisodiy geografik rivojlanish darajasi ham qon va qon yaratish tizimi kasalliklari tarqalishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, sanoatlashgan va qishloq xo'jaligi yuqori rivojlangan hududlarda ushbu kasalliklarning uchrash darajasi yuqoriroqdir.

a) Sanoat mintaqalari (Qarshi, Muborak, Koson): Bu hududlarda neft-gaz va kimyo sanoati rivojlangan bo'lib, sanoat chiqindilari ekologik holatga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ishlab chiqarish jarayonida zararli moddalar bilan doimiy kontakt qonning morfologik tarkibini buzadi. Ushbu hududlarda ishlovchi aholining mehnat sharoiti, kasbiy kasalliklar va stress omillari ham qon yaratish tizimi kasalliklarini kuchaytiradi.

b) Qishloq xo'jaligi mintaqalari (Shahrisabz, G'uzor, Qamashi, Kasbi, Mirishkor, Nishon, Koson, Qarshi, Ko'kdala, Chiroqchi): Ushbu tumanlarda qishloq xo'jaligida kimyoviy moddalarning keng qo'llanilishi (pestitsidlar, herbitsidlar) suyak iligi faoliyatini buzadi va gematologik kasalliklarning ko'payishiga sabab bo'ladi. Oziq-ovqat mahsulotlari orqali organizmga tushadigan zaharli moddalar leykotsitlar va eritrotsitlar nisbatining buzilishiga olib keladi. Aholining qismi kam ta'minlangan bo'lgani sababli, temir va vitaminlarga boy mahsulotlar iste'moli yetarli emas, bu esa anemiya holatlarining ortishiga olib keladi.

c) Ekologik toza mintaqalar (Dehqonobod, Kitob, Nishon): Bunday hududlarda sanoat ifloslanishi kam bo'lishiga qaramay, tibbiy xizmatning yetarli emasligi va muvozanatsiz ovqatlanish sababli anemiya holatlari kuzatiladi.

Viloyatning ijtimoiy-demografik tarkibi ham qon kasalliklari tarqalishiga bevosita quyidagilar katta ta'sir qiladi:

Aholining yosh tarkibi: Yosh bolalar va homilador ayollar orasida anemiya keng tarqalgan bo'lib, bu ularning temir va vitaminlarga bo'lgan ehtiyojining yuqoriligi bilan bog'liq.

Ijtimoiy tabaqalanish: Iqtisodiy jihatdan past qatlamdagi aholi sog'lom oziq-ovqat mahsulotlariga kamroq ega bo'lib, bu anemiya va boshqa qon kasalliklarining ko'payishiga sabab bo'ladi.

Tibbiy xizmat sifati: Hududiy farqlar sababli ayrim tumanlarda gematologik markazlarning yetishmovchiligi qon kasalliklarining kech tashxislanishiga olib keladi.

jadval

Qashqadaryo viloyati ma'muriy hududlari bo'yicha aholining qon va qon yaratish tizimi kasalliklariga chalinishi

(100 000 aholiga nisbatan)

Ma'muriy hududlar	2015	2020	2024
Qarshi sh.	11450,97	4675	1954,4
Shahrisabz sh.	88355,42	10881	8454,8
Tumanlar:			
G'uzor	10459,94	8004	3154,1
Dehqonobod	5013,51	6680	4138,7
Qamashi	6509,45	8692	2187,4
Qarshi	3997,32	6937	4526,5

Koson	5699,07	1495	3121,2
Kitob	13725,38	31051	2187,4
Mirishkor	10120,38	14477	10234,7
Muborak	11900,82	6767	2454,1
Nishon	9757,64	10871	4394,8
Kasbi	11590,74	8137	4082,4
Chiroqchi	10570,35	22019	3068,6
Shahrisabz	8742,56	14045	6187,4
Yakkabog'	4289,95	9513	2962,0
Ko'kdala**			382,4
Qashqadaryo viloyati	8752,19	176844	4757,0

** - 2022-yilda Chiroqchi tumanidan ajralib chiqqan

Qashqadaryo viloyatidagi qon va qon yaratish tizimi kasalliklari soni bo'yicha tumanlarni guruhlash orqali hududiy farqlarni yaxshiroq tushunish mumkin. Bunda kasalliklarning o'sish yoki kamayish darajalariga asoslanib, tumanlarni turli guruhlarga ajratish mumkin. Quyidagi tahlil orqali tumanlarni kasallik soniga qarab guruhlaymiz (jadval).

1. Yuqori darajadagi kasalliklar (100 000 aholiga 10 000 dan yuqori)

Shahrisabz shahri 2015-yildan 2024-yilgacha davomida yuqori kasallik darajasiga ega bo'lib, bu hududda kasallanish davom etmoqda. Ammo, so'nggi yillarda kasallik darajasi sezilarli pasaygan.

2020-yilda Kitob tumanida kasallanishning keskin ortishi kuzatilgan. Buning sababi ekologik omillar, sanoat faoliyati yoki boshqa epidemik omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Biroq, keyingi yillarda kasallik darajasi kamaygan.

2. O'rta darajadagi kasalliklar (100 000 aholiga 5 000 dan 10 000 gacha)

G'uzor tumani o'rta darajadagi kasallanishga ega. Kasallik darajasi sezilarli pasaygan, lekin yuqori darajadagi hududlarga qaraganda barqaror o'rta darajaga ega.

Qarshi tumani ham o'rta darajadagi kasallik ko'rsatkichlariga ega. Kasallik darajasi o'rta darajada, ammo pasayish kuzatilmoqda.

Muborak tumanida kasallik darajasi yuqoridan o'rta darajaga pasaygan. Bu o'zgarish hududdagi tibbiy xizmatning yaxshilanishi va ekologik sharoitning o'zgarishiga bog'liq bo'lishi mumkin.

Nishon tumani ham o'rta darajadagi kasallik ko'rsatkichlariga ega bo'lib, kasallik darajasi sezilarli ravishda pasaygan.

Chiroqchi tumani 2020-yilda kasallik darajasining o'sishiga guvoh bo'lgan. Ammo 2024-yilda bu daraja kamaygan. Tumanda ekologik va ijtimoiy omillarning tahlili zarur.

3. Past darajadagi kasalliklar (100 000 aholiga 5 000 dan past)

Koson tumani past darajadagi kasallik ko'rsatkichlariga ega. 2020-yilda kasallik darajasi juda past bo'lgan, ammo 2024-yilda kasallik ko'rsatkichlari ortgan.

Qamashi tumani ham past darajadagi kasallik ko'rsatkichlariga ega. Kasallik darajasi 2020-yilda yuqori bo'lgan, ammo keyinchalik kamaygan.

Dehqonobod tumani past darajadagi kasallik ko'rsatkichlariga ega. Kasallik darajasi 2020-yildan keyin pasaygan.

Kasbi tumani ham past darajadagi kasallik ko'rsatkichlariga ega. Bu hududda kasallik darajasi pasaygan.

Yakkabog' tumani past darajadagi kasallik ko'rsatkichlariga ega va kasallik darajasi pasaygan.

Mirishkor tumani o'rtacha kasallik darajasiga ega, ammo kasallikning kamayishi kuzatilmoqda.

Demak, Qashqadaryo viloyatining tumanlarini kasalliklar soniga qarab guruhlashda quyidagi xulosaga kelish mumkin:

Yuqori darajadagi tumanlar: Shahrisabz sh., Kitob tumani, G'uzor tumani, Chiroqchi tumani. Bu hududlarda kasallanish ko'rsatkichi juda yuqori bo'lgan va 2020-yilda o'sish kuzatilgan.

O'rta darajadagi tumanlar: Qarshi sh., Muborak tumani, Nishon tumani, Qamashi tumani. Bu hududlarda kasallik darajasi o'rta darajaga teng va pasayish kuzatilgan.

Past darajadagi tumanlar: Koson tumani, Dehqonobod tumani, Kasbi tumani, Yakkabog' tumani, Mirishkor tumani. Bu tumanlar past darajadagi kasallik ko'rsatkichlariga ega va kasalliklar sezilarli darajada kamaygan.

Bundan kelib chiqib, har bir tuman uchun alohida tibbiy va ekologik tahlillar o'tkazilishi zarur. Kasalliklarning o'sishi yoki kamayishini tushunishda ekologik, demografik va ijtimoiy omillarni chuqurroq tahlil qilish muhimdir.

Ba'zi qon kasalliklari genetik moyillik bilan bog'liq bo'lib, bu holat asosan yopiq jamoalarda (qishloq hududlarida) ko'proq uchraydi. Ayniqsa, gemofiliya va talassemiya kasalliklari ayrim oilalar doirasida nasldan-naslga o'tmoqda.

Qashqadaryo viloyatida qon va qon yaratish tizimi kasalliklarining tarqalishini ilmiy va iqtisodiy-geografik nuqtayi nazardan tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ushbu patologiyalar turli omillar bilan bog'liq bo'lib, ularning rivojlanishida ekologik, iqtisodiy, demografik va ijtimoiy omillar kompleks ta'sir ko'rsatadi.

Birinchidan, ekologik ifloslanish ushbu kasalliklarning asosiy sabablaridan biridir. Sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishi natijasida havoning ifloslanishi, ichimlik suvining og'ir metallar bilan zaharlanishi va tuproqning kimyoviy moddalar bilan to'yinganligi gematologik kasalliklarning ortishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, Qarshi, Muborak va Koson kabi sanoatlashgan hududlarda qon kasalliklari darajasi yuqori bo'lib, bu sanoat chiqindilarining organizmga uzoq muddatli ta'siri bilan izohlanadi. Qishloq xo'jaligi rivojlangan Shahrisabz, G'uzor va Qamashi tumanlarida pestitsid va o'g'itlardan ortiqcha foydalanish suyak iligi faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, qonning regeneratsiya jarayonlarini buzadi.

Ikkinchidan, iqtisodiy rivojlanish darajasi va ijtimoiy sharoitlar ushbu kasalliklarning tarqalishida muhim rol o'ynaydi. Iqtisodiy jihatdan past darajadagi hududlarda yetarli va muvozanatli ovqatlanish imkoniyatining cheklanganligi natijasida temir tanqisligi anemiyasi, B12 yetishmovchiligi va gemoglobin darajasining pasayishi

kabi kasalliklar keng tarqalgan. Qashqadaryo viloyatining qator tumanlarida gematologik markazlarning yetishmovchiligi, maxsus laborator diagnostikaning mavjud emasligi va tibbiy xizmat sifati pastligi kasalliklarning kech aniqlanishiga hamda og'ir asoratlar bilan kechishiga sabab bo'lmoqda.

Uchinchidan, demografik va genetik omillar qon kasalliklarining hududiy taqsimlanishiga bevosita ta'sir qilmoqda. Aholining yosh tarkibidan kelib chiqib, bolalar va homilador ayollar orasida anemiya holatlari yuqori uchraydi, bu esa homila rivojlanishining buzilishi va bolalar o'sishining sekinlashishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, ayrim qishloq hududlarida genetik moyillik sababli irsiy qon kasalliklari – gemofiliya va talassemiya uchrash darajasi yuqori ekani kuzatilmoqda.

To'rtinchidan, psixologik va stress omillari ham qon kasalliklari rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ishlab chiqarish korxonalarida band bo'lgan aholining yuqori stress sharoitida ishlashi, doimiy uyqusizlik, jismoniy faollikning kamayishi va noto'g'ri ovqatlanish odatlari qon yaratish jarayonining buzilishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu esa uzoq muddatda qon bosimi o'zgarishi, trombotsitopeniya va gematologik disfunktsiyalarning rivojlanishiga olib keladi.

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi ilmiy va amaliy choralarni amalga oshirish muhim hisoblanadi:

Sanoat korxonalarining chiqindilarini kamaytirish va ekologik monitoring tizimini kuchaytirish;

Ichimlik suvining sifatini oshirish bo'yicha zamonaviy filtrlash va tozalash tizimlarini joriy etish;

Qishloq xo'jaligida ekologik xavfsiz agrotexnologiyalardan foydalanish va pestitsidlardan me'yorida foydalanish choralarni kuchaytirish;

Viloyatda zamonaviy gematologik laboratoriyalar va maxsus tibbiy markazlar tashkil etish;

Anemiya va boshqa qon kasalliklarini erta aniqlash bo'yicha skrining dasturlarini joriy etish;

Qon donorligi tizimini takomillashtirish va reabilitatsiya markazlarini ko'paytirish;
Aholining yetarli va muvozanatli ovqatlanishini ta'minlash maqsadida maxsus ijtimoiy dasturlar ishlab chiqish;

Mehnat sharoitlarini yaxshilash va zararli ishlab chiqarish korxonalarida sanitariya-me'yoriy talablarni kuchaytirish;

Ommaviy sog'lom turmush tarzi targ'ibotini olib borish va jismoniy faollikni oshirish dasturlarini amalga oshirish;

Qashqadaryo viloyati sharoitida qon kasalliklarining epidemiologik va statistik tahlilini muntazam olib borish;

Genetik moyillik va ekologik ta'sirlarning o'zaro bog'liqligini o'rganish bo'yicha ilmiy loyihalarni rivojlantirish;

Hududiy qon kasalliklari xaritasini ishlab chiqish va xavf zonalarini aniqlash.

Umuman olganda, Qashqadaryo viloyatida qon va qon yaratish tizimi kasalliklarining yuqori darajada uchrashi tabiiy-geografik sharoit, ekologik omillar, iqtisodiy rivojlanish darajasi va demografik tarkib bilan bog'liq murakkab jarayondir. Ushbu muammoni hal qilish uchun kompleks tibbiy, ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Viloyatda gematologik kasalliklarni kamaytirish uchun ekologik barqarorlikni ta'minlash, muvozanatli ovqatlanishni rag'batlantirish, tibbiy xizmat sifati va infratuzilmani yaxshilash hamda ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish talab etiladi. Bu yo'nalishdagi tadbirlarning tizimli amalga oshirilishi aholi salomatligini yaxshilash, kasalliklarning oldini olish va iqtisodiy barqarorlikka erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Smith, J. R., & Brown, M. P. (2018). Geography and Public Health: Global Perspectives on Disease and Environment. 2nd ed. Routledge, pp. 23-45. ISBN: 978-0367331819.

2. Patel, S., & Lee, D. (2017). Environmental Factors and Public Health: The Role of Geography in Disease Spread. Springer, pp. 67-90. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-55393-3>
3. Williams, H., & Zhang, Y. (2016). The Geospatial Distribution of Health Risks: A Global Approach to Public Health Policy. Oxford University Press, pp. 150-172. ISBN: 978-0198702121.
4. Wilson, D. A., & Walker, T. M. (2015). Health and the Environment: An Ecological Perspective on Disease. Cambridge University Press, pp. 80-110. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107584804>
5. Johnson, P., & Williams, R. (2014). Global Health and Environmental Change: Perspectives on Regional Health Variations. Elsevier, pp. 200-220. ISBN: 978-0124047110.
6. Komilova, N.K.(2010) Territorial Analysis of Medical-geographical Conditions and the Problems of Health of the Population of the Republic of Uzbekistan. Journal of Environmental Science and Engineering. 4(12), 64-68
7. Turner, S., & Foster, T. (2009). Public Health and Global Disease Geography. Cambridge University Press, pp. 60-85. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511771290>
8. World Health Organization (WHO). (2020). Global burden of digestive diseases. Geneva: WHO Press.
9. Khujamova Sanobar Boltaevna. (2023). Nozogeographic situation and factors influencing them // Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, Hosted online from Paris, France. 2 (4), P. 353-358.
10. Khujamova S.B. (2023). History of nosogeographical research and its scientific and theoretical issues // Электронное научно-практическое периодическое издание. Экономика и социум. №9 (112). С. 152-159.

- 11.Xujamova S.B. (2023). Xavfli kasalliklar va ularning geografiyasi // Zamonaviy geografiya: innovatsion rivojlanishining ilmiy-uslubiy asoslari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari (Urganch, 27-28-oktyabr). B. 219-222
- 12.Khujamova S.B. (2024). Geography of the spread of virus diseases in Uzbekistan and nozogeographic environment ways to improve // Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. International scientific-online conference. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14326687>
- 13.Xujamova S.B. (2024). Virusli kasalliklarning tarqalish geografiyasi va nozogeografik muhitni yaxshilash yo'llari // Ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14263769>

BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHDA OILANING O'RNI

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o'qituvchisi

Isayeva Dildora Sodikovna

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi

Qulliyeva Sevara Vahob qizi

Kalit so'zlar: Oila muloqot, ilk bolalik va maktabgacha yosh, shakllantirish, shaxsiy muvaffaqiyat, tarkib toptirish, ichki va tashqi ta'sirlar, omillar, ota-ona, pedagogik-psixologik bilimlar, ijtimoiy yaqinlik.

Annotatsiya: Mazkur maqolada bola tarbiyasida oila muhiti va ota-ona munosabatlariga oid masalalar va maktabgacha ta'limning o'rni qay darajada ekanligi haqida ma'lumot olasiz. Maqoladan bo'lajak mutaxassislar o'z kasbiy faoliyatiga oid intellektual salohiyatini tarkib toptirish bilan shug'ullanuvchilar foydalanish mumkin.

Ключевые слова: семейное общение, ранний детский и дошкольный возраст, формирование, личностный успех, состав, внутренние и внешние воздействия, факторы, воспитание, педагогическое.

Аннотация

В этой статье вы узнаете о роли дошкольного образования в воспитании ребенка, о семейном окружении и родительских отношениях. Статья может быть использована тем, кто занимается формированием интеллектуального потенциала будущих специалистов.

Key words: Family communication, early childhood and preschool age, formation, personal success, composition, internal and external influences, factors, parents, pedagogical-psychological knowledge, social closeness.

Abstract

In this article, you will get information about issues related to the family environment and parental relations and the role of preschool education in child upbringing. The article can be used by future specialists who are engaged in developing their intellectual potential for their professional activities.

KIRISH

Bolaning maktabga tayyorlanishi — bu uning hayotidagi muhim va mas'uliyatli bosqichdir. Maktab o'qishning ilk qadamlari bo'lib, bu jarayon faqat o'qituvchilarning emas, balki bolaning yaqin atrofidagi barcha kattalarning, xususan, oilaning hammasining yordami bilan muvaffaqiyatli amalga oshiriladi. Oila, bola uchun eng muhim ta'lim muhitini yaratadi, uning psixologik, intellektual, va ijtimoiy rivojlanishiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Oilaning o'rnini bolani maktabga tayyorlashda juda katta ahamiyatga ega. Jumladan, 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirishga oid davlat dasturida ham ota-onalarning pedagogik madaniyatini, farzand tarbiyasi borasidagi burch va mas'uliyatini oshirish ustuvor vazifalar sifatida belgilab berilgan. Bola shaxsini shakllantirish, oilaviy munosabatlar, ota-onalar bilan farzandlarning o'zaro munosabatlari muammolarini o'rganish doimo insoniyat jamiyati taraqqiyoti davomida keng ilmiy jamoatchilik diqqat e'tiborida bo'lgan.

Bugungi kunda oila muhiti farzand tarbiyasida eng muhim va dastlabki bo'lg'in hisoblanadi-da, u shaxsni to'liq tarkib toptira olmaydi. Shunday vaziyatda maktablarga ehtiyoj seziladi. Bola maktabga kelgunga qadar ham, maktabda o'qish davrida ham asosan, oilada tarbiyalanadi. Oila davlatning asosiy kurtagi sifatida bolalarning dunyoqarashi, xulqi, didiga ta'sir ko'rsatadi. Oila a'zolarining ma'naviy birligi yoshlarni har tomonlama kamol toptirishning dastlabki va asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Oilada kundan-kun kamolga yetib borayotgan farzand atalmish ne'mat eng avvalo, shu oilaning azaliy qadriyatlariga urf-odat va an'analarga to'la amal qilmog'i, qolaversa, ota-onaning o'zi farzandiga ibrat bo'la olishi lozim. Bolalarni barkamol inson qilib tarbiyalashda maktabni oila bilan mustahkam bog'lamay turib tarbiya sohasidagi butun ishlarni muvaffaqiyatli

amalg oshirib bo'lmaydi. Estetik, axloqiy va tarbiyaviy sifatlar kundalik hayot ehtiyojiga aylanib, ular oilaviy ihtimoiy tariya orqali tarkib toptiriladi va kamol topadi. Oilaviy tarbiya mazmunining tashkil etilishida dastlabki ta'sirini o'tkazmay qo'ymaydi deb ko'p bora takidlab o'tilgan.

1. Psixologik tayyorgarlik. Bolani maktabga tayyorlashning birinchi bosqichi uning psixologik jihatdan tayyor bo'lishidir. Oila, bolani yangi muhitga, yangi qoidalar va talablar bilan tanishtirishi kerak. Maktabda bolaga yangi o'qituvchilar, yangi tengdoshlari, o'qish jarayonlari kutmoqda, va ular bolaning psixologik holatiga ta'sir qiladi. Shuning uchun oila bola uchun maktabning nima ekanligini, uni qanday kutayotganini va qanday o'zgarishlar bo'lishi mumkinligini tushuntirish orqali bolaning asabiylashishini oldini olishga harakat qilishi kerak. Ota-onalar bolaning qo'rquv va xavotirlarini bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi. Bola maktabga borishga tayyor bo'lishi uchun unga qo'llab-quvvatlash va ishonch berish zarur.

2. Intellektual tayyorgarlik. Bola maktabga kirishdan oldin asosiy bilimlarga ega bo'lishi kerak. Maktabda o'qish, yozish, va matematikani o'rganish boshlanadi. Oilaning roli bu jarayonda juda katta. Ota-onalar, masalan, bolaga kitoblar o'qib berish, oddiy matematik masalalarni yechishga yordam berish, va harflarni o'rganish orqali bolaning intellektual tayyorgarligini oshirishlari mumkin. Buning uchun oila farzandiga birinchi o'qish va yozish ko'nikmalarini mustahkamlash, tasavvurini kengaytirish va boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishga ko'maklashishi kerak.

3. Ijtimoiy tayyorgarlik. Maktabga borgan bola yangi ijtimoiy muhitga kiradi. U boshqa bolalar bilan tanishadi, ular bilan birga o'qiydi, ishlaydi va vaqt o'tkazadi. Oila, bola uchun bu muhitga moslashishning birinchi bosqichidir. Ota-onalar bolaning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish, boshqalar bilan o'zaro hurmatda bo'lishni o'rgatish, jamoadagi ishlarga, guruhlariga qo'shilish, va o'z fikrini ochiq ifodalashni o'rgatishlari lozim. Shuningdek, oilada bola uchun to'g'ri ijtimoiy me'yorlar, tartib-intizom va axloqiy qadriyatlar shakllanadi. Buning natijasida bola maktabda boshqa bolalar bilan yaxshi munosabatlar o'rnatadi va o'qish jarayoniga muvaffaqiyatli kirishadi.

4. Vaqtni boshqarish va intizom. Maktabda bola o'z vaqtini tartib bilan boshqarishni o'rganishi kerak. Ota-onalar bu jarayonda o'z bolalariga yordam bera oladilar. Bola o'qish va dam olish, o'yin va o'qish vaqtlari orasida to'g'ri muvozanatni topishni o'rganishi zarur. Oila, o'z bolalarini kun tartibi, o'qish vaqtiga rioya qilish, va o'z mas'uliyatlarini bajarishda yordam berib, ularga yaxshi odatlar va intizomni o'rgatadi. Maktabga borishdan oldin bolaning mustahkam tartibi bo'lishi uning muvaffaqiyatli ta'lim olishiga yordam beradi.

5. Motivatsiya va qiziqish. Bolani maktabga tayyorlashning yana bir muhim jihati – bu uning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishdir. Oila, bola uchun o'qishning ahamiyatini tushuntirishi, uni maktabni kutish va unga tayyorlanishda qiziqarli jarayonga aylantirishi kerak. Ota-onalar bolaning o'qishga qiziqishini qo'llab-quvvatlash, uni yangi kitoblar bilan tanishtirish, turli xil o'quv o'yinlari va mashqlar orqali bilim olishga motivatsiya berishlari zarur. Agar bola maktabni qiziqarli va foydali bir joy deb bilsa, u o'qishga bo'lgan istagini saqlab qoladi va muvaffaqiyatli o'qiydi.

Kanada psixolog A.Banduraning fikricha, bola ilk davrlaridagi shaxsiy muvaffaqiyatlari o'zining boshqalar kutayotgandek tutishiga tayyorligiga bog'liq. U ota-onasi kutayotgandek va unga qoniqish keltiradigan harakatlarni amalga oshirib boshlaydi va boshqalarnikidek harakatlanishni boshlaydi. Bola o'zi uchun ideal inson qilib o'zgalarni emas ota-onasini ideal inson sifatida ko'rishi kerak. Avvalambor bola tarbiyasida oila mustaxkamligi birinchi o'rinda turadi. Onamiz bizni odobli, tartibintizomli, mehribon, ozodalikka rioya qiladigan, kattalar va kichiklarga hurmatda bo'ladigan qilib tarbiyalasa, otamiz esa bizni masuliyatli, qat'iyatli, kuchli, o'ziga ishonadigan, sabr-bardoshli qilib tarbiyalaydi. Bola boshqa muhitga tushib qolganida kattalarga hurmati, dunyoqarashi, har qanday vaziyatda o'zini tuta ola bilishi oilada ko'rgan tarbiyasini yuzaga keltirib chiqaradi. Albatta bola tarbiyasining shakllanishida ota – ona asosiy rolda bo'lishi lozim.

Pedagogik psixologik bilimlar — bu ta'lim jarayonining samarali bo'lishi uchun zarur bo'lgan psixologik nazariyalar va amaliyotlarni o'z ichiga oladigan bilimlar sohasidir. Bu bilimlar o'qituvchilarga, tarbiyachilarga va boshqa ta'lim jarayonida ishtirok etuvchi

shaxslarga bolalar va o'quvchilarning psixologik holati, xulq-atvori, hissiy va aqliy rivojlanishini tushunishga yordam beradi. Pedagogik psixologiya asosiy maqsadi ta'lim jarayonini o'quvchilarni rivojlantirish va ularning ehtiyojlariga moslashtirishdir.

Pedagogik psixologik bilimlarning asosiy yo'nalishlari:

1. Bolalar va o'quvchilarning rivojlanish psixologiyasi

Bolalarning jismoniy, aqliy, hissiy, ijtimoiy va axloqiy rivojlanish bosqichlarini o'rganish. O'quvchilarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni (oilaviy, ijtimoiy, madaniy, biologik) tahlil qilish.

2. O'qitish va o'rganish psixologiyasi

O'qish jarayonining psixologik asoslari, o'qitish metodlari va texnologiyalarining o'quvchi psixikasiga qanday ta'sir qilishini o'rganish.

O'qish motivatsiyasi, konsentratsiya, diqqat va xotira kabi jarayonlarni boshqarish. Ta'limni individual va guruh shaklida tashkil etishning psixologik asoslari.

3. Ta'limdagi xulq-atvor va intizom

O'quvchilarning xulq-atvorini shakllantirish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish. Ta'lim jarayonida intizomni saqlash, konfliktlarni hal etish va o'quvchilarning hissiy holatini boshqarish.

4. Hissiy rivojlanish va emotsional intellekt

O'quvchilarda hissiy barqarorlikni ta'minlash, stressni boshqarish va hissiy intellektni rivojlantirish. Empatiya, o'zini ifoda etish va boshqalar bilan ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash.

5. Individual farqlar va ta'limda shaxsga moslashish

Har bir o'quvchining individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish. Ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy farqlarga asoslangan pedagogik yondashuvlar.

6. O'qituvchining psixologik tayyorgarligi

O'qituvchilarning o'z ishiga psixologik tayyorgarligi, o'quvchilarga psixologik yondashuvlarni qo'llash usullari.

O'qituvchining emotsional barqarorligi, stressni boshqarish va o'zini o'qituvchi sifatida rivojlantirish.

7. Psixologik diagnostika va maslahat

O'quvchilarning psixologik holatini aniqlash va tashxis qo'yish usullari.

O'qituvchilar uchun psixologik maslahatlar va yordam ko'rsatish.

Pedagogik psixologik bilimlarning amaliy ahamiyati:

O'qituvchiga yordam: O'qituvchilar ta'lim jarayonida o'quvchilarning psixologik holatini tushunib, ularga samarali yordam ko'rsatishlari uchun zarur bo'lgan bilimlarga ega bo'lishlari kerak.

Ta'lim jarayonining optimallashtirishi: O'quvchilarning individual ehtiyojlariga javob beradigan ta'lim metodlarini tanlash va ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish orqali o'qish samaradorligini oshirish.

Emotsional rivojlanish: O'quvchilarning hissiy va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, ularning o'zini ifoda etishi, do'stona muhitda o'qishlari uchun zarur sharoitlar yaratish.

Pedagogik psixologik bilimlar ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli va samarali bo'lishi uchun zarur asos bo'lib, o'qituvchining o'quvchi psixologiyasini tushunishi va unga mos ravishda ta'lim berishi, shuningdek, o'quvchilarni rivojlantirish va ularning ehtiyojlariga moslashishning muhim vositasidir.

Sharq allomalari o'z asarlarida farzandlarga tarbiya va ta'lim berish, uni ma'rifatu madaniyatga yetaklash muammolariga e'tibor berganlar. Buyuk mutafakkirlar farzand tarbiyasi, go'zal axloqning inson kamolotiga sabab bo'luvchi yuksak fazilat ekanini ta'kidlaganlar. Jumladan, Imom Buxoriyning "al-Adab al-mufrad hadislar to'plami, Abu Lays Samarqandiyning "Tanbehul g'ofiliyn" asarlarida farzandlarga yuksak insoniy fazilatlarni kamol toptirish tarannum etilgan. Yurtimiz ulamolari o'z asarlarida farzandining chiroyli odobidan umid qilgan ota-ona, uni muntazam ravishda husni xulq asosi bo'lgan muomala odobining quyidagi qirralari bilan tanishtirib borishi muhim ekanini alohida ta'kidlaganlar:

- farzandingiz odamlar bilan muomalada shirinsoʻz, muloyim, bosiq va kamtar boʻlishiga eʼtibor qarating;

- odamlar xursandchiligini baham koʻrish, gʻam-anduhidan qaygʻurish, molmulkiga xiyonat qilmaslik, yaxshilikka chorlab, yomonlikdan qaytarish husni xulq egalariga xos fazilatlardandir. Shuning uchun farzandingizga ana shu xislatlarni bolalikdan singdirish payida boʻling;

- farzandingizga oʻzgalar bilan muomala chogʻida boshqalarni gʻiybat qilish, oʻzgalarni mensimaslik, obroʻsi, boyligi yoki mansabiga qarab munosabat koʻrsatish ham odobsizlik ekanini uqtirib boring;

- yoshi ulugʻ kishilar, ustozlar bilan muomalada ularning koʻziga tik boqmay, gaplarini jim tinglash, savollarigagina javob qaytarish, buyruqlarini sidqidildan bajarish ham bolalar qalbiga jo qilishga eʼtibor bering. Abdulla Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishta quyidagi toʻrt boʻlimga ajratadi:

1. "Tarbiyaning zamoni".

2. "Badan tarbiyasi".

3. "Fikr tarbiyasi".

4. "Axloq tarbiyasi".

haqida hamda uning ahamiyati toʻgʻrisidagi fikr yuritiladi.

Shaxsiy muvaffaqiyat – bu insonning oʻz maqsadlariga erishish, oʻzini rivojlantirish va hayotdagi oʻzgarishlarga moslashish jarayonini anglatadi. Shaxsiy muvaffaqiyat har bir kishi uchun individual boʻlib, har bir insonning hayotidagi ahamiyatli va shaxsiy maqsadlar bilan bogʻliqdir. Quyida shaxsiy muvaffaqiyatga erishishning asosiy omillari keltirilgan:

1. Aniq maqsadlarni belgilash

Shaxsiy muvaffaqiyatning dastlabki qadami – oʻz maqsadlarini aniqlashdir. Maqsadlar aniq, oʻlchab boʻladigan va vaqt bilan chegaralangan boʻlishi kerak. Maqsadlar sizni ilhomlantirishi, yoʻnaltirishi va kuchli motivatsiya berishi zarur.

2. Oʻz-oʻzini rivojlantirish

Shaxsiy muvaffaqiyat uchun o'z-o'zini rivojlantirish, o'qish, yangi ko'nikmalarni o'zlashtirish va o'z salohiyatini eng yuqori darajaga chiqarish juda muhim.

Kitoblar o'qish, kurslar, treninglar va yangi tajribalar shaxsiy o'sishga yordam beradi.

3. Mehnatsevarlik va qat'iyat

Muvaffaqiyatga erishish yo'lida mehnat qilish va doimiy harakat qilish zarur. Bu jarayonda qat'iyat va izchillik alohida ahamiyatga ega.

Har qanday muvaffaqiyat – bu vaqt, kuch va sabrni talab qiladigan jarayon.

4. Ijobiy fikrlash va motivatsiya

Muvaffaqiyatga erishish uchun ijobiy fikrlash juda muhim. O'zingizga bo'lgan ishonchni oshirish, qiyinchiliklarga qarshi turish va har doim ijobiy qarashda bo'lish muvaffaqiyatga erishishning asosiy omillaridan biridir.

Motivatsiya ham doimiy ravishda saqlanishi kerak. Bu sizning maqsadlaringizga erishish uchun zarur energiyani beradi.

5. Qiyinchiliklarni yengish

Har bir muvaffaqiyat yo'lida qiyinchiliklar va to'siqlar bo'ladi. Bu qiyinchiliklarni yengib o'tish uchun murosa qilish, moslashish va yangi yechimlar izlash zarur.

Shaxsiy muvaffaqiyatga erishganlar ko'pincha muvaffaqiyatsizliklarni o'rganish va ulardan saboq olish orqali muvaffaqiyatga erishadilar.

6. Muvozanat va sog'lik

Shaxsiy muvaffaqiyat nafaqat ish yoki maqsadga erishish bilan bog'liq, balki hayotingizdagi muvozanatni saqlash, sog'likni e'tiborga olish ham muhimdir.

Yaxshi jismoniy va ruhiy holat sizning muvaffaqiyatga erishish ingliz muvaffaqiyatga erishish uchun qat'iyat, mehnat va izlanish zarur.

Bolalarni maktabga tayyorlashda oila muhim rol o'ynaydi. Oila, bolaga faqat bilim bermasdan, uning ruhiy, ijtimoiy va psixologik tayyorgarligini ham ta'minlaydi. Ota-onalar bolaning rivojlanishida, uning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishda va maktab hayotiga moslashishda boshliqlardan biridir. Agar oila bolaning o'ziga ishonchini oshirib, unga tayyorgarlikning barcha jihatlarini yaratib bera olsa, bolaning maktabdagi

muvaffaqiyatlari yuqori bo'ladi va uning ta'limi samarali bo'ladi. Umuman, ta'limning qaysi bosqichida bo'lmasin, tarbiyachi-o'qituvchi yuksak pedagogik, psixologik va metodologik tayyorgarlik darajasiga ega bo'lgan holda, ularning yosh xususiyatini inobatga olib ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etishlari, shu bilan birgalikda o'qituvchi o'quvchilar jamoasi bilan pedagogik muloqotni har tomonlama mukammal tashkil etish va ko'zlangan maqsadga erishishi uchun tarbiyaviy jarayonning jamiyat talablariga mos keluvchi yetakchi tamoyillaridan o'rinli foydalanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 30-sentabrdagi PQ-3305-son "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" gi qarori.

2. Muhammedova D.G', Mullaboyeva N.M, Rasulov A.I "Umumiy psixologiya". TOSHKENT-2017

3. Zakirov, Djumanov Sherali. "TALABALARDA KOMUNIKATIV QOBILIYATLARNI SHAKILLANTIRISH TEXNALOGIYALARI" .(2020): 543- 545

4. BOLALARNI HAR TOMONLAMA RIVOJLANTIRISHDA - ART TERAPIYANING AHAMIYATI. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. Jild: 04, Nashr:01 | Yanvar - 2024 ISSN: 2181-2624

5. **MAKTABGACHA TA'LIM TARBIYANI TASHKIL ETISH. Uslubiy qo'llanma.** <https://library.uzfi.uz/ebooks/view?id=18082>. № 1243-7560-5999-432c-2125-1811-8655.

6. JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS . BEFORE SCHOOL EDUCATION IN THE ORGANIZATION EDUCATION SHAPE. Journal of new century innovations_Volume-27_Issue-4.

<http://www.newjournal.org/index.php/new/issue/view/161>.

7. Education and Development PROPER ORGANIZATION OF TRAINING IN PRE-SCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS. [TA'LIM VA RIVOJLANISH](#)

TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI (ISSN - 2181-2624). Volume: 03 Issue: 02 |
Feb-2023 ISSN: 2181-2624 www.sciencebox.uz.

8.FORMING CHILDREN'S CREATIVE ABILITIES. Web of Scientist:
International Scientific Research Journal, 3(02), 62–68.
<https://doi.org/10.17605/OSF.IO/D3JVH>

9. Kolb, D. A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Prentice-Hall.

10.Gibbs, G. (1988). Learning by Doing: A Guide to Teaching and Learning Methods. Oxford: Oxford Further Education Unit.

11. Beck, A. T. (1997). The Past and Future of Cognitive Therapy. Journal of Psychotherapy Practice and Research, 6(4), 276–284.

12.Schön, D. A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. Basic Books.

13.Boyd, E. M., & Fales, A. W. (1983). Reflective learning: Key to learning from experience. Journal of Humanistic Psychology, 23(2), 99-117

АГРАР ТЕРМИНЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАРЖИМАСИДАГИ МУАММОЛАР

Бурхонова Гўзал Мухаммадиевна

Тошкент давлат аграр университети

Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси доценти

Аннотация: ушбу мақолада аграр терминлар таржимасидаги эквивалентлик ва бошқа муаммолар, терминларнинг фаол лексикадан жой олишига сабаб бўладиган омиллар, аграр терминлар ва бошқа соҳа терминлари ўртасидаги боғлиқликлар, сунъий равишда ясалган эквивалентларнинг тақдири ҳақида сўз юритилган. Илмий матнларни таржима қилишда таржимон нималарга эътибор қаратиши лозимлиги кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: термин, терминология, атама, атамашунослик, таржима, фаол лексика.

Аннотация: ушбу мақолада аграр терминлар таржимасидаги эквивалентлик ва бошқа муаммолар, терминларнинг фаол лексикадан жой олишига сабаб бўладиган омиллар, аграр терминлар ва бошқа соҳа терминлари ўртасидаги боғлиқликлар, сунъий равишда ясалган эквивалентларнинг тақдири ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: термин, терминология, атама, атамашунослик, таржима, фаол лексика.

Аннотация: в данной статье говорится о проблемах эквивалентности в переводе аграрных терминов, факторах, способствующих терминам занять место в активной лексике, связи между аграрными терминами и другими отраслевыми терминами, судьбе искусственных эквивалентов.

Ключевые слова: термин, терминология, перевод, активная лексика.

Мустақиллик йилларидан бошлаб она тилимизнинг ривожланишига катта эътибор қаратилмоқда. Аммо тарихга назар ташласак, ўзбек тилимизга ҳали мустақил бўлмасданок²³ биринчи Президентимиз И.Каримов саъй-ҳаракатлари билан давлат тили мақоми берилган. Шу кундан бошлаб давлат раҳбари ва ҳукумат томонидан она тилимизнинг ижтимоий-сиёсий маъқеини тиклаш ва уни ривожлантириш бўйича кенг қўламли ишлар бошланди, она тилидаги адабиётлар рўйхатини кенгайтириш, уларни нашр этиш, хорижий тиллардан ўгириш ишлари ҳар томонлама қўллаб-қувватланди; бу ўз навбатида, таржима ишларига ҳам туртки берди. Жумладан, ўзлашма сўз ва терминлар ўрнига уларнинг ўзбек тилидаги муқобилидан фойдаланиш тенденцияси кучайтирилди, хусусан термин сўзи ҳам атама, терминология – атамашунослик сўзлари билан алмаштирилди. Бироқ бу масалада ҳам олимлар, тадқиқотчилар ҳали-ҳануз бир фикрга кела олишмаган.

Ҳ.Дадабоевнинг “Ўзбек терминологияси” номли ўқув қўлланмасида “термин ўзлашмасининг таърифи билан атама ясамаси қамровини қиёслаш ҳар икки лексемани синоним тарзида ишлатишнинг мақсадга мувофиқ эмаслигини кўрсатади”, – деб ёзади²³.

Р.Расулов, Қ.Мўйдиновлар “Нутқ ва терминология” номли мақолаларида Ҳ.Дадабоевнинг юқоридаги фикрига қўшилишади: “термин”, “терминология” кабилар “атама”, “атамашунослик” лексемалари билан алмаштириб қўлланадиган бўлди, “атама”, “атамашунослик” каби тушунчаларнинг умумҳарактерга эгаллиги эътиборга олинмади. Чунки “атама” дейилганда, ономастика (топонимия, антропонимия, ойконимия кабилар)га алоқадор лексик бирликлар ҳам тушунилади. Шунга кўра, аввалдан истъмолда бўлган байнамилал “термин” ва “терминология” лексемаларини қўллаш мақсадга мувофиқ²⁴.

²³ Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. – Toshkent, 2019. – 117 b. – B.38.

²⁴ Расулов Р., Мўйдинов Қ. Нутқ ва терминология. Электрон ресурс: <https://library.navoiy-uni.uz/files> Мурожаат санаси: 14.08.2024.

Терминлар таржимаси ҳозирги кунда замонавий тилшуносликнинг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади.

Биз яшаётган **XXI** аср эса илм-фаннинг янада жадал ривожланиши, кун сайин эмас, балки соат сайин инновацион технологияларнинг, илмий ишланмалар сонининг ортиб бораётгани билан характерланади. Фанга кириб келаётган ҳар бир янгилик, маълум бир ном, термин остида кириб келади ва ишлаб чиқаришга тадбиқ этилар экан, ўз-ўзидан давлат чегараларини босиб ўтиб, дунёнинг турли чеккаларига етади. Бу жараённинг амалга ошиши таржимонлар олдида ҳам масъулиятли вазифаларни қўяди. Илм-фанга оид сўзларни, терминларни таржима қилиш билан шуғулланадиган мутахассислар бунда шакл ва мазмуннинг мослигига, эквивалентнинг тилда ишлатилишига ва муқим ўрнашиб олишига эътибор қаратиши **лозим**.

Илмий матнларни таржима қилиш, эквивалентларни тўғри танлаш мутахассислардан доимо катта масъулият талаб қилади. Фанга оид сўзларни, терминларни тўғри таржима қилиш учун таржимон иккала тилни ҳам мукаммал билиши, матн тегишли бўлган фандан ҳам маълум даражада хабардор бўлиши лозим. Таржима амалиётида соҳа мутахассислари билан ҳамкорликда ишлаш ҳам яхши натижа беради. Лекин кўп ҳолларда соҳа мутахассислари ҳам ўз фаолиятларида терминларни таржима қилмасдан ишлатишни маъқул кўришади. Шу ўринда таржимон бир эмас, бир нечта **мутахассисга** мурожаат қилиши ёки **манбалардан** изланишига тўғри келади.

Ҳозирги кунда терминларнинг тилда муқим ўрнашиб қолиши ва фаол лексикадан жой олишига оммавий ахборот воситалари, ижтимоий тармоқлар ҳам муҳим роль ўйнамоқда. Ва бунда тан олиш керакки, маълум бир терминларни таржима қилмасдан асл ҳолича ишлатиш ҳам амалиётда кенг кузатиладиган ҳодиса бўлиб, олимлар, илм-фан ўртасидаги тил тўсиқларини камайтиришга хизмат қилади (масалан: *интернет, мегабайт, трактор, самосвал, гербицид, пестицид* ва ҳоказо). Бироқ маълумки тил жонли жараён ва у бунда тахмин ва интилишларимизга

қарамасдан ўзининг табиий йўналишида ривожланишда давом этади. Масалан, Ватанимиз мустақиллигининг илк йилларида совет мафкурасиданми ёки тарихимизнинг маълум бир давриданми бутунлай воз кечишни истаган ҳолда оммавий ахборот воситаларида *самолёт* сўзи турк тилидан олиб *учоқ*, *тайёра*, аэропорт сўзи *тайёрагоҳ* деб, телевизор эса *ойнаи жаҳон* деб атала бошланди; *кўплаб* бошқа лексикамизда мустаҳкам ўрнашиб қолган русча ёки халқаро терминлар таржима қилинди. Аммо бу таржималар фақат оммавий ахборот воситаларида маълум бир муддатга қолиб кетди, фаол лексикадан эса ўрин олмади, халқ улардан сўзлашув тилида ҳеч қачон фойдалангани кузатилмади, чунки *самолёт*, *аэропорт*, *аэродром*, *телевизор* сингари сўзлар аллақачон лексикадан ўз ўрнини эгаллаб бўлган эди. Тўғри, анча олдин халқ оғзаки ижодидан кириб келган “ойнаи жаҳон” ибораси фаол лексикададан ўрин олмаса-да, бадиий-публицистик матнларда қўлланилади. Бу шундан далolat берадики, тилда ўрнашиб, яшаб қолган терминларни сунъий равишда ясалган синонимлари билан сиқиб чиқариш имконсиз уринишдан бошқа нарсa эмас.

Ўзбек тилида кузатилган бу жараёнлар ҳақида Ҳ.Бектемиров ва Э.Бегматовлар “Мустақиллик даври атамалари” номли мақолада “...*аэропорт*” термини ўрнида “қўналға”, “*тайёрагоҳ*”, “*бандаргоҳ*” терминлари ишлатила бошланди, “*институт*” термини “*олийгоҳ*”, “*илмгоҳ*”, “*билимгоҳ*” сўзлари билан алмаштирилди, “*журнал*” термини ўрнида “*ойнома*”, “*мажалла*”, “*жарида*”, “*ойбитик*” сўзларини ишлатиш тавсия этилди ва ҳ.к. “*Четпул*” (валюта), “*пултопар*” (бизнес), “*ҳужжасатасров*” (архив), “*нусхакаш*” (нотариус), “*нақлиёт*” (транспорт), “*малакасинов*” (аттестация) сингари янги ясамалар сунъийлиги, термин яшаш меъёрларига жавоб бермаслиги билан ажралиб турар эди” деган фикрни билдиришади²⁵.

²⁵Бектемиров Ҳ., Бегматов Э. Мустақиллик даври атамалари. – Тошкент, 2002.

Илмий таржима ҳақида сўз борар экан, А.Мадвалиев ва бошқалар “Халқаро терминэлементларнинг изоҳли-иллюстратив луғати” устида ишлаш мобайнида “...халқаро терминларнинг.. ҳар бирига ўзбекча муқобил топишга ҳаракат қилишни ижобий ҳодиса деб бўлмайди”, деган хулосага келганлар²⁶.

Илм-фанга оид терминлар таржимасига оид тадқиқотларни кузатар эканмиз, кўплаб тадқиқотчилар агротерминларни экотерминлар билан биргаликда, яъни агроэкотерминлар сифатида тадқиқ қилишганини кўриш мумкин, чунки кўплаб терминлар ва соҳага оид сўзларни қатъий равишда қишлоқ хўжалигига ёки экологияга тегишли деб иккига ажратишнинг имкони йўқ. Масалан, *тупроқ, шудгор, ўсимликлар, ҳаво, ёгингарчилик, ёмғир, қор, қуёш, об-ҳаво* ва шунга ўхшаш кўплаб сўзлар қишлоқ хўжалиги ҳам, экологияда ҳам **баравар** ишлатилади. Шунингдек, қишлоқ хўжалигига оид сўзларнинг кўпчилиги, айнан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши манбалари бўлган дарахт, сабзавот, мева ва ўсимлик номлари ботаника терминлари ҳам ҳисобланади ва булар, ўз навбатида, тилнинг фаол лексик қатламига киради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1.Dadaboyev **Н.** O‘zbek terminologiyasi. – Toshkent, 2019. – 117 b. – B.38.
- 2.Расулов **Р.**, Мўйдинов **Қ.** Нутқ ва терминология. **Электрон ресурс:** <https://library.navoiy-uni.uz/files> **Мурожаат санаси: 14.08.2024.**
- 3.Бектемиров Ҳ., Бегматов Э. Мустақиллик даври атамалари. – Тошкент, 2002.
- 4.Мадвалиев **А.** ва бошқалар. Халқаро терминэлементларнинг изоҳли-иллюстратив луғати. – Тошкент: “Donishmand ziyosi” нашриёти, 2020. – 280 б. – Б.10.

²⁶ Мадвалиев **А.** ва бошқалар. Халқаро терминэлементларнинг изоҳли-иллюстратив луғати. – Тошкент: “Donishmand ziyosi” нашриёти, 2020. – 280 б. – Б.10.

O'ZBEKISTONDA INGLIZ TILINI O'RGANISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI – MAHALLIY TA'LIM TIZIMIDA DUCH KELINADIGAN MUAMMOLAR

Akbarov Alijon Ikrom o'g'li,

Termiz Iqtisodiyot va Servis Universiteti,

2-kurs talabasi.

Ilmiy rahbar: Madieva Madina Yusupovna,

Termiz Iqtisodiyot va Servis Universiteti,

Chet tillari va adabiyoti kafedrasi katta o'qituvchisi (PhD),

Telefon: +998 93-794-50-00

E-mail: madinayusupovna1984@gmail.com

Annotatsiya: O'zbekistonda ingliz tilini o'rganish jarayoni zamonaviy dunyoda muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda ingliz tili global muloqot tili sifatida tanilgan va ko'plab sohalarda, jumladan, ta'lim, biznes, ilm-fan va madaniyatda keng qo'llaniladi. O'zbekistonning ta'lim tizimida ingliz tilini o'rganish jarayoni ko'plab o'quvchilar va o'qituvchilar uchun qiziqarli va muhim bo'lsa-da, bu jarayonda bir qator qiyinchiliklar va to'siqlar mavjud. Ushbu maqolada ingliz tilini o'rganish jarayonida uchraydigan muammolar va ularni hal etish yo'llari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: ingliz tili, pedagogik texnologiyalar, ta'lim sifati, darsliklar, o'quv dasturlari, muammolar, yechimlar.

Аннотация: Процесс изучения английского языка в Узбекистане важен в современном мире. Сегодня английский признан языком глобального общения и широко используется во многих сферах, включая образование, бизнес, науку и культуру. Хотя процесс изучения английского языка в системе образования Узбекистана интересен и важен для многих студентов и преподавателей, в этом процессе существует ряд сложностей и препятствий. В данной статье

рассказывается о проблемах, возникающих в процессе изучения английского языка, и путях их решения.

Ключевые слова: английский язык, педагогические технологии, качество образования, учебники, учебные программы, проблемы, пути решения.

Abstract: The process of learning English in Uzbekistan is important in the modern world. Today, English is recognized as the language of global communication and is widely used in many fields, including education, business, science and culture. Although the process of learning English in the educational system of Uzbekistan is interesting and important for many students and teachers, there are a number of difficulties and obstacles in this process. This article talks about problems encountered in the process of learning English and ways to solve them.

Key words: English language, pedagogical technologies, quality of education, textbooks, curricula, problems, solutions.

KIRISH

Ingliz tilini o'rganish jarayoni ko'plab o'quvchilar uchun qiyin va murakkab ko'rinishi mumkin. Buning sababi, ko'plab o'quvchilar ingliz tilini o'rganish jarayonida an'anaviy ta'lim usullariga tayanadilar. O'qituvchilar ko'pincha gramatikani yodlash, tarjima qilish va darsliklardan foydalanishga e'tibor qaratadilar. Bu usullar o'quvchilarning tilni o'zlashtirish jarayonini sekinlashtiradi va ularning qiziqishini pasaytiradi. Zamonaviy ta'lim metodologiyalarini joriy etish, jumladan, kommunikativ yondashuvlar va interaktiv darslar o'quvchilarning qiziqishini oshirishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilarni zamonaviy pedagogik metodlar bilan tanishtirish va ularni tayyorlash jarayonini takomillashtirish zarur.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ta'lim resurslarining yetishmasligi ham muhim muammo hisoblanadi. O'zbekistonning ko'plab hududlarida ingliz tilini o'rganish uchun zarur bo'lgan darsliklar va o'quv materiallari mavjud emas. Bu holat o'quvchilarning ingliz tiliga bo'lgan qiziqishini kamaytiradi. Darsliklar va o'quv materiallarini yangilash, shuningdek,

zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini oshirish muhimdir. Internet orqali ta'lim resurslariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, o'quvchilarga ingliz tilida o'quv materiallarini topish va ulardan foydalanish imkoniyatini yaratadi. O'quvchilarning motivatsiyasini oshirish ham muhim ahamiyatga ega.[1]

Ko'plab o'quvchilar ingliz tilini o'rganishga qiziqmaydilar, chunki ular bu tilni amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini ko'rmaydilar. O'qituvchilar ingliz tilini o'rganishning amaliy foydasini ko'rsatishlari zarur. O'quvchilarga ingliz tilida muloqot qilish imkoniyatlarini yaratish, ingliz tilida filmlar, kitoblar va musiqalar bilan tanishtirish orqali ularning motivatsiyasini oshirish mumkin. Shuningdek, ingliz tilida o'tkaziladigan tanlovlar va musobaqalar o'quvchilarning qiziqishini oshirishga yordam beradi. Sinflarda ingliz tilida muloqot qilinmasligi o'quvchilarning tilni o'rganish jarayonini sekinlashtiradi. O'quvchilar dars davomida ingliz tilida gapirishdan qo'rqishadi. O'qituvchilar darslarda ingliz tilida muloqot qilishni rag'batlantirishlari va talabalarni bu tilni qo'llashga undashlari zarur. Sinflarda ingliz tilida suhbatlar, rolli o'yinlar va boshqa interaktiv faoliyatlar o'tkazish orqali o'quvchilarning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin. O'qituvchilar o'quvchilarga o'z fikrlarini ifoda etish va muhokama qilish imkoniyatini berishlari, shuningdek, o'quvchilar o'rtasida ingliz tilida muloqot qilish muhitini yaratishlari zarur.[2]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ingliz tilini o'rganish jarayonida texnologiyalardan foydalanishning yetarli darajada emasligi ham muhim muammo hisoblanadi. Hozirgi kunda onlayn ta'lim resurslari va mobil ilovalar orqali ingliz tilini o'rganish imkoniyatlari juda kengaygan. Biroq, O'zbekistonda ko'plab o'quvchilar va o'qituvchilar bu imkoniyatlardan yetarlicha foydalanmayaptilar. Ta'lim tizimida texnologiyalardan foydalanishni rag'batlantirish, o'qituvchilarni yangi texnologiyalar bilan tanishtirish va o'quvchilarga onlayn platformalardan foydalanishni o'rgatish zarur. Onlayn darslar, video darsliklar va interaktiv o'quv platformalari orqali o'quvchilarning ingliz tilidagi bilimlarini oshirish mumkin. O'quvchilarning o'z-o'zini baholash qobiliyatining yetishmasligi ham muhim

masala. O'quvchilar ko'pincha o'z bilimlarini baholashda qiyinchiliklarga duch keladilar. O'qituvchilar o'quvchilarga o'z bilimlarini baholash va rivojlantirishda yordam berishlari zarur. O'z-o'zini baholash vositalarini ishlab chiqish, o'quvchilarga o'z yutuqlarini kuzatish va rivojlantirish imkoniyatini beradi. Shuningdek, o'quvchilarga o'z bilimlarini baholash uchun testlar va boshqa baholash usullarini taqdim etish, ularning o'rganish jarayonini yanada samarali qiladi. Oila ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega. Biroq, ko'plab oilalarda ingliz tiliga nisbatan qiziqish yetishmaydi. Ota-onalar o'z farzandlarini ingliz tilini o'rganishga rag'batlantirishlari zarur. Oila muhitida ingliz tilida muloqot qilish, ingliz tilidagi kitoblar o'qish va filmlar tomosha qilish orqali farzandlarning qiziqishini oshirish mumkin. Ota-onalar o'z farzandlariga ingliz tilida o'qitish jarayonida yordam berish, ularning bilimlarini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish orqali ta'lim jarayonini yaxshilashlari mumkin. Ingliz tilini o'rganish jarayonida o'quvchilarning psixologik to'siqlari ham muhim rol o'ynaydi. Ko'plab o'quvchilar ingliz tilida gapirishda qo'rqishadi yoki o'zlarini noqulay his qilishadi. Bu psixologik to'siqlarni bartaraf etish uchun o'qituvchilar darslarda qulay muhit yaratishlari zarur. O'quvchilarga o'z fikrlarini ifoda etish va muloqot qilishda yordam berish, ularning ishtirokini oshiradi va qo'rqishlarini kamaytiradi. O'qituvchilar o'quvchilarga muvaffaqiyatli muloqot qilish ko'nikmalarini o'rgatish, ularning o'z-o'ziga ishonchlarini oshirishda yordam beradi.[3]

Yuqoridagi masalalarni hal etish uchun ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, ta'lim resurslarini yangilash va o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish zarur. O'zbekistonning kelajagi uchun ingliz tilini o'rganish jarayoni muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun barcha tomonlar birgalikda harakat qilishlari zarur. O'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar va ta'lim muassasalari o'zaro hamkorlikda ishlashlari, ingliz tilini o'rganish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish uchun birgalikda harakat qilishlari lozim. Ingliz tilini o'rganish jarayonida o'quvchilarning o'zaro hamkorlikda ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish ham muhimdir. Guruhli darslar va jamoaviy faoliyatlar orqali o'quvchilar bir-birlari bilan muloqot qilish va o'z bilimlarini baham ko'rish imkoniyatiga ega

bo'ladilar. Bu jarayon o'quvchilarning o'zaro yordam berish va bir-biridan o'rganish imkoniyatlarini yaratadi. O'qituvchilar guruhli ishlarni tashkil etib, o'quvchilarning o'zaro hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishlari zarur.[4]

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda ingliz tilini o'rganish jarayoni ko'plab qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Biroq, ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar va zamonaviy metodlarni qo'llash, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va o'qituvchilarni zamonaviy pedagogik metodlar bilan ta'minlash orqali bu muammolarni bartaraf etish mumkin. O'zbekistonning kelajagi uchun ingliz tilini o'rganish jarayoni muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun barcha tomonlar birgalikda harakat qilishlari zarur. O'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar va ta'lim muassasalari o'zaro hamkorlikda ishlashlari, ingliz tilini o'rganish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish uchun birgalikda harakat qilishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurazakov, S. (2021). "Increasing students' motivation in the process of learning English." Education of Uzbekistan, 2021, pp. 45-50.
2. Karimova, N. (2020). "Modern pedagogical technologies and English language learning." Education and Innovation, 2020, pp. 12-18.
3. Akhmedov M. (2019). "Problems and solutions in learning English." Public education of Uzbekistan, 2019, pp. 30-35.
4. Muradov, A. (2022). "The Role of Learning Resources in English Language Learning." Education system of Uzbekistan, 2022, pp. 22-27.
5. Ruzmetova, D. (2021). "Development of communication skills in English." Pedagogical Journal of Uzbekistan, 2021, pp. 55-60.
6. Yusupov, E. (2020). "Psychological obstacles in the process of learning English in Uzbekistan." Psychology and Education, 2020, pp. 15-20.
7. Shodmonov, R. (2023). "Modern methods and strategies for learning English." Education and Development, 2023, pp. 10-15.

“SIYOSATNOMA” ASARDA NIZOMUL-MULK DAVLAT BOSHQARUVIGA OID AXLOQIY QARASHLARI

Muxamedov Sherzod

Alfraganus university

Annotatsiya: Ushbu maqolada Nizomulmulk “Siyosatnoma” asarida davlat boshqaruviga axloqiy qarashlar ko‘rib chiqilgan. Hamda davlatning barqarorligi va tinchligini ta’minlab turuvchi muhim omillarni tahlil qilingan. Davlat boshqaruvida hukmdor sifatida nimalarga e’tibor qaratilishi, qanday muhim fazilat va ko‘nikmalarni o‘zida mujassam etish kerakligini ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Davlat, qonun, podsholik, siyosat, “Siyosatnoma”, din, xalq, mazhab, saljuqiylar, hokim, davlat xizmatchilar.

Kirish qismi Davlatchilik yuzaga kelgandan boshlab davlat boshqaruvini takomillashtirish va rivojlantirishga alohida e’tibor qaratila boshlangan. Har bir davrda, mintaqada yetuk olimlar, mutafakkirlar davlat boshqaruvi haqidagi qarashlari, tajriba va kuzatishlardan kelib chiqqan xulosa hamda ma’lumotlarni asar sifatida yozib qoldirishgan. Xususan qadimgi yunon olimlari Aristotelning “Siyosat”, Platonning “Qonun” va “Davlat” asarlari, Xitoyda esa dunyoga mashhur asar Sun Tzining “Urush san’ati”(mil.avv. VI asr), Shan Tzyun shu – “Shan o‘lkasining hukmdori kitobi”(milodiy IV asr), “Tayxo kodeksi”, “Tayxo ritsuryo” qonunlar to‘plami (VIII asr), Nizomul mulk “Siyosatnoma”(XI asr), Amir Temur “Temur tuzuklari”(XV asr) va Nikolo Makiavelining “Hukmdor” (XVI asr) kabi asarlarni misol qilib ko‘rsatishimiz mumkin.

Albatta bu asarlar o‘z davri va hududidan kelib chiqqan holda alohida xususiyatlariga ega bo‘lib, davlat boshqaruvi haqida turlicha qarashlarga ega. Qadimgi yunon mualliflarda jamiyatni demokratik boshqaruv, tartibga solish, saylov jarayonlar, majlis, qonunlar qabul qilish, jamiyatning barcha qatlamlarining vazifa va burchlari keltirilgan bo‘lsa bo‘lsa, Nizomul mulk “Siyosatnoma”, Amir Temur “Temur tuzuklari”

va Nikolo Makiavelining “Hukmdor” kabi asarlarda davlat boshqaruvida yakka hokim hisoblangan insonga qaratilib, davlat boshqaruvi uchun zarur hisoblangan fazilatlar, ko‘nikma va bilimlar haqida ta’kidlab o‘tiladi.

Asosiy qisim

Davlat boshqaruvida Nizomul- mulk ham katta hissa qo‘shganligiga tarix gu- vohdir. Bu inson o‘z zamonasining eng bilimli shaxslaridan bo‘lib, Nizomulmulk saljuqiylar davlatini idora etishda Alpasrlon va Jaloliddin Malikshohga katta yordam berib xizmat qilgan. Nizomulmulk Sharq tarixi va madaniyatida o‘zining “Siyosatnoma” (yoki «Siyar ul-mu- luk») asari bilan o‘chmas iz qoldirgan. Bu asar davlatning iqdora qilishda hukmdorlarga kata yordam berib kelgan.

Asl ismi Abu Ali al-Hasan ibn Ali ibn Is'hoq at-Tusiy bo‘lib, Uning yuksak salohiyati, aqlu-zakovatiga yuqori baho berib, sulton Malikshoh vaziriga “Nizomulmulk” (“Davlat nizomi, qonun-qoidasi”) faxriy unvon berdi.

Nizomulmulkni boshqaruvga e’tibor qaratishi: Nizomul- mulk boshqaruv ishlariga o‘zgacha e’tibor qaratgan. Sulton Malik-shox Davrida uning hukumati Kengayib, boshqaruvda o‘z tajribasi bilan davlatning ichki va tashqi ishlarini o‘zi nazorat qilgan. Uning «Siyosatnoma» Asari podsholiklar va davlat boshqaruvdagi asosiy fikrlar va nazariyalarni o‘z ichiga oladi. Bu kitobda Saljuqiylar davlatini boshqargan usullari yaqqol aks etadi. U kitobning avvalidalida boshqaruvda tartibsizliklar bo‘lmasligi uchun, sultonning yaqin do‘stlari davlat ishlariga aralashmasligi aytilgan. Shuningdek, xat tashuvchilarga, o‘zgacha etibor qaratgan. U sultonning ishlari yashirin bo‘lib, xalqni noroziliga sabab bo‘lmasligi, mamlakatda amalga oshirilayotgna ishlar haqida davlatning eng chekka nuqtalarigacha savdogar, siyosatchi, darvish va tabiblar orqali yetkazib turgan. Nizomulmulk bunday yo‘l bilan ko‘plab qo‘zg‘olonlarni oldini olgan. Shuningdek, u davlatdagi amaldorlarni o‘z mansabidan foydalanib, qo‘l ostidagilarga zulm qilishlarini ham oldini olgan. U viloyat hokimlarini va boshqa xizmatchilarni faol ishlari uchun, har ikki-uch yilda bir almashtirib turgan. Sulton Alp Arslon xat tashish va xabarchilik ishlarini yo‘lga qo‘ygandan so‘ning vaziri Nizomulmulk har bir shaharga o‘zlarining ishonchli

vakillarini joylagan. U o'sha shahardagi boshqaruv tizimi, qozixonalar va muxtasiblar hamda boshqa davlat xizmatchilarini kuzatib turgan.[1]

Davlatni yaxshi idora qilish uchun Nizomul- mulk shoh doim o'z ustida ishlashi, tafakkurini rivojlantirishi, ehtiroslarini nazorat qilishni va bilimni sevishni o'rganishi kerakligini ta'kidlaydi. O'z-o'zini turli his-tuyg'ulardan cheklash adolatli hukumatning asosidir. Podshoh o'zini o'zi boshqarishni o'rgansagina, o'z fuqarolarini boshqara oladi. Xuddi shunday, to'g'ri odob va uy xo'jaligini samarali boshqarish, saltanatni muvaffaqiyatli boshqarish va uning ishlarini tartibga solish uchun zarur shartdir. Va nihoyat, shoh o'tmish va o'zidan oldin bo'lgan o'tmishdoshlarining yo'llari haqida fikr yuritishi kerak, agar ularning xatolarini takrorlamasligi uchun mulohaza yuritishi. Xalq g'alayon ko'tarilishini oldini olish o'z fuqarolariga nisbatan adolatli va xolis bo'lishi kerak; va uzoq va tinch hukmronlik qilish uchun u o'z ehtiroslarini jilovlashi, o'tmishdagi hukmdorlarning xatolaridan qochishi, ayollarni, xushomadgo'ylarni va yomon dindagi odamlarni o'zidan uzoqroq tutishi kerakligi haqida fikrlar bildirib ketgan. [2]

“Siyosatnoma” asarida axloqiy muhim qoidalar nazarda tutilib ularga amal qilinsa barqarorlik ta'minlanishini ta'kidlanadi:

- O'z ishini uddalagan mansabdor shaxslar kechiktirmasdan taqdirlanishi kerak.
- Ijtimoiy-davlat masalalari shoshib, shoshilinch qarorlar qabul qilinmasligi kerak.
- G'iybat, mish-mishlar albatta tekshirilishi va hukumat qarorlariga ta'sir qilmasligi kerak.
- Vazifasiga zaruriy ahamiyat bermagan mansabdor shaxslar jazolanishi kerak.
- O'z vazifalarini lozim darajada bajarmayotgan rahbar va mansabdor shaxslar o'rniga samaraliroq kadrlar kelishi kerak.
- Keksa va tajribali odamlarga muhim lavozimlarni berish kerak.
- Menejer-imperator qo'l ostidagilarning mavqeini oshirmasligi kerak;
- Vazifalarni berish vakolati bir kishiga berilishi va u kishi o'z xohishi bilan odamlarni tayinlashi kerak. Bu vazifalar tasdiqlanmagan ekan, bajarilmasligi kerak.

- Bir shaxsga ikkita xizmat vazifasini taklif qilish va bir xil vazifani ikki kishiga taklif qilish mumkin emas;
- Sarlavhalar ehtiyotkorlik bilan tanlanishi va ularni keraksiz oshirib yubormaslik kerak. Aks holda, sarlavhaning qiymati pasayishi mumkin.
- Hukumat masalalari bilimli, tajribali odamlar bilan maslahatlashgan holda olib borilishi va shunga qarab qarorlar qabul qilinishi kerak.
- Hukumat rahbarlariga kirish imkoniyati bo'lishi kerak. Jamiyat ular bilan uchrashish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.
- Jamoa uyidan oziq-ovqat olib kelmasligi va rahbarlar qabul qilmasligi kerak.
- Kichkina xatoga yo'l qo'ygan mansabdor shaxslar darhol jazolanmasligi kerak. Ularga birinchi navbatda maslahat berish kerak. Agar ular o'z xatolarini saqlab qolishsa, ular jazolanishi kerak.
- Muhim vazifani boshqa shaxsga yuklamaslik kerak;
- Mansabdor shaxslarni tekshirish va ataylab nazorat qilish kerak.
- O'z vazifasiga ahamiyat bermagan, jamiyatga shafqatsiz munosabatda bo'lgan mansabdor shaxslar jazolanishi kerak.
- Har bir vazifaga malakali, ma'naviyatli insonlar tayinlanishi kerak.
- mukofot va jazo tizimi ish sifatiga mos bo'lishi kerak;
- Har bir insonga o'z kuchi va muvaffaqiyatiga qarab vazifalar berilishi kerak;
- Mulozimlar jamiyatga adolatli munosabatda bo'lishlari kerak, (So'kinish hukumatni parchalamaydi, lekin shafqatsizlik.)
- Poraxo'rlikdan saqlanish uchun ishga nomzodlar, ayniqsa, ularning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini tekshirilishi kerak. [3]

Nizomulmulk davlatni idora etishda katta ahamiyat kasb etganligi bizga ma'lumki, Amir Temur "Tuzuklar"ida shunday deyiladi: "Qaysi vazir g'iybat gaplarni aytsa, uydirma gaplarga quloq solsa, jabr-zulm qilsa, o'ziga yoqmagan kishilarni yo'qotish payiga tushsa, uni vazirlikdan tushirish lozim. Nasli-yu zoti past, hasadchi, gina-kek saqlovchi, qora ko'ngilli kishilarga zinhor vazirlik lavozimi berilmasin. Buzuqi, qora ko'ngilli, zoti past

odam vazirlik qilsa, davlat-u saltanat tez ora- da qulaydi. Masalan, Malikshoh Saljuqiy o‘z vaziri Nizomulmulkni martabasidan tushirdi Vazir boshdan-oyoq yaxshi sifatlarga o‘ralgan edi. Uning o‘rniga zoti past, yomon bir kishini vazir qilib tayinladi. Bu shumqadam vazirning qabih ishlari, zulm-u sitami va nafsi buzuqligi kasofatidan saltanat binosi buzila boshladi”[4]

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. The Book of Government or Rules for Kings. The Siyar al-Muluk or Siyasat-nama Of NIZAM AL-MULK. Translated from the Persian by Hubert Darke. London., 60-p.
2. www.dailysabah.com/arts/nizam-al-mulk-greatest-statesmen-of-islamic-turkish-world/news
3. Süleyman Göksoy Ethical principles in Nizam Al-Mulk’s Siyasatnama book in terms of Turkish management history. // *Journal of Pedagogical Research*, 1(1), 77-82
4. “Temur tuzuklari” Toshkent – 2018 y., 100 b.

РИСК ҚИЙМАТИ (VAR) ВА МОНТЕ-КАРЛО МОДЕЛИНИ ҚЎЛЛАШДАГИ МУНОЗАРА

Мухиддинов Бахтиёр Мирмуминович–

Тошкент шаҳридаги Сингапур менежментни

ривожлантириш институти Ёшлар билан

ишлаш

бўлими менежери

bakhtiyormukhiddinov@gmail.com

Аннотация. Мазкур тезисда рискларни қийматини VAR ва Монте-Карло моделини самарадорлигини баҳолаш усуллари билан яқиндан танишиб ўтилган. Бунда ҳар бир усулнинг ўзига хос хусусиятлари, риск самарадорлигини баҳолашдаги афзалликлари ва камчиликлари ҳақида алоҳида тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: Риск, VAT, Монте-Карло модели

Аннотация. В данной дипломной работе подробно знакомятся метод оценки стоимости рисков, VAR и эффективность модели Монте-Карло. Отдельно обсуждаются особенности каждого метода, его преимущества и недостатки при оценке эффективности риска.

Ключевые слова: Риск, НДС, модель Монте-Карло.

Abstract. In this thesis, the method of assessing the value of risks, VAR and Monte Carlo model efficiency is closely familiarized. The specific characteristics of each method, its advantages and disadvantages in assessing risk effectiveness are discussed separately.

Key words: risk, VAT, Monte Carlo model

Рискларни баҳолаш усулининг ҳозирги кундаги энг замонавий усуллари билан бири VaR (Value at Risk) орқали амалга оширилади. VaR – бу статистик жиҳатдан ёндашув бўлиб, бу орқали рискларни баҳолаш жараёнида эҳтимолликлар тақсимооти

асосий тушунча ҳисобланади. Бу эҳтимолликлар бозордаги ҳар қандай иқтисодий омилларнинг қийматлари билан боғлиқ ҳолда баҳоланади. Бу усул орқали молиявий рискларни баҳолаш мураккаб математик формулалар орқали амалга оширилади. Суғурта фаолиятидан фойдаланган ҳолда рискларнинг олдини олиш молиявий рискларнинг олдини олишнинг энг асосий усулларида биридир.

VaR риск менежментида рискни қабул қилувчилар фаолияти натижасини баҳолашда ва молия бозорларини тартибга солиш талабларини ишлаб чиқишда қўлланилади. VaR ҳар қандай компаниянинг фаолиятида қўлланиш имкониятига эгаллигига қарамасдан, у асосан тижорат ва инвестиция банклари томонидан, муайян даврда молия бозорида савдо қилинадиган инвестиция портфелидаги йўқотишлар эҳтимолини ҳисоблашда қўлланилади. VaR тартибга солувчилар ва амалиётчилар учун ажойиб ёндашувдир, чунки бу кўрсаткични тушуниш осон ва маълум бир риск даражасини бартараф этиш учун керакли бўлган капитал миқдорини тахминан ҳисоблаб беради. Бу кўрсаткичнинг яна бошқа бир устунлиги портфел диверсификацияси таъсирини ўз ичига олиш имкониятидир. VaR нинг статистик таърифи шундан иборатки, у ҳар кун, ҳар ҳафта ёки ҳар ойда энг юқори даражадаги йўқотишни ҳисоблаб беради. Бошқача айтганда, VaR – бозор rischi жиҳатидан молиявий активларнинг ёки портфелнинг статистик йиғиндисидир. VaR муайян даражадаги максимум йўқотишларни ўлчайди. Фирмалар кўплаб рискларнинг ҳар хил турлари шу жумладан, бозор рисклари, кредит рисклари, ликвидлилик рисклари, операцион рисклар ва ҳуқуқий рисклар билан юзлашади.

VaR орқали ифодаланадиган асосий фикр шуки, у портфел riskини оддий миқдрий жиҳатдан баҳолаб беради. VaR икки муҳим ва ажойиб характеристикани ифодалайди. Биринчидан у, турли позициялар ва инструмент турлари учун riskни изчил умумий баҳолаб беради. Иккинчидан, у ҳар хил risk факторлари орасидаги корреляцион ҳисобни ўз ичига олади. Битта инструментга қараганда портфел учун riskни ҳисоблаш албатта бу муҳим хусусиятдир. Тасаввур қилайлик, активлар

даромадлилиги ўртача тақсимланган бўлсин, унда VaR нинг графиги **1** чизмадагидек тасвирланиши мумкин.

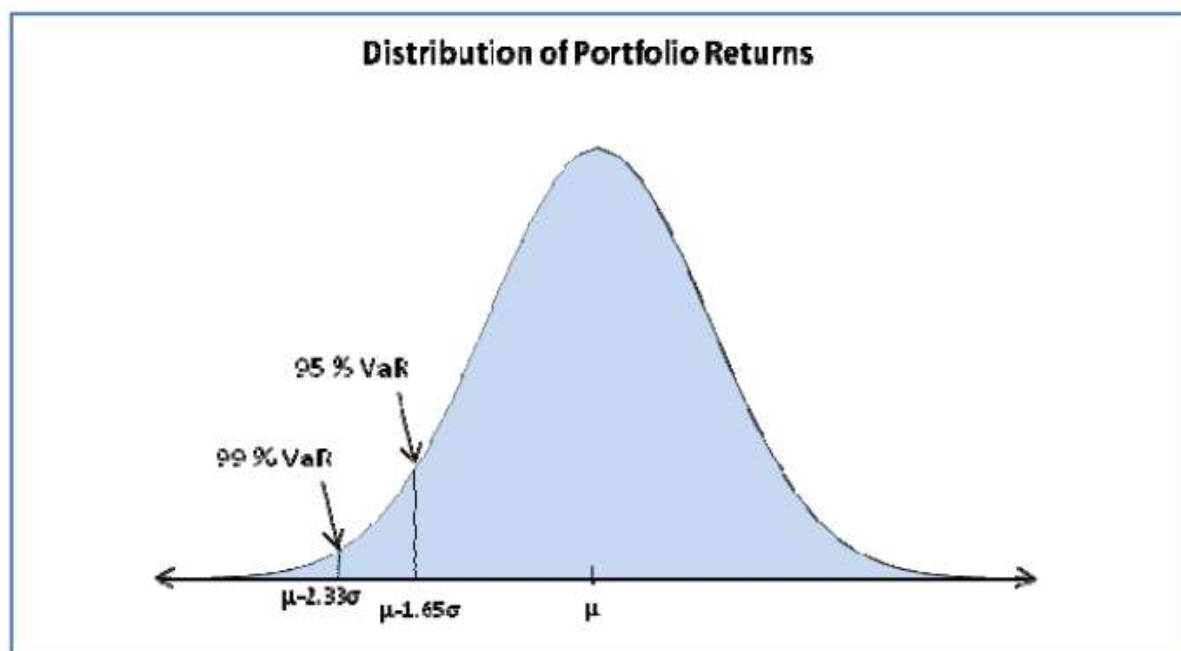

Figure 1: VaR for normal distribution. The graph illustrates Value at Risk for two different confidence levels when portfolio returns are normally distributed.

VaR нинг математик таърифи қуйидагича:

$$VaR_{\alpha} = \alpha * \sigma * W$$

Бу ерда α – танланган эҳтимоллик даражасини, σ – портфел қийматининг стандарт тебранишини ва W – портфелнинг бошланғич қийматини англатади. Мисол учун, портфелнинг бошланғич қиймати 100 млн евро, портфелнинг йиллик даромадлилиги 20% тебранишда бўлсин. Ўнинчи кунда бу портфел учун VaR 99% эҳтимоллик даражасида бизга қуйидагича натижани ҳисоблаб беради:

$$VaR_{99\%} = -2.33 * 20\% * \sqrt{\left(\frac{10}{250}\right)} * €100M \approx -€9.3M$$

Бу функцияда квадрат илдиз остидаги $10/250$ сони, 1 йилда бўлган 250 савдо кунлари 10 кун давр оралиғида бўлган деган фаразни ифодалайди. Агар умумий меъёр қабул қилинган бўлса, VaR ни ҳисоблаш жуда оддий. VaR

кўрсаткичини изоҳлаётганимизда, вақт гаризонтини ва ишонч даражасини ҳисобга олишимиз зарур. Инвестиция портфелининг актив савдоси билан шуғулланувчи фирмалар, масалан молиявий фирмалар 1 кунлик вақт гаризонтидан фойдаланишади. Институционал инвесторлар ва номолиявий корпорациялар эса узокроқ вақт гаризонтини маъқул кўришади.

Одатда VaR нинг ҳисоблашда қўлланиладиган методлар 3 та категорияга бўлинади:

- Тафовут – қоплаш методлари.
- Тасвирлаш методлари.
- Энг кўп қиймат назарияси методлари.

Монте-Карло модели бошқа бир нопараметрик методдир. Мураккаб ва кучли VaR системасига эҳтиёж борлиги сабабли, у жуда машхур ёндашув ҳисобланади. Лекин уни ҳам бир томондан амалга ошириш жуда қийиндир. Монте-Карло модели жараёнини 2 қадамда амалга ошириш мумкин. Биринчидан, молиявий ўзгарувчилар учун тасодикий жараён белгиланади ва корреляцион ва тебранишлар тарихий маълумотлар ёки бозор асосида баҳоланади. Иккинчидан, барча молиявий ўзгарувчилар учун нарх йўллари моделлаштирилади. (минг маротаба) Бу нарх реализациялари даромадларни умумий тақсимлаш учун жамлангандан сўнг, VaRни эҳтимолликларини ҳисоблаш мумкин бўлади. Бу метод опционларга ўхшаш, чизиқсиз инструментларни ҳам қамраб олади. Монте-Карло моделининг энг зарур муаммоси уни ҳисоблаш вақтидир. Бу методда айниқса катта портфеллар учун VaR ҳисобланса, жуда кўп маълумотларни талаб қилади. Шундай қилиб бу методни амалга ошириш молиявий томондан қимматга тушуши мумкин. Шундай бўлсада, компьютерда ҳисоблаш харажатлари камайган сари, келажакда Монте-Карло методининг машхурлиги ўсиб боради.

Монте-Карло усули – бу лойиха сезгирлигини таҳлил қилиш усули ва сценарийлар усулининг уйғунлаштирувчи усул бўлиб, уни асоси бўлиб эҳтимоллар назарияси хизмат қилади. Агар сценарийлар таҳлилида мутахассис уч хил

вариантдаги сценарий тузса, Монте–Карло усулида бу вариантлар сони 500 та ва минглаб сценарийларни ташкил этади.

Монте–Карло усулини қўллашда замонавий компьютер технологиялари бўлиши зарур. Уларсиз ҳисоб-китоблар жуда кўп вақтни олади ва мутахассис бу мураккаб жараёнда хатоларга йўл қўйиши мумкин. Улардан Risk Master, @Risk, Crystall Ball ва бошқа компьютер дастурлари таҳлилга катта ёрдам беради.

Монте-Карло усулининг асосий босқичлари қуйидагилар ҳисобланади:

1. Усул моделини тайёрлаш, яъни таҳлил учун асос қилиб олинган кўрсаткичларни (NPV, IRR, соф фойда, нақд пул оқими ёки бошқ.) математик кўринишини компьютерга киритиш лозим;
2. Эҳтимолларни тақсимлаш босқичи, яъни параметрларни ўзгариш чегараларини ва эҳтимоллик қонуниятларини аниқлаш;
3. Корреляция шартларини белгилаш – ўзгарувчан миқдорларни ўзаро боғланишини кўрсатиб бериш;
4. Иммитация натижаларини йиғиш;
5. Натижаларини статистик таҳлил қилиш.

Ҳар бир лойиҳа сценарийси маълум эҳтимол миқдорини англатади. Масалан, лойиҳа бўйича компьютер 500 сценарий тузган бўлса, уларнинг ҳар биттаси вужудга келиш эҳтимоли 0,2% тенг.

$P=100/n$

n- сценарийлар сони;

p-сценарий эҳтимоли.

Агар 5000 сценарий тузган бўлса, эҳтимоллик кўрсаткичи 0,02% тенг.

Бу усулнинг афзалликлари деб қуйидагилар ҳисобланади:

- бозорни турли кўринишлари ва ўзгаришларини моделлаштириш имконияти;
- моделларни кенгайтириш имконияти ва вақт билан чегараланмаганлиги (фақат лойиҳа ҳаёти даврида эмас);
- ташқи омилларни барчасини ҳисобга олиш имконини беради.

Усулни камчиликлари:

- ҳисоб-китоблар серқувват компьютер программаларини талаб қилади;
- таҳлилчи маълум математик ва статистик билим ва тушунчаларга эга бўлиши лозим;
- хатолар эҳтимоли мавжудлиги.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Молиявий рискларни бошқариш ўқув-услубий мажмуа
2. Risk Manajement: Approaches for Fixed Income Markets by Bennet W. Golub, Leo M. Tilman.
3. Steve L. Allen. Financial Risk Management: A Practitioner's Guide to Managing Market and Credit Risk 2nd Edition, 2012

INVESTMENT AND METHODS OF THEIR EVALUATION.

Mukhiddinov Bakhtiyor Mirmuminovich

Management Development Institute of Singapore in

Tashkent, Manager of Youth Support Unit

bakhtiyormukhiddinov@gmail.com

Аннотация. Мазкур тезисда инвестиция дастурлари самарадорлигини баҳолаш усуллари билан яқиндан танишиб ўтилган. Бунда ҳар бир усулнинг ўзига хос хусусиятлари, инвестицион лойиҳа самарадорлигини баҳолашдаги афзалликлари ва камчиликлари ҳақида алоҳида тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: инвестиция, инвестицион лойиҳа, рентабеллик, лойиҳа эксплуатацияси, NPV, IRR, PI

Аннотация. В данной тезис подробно ознакомлены методы оценки эффективности инвестиционных программ. Отдельно рассмотрены особенности каждого метода, преимущества и недостатки при оценке эффективности инвестиционного проекта и портфельных инвестиций.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный проект, доходность, индекс рентабельности, NPV, IRR, PI

Abstract. In this thesis, the methods of evaluating the efficiency of investment programs are closely familiarized. The specific features of each method, advantages and disadvantages in evaluating the efficiency of the investment project, and portfolio investments are discussed separately.

Keywords: investment, investment project, profitability, project operation, NPV, IRR, PI

The effectiveness of investment projects is characterized by a system of indicators that form the ratio of costs and obtained results. These indicators allow us to judge the superiority of one option over another.

Classification of performance indicators of investment projects:

1. Depending on the appearance of the generalizing indicator:

- absolute, in which summarizing indicators are defined as the difference between the costs associated with the implementation of the project and the value assessment of the obtained result;
- relative, in which summarizing indicators are defined as the ratio of costs related to the implementation of the project and the cost estimates of the obtained result;
- temporary, the payback period of investment costs is evaluated.

2. According to the method of comparing costs and results obtained at different times:

- static, in which cash flows appearing at different moments of time are assumed to have the same value;
- dynamic, in which the cash flows related to the implementation of the project are brought to an equivalent basis by discounting them, and this provides the possibility of comparing cash flows at different times.

Dynamic evaluation methods

1. Net discounted income, net present value, Net Present Value, NPV [3].

For constant rate of discount and one-time initial investment

$$NPV = -I_0 + \sum_{t=1}^T C_t (1+i)^{-t}$$

where I_0 is the amount of initial investment,

C_t - cash flows from the implementation of the project at the moment of time,

t – calculation step (year, quarter, month),

i – discount rate,

T is the number of the last step of the calculation cycle.

If the project does not involve one-time investments, but the investment of financial resources in a certain sequence over several years:

$$NPV = -\sum_{t=1}^T I_t(1+i)^{-t} + \sum_{t=1}^T C_t(1+i)^{-t}$$

If $NPV > 0$, then the project is profitable;

If $NPV < 0$, the project is unprofitable;

If $NPV = 0$, the discount rate $i = IRR$, Internal Rate of Return, that is, the internal rate of profitability.

2. Profitability Index (Profitability Index, PI)

$$PI = \sum_k \frac{P_k}{(1+i)^k} : I_0 \quad \text{or} \quad PI = \frac{\sum_{t=1}^T C_t(1+i)^{-t}}{I_0}$$

The profitability index is calculated as the ratio of the net present value of the inflow to the net present value of the outflow (taking into account the initial investment).

It can be seen that if,

If $PI > 1$, the project can be accepted;

If $PI < 1$, the project should not be accepted;

If $PI = 1$, the project is neither profitable nor harmful.

The difference between profitability index and net profit (NVP) is that it is a relative indicator. It shows the level of income per unit of cost, the efficiency of attraction, that is, the higher this indicator, the higher the return of each dollar invested in the project. The PI criterion is very convenient when choosing one of several projects with the same NVP indicators (more precisely, if two projects have the same NVP indicators and require different amounts of investment, it is possible to determine which

one can provide the highest efficiency), or It is very convenient to maximize the amount of total NVP in the recovery of the investment portfolio.

3. Internal rate of return – IRR. If the internal rate of return is greater than the bank's interest rate, the project will be profitable, on the contrary, if the internal rate of return is less than the bank's interest rate, the project will make a loss. That is, we can easily determine whether the project will be profitable or unprofitable in advance using the IRR and the bank interest rate (Discount rate).

Internal rate of return - IRR should always be greater than the bank interest rate (Discount rate). IRR is sometimes called audit discount because it efficient and is the level that allows separation into ineffective types.

For this, it is accepted as a standard in the company compared with the level of reimbursement of funds. Such standard rate of return on investments barer coefficient is also called HR (hurdle rate).

- if **IRR > DR (HR)** - the project is acceptable;
- if **IRR < DR (HR)** - the project is not acceptable;
- if **IRR = DR (HR)** - make any decision on the project can be done.

If $IRR > NR$, NPV is positive, investment and profitability is higher than one. If $IRR < NR$, NPV is negative, PI and will be less than one.

Thus, IRR by separating the projects that are not favorable acts as a receiving type.

In addition, this indicator is the risk of project risk is a level indicator. From the barer coefficient of IRR, the larger the reserve of strength of the project will be big. This is the way to estimate future cash flows there is little risk of damage caused by errors ensures that.

LIST OF USED LITERATURE

1. Б.Маматов, Д.Хужамкулов, О. Нурбеков 2014. 287-300 pp.
2. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. - М.: Финансы и статистика, 1997.-480 pp.
3. Хелферт Э. Техника финансового анализа. М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996.-663.
4. Максимова В.Ф. Инвестиционный менеджмент: Учебно-практическое пособие. – М.: Изд. центр ЕАОИ., 2007. – 214 pp.

ALISHER NAVOIY – MILLATIMIZNING MA'NAVIY XAZINASI

Normuxamedov Behruz Bekzodovich

TDYU huzuridagi M.Vosiqova nomidagi

Akademik litseyning 1.1 guruh talabasi

normuxamedovbehruz@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiyning ma'naviy merosi, adabiyotimiz va madaniyatimizga qo'shgan hissasi tahlil qilinadi. Uning ijodiy faoliyati, she'riy va ilmiy asarlari milliy o'zlikni anglash, til va madaniyatni asrab-avaylashda muhim o'rin tutgani yoritiladi. Xususan, "Xamsa" asari va "Muhokamat ul-lug'atayn" risolasi orqali Navoiyning o'zbek tilining rivojiga qo'shgan ulkan hissasi ta'kidlanadi. Shuningdek, uning g'azallari va dostonlari insoniy fazilatlarni ulug'lab, axloqiy tarbiyani shakllantirishda katta ahamiyat kasb etishi tahlil qilinadi. Mazkur maqola Navoiy ijodining dolzarbligini yoritib, uni yosh avlod ma'naviy tarbiyasida muhim manba ekanligini asoslashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, ma'naviy meros, o'zbek adabiyoti, madaniyat, Xamsa, Muhokamat ul-lug'atayn, g'azal, doston, milliy o'zlik, axloqiy tarbiya, yosh avlod, til rivoji.

Alisher Navoiyning ma'naviy merosi.

Alisher Navoiy – o'zbek adabiyoti va madaniyatining eng yirik namoyandalaridan biri bo'lib, uning ijodi millatimiz ma'naviyatining bebaho xazinasidir. U nafaqat o'zbek tilining rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan, balki butun turkiy xalqlar adabiyotining taraqqiyotiga ham katta ta'sir ko'rsatgan siymodir.

Alisher Navoiy o'zining she'riy merosi, ilmiy asarlari va davlat arbobi sifatidagi faoliyati bilan xalqimizning madaniy taraqqiyotida muhim o'rin egallaydi. Uning "Xamsa" asari jahon adabiyotida noyob durdona hisoblanadi. Shuningdek, "Muhokamat ul-lug'atayn" asari orqali u o'zbek tilining boyligi va imkoniyatlarini ochib bergan.

Navoiyning ma'naviy merosi uning asarlarida, insonparvarlik g'oyalari va ezgulik targ'ibotida o'z aksini topgan. U o'zining ijodi orqali jamiyatni axloqiy poklikka, adolat va halollikka chorlagan. Uning she'riyati inson qalbini yuksaltiradigan, ruhiyatini poklaydigan falsafiy va axloqiy tamoyillarga asoslangan. Navoiy o'z asarlarida mehr-oqibat, vafo, sadoqat va insoniylik kabi tushunchalarni yuksak darajada tarannum etgan.

Shuningdek, Navoiy ta'lim-tarbiyani inson hayotining ajralmas qismi sifatida ko'rgan va ilm-fan taraqqiyotining muhimligini alohida ta'kidlagan. U insonlarning komil shaxs bo'lib yetishishi uchun ilmga intilish lozimligini ta'kidlab, bu borada o'zining bebaho fikrlarini meros qilib qoldirgan. Uning asarlarida bilimdonlik, zukkolik va tafakkur kengligi ulug'langan, bu esa yosh avlodning ma'naviy kamolotida muhim rol o'ynaydi.

Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asari insoniy fazilatlarni madh etuvchi eng muhim manbalardan biri hisoblanadi. U ushbu asarida insonlarning fe'l-atvorini, axloqiy fazilatlarini tahlil qilib, jamiyatning axloqiy rivojlanishiga ulkan e'tibor qaratgan.

Alisher Navoiyning adabiyotimiz va madaniyatimizga qo'shgan hissasi.

Alisher Navoiy o'zbek adabiyoti va madaniyatining shakllanishida, rivojlanishida va yuksalishida beqiyos hissa qo'shgan buyuk mutafakkir va shoirdir. Uning ijodi o'zbek tilining davlat tili darajasiga ko'tarilishiga turtki bo'lib, adabiyotimizni jahon sahnasiga olib chiqqan.

Adabiyotimizga qo'shgan eng katta hissasi – bu turkiy tilda yuksak badiiy asarlar yaratish orqali ona tilining qudratini namoyon etganidir. "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida Navoiy turkiy tilning fors tilidan ustunligini ilmiy asoslab bergan va shu orqali o'zbek adabiyotining mustahkam poydevorini yaratgan. Uning "Xamsa"si Sharq adabiyotida noyob hodisa bo'lib, bu orqali turkiy adabiyot yangi bosqichga ko'tarilgan. Madaniyatimizga qo'shgan hissasi esa uning san'at, me'morchilik va musiqa sohalariga

bo'lgan e'tibori bilan namoyon bo'ladi. Navoiy o'z davrida ko'plab madrasalar, masjidlar, hammomlar va bog'lar qurdirib, madaniy muhitni rivojlantirishga ulkan hissa qo'shgan. Uning g'azallari esa mumtoz musiqa asarlari orqali hozirgi kungacha xalqimiz madaniyatida yashab kelmoqda. Navoiy ijodiy merosi adabiyotimiz va madaniyatimizning bebaho qismi bo'lib, bugungi kunda ham yosh avlod uchun o'rnak va ilhom manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Alisher Navoiyning ijodiy faoliyati

Alisher Navoiy o'zbek va butun turkiy adabiyotning yirik namoyandasi bo'lib, uning ijodi milliy va jahon madaniyati rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. Uning ijodiy faoliyati asosan she'riyat, nasr va ilmiy-tanqidiy asarlardan iborat bo'lib, o'zbek tilining rivojlanishi, adabiyotning yuksalishi hamda ma'naviy yetuklik targ'ib etilishida muhim ahamiyat kasb etgan.

Navoiyning eng muhim asarlaridan biri — **“Xamsa”** bo'lib, u besh dostonni o'z ichiga olgan:

1. **“Hayrat ul-abror”** – axloqiy-falsafiy doston bo'lib, unda ezgulik va yomonlik o'rtasidagi kurash tasvirlangan.
2. **“Farhod va Shirin”** – muhabbat, fidoyilik va insoniy qadriyatlarni madh etuvchi asar.
3. **“Layli va Majnun”** – ishqiy doston bo'lib, inson tuyg'ularining chuqur tahlili berilgan.
4. **“Sab' ai sayyor”** – hayot falsafasi, taqdir va odil podshoh mavzusini o'z ichiga olgan.
5. **“Saddi Iskandariy”** – buyuk sarkarda Iskandar Zulqarnayn haqidagi tarixiy-falsafiy asar.

Bundan tashqari, Navoiy **g'azal, ruboiy, fard va qit'a janrlarida ham katta meros qoldirgan.** Uning **“G'aroyib us-sig'ar”**, **“Navodir ush-shabob”**, **“Badoyi' ul-vasat”** va

“Favoyid ul-kibar” nomli to‘rt devoni o‘zbek she‘riyatining eng yuksak namunalari hisoblanadi.

Uning ilmiy merosidan **“Muhokamat ul-lug‘atayn”** asari alohida o‘rin tutadi. Bu asarida Navoiy turkiy tilning fors tilidan ustunligini isbotlab, o‘zbek adabiyotining rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shgan.

Shuningdek, Navoiy nasr yo‘nalishida ham o‘z asarlarini yaratgan. **“Mahbub ul-qulub”** asarida inson axloqi, adolat va jamiyatning muhim muammolari yoritilgan.

Alisher Navoiy o‘z ijodi bilan nafaqat adabiyotni yuksaltirdi, balki yosh avlodni ilm-fan va ma‘naviyatga yo‘naltirishda ham katta ta’sir ko‘rsatdi. Uning asarlari bugungi kunda ham insoniyatni ezgulikka, adolat va ma‘rifat sari chorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Internet manbalari: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi rasmiy sayti, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi nashrlari.
2. Matyoqub Qosimov. **“Alisher Navoiy”** – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2014.
3. Saidov A. **“Alisher Navoiy va o‘zbek adabiyoti”** – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2016.

TALABALARNING LINGVOKOGNITIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH.

M. O. Raximov

Toshkent Xalqaro Moliya Menejmenti

va Texnologiyalari Universiteti katta o'qituvchisi.

Annotatsiya: Oliy ta'lim muassasalarida chet tillarini texnologik ta'lim orqali o'qitish an'anasi tobora kuchayib bormoqda, bu esa bo'lajak mutaxassislardan lingvistik va kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish, axborot texnologiyalari kompetensiyalarini egallashni talab qilmoqda. Kadrlar tayyorlashni modernizatsiya qilish, ilmiy tadqiqotlar olib borish, interaktiv dasturiy ta'minotni joriy etish zarur.

Tayanch so'zlar: chet tillari, dasturiy ta'minot, ta'limni modernizatsiya qilish, an'anaviy ta'lim, tilni rivojlantirish, kognitiv kompetentsiya, axborot texnologiyalari, interaktiv dasturiy vositalar, ilmiy tadqiqotlar o'tkazish, texnologik kompetensiyalar.

Аннотация: традиция преподавания иностранных языков в высших учебных заведениях через технологическое образование набирает обороты, требуя от будущих специалистов развития лингвистических и когнитивных компетенций, освоения цифровых технологий, приобретения информационно-технологических компетенций. Модернизация обучения, проведение научных исследований, внедрение интерактивных программных средств являются необходимыми.

Ключевые слова: иностранные языки, программные средства, модернизация обучения, традиционное обучение, языковое развитие, когнитивная компетенция, информационные технологии, инструменты интерактивных программных средств, проведение научных исследований, технологические компетенции.

Annotation: the tradition of teaching foreign languages in higher education institutions through technological education is gaining momentum, requiring future specialists to develop linguistic and cognitive competence, master digital technologies, and

acquire information technology competencies. Modernizing training, conducting scientific research, and introducing interactive software tools are essential.

Key words: foreign languages, software tools, modernizing training, traditional teaching, linguistic development, cognitive competence, information technology, tools of interactive softwares, conducting scientific research, technology competencies.

Jahon ta'lim rivojlanishining hozirgi bosqichida oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni texnologik ta'lim vositasida kasbga yo'naltirgan holda o'qitish an'anasi kuchaymoqda. Bu esa bo'lajak mutahassislarning lingvokognitiv kompetensiyasini rivojlantirish, innovatsion va raqamli texnologiyalarni puxta o'zlashtirish, axborot texnologiyalardan madsadga muvofiq foydalana olish kompetensiyalariga ega bo'lishni taqozo etadi. Shu ma'noda mutaxassislarni tayyorlash jarayonini shakl va mazmunini zamonaviylashtirish bo'lajak filologlarga ingliz tilini texnologik ta'lim vositasida o'qitish mexanizmlarini amaliyotga tatbiq etish, interfaol dasturiy vositalarni ta'lim amaliyotiga kiritish kabi muammolar bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilm-fan va ta'lim bo'yicha xalqaro tajribalar, forumlar va tashkilotlar chet tilni o'rganishning zamonaviy texnologik yechimlarini rivojlantirish bo'yicha tavsiyanomalar ishlab chiqmoqda, xalqaro hamkorlikning me'yoriy asoslarini qo'llash bo'yicha yangi konsepsiyalardan foydalanmoqda. Jumladan, UNESCOning "Ta'lim 2030: Hamma uchun inklyuziv va adolatli sifatli ta'lim va umrbod ta'lim olish sari" deklaratsiyasi ga ko'ra talabalar o'z bilimlarini rivojlanayotgan texnologiyalarga muvofiq qo'llay olish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak. Buning uchun ularga kognitiv va metakognitiv ko'nikmalar (masalan, tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, o'rganish strategiyalarini bilish va o'zini o'zi boshqarish); ijtimoiy va hissiy qobiliyatlar (masalan, empatiya, o'z-o'zini rivojlantirish); sin'iy intellektual ko'nikmalar (masalan, ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish) kabilarni rivojlantirish kelajak ta'limi uchun alohida qayd etilgan. Chet tilni o'rgatuvchi yondashuvlar, usullar va vositalar doimiy

ravishda yangilanib yoki turli omillar nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqilmoqda, baholanmoqda va amaliyotga joriy qilinmoqda. Aloqa vositalarining tobora murakkablashib borayotgani va texnologiya yaratgan imkoniyatlar til ko'nikmalarini yangi maqsadlarga yo'naltirishda yangi konsepsiyalarni ilgari surishni taqozo etadi. Bundan tashqari, globallashtirishning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy ta'siri, mehnat bozorining yangi talablari, raqobatbardoshlikka intilish, madaniyatlararo aloqa muammolari va madaniyatning diversifikatsiyasi xorijiy tillarning zamonaviy jamiyat rivojlanishidagi roli haqida yangi istiqbollarni ochgan fenomenga aylandi. Chet tilni o'rganish nuqtai nazaridan bunday keng joriy etilgan imkoniyatlar ta'lim texnologiyasidan foydalanishga yangicha yondashuvlarni talab qiladi. Ushbu o'zgaruvchan sharoitlar haqida ko'proq xabardor bo'lgan talabalar real sharoitlarda o'z ehtiyojlari uchun amaliy yechimlarni izlaydilar va ushbu jarayon bevosita bo'lajak filologlarning lingvokognitiv kompetensiyasini rivojlantirish bilan bog'liq bo'lib, bu ta'limning o'qituvchilarga yo'naltirilgan an'anaviy o'quv dasturidan tubdan voz kechishga va tegishli yondashuvlarni tatbiq etishning dolzarblini ko'rsatdi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish masalalari muhim ustuvor vazifalar qatoridan o'rin egalladi. Yoshlarimiz chet tilni mukammal egallashlari, turli soha yo'nalishlari bo'yicha ma'lumotlarni aslyatdan o'qib o'zlashtirish, til o'rganilayotgan mamlakat sohiblari bilan erkin muloqot yurita olish kompetensiyalarini rivojlantirish kabi kommunikativ-kognitiv metodlar va yondashuvlar tatbiq qilina boshlandi. Natijada chet til o'qitish metodikasini zamon talablaridan kelib chiqqan holda takomillashtirish zarurati yuzaga chiqdi.

Til kishilik jamiyatini barpo etgan, uning taraqqiyotiga sabab bo'lgan va turli mamlakatlarni bir-biriga bog'lab turgan buyuk ne'mat, qudratli kuchdir. Shuning uchun tillarni o'rganishga hamisha katta e'tibor qaratib kelinganligi, til o'qitish metodlarini muntazam takomillashtirib borishga zamin yaratgan. Xususan, mamlakatimizda ta'lim sohasida o'tkazilgan islohotlar chet tillarni o'qitishda ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Xorijiy tillarni boshlang'ich sinflardan boshlab uzluksiz o'qitilishining yo'lga

qo'yilishi davlat ta'lim standartlarini xalqaro talablar asosida takomillashtirish, ta'lim tizimining barcha bosqichlari uchun o'quv dasturlari mazmunini yangilash, ta'lim jarayoniga yangicha yondashuv va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni taqozo etadi. Jahon tajribasida tillarni o'rganishda turlicha yondashuvlardan foydalanib kelingan va ular muntazam ravishda takomillashtirib borilgan. Jumladan, N.I.Geiz o'z davrida metodikada 4 ta asosiy (bixevioristik, induktiv-ongli, kognitiv va integrativ) yondashuvlar mavjud deb ko'rsatgan. M.N.Vyutnev esa chet tilni o'rganishda 6 ta yondashuv (grammatik; to'g'ri; bixevioristik; o'qish orqali; guruh orqali; kombinatsiyalashgan-

individual) larni, G.V.Rogova esa ingliz tilni o'rgatish 5 ta (ongli yondashuv (Cognitive approach), amaliy yondashuv (Practical approach), strukturali yondashuv (Structural approach), situativ yondashuv (Situational approach), turli xil yondashuv (Different approach)) larni taklif etgan.

Chet til ta'limining zamonaviy paradigmasi ta'lim jarayoni nafaqat o'qituvchidan talabalarga mavzu bo'yicha ma'lum bilimlarni uzatish, balki bo'lajak filologlarning o'z ta'lim tajribasini kengaytirish, degan fikrga asoslanadi. Ma'lum bir ta'lim yoki til tizimidagi muammoni hal qilish uchun ta'lim ma'lumotlarini mustaqil qabul qilish, to'plash va qayta ishlash tajribasidir.

“Ta'lim” atamasining o'zi insonning ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan tajribasini egallash bilan bog'liq bo'lgan, bilim, ko'nikma, ijodiy faollik va dunyoga hissiy-qadriyatli munosabatda bo'lgan shaxsning rivojlanishi va o'zini anglash jarayoni sifatida talqin etiladi shu bilan birga moddiy va ma'naviy madaniyatni saqlash va rivojlantirish uchun shaxs va jamiyat faoliyatining zaruriy sharti hisoblanadi.

Endigi fikr va mulohazalarimiz “kognitiv” va “linvokognitiv” tushunchalarning tavsifiga doir bo'ladi. XVIII asrda «kognitiv» tushunchasi ilk marta psixologiya sohasida o'rganilgan. Keyinchalik 1950 yillarda psixolingvistlar Jerom Bruner va Devid Ausbellar tomonidan tilni o'rganishda og'zaki nutqni rivojlantirish jarayoniga tatbiq qilingan va ongli (kognitiv) fikrlashga ko'proq e'tibor qaratilgan. D. Ausbel kognitiv yondashuvni - tilni o'rganish va ishlatishni, idrok etish va anglashni o'z ichiga olgan aqliy faoliyat deb

ta'riflaydi. O'qish nutqiy faoliyatida kognitiv yondashuvni qo'llaganimizda, biz ma'lumot va tushunchalarni aniqlashtirishga, tilni bosqichma-bosqich o'rganishga e'tibor qaratamiz deb ta'riflaydi. Kognitivlik (lotincha kognitio, "idrok, o'rganish, anglash") insonning tashqi axborotni aqliy idrok etish va qayta ishlash qobiliyatini anglatadi. Kognitiv jarayonlar tushunchasi ko'pincha "xotira", "diqqat", "idrok qilish", "harakat", "qaror qabul qilish" va "tasavvur" kabi jarayonlarga nisbatan qo'llaniladi.

Kognitiv tilshunoslikning rivojlanishida Sepir va Piagetning tadqiqotlari alohida e'tiborga loyiq. Ular insonning kognitiv rivojlanishida, sensorimotor intellektning rivojlanishidagi bosqichlar ketma-ketligi yordamida ma'lumot qayta ishlanadi, til hal qiluvchi rol o'ynaydi, lekin u ikkinchi darajali ammo asosiysi sensorimotor intellektdir deb ta'riflaydilar.

Tilni o'rganish darajasini rivojlantirish muammosi uzoq vaqtdan beri o'rganib kelinmoqda, u bir necha bor mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning asarlarida ko'tarilgan, bu yerda o'quv jarayonida turli uslubiy tamoyillarni hisobga olish zarurligi haqida savol tug'iladi. Masalan, o'qitishdagi subyekt-subyekt tamoyili bir vaqtning o'zida bilimdagi oldingi bo'shliqlarni to'g'rilash va bir vaqtning o'zida yangi materialni o'zlashtirish imkonini beradi, integratsiya tamoyili esa, bo'lajak filologlarning chet tildagi kognitiv kompetensiyasini shakllantirish uchun o'quv jarayoniga moslashtirish tartibini kiritadi. Bunday tadqiqotchilar orasida L.I.Apatova, Ya.M.Kolker, N.D.Lukina, E.A.Masliko, O.V.Nalitkina, B.V.Palchevskiy, I.D.Salitra, G.N.Saltovskaya va boshqalar. Asosan, bu tadqiqotlar nofilologik universitetlarga tegishli, chunki nofilologik universitetga kirishda siz chet tilni olishingiz shart emas.

So'nggi yillardagi asosiy vazifa – amaliy moslashtirishga ahamiyat qaratilmoqda. Chunki bo'lajak filologlar sun'iy ravishda yaratilgan sharoitda (sinfda bir-birlari bilan muloqot, yozuvlar, videofilmlar va h.k.) amalda tilni o'zlashtirdilar. Albatta, mahalliy va xorijiy adabiyotlarda quyidagi mualliflarning nazariy asoslangan va uslubiy ishlab chiqilgan kognitiv o'rganish kurslari mavjud: V.D.Arakin, T.T.Mixaylyukova, I.I.Panova, A.V.Savvateyeva va boshqalar. Ingliz tilning dasturlashtirilgan va ixtisoslashtirilgan

amaliy kurslari ham mavjud, ularning mualliflari: L.I.Apatova , Ya.M.Kolker, N.D.Lukina, E.A.Masliko I.D.Salitra, G.N.Saltovskaya va boshqalar. Bu ishlar turli davrlarda, 1970 yildan to hozirgi kungacha paydo bo'lgan va xususiyati shundan iboratki, bilimlarni moslashtirish, bir xil darajadagi guruhlarini tenglashtirish yoki bo'lajak o'qituvchilarni bir-biridan farqli guruhlariga bo'lish universitetdagi o'quv jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi.

Zamonaviy o'zgarishlar bo'lajak filologlar bilimini motivatsion nazariyadan amaliyga o'tishini talab qilmoqda. Ular boshqa madaniyat vakillari bilan chet tilda muloqot qilishlari orqali shaxsan o'zlarini anglashlari mumkin. Madaniyatlararo tushunish va idrok qilish sharoitida chet tilni amalda qo'llash bo'yicha bilim va ko'nikmalarning miqdori va sifati bo'lajak filologlarning lingvokognitiv kompetensiyasini tashkil qiladi.

Maktab va universitetda chet tillarini o'qitishning zamonaviy maqsadi – chet tilning kommunikativ kompetensiyasini egallash va ikkinchi darajali shaxsning asosiy xususiyatlarini shakllantirish. Oliy ta'lim muassasasida bo'lajak filologlar tomonidan bilim, chet til ko'nikmalari va malakalarini o'zlashtirish, ona tilida so'zlashuvchilar bilan doimiy aloqaning yo'qligi tufayli cheklangan va bu cheklov biz ilgari gapirgan chet tilni bilish darajasini aniqlash zaruratini keltirib chiqaradi. Umumiy Yevropa tizimiga ko'ra, A1 dan C2 gacha bo'lgan tillarni bilishning oltita darajasi mavjud. Bu yerda A1 – boshlang'ich darajasi, C2 –professional tilni bilish darajasi. Taqdim etilgan darajalarning xarakteristikalarini til o'rganayotganlarda muloqot qilish ko'nikmalarining har xil rivojlanish darajasiga, mos ravishda, nutqning har xil sifati, matnda til dizaynining me'yoriyligi, nutqning ravonligi darajasi namoyon bo'ladi. Bugungi kunda chet tilni bilish darajasini diagnostika qilish tilni o'rgatish ta'limining ajralmas qismiga aylandi. Cambridge ESOL, TOEFL, IELTS, TESOL, TEFL, TKT, CELTA, DELTA va shu kabi sertifikatlashtirish bo'yicha ko'plab imtihonlar mavjud bo'lib, ular chet elda o'qish yoki ishlash uchun chet tillarni bilish darajasini tasdiqlaydi. Chet til me'yorlarini o'zlashtirish deganda, uni to'liq yoki qisqa nutqiy muloqot shaklida unumli va sifatli qo'llash uchun zarur bo'lgan lingvokognitiv materialni o'zlashtirishni o'rganish tushuniladi, bu esa,

boshqacha aytganda, lingvokognitiv kompetensiyani, ya'ni talaffuz, leksika, grammatikani produktiv nutq faoliyatida o'zlashtirishni anglatadi.

Adabiyotlar

1. Grammar is the sound, structure, and meaning system of language, ISAKHANOVA ZARINA SAIDVALIYEVNA TerSU, Uzbekistan,

<https://journalpro.ru/articles/the-role-of-grammar-in-learning-english-language/>

2. The Importance of Grammar in English Language Teaching: A Reassessment, Pradeep Kumar Debata, KIIT University (KIIT POLYTECHNIC)

https://www.researchgate.net/publication/279949868_The_Importance_of_Grammar_in_English_Language_Teaching_A_Reassessment

3. Raximov Mansur Odiljonovich Learning English at school is crucial in today's world for several reasons // образование наука и инновационные идеи в мире. – 2023. – т. 35. – №. 3. – с. 123-125.

МОНУМЕНТАЛЬНЫЕ ПАМЯТНИКИ ДРЕВНЕГО ЗОДЧЕСТВА ХОРЕЗМА И ЭКОЛОГИЯ

Докторант И.О Рустамов

Хорезмская Академия Маъмуна

Средневековый Хорезм удивляет весь мир своей высокой цивилизацией о котором можно сказать как о неповторимом сквере науки и культуры в мировой цивилизации и по сей день. На техническое состояние и сохранность памятников архитектуры влияет целая гамма факторов, различных по своей природе, сущности и особенностям.

Неблагоприятные климатические условия в регионе (при Арале) сильно ухудшается (поднятие уровня грунтовых вод, засоленность и др.) состояние архитектурных памятников Хорезма. В регионе резкий ухудшилась геолого-экологическая обстановка. Отсутствуют для конкретных объектов документация и данные объемно – планировочных и конструктивных решений, инженерно-геологические условия. Эти документы зачастую разрабатываются в тех случаях, когда уникальные памятники архитектуры находятся в аварийном состоянии.

Подъем подземных вод, временный и длительно развивающийся под влиянием техногенных и особенно природных факторов привели к обводнению пород зоны аэрации, изменению состояния, снижение прочности и повышению деформативности, особенно рыхлых отложений оснований памятников архитектуры г.Хивы.

На ускорение износа надземных конструкций архитектурных памятников существенное влияние оказывают природно – климатические условия:

- температурный, радиационный и ветровой режиме при резких колебаниях температуры воздуха;
- пыльные и песчаные бури;
- агрессивные газы;
- неблагоприятные гидрогеологические условия;
- сейсмические толчки и др.

a

б

Рисунок 1. а- Общий вид разрушения стен памятника архитектуры медресе Амир Тура; б-Общий вид поврежденный термитами деревянных конструкций комплекса Пахлаван Махмуда в городе Хивы.

Конструкции памятников имеющие повреждения не только снижают их эксплуатационные качества, но могут привести даже к обрушению. Результаты статистического анализа комплекса работ, проведенных по обследованию архитектурных памятников с целью выявления степени их физического износа или наличия повреждений в отдельных конструкциях, показывают, что наиболее часто

выходят из строя стены из глиносырцовых материалов и деревянные конструкции покрытий вследствие увлажнения от течи кровли, грунтовых вод, неравномерной осадки оснований.

Известно, что влажность и температура являются первоисточниками всех органических и физико-химических процессов, способствующих разрушению материалов, из которых возведен памятник. Под воздействием биологических организмов (плесени, грибков, а иногда растений, пускающих корни в швах кладки, насекомых и грызунов) происходит разрушение деревянных конструкций, раствора, камня, кирпича и облицовки [1].

Переход воды из одного агрегатного состояния в другое способствует разбуханию, разрыхлению, отслоению от кладки штукатурки и облицовки, шелушению и распылению красочного слоя. Довольно значительные повреждения памятникам наносит капиллярная вода, поднимающаяся вверх по стенам. Поэтому сохранение любого памятника время от времени требует ремонтных и консервационно-реставрационных работ.

Лёссовые просадочные, насыпные (антропогенные) или засоленные грунты обладают неводостойкими структурами и порой мгновенно реагируют на разного рода увлажнения.

Очевидно, что задолго хорошо была известна особенность просадочных грунтов. Иначе как можно объяснить тщательный отвод воды от памятника планировкой, водоотводящими коммуникациями, вплоть до сооружения в местах концентрации памятников специальных зовуров – дренажных каналов. Или, например, для сохранения природного влажностного баланса грунтов вокруг памятников выращивали тутовник, способный в наибольшей степени впитывать влагу из почвы и испарять в атмосферу.

Вызывает также серьезную озабоченность тенденция увеличения природной влажности грунтов, особенно на плотно застроенных территориях, в результате нарушения природного аэрационного режима

Динамические нагрузки (вибрации) от землетрясений и проходящих вблизи транспортных магистралей и пр., являются причиной образования, чаще всего, вертикальных трещин между частями сооружения, имеющими различную жесткость.

Наблюдается тенденция увеличения различных солей, содержащихся в грунтах, в результате растворения их при подтоплении территории и переноса воздушными потоками из более засоленных территорий. Все эти факторы ускоряют разрушение различных строительных материалов.

Визуальные обследования, наиболее пострадавших памятников Ичан-Калы, позволяют отметить следующее негативных явлений от природно-климатических условиях [2]:

существует серьезная проблема сохранения многих памятников архитектуры в результате замачивания грунтов оснований;

камышовые плетенки, расположенные в двух уровнях в цокольной части некоторых памятников, предусмотренные для предотвращения капиллярного поднятия воды и обеспечивающие аэрацию стен, к настоящему времени сгнили;

стены многих памятников увлажнены капиллярным поднятием воды до 2 м и более;

на стенах многих памятников наблюдается разбухание, разрыхление, отслоение от кладки штукатурки и облицовки в результате увлажнения стен, колонн и др. (рисунок 1,а);;

имеется реальная опасность разрушения термитами, которые были тогда распространены в старой части города Хивы, расположенного рядом с Ичан-Калой;

проблема с термитами – это отдельная тема, над которой следует серьезно подумать (рисунок 1,б);

Увлажнение грунтов на территории Ичан-Калы возможно произошло при сочетании нескольких причин: в результате засыпки зовура, некогда сооруженного не только для оборонительных целей, а главное, - как водоотводящего дренажа; возведением поблизости водонакопителей; утечками из водоносных коммуникаций; плотностью застройки, нарушившей природный аэрационный режим и т. д. Причем, следует считать неудачной принятую попытку снижения уровня подземных вод принудительным способом. Это в еще большей степени ухудшает состояние грунтов основания, поскольку как поднятие, так и снижение УГВ ухудшает их свойства, особенно когда эти процессы происходят интенсивно. В свою очередь, увеличение изменчивости свойств оснований снижает надежность сооружений.

В связи с изложенным отметим, что сохранность бесценного наследия благодарнейшая задача нашего времени.

Всесторонняя научная и практическая деятельность учёных и специалистов должна быть направлена, в первую очередь, к проблемам защиты монументальных памятников древнего зодчества от неблагоприятных воздействий природных условий (сухой-жаркий климат, сейсмика, просадочные при замачивании лёссовидные грунты, грунтовые воды и др.).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Рашидов Т.Р., Сирожиддинов З.С. Проблемы обеспечения сохранности памятников архитектуры. Узбекский журнал. «Проблемы механики», №5,2003 с.7-13.

2. Заключение об инженерно-геологических условиях минарета Джума в г.Хиве. АООТ «Таъмиршунослик», 1998.

QADIMGI YOZMA MANBALARDA OROLBO‘YI AHOLISINING JANG USULLARIGA OID MA'LUMOTLAR

Rajabova Guliston Rahimbayevna

Xiva tuman politexnikumi tarix fani o'qituvchisi

Yozma manbalarga ko'ra, mil.avv. V–IV asrlarda ilgari davrlarga nisbatan (“Avesto” davri) Orolbo‘yi va unga tutash dasht sarhadlarida yashagan qabilalarning qurollanishi sohasida ma'lum yangiliklar namoyon bo‘lgan. Misol uchun, massagetlarning jangovar otlari mis plastinali yopinchoqlar bilan yopib ximoyalanishi va ot anjomlarini oltin bilan bezatish shular jumlasidandir.

Qadimgi fors ma'muriyatining turli xalqlardan iborat harbiy xizmatni tashkillashtirish harbiy – strategik va siyosiy jixatdan qulay usul bo‘lgan. Turli hududlarda joylashgan harbiy kuchlardan fors shohiga qarshi uyushtirilgan fitna, norozilik va g'alayonlarni bostirishda hamda zabt etilmagan mamlakatlarni bosib olishda qudratli kuchga aylangan.

Saklar va xorasmiylar qadimgi forslarga tobe bo‘lgan O'rta Osiyo va Sharqning boshqa xalqlar vakillari qatorida podshoh Kserksning Yunonistonga yurishida ishtirok etishgan. Gerodotning yozishicha, parfiyaliklar, xorasmiylar va sug'diylar qurol – aslahalari baqtriyalik jangchilarning qurollariga o'xshagan. Baqtriyaliklar kamon va kalta nayzalar bilan qurollangan, saklarda xanjar, “sak kamoni” va jang boltalar – sagarislar mavjud bo‘lgan²⁷.

Doro I boshlab bergan yunon–fors urushlari Marafon jangida saklar sabotli jang qilishgan, Kserks sarkardasi Mardoniy, nihoyatda jasurligi bilan ajralib turgan saklar va

²⁷ Геродот. Кн. VII, 64, 66.

baqtriyalik jangchilarni tanlangan bo'linmalar sifatida o'zining qo'shinlari tarkibiga jalb etgan²⁸.

Ehtimol, Kir II va Doro I ning sak – massagetlar bilan urushlaridan so'ng forslarning suvoriy qo'shinlarida ham yopinchikli sovutlar otni va chavandozni himoyalash vositasi sifatida keng tarqalgan. Gerodotning yozishicha, zodagon fors sarkarda va suvoriylar qo'shin yo'l boshchisi Masist maxsus zotli, oltin yuganli ot minib yunonlarga qarshi jang maydoniga kirgan. Sarkarda ustiga oltindan yasalgan sovut kiyilgan, u bilan jangchining qo'llari va oyoqlari ham himoyalangan. Biqiniga o'q zarbidan yaralangan ot bexosdan keyingi ikki oyoq ustida tikka turib, Masistni yerga tashlab yuborgan. Fors sarkardasiga shoshilib xujum qilgan yunonlarning zarblari, ular bilan kurashgan Masistga boshda ziyon etkazmagan, negaki u oltin sovut ustiga junli to'qimadan kiyimni kiygan. Qandaydir ellin askari yunonlar behuda urinishlariga sababini anglab, raqibni ko'ziga nayza urgan. Shu zahotiyoq Masist jon bergan²⁹.

“Avesto”da tasvirlangan baland g'ildirakli yengil jang aravasiga o'xshash ot qo'shilgan aravani Doro I ning silindrsimon muxridagi tasvirda ko'rish mumkin. Unda ikki kegayli g'ildiraklarga ega arava, chaqqonli ot va ot haydovchisi tasvirlangan hamda arava ustida toj kiyib tik turgan shoh kamon o'qini daraxt tagida, keyingi ikki oyoq ustida tikka turgan serjahl sherga yo'naltirilganligi manzarasi aks etilgan³⁰.

Dastlab forslar va sak–massagettlarning jang usullari bir–biriga o'xshab yaqin bo'lgan. To'maris boshchiligidagi massagettlarning Kir II qo'shiniga qarshi jangni tasvirlab bergan Gerodot, shunday yozgan: “Men bilishimcha, varvarlar o'rtasida yuz bergan barcha janglar ichida, ushbu jang eng shavqatsiz bo'lgan. Avvaliga xar ikki dushman kuchlar bir – birlariga uzoqdan ro'parada turib, kamondan o'q otishgan. O'qlari tugagach ular xanjar va nayzalarni qo'llariga olib shiddatli xujumga tashlanishgan”³¹.

²⁸ Геродот. VIII. 133.

²⁹ Геродот. IX. 20, 22.

³⁰ Фрай Р. Наследие Ирана / Пер.с англ. В.А.Лившица и Е.В.Зеймаля.— М.: Наука, 1972.— Иллюстрации, рис. 96.

³¹ Геродот. I, 214.

Gerodot forslar harbiy strategiyasi va taktikasiga oid hamda Ahamoniylar davlati tarkibiga kirgan alohida xalqlarning qurollanish sohasi bo'yicha bilimlari zo'r muallifga o'xshaydi. Misol tariqasida, Gerodot Persepol shahrini borib ko'rmagan. Biroq Persepol saroyi bo'rtma tasvirlarida o'rin olgan saklar va xorasmiylar yarog'lari, tarixchi asaridagi shu qabila-elatning qurol-yarog'lari tarifida go'yo Persepol tasvirlarining aksi bo'lib ko'rinadi.

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, Gerodotning bayon qilishi asosida forslar va Kichik Osiyoda yashagan yunonlarning og'zaki hikoyalari yotgan. Shuningdek, tarixchining yunon tiliga o'girilgan va Kichik Osiyo yunonlar shaharlarida tarqatilgan Ahamoniylar devonxonasi rasmiy xujjatlaridan foydalanganligi ehtimoli yuqori³².

Persepol atrofida Naqshi Rostam qoyasi ichiga kesib – o'yilgan fors podshohlari Doro I va taxminan, Kserks, Artakserks va Doro II ning maqbarasi mavjud. Unga kirish peshtoq ustida haykallar tasvirlari yuksalib turibdi. Doro I taxtda o'tirgan holda tasvirlangan. Taxt yonida forslar zabt etishgan xalqlarning 30 ta vakillari, "taxt ko'taruvchilari" tirsakda egilgan qo'llarini yuqoriga ko'tarib turibdi. Ular barchasining etnik mansubligi haykallar yonidagi yozuvga alohida belgilangan³³. Eng asosiy ajratuvchi belgi shundaki, manzarada ko'proq ko'chmanchilarga (skiflar, saklar, massagetlarga) xos qurol-yarog'lar tasvirlangan.

Naqshi Rostam manzarasida Doro I ning o'ng qo'lida kamon mavjud, shohning soqqhilari nayza, kamon, sadoq va jangovar boltani ushlagan holatda ko'rsatilgan³⁴. Yana bir o'ziga xos jixat e'tiborga molik. Taxt ko'taruvchilarning ichida birinchi haykaldan boshlab, o'ninchi haykalga qadar sak qabilalarining to'rtta vakillari, xorasmiy va boshka O'rta Osiyoliklar (parfiyalik, ariyalik, baqtriyalik va marg'iyonalik) o'rin olishgan.

³² Дандамаев М.А. Иран при первых Ахеменидах. – М.: ИВЛ, 1963. – С.140.

³³ Дандамаев М.А. Политическая история Ахеменидской державы – М.: Наука, 1985 – С. 133–134.

³⁴ Дандамаев М.А. Политическая история... – С. 134

Saklar va xorazmlik tasvirlari, antropologik ko‘rinishi va etnografik belgilariga ko‘ra (qiyofa, usti–boshi, qurollar) bir xil ko‘rsatilgan. Ular xar birining o‘ng biqiniga qinga solinib osilgan xanjar – akinak mavjud³⁵. Strabon xorasmiylar elatini saklar va massagetlar qabilalarining tarkibiy etnik qismi sifatida quyidagicha ta'riflagan: “Shuningdek, massagetlar va saklar qabilasiga attasiylar va xorasmiylar mansub, ular yurtida baqtriyaliklar va sug‘diylar mamalakatidan Spitamen bekingan”.

Ushbu yunon geografi va tarixchisi saklarni qadimdan urushqoq, uzoq o‘lkalarga yurishlar qilgan qabilalar sifatida shunday yoritadi: “Kimmeriylar singari saklar bosqinlarni tashkillashtirgan, ulardan birlari ancha uzoq, boshqalari yaqin masofalarda amalga oshirilgan”³⁶. Rimlik Kvint Kursiy Ruf ham saklar talonchilikka odatlanib qolgan va hamisha qurollanib yurishgan deb, ularni jangovar qabila sifatida baxolagan³⁷.

Gerodotga nisbatan Makedoniyalik Aleksandr yurishlarini yoritgan yunon–rim tarixchilari asarlarida saklarning harbiy harakatlari haqida axborot joy olib, ularning qurollanishga oid cheklangan ma'lumotlar keltirilgan. Xorazmliklar faqat bir marta Arrian hamda Kursiy Ruf asarlarida tilga olingan.

Arrianning yozishicha, Aleksandrning qarorgohiga 1500 ta otliq qo‘shini bilan Xorazm shohi Farasman keladi (mil.avv.328)³⁸, Kursiy Ruf asarida xorazmlik hukmdorning ismi “ Fratafern” shaklida qayd etilgan³⁹. Bizningcha, ushbu shaxsning ismini xar hil talqin qilinishi, qadimgi tarixchilar turlicha manbalardan foydalanganligi bilan belgilangan. Negaki, turlicha mazmundagi manbalarni Aleksandr yurishlarida ishtirok etishgan sarkardalar, tarixchilar va faylasuflarning hikoyalari, xotiralari va yozilgan kundalik ma'lumotlari tashkil etgan⁴⁰.

³⁵ Вишневская О.А., Рапопорт Ю.А. Городище Кюзели – гыр. К вопросу о раннем этапе истории Хорезма // ВДИ . № 2.– М., 1997.– С.168. Рис. 8.

³⁶ Страбон. Кн. XI, VIII, 8.

³⁷ Квинт Курций Руф . История Александра Македонского / Отв. редактор А.А. Вигасин.– М., 1993. – Кн. IV, VI, 3.

³⁸ Арриан. Поход Александра / Пер. М.Е. Сергеев.– М. – Л., 1962.– Кн. VI 15, 4.

³⁹ Курций Руф. Кн. VIII, 8.

⁴⁰ Пьянков И.В. Хорезм в античной письменной традиции // Хорезм и Мухаммад ал– Хорезми. – Душанбе: Дониш, 1983.– С.41.

Ayrim manbalarda fors shohi Doro III ning yunon–makedoniyaliklar bilan Gavgamella jangida (mil.avv. 331), Baqtriya satrapi Bess boshchiligida hindlar, baqtriyaliklar, sug‘diylar va saklardan iborat jangchilar qayd etib o‘tilgan bo‘lsada, biroq xorazmliklar tilga olinmagan. Shu yili, aniqrog‘i bundan ham ilgari, Xorazm Ahamoniylar davlati tarkibidan chiqib, mustaqil podshohlikka aylangan shekilli.

Mil. avv. 329 yili Maroqanda tevaragida Politimet (Zarafshon) bo‘yidagi yunon – makedoniyaliklar bilan Spitamen boshchiligida jangda, yengil qurollangan saklar otliq qo‘shinning o‘ziga xos harbiy taktikasi qo‘llanilgan. Saklar Politimet qirg‘oqlariga yaqinlashib kelgan va daryodan kechib o‘tayotgan makedoniyaliklarga ro‘para bo‘lib, raqibni o‘qqa tutishgan, shuningdek, daryoni kechib o‘tgan dushmanning tartibsiz safi ketidan quvib, kamondan o‘qlar otishgan⁴¹.

Makedoniyalik Aleksandr va keyingi qadimgi tarixiy bosqichlarda Orolbo‘yi saklari va xorazmlik jangchilar kesuvchi, zarba berish uchun mo‘ljallangan xanjar va qilichlar, jangovar bolta, nayza va kamon kabi qurol yarog‘lari bilan qurollanishgan. Palaxmon xam O‘rta Osiyo jang qurollari ichida an'anaviy harbiy vositaga aylangan.

Kursiy Rufning yozishicha, Kurushkata shaxri qamal paytida himoyachilar tomonidan palaxmon yordami bilan yo‘naltirilgan tosh Aleksandrning bo‘yniga tegib, podshoh «ajal chekkasiga yetgan, u ot ustidan yiqilib, behushlik holatga kelgan, podshoh halok bo‘ldi degan hayolda qo‘shin vahima axvolga tushgan»⁴².

Mil. avv. IV– milodiy III asrlarga oid sopol, suyak, charm yuzasiga va yog‘och taxtachalarga bitilgan xorazm yozuvlarida qurol, jang va jangchilar bilan bog‘liq alohida tushunchalar va shaxsiy ismlar mavjud. Bu yozuv namunalari Tuproqqal'a, Qo‘yqirilganqal'a, Qal'aliqir kabi yodgorliklardan topildi.

⁴¹ Арриан. Кн.IV, 5, 2.

⁴² Курций Руф. Кн. VI, гл.VI, 22.

Shu yozuvlarning taxlillariga ko'ra, mil. avv. V–IV asrlarda, Qadimgi Sharqda keng tarqalgan aramey yozuvini Xorazm tiliga moslashtirish ro'y berib, natijada Qadimgi Xorazmda o'z alifbo tizimi va yozuv madaniyati rivojlangan⁴³. Xorazm yozuvi nafaqat ijtimoiy va iqtisodiy aloqalarni hamda ma'naviy madaniyat tarixini o'rganishga yordam bergan⁴⁴, shuningdek, u harbiy sohaning ayrim jihatlarini tahlil etishda qo'shimcha manba bo'lib xizmat qiladi.

Qo'yqirilganqal'adan topilgan xum sirtiga qora siyox bilan bitilgan «aspabarak» so'zi «aspa» – «ot» tushunchasidan «otni minib yurgan», «ot ustida o'tirgan», ya'ni «suvoriy, chavandoz» degan ma'noni anglatadi⁴⁵.

Shuningdek, shu so'z – «Aspabarak» shaklida shaxsiy ismni ifodalaganligi, extimoldan holi emas, chunki bir qator Xorazm yozuvi namunalari, xususan, harbiy yurishlar va janglarga tegishli ma'noda shaxsiy ismlarga ega. Chunonchi, Tuproqqal'adan aniqlangan yozuvlarda «o'sha kimning oldida yuzta jang turgan», «o'sha, kimning shuxrati oshadi», «shonli», «jangchilar foydasi» va «g'alaba yo'liga ega», «jang qalqoni», «qilichga tayangan» kabi va boshqa tushunchalar mavjud⁴⁶.

Xulosa qilib, shuni ta'kidlash joizki, Orolbo'yi qabilalarining qurollanishi va jang usullariga oid ma'lumotlar turli davr manbalarda o'z aksini topgan. «Avesto»da ular qadimiy ildizlarga ega bo'lib, yurishlar va bosqinlar sharoitida harbiy yo'lboshchilar hamda jangchilarning jamiyatdagi mavqei o'sib borishi holatlarini tasvirlagan. Bunday davrlarda harbiy ishni, qurol–yarog'lar va jang usullarini takomillashtirish katta ahamiyatga ega bo'lgan. Shuningdek, manba asosini tarixiy rivoyatlar tashkil etgan (Mixr– Yasht, Vertragna alqovi), ammo ular xam turli siyosiy voqea-hodisalarning aks – sadosidir. “Avesto” O'rta Osiyo xalqlarining harbiy tarixiga oid eng qadimgi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

⁴³ Исхоков М. Тарихни тилга киритган ёзув // Фан ва турмуш, 2006. № 1–3. – Б. 3–35.

⁴⁴ Қурбонова Д.Ш. Хоразм воҳасининг қадимги ва илк ўрта асрлар маънавий маданияти.– Тошкент, 2015. – Б. 92-94.

⁴⁵ Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарты. – М.: ИВЛ, 1962. – С.130.

⁴⁶ Лившиц В.А.Документы. Топрак–кальа. Дворец // Тр. ХАЭЭ. Т.ХIV.– М.,1984.– С. 257–258, 268–269, 273.

Ahamoniylar davri qadimgi fors bitiklarida Orolbo'yi va O'rta Osiyoning boshqa o'lkalari qabila – elatlarning qurollanish soxasiga tegishli ma'lumotlar mavjud emas. Biroq Persepol saroyi va Naqshi Rostam qoyasidagi bo'rtma tasvirlar ushbu soha bo'yicha mavjud bo'shliqni to'ldirishadi. Persepol manzaralarida turli etnik guruxlar qatorida, ilk bor xorasmiylar elati va saklarning qiyofasi, usti – boshi va qurol–yarog'lari aks etilgan. Saklar va xorasmiylar xam Persepol tasvirlarida o'zini yetaklab kelishi holatlari e'tiborga molik.

Axamoniylar shohlari O'rta Osiyo harbiy kuchlardan o'z yurishlarida va davlat harbiy qal'alari xizmatida foydalanishgan. Gerodot saklar va xorasmiylarning qurol–yarog'larini ta'riflab bergan. Shu ma'lumotlar asosida otliq suvoriylar va piyoda jangchilar, o'q va nayza otuvchilar, kalta xanjar – akinak va jangovar oybolta–sagaris bilan qurollangan piyodalarning jang maydonidagi harakatlarini tasavvur qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Геродот. IX. 20, 22.
2. Фрай Р. Наследие Ирана / Пер.с англ. В.А.Лившица и Е.В.Зеймаля.– М.: Наука, 1972.– Иллюстрации, рис. 96.
3. Дандамаев М.А. Иран при первых Ахеменидах.– М.: ИВЛ, 1963.– С.140.
4. Вишневская О.А., Рапопорт Ю.А. Городище Кюзели – гыр. К вопросу о раннем этапе истории Хорезма // ВДИ . № 2.– М.,1997.– С.168. Рис. 8.
5. Страбон. Кн. XI,VIII, 8.
6. Квинт Курций Руф . История Александра Македонского / Отв.редактор А.А.Вигасин.– М.,1993. – Кн.IV, VI, 3.
7. Арриан. Поход Александра / Пер.М.Е.Сергеенко.– М. – Л., 1962.– Кн. VI 15, 4.
8. Пьянков И.В. Хорезм в античной письменной традиции // Хорезм и Мухаммад ал-Хорезми. – Душанбе: Дониш, 1983.– С.41.
9. Исхоков М. Тарихни тилга киритган ёзув // Фан ва турмуш, 2006. № 1–3. – Б. 3–35.

- 10.Қурбонова Д.Ш. Хоразм воҳасининг қадимги ва илк ўрта асрлар маънавий маданияти.— Тошкент, 2015. — Б. 92-94.
- 11.Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. — М.: ИВЛ, 1962. — С.130.
- 12.Лившиц В.А.Документы. Топрак-калъа. Дворец // Тр. ХАЭЭ. Т.XIV.— М.,1984.— С. 257–258, 268–269, 273.

KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHIIYATI VA UNING TALQINLARI

"Alfraganus university" Turizm fakulteti dekan o'rinbosari

Urazov Abrorbek Mamirjonovich

abrorurazov1989@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Konstitutsiyaviy huquq tushunchasi mazmun-mohiyati, uning xilma-xil talqinlari, Konstitutsiyaning jamiyat hayoti va fuqarolarning huquqiy erkinliklari va majburiyatlarini belgilashgadi, jamiyat rirovlanishigadi ahamiyati ilmiy dalillar va muallifning shaxsiy xulosalari asosida asosida tahlil etilgan. Bundan tashqari maqolada honistitutsiyaniy huquq normalari, uning o'qiga xos tomonlari ham ilmiy nuqtai-nazaridan o'rganilgan.

Аннотация: В статье на основе научных данных и опыта анализируется сущность понятия «конституционное право», его различные толкования, значение Конституции в определении жизни общества, правовых свобод и обязанностей граждан, развития общества. личные выводы автора. Кроме того, в статье также изучаются нормы институционального права и его отдельные аспекты с научной точки зрения.

Abstract: This article analyzes the essence of the concept of Constitutional Law, its various interpretations, the importance of the Constitution in determining the life of society and the legal freedoms and obligations of citizens, and the development of society, based on scientific evidence and the author's personal conclusions. In addition, the article also studies the norms of institutional law, its specific aspects from a scientific point of view.

Kalit so'zlar: Konstitutsiyaviy huquq, qonun ustuvorligi, jamiyat rivoji, inson huquq va majburiyatlari, norma, demokratiya.

Ключевые слова: Конституционное право, верховенство права, социальное развитие, права и обязанности человека, норма, демократия.

Keywords: Constitutional law, rule of law, social development, human rights and obligations, norm, democracy.

Mustaqil O'zbekiston o'z taraqqiyoti o'zi belgilagan holda jahon hamjamiyatida teng huquqli sub'yekt sifatida faoliyat yuritishi hamda ichki va tashqi siyosatini o'zi belgilashida Konstitutsiyaning o'rni beqiyosdir. Konstitutsiya avvalo xalq irodasi va uning orzo'-umidlari aks etuvchi asosiy hujjat hisoblanadi. Konstitutsiyada shu davlat, mamlakatda istiqomat qilayotgan fuqarolarning barcha sohalardagi huquq va majburiyatlari ifodalangandir. Shu sababli ham konstitutsiya har bir insonning huquqiy kafolati hisoblanadi. Xususan, rezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 25 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda konstitutsiya haqida quyidagi fikrlarni bildirib o'tadi: "Konstitutsiyamiz asosida mamlakatimizda milliy qonunchilik tizimi, davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari shakllandi. Bugungi kunda barcha jabhalarda keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va harbiy salohiyatimiz yuksalib, fuqarolarimizning dunyoqarashi tobora o'sib bormoqda. Bularning barchasi, eng avvalo, Bosh qomusimizning hayotbaxsh kuch-qudrati natijasidir"[1]. Yuqoridagi fikrlardan ham ko'rinadiki, Konstitutsiya mamlakat va shu mamlakatda yashovchi barcha fuqarolar huquqlarining qonuniy kafolati, huquqiy qurg'oni hisoblanadi.

"Konstitutsiyaviy huquq" huquqshunoslikda tez-tez uchrab turadigan va bir necha tushunchalarga nisbatan ishlatiladigan atamadir. Avvalo, "Konstitutsiyaviy huquq" atamasi turli mamlakatlarning huquq tizimida alohida o'ringa ega bo'lgan huquq tarmog'iga nisbatan ishlatiladi va mamlakatning, jumladan: "O'zbekiston Konstitutsiyaviy huquqi", "Qozog'iston Konstitutsiyaviy huquqi", "Rossiya Konstitutsiyaviy huquqi" deb ataladi. Ikkinchidan, "Konstitutsiyaviy huquq" atamasi ijtimoiy fanlar tizimiga kiruvchi alohida huquqiy fanga nisbatan ishlatiladi ("O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy huquqi" fani, "Qozog'iston Konstitutsiyaviy huquqi" fani, "Rossiya Konstitutsiyaviy huquqi" fani) va u boshqa fanlarga xos barcha xususiyatlarga ega. Uchinchidan, "Konstitutsiyaviy huquq" fuqarolarning Konstitutsiyalarda belgilab

qo'yilgan asosiy huquqlariga nisbatan ishlatiladi. Bu uch tushuncha turli ma'noda ishlatilsa-da, ular bir-biri bilan bog'liqdir. Konstitutsiyaviy huquqning huquq tarmog'i sifatida mavjudligi uning huquqshunoslar tomonidan o'rganilishi zaruratini tug'diradi, bu o'z navbatida, "Konstitutsiyaviy huquq" fanining mavjud bo'lishini taqozo etadi, fan esa, faqat bilim berishnigina nazarda tutmay, huquq tarmoqlarining ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishini, bir-biri bilan mosligini, muammolarni o'rganadi, huquqni rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar uchun asos bo'ladi.

"Konstitutsiyaviy huquq" tarmog'i bir necha huquqiy institutlardan tashkil topgan bo'lib, ulardan biri shaxsning huquqiy holatidir. Shaxsning huquqiy holatida fuqarolarning asosiy huquqlari Konstitutsiyaviy huquqlar deb atalib, ular konstitutsiyaviy-huquqiy normalarda mustahkamlanadi. Bu esa, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqi tushunchasi, konstitutsiyaviy huquq (huquq tarmog'i) va konstitutsiyaviy huquq fani tushunchalari bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

"Konstitutsiyaviy huquq" tushunchasi konstitutsiyaviy huquqni huquq tarmog'i sifatida ham, fuqarolarning asosiy huquqlari sifatida ham o'rganadi. Konstitutsiyaviy huquq O'zbekistonda ham huquqning alohida tarmog'i bo'lib, mamlakat huquq tizimining tarkibiga kiradi, shu bilan birga, u huquq tizimida yetakchi huquq hisoblanadi. Shuning uchun unda barcha huquq tarmoqlariga xos umumiylik mavjud va shu bilan birga, boshqa huquqlardan ajralib turadigan xususiyatlarga ham ega. O'xshashlik, umumiylik shundaki, "Konstitutsiyaviy huquq" ham huquq normalari yig'indisidan iborat. Konstitutsiyaviy huquq normalari va institutlarining faoliyati qonun ustuvorligini ta'minlash, fuqarolarning huquqlarini himoya qilishda muhim ahamiyatga ega. Bu institutlar davlat hokimiyatining Konstitutsiya doirasida faoliyat yuritishi va fuqarolar huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu institutlar faoliyati samaradorligiga ko'pincha turli muammolar, jumladan, siyosiy aralashuv, resurslarning etishmasligi va qonunchilik bazasining etarli emasligi to'sqinlik qiladi.[2] Alohida xususiyat uning yetakchi huquq ekanligi uning normalari boshqa huquqlar uchun asos bo'lishida ko'rinadi. Umumlashtirib aytadigan bo'lsak, Konstitutsiyaviy huquq ma'lum

ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisidan iborat. Bu ijtimoiy munosabatlar jamiyat, inson, davlat o'rtasida vujudga keladi. Konstitutsiyaviy huquq bilan tartibga solinuvchi ijtimoiy munosabatlar ijtimoiy munosabatlar tizimida asosiy, rahbariy, bosh munosabatlardan iborat bo'ladi va boshqa ijtimoiy munosabatlarning vujudga kelishi uchun asos, tayanch vazifasini o'taydi. Masalan, Konstitutsiyaviy huquq mulkiy munosabatlarning asoslarini belgilashi bilan mulkiy munosabatlarning vujudga kelishiga asos bo'ladi. Bundan tashqari, turli huquq tarmoqlari alohida-alohida ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish bilan chegaralansa (fuqarolik huquqi - mulkiy munosabatlarni, mehnat huquqi - mehnat munosabatlarini va hokazo), Konstitutsiyaviy huquq turli sohalarga taalluqli (mulkiy, mehnat, moliya, soliq) ijtimoiy munosabatlarni asoslarini tartibga soladi. Ya'ni, Konstitutsiyaviy huquqning tartibga soluvchi obyektlari doirasi boshqa huquq tarmoqlariga nisbatan keng va xilma-xildir.

Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlarda bir emas bir nechta normalarning harakati orqali maqsadga erishiladi. Shuning uchun normalar maqsadi, xarakteri, o'xshashligiga qarab birlashtiriladi. Har bir normani qaysi birlikka (guruhga) kiritish, ularning mansubligini aniqlash muhim masaladir. Turdosh huquqiy normalarning majmuasi konstitutsiyaviyhuquqiy institut deb ataladi.[3]

Shulardan kelib chiqib aytish mumkinki, Konstitutsiyaviy huquq mamlakatning konstitutsiyaviy tuzumi asoslarini, jamiyat va shaxs munosabatlarining (jamiyatning iqtisodiy negizi, jamoat birlashmalari, oila, ommaviy axborot vositalari) asoslarini, mamlakatning davlat va ma'muriy-hududiy tuzilishi asoslarini, davlat hokimiyatini tashkil etish asoslarini belgilovchi, o'rnatuvchi huquqiy normalar yig'indisidir. Bu huquqiy normalar xalqaro shartnomalar, Konstitutsiya, konstitutsiyaviy qonunlar, joriy (oddiy) qonunlar va boshqa qonun osti hujjatlarida o'z o'rnini topgan. Bu Konstitutsiyaviy huquqni huquq tarmog'i va yetakchi huquq sifatida ko'rsata oladigan eng oddiy va tushunarli ta'rifdir.

Konstitutsiyaviy huquq normalari jamiyatdagi eng muhim masala - inson va davlat munosabatlarini tartibga soladi. Buning eng muhim masala deb hisoblanishi jamiyatning

rivoji yoki aksincha inqirozi, inson va davlat munosabatlarining to'g'ri o'rnatilganligiga bog'liqdir. Konstitutsiyaviy huquq o'z normalari orqali inson, uning huquq va erkinliklarini oliy qadriyat darajasiga ko'taradi, shaxs va davlat munosabatlarida shaxs manfaatlarining ustuvorligini belgilaydi, ijtimoiy adolat prinsipini bosh prinsip darajasiga ko'taradi, hokimiyat tuzilmalari tashkil qilinishining aniq tartibini belgilaydi va ularning faoliyatini qonun doirasida chegaralaydi.

Konstitutsiyaviy huquqqa, shulardan kelib chiqib, hokimiyat va erkinlik o'rtasidagi munosabatda mutanosiblikni o'rnatuvchi, ta'minlovchi vosita deb ham ta'rif bersa bo'ladi. Chunki, insoniyat tarixi shu ikki narsa: "hokimiyat" va "erkinlik"da ustunlikka erishish uchun va ularning mutanosibligini ta'minlash uchun qilingan harakatlar tarixi, desak xato bo'lmaydi.

Demokratik tuzum hisoblanuvchi mamlakatlarning konstitutsiyaviy huquqlari "hokimiyat" va "erkinlik" o'rtasida mutanosiblikni, muvozanatni ta'minlashni maqsad qilib qo'yadi. Buni O'zbekiston Konstitutsiyaviy huquqiga nisbatan ham aytish mumkin. Konstitutsiyaviy huquqning mazmun-mohiyatini, vazifasini to'g'ri anglash, tasavvur qilish uchun har bir mamlakatning konstitutsiyalarini yaxshi bilish zarur. Chunki, konstitutsiyaviy huquq normalarining aksariyati, mutlaq ko'pchilik desa ham bo'ladi, konstitutsiyalarda belgilangan va o'z o'rnini topgan. Shuning uchun keyingi tegishli mavzularda bu masalalar maxsus yoritiladi.

Konstitutsiyaviy huquq tushunchasini aniqlashda yoki uni yaxshiroq tushunishda uning huquq sifatidagi predmetini aniq bilish muhim hisoblanadi. Har bir huquq tarmog'i o'zining alohida predmeti bilan boshqa huquq tarmoqlaridan farq qiladi. Har qanday huquqning predmeti shu huquq normalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Konstitutsiyaviy huquqning predmeti ham konstitutsiyaviy normalar bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlardir. Konstitutsiyaviy huquq qanday ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishini aniqlashda bu huquq siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy va boshqa sohalarga (ya'ni, bir necha sohalarga) taalluqli munosabatlarning asoslarini tartibga solishini nazarda tutish zarur.

Boshqa huquqlar esa, yuqoridagi alohida-alohida sohalarni tartibga soladi. Konstitutsiyaviy huquqning predmetiga xos yana bir xususiyat shundaki, u tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlar boshqa huquq tarmoqlari tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlarning vujudga kelishi uchun asos, baza bo'lib xizmat qiladi. Masalan, yer huquqi, fuqarolik huquqi, ijtimoiy ta'minot huquqi, parlament huquqi, ma'muriy huquq va boshqalar.

Konstitutsiyaviy huquqning predmeti ijtimoiy munosabatlarning ikki yo'nalishi (sohasi)ni tartibga solishi bilan xarakterlanadi. Bu sohalar, ijtimoiy hayotda eng muhimlari bo'lib, boshqa masalalarga ham ta'sir etadi. Konstitutsiyaviy huquqning birinchi tartibga soladigan masalasi bu - inson huquq va erkinliklari, inson va davlat o'rtasidagi munosabatlar bo'lsa, ikkinchisi davlat tuzilishi va davlat hokimiyatini tashkil etish, ya'ni hokimiyatchilik munosabatlaridir.

Konstitutsiyaviy huquq normalari bilan tartibga solinadigan boshqa bareha munosabatlar shu ikki sohaning birortasi tarkibida mavjud bo'ladi. Masalan, jamoat birlashmalari faoliyati, oilaviy munosabatlar, bank-moliya munosabatlari va boshqalar. Inson va davlat munosabati konstitutsiyaviy huquq tartibga soladigan asosiy munosabatlardir. Lekin shuni ham bilish kerakki, inson va davlat munosabatlari juda keng va ko'p qirrali, shuning uchun bu munosabat faqat konstitutsiyaviy huquq bilangina tartibga solinmay, boshqa huquq tarmoqlari bilan ham tartibga solinadi (mehnat huquqi, fuqarolik huquqi, ma'muriy huquq, moliya huquqi va boshqalar). Lekin konstitutsiyaviy huquq asos, baza bo'lish xarakteriga ega huquqiy normalardan iborat bo'lib, ular shaxsning huquqiy holatini belgilaydi.

Inson huquqlari eng ko'p e'tibor talab qiladigan, shu bilan birga, murakkab hodisadir. Inson huquqlarini e'lon qilish, e'tirof etish, hujjatlarda aks ettirish oson, lekin ularni ta'minlash o'ta murakkab masaladir. Sababi huquq va erkinlik burch bilan bog'liq, huquq va erkinlikning ta'minlanishi ayrim majburiy xarakterdagi harakatlarni qilishni yoki qilishdan tiyilishni taqozo etadi. Burch shaxslarning bir-biri oldida emas, davlat va jamiyat

oldida ham vujudga keladi. Bundan tashqari, erkinlik hech vaqt mutlaq bo'lishi mumkyi emas. Ayrim holatlarda va sharoitda uni cheklashga zarurat tug'iladi.

Inson va davlat o'rtasidagi munosabatlarda faqat davlat tomonidan huquq va erkinliklarni o'rnatish muhim emas, ularning bajarilishi uchun kafolatlarning yaratilishi, mexanizmlarning yaratilishi muhimdir. Shuning uchun davlat inson huquqlarini ta'minlashda katta majburiyatlarni o'z zimmasiga oladi va bu majburiyatlar konstitutsiyaviy huquq normalari orqali mustahkamlab qo'yiladi. Davlat hokimiyatining tuzilishi faqat davlat hokimiyatining turli tarmoqlarini amalga oshiruvchi davlat organlarini tuzish bilangina cheklanmay, ular o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishni ham nazarda tutadi. Faqatgina o'rnatilgan to'g'ri hokimiyatchilik munosabatlarigina inson manfaatlariga mos tushishi mumkin, shuning uchun konstitutsiyaviy huquq shu vazifanibajarishni o'zining maqsadi deb hisoblaydi. Hokimiyatchilik munosabatlarining to'g'ri va samarali bo'lishini nazarda tutib, konstitutsiyaviy huquq normalari bilan barcha hokimiyat organlari kompetensiyalari, vakolatlari, vazifalari aniq belgilab qo'yiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. https://constitution.uz/oz/pages/prezident_maruzasi_25yil
2. Tursinbaev, M., & Rustem, O. (2023). IJRO HOKIMIYATI ORGANLARI TIZIMINING ASOSIY BO'LG'INI SIFATIDA VAZIRLIKLARNING EKOLOGIK DAVLAT BOSHQARUVI SOHASIDAGI VAKOLATLARI.SIYOSATSHUNOSLIK, HUQUQ VA XALQARO MUNOSABATLAR JURNALI,2(7), 31-35.
3. Alibekova S. Konstitutsiyaviy huquq normalari va konstitutsiyaviy institutlari faoliyati. "Zamonaviy dunyoga ijtimoiy fanlar: nazariya va amaliy ishlanmalar" nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya materiallari. 2013. 20 bet.
4. Masharipova G.K. Scientific Heritage Of Fakriddin Ar-Razi, One Of The Scientists Of The Anushteghini-Khorazmshah Period. American Journal of Advanced Scientific Research (AJASR) ISSN: 2195-1381. Vol. 1 Issue 6, September – 2024, Pages: 10-12. <http://www.ijarer.org/>

5. Masharipova G.K. Studying The Heritage Of Allos Based On The Principle Of Continuity. International Journal Of European Research Output ISSN: 2053-3578 I.F. 12.34. - vol.3 no.12 december (2024). Pp. 206-212. https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/10413/27969/676542beca8f8___Masharipova.pdf.
6. Masharipova G.K. Main Research Areas Of Scientists Of The Khorazm Academy Of Ma'muna American Journal of Advanced Scientific Research (AJASR) ISSN: 2195-1381 Vol. 1 Issue 8, December – 2024, Pages: 242-247. <http://ijarer.org/index.php/ij/issue/view/4>.

ФАКТОРЫ ФОРМИРУЮЩИЕ КОНКУРЕНТНЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ПРЕДПРИЯТИЯ

Кадирова Барно Давроновна

Магистрант Банковско-финансовой академии

Республике Узбекистан

Управление конкурентоспособностью представляет собой в первую очередь целенаправленное воздействие на факторы, формирующие конкурентные преимущества различных объектов. В этой связи одной из важнейших задач становится выявление факторов, влияющих на конкурентные преимущества предприятия. Эти факторы частично являются одинаковыми для всех субъектов экономических отношений, а частично определены спецификой работы той или иной отрасли, сферы бизнеса.

Реализация конкурентного преимущества опирается на сущность ценности, явившейся источником получения преимущества (материальные, нематериальные, денежные, социальные и другие ценности), и зависит от ее содержания, источника происхождения, динамичности проявления масштаба распространения и других условий.

Конкурентное преимущество системы – это какая-либо эксклюзивная ценность, которой обладает система и которая дает ей превосходство перед конкурентами.

Соответственно, основные задачи 4в области управления конкурентными преимуществами и конкурентоспособностью объектов сводятся к следующему:

- 1) анализ, отбор и обоснование конкурентных преимуществ и факторов конкурентоспособности объектов;
- 2) развитие слабых сторон объекта и создание новых конкурентных преимуществ;
- 3) формирование цели функционирования и развития объекта;

4) фокусирование факторов конкурентоспособности на «сжатие» всех конкурентных преимуществ в «лазерный луч»;

5) «направление» лазерного луча на цель.

На основе анализа различных подходов к классификации конкурентных преимуществ предлагаем использовать классификацию, по следующим признакам:

1) отношению к системе;

2) сферам возникновения преимущества;

3) содержанию фактора преимущества;

4) времени реализации преимущества;

5) месту реализации преимущества;

6) виду получаемого конечного результата.

Предложенная классификация конкурентных преимуществ наиболее полно охватывает большинство аспектов экономики и менеджмента развития разных объектов, позволяет автоматизировать процесс поиска и изучения конкурентных преимуществ. Факторы конкурентного преимущества предприятия можно подразделить на внешние, проявление которых в малой степени зависит от предприятия, и внутренние, почти целиком определяемые руководством организации.

Внутренние конкурентные преимущества предприятия достигаются и реализуются персоналом. Особую роль в нем играют руководители. Внутренние конкурентные преимущества предприятия можно разделить на пять групп:

1) структурные, образуемые при проектировании предприятия;

2) ресурсные, образуемые при проектировании, функционировании и развитии;

3) технические, образуемые при проектировании, функционировании и развитии;

4) управленческие;

5) рыночные.

Перечисленные конкурентные преимущества интегрируются в показаниях эффективности функционирования предприятия. Конкретная организация может иметь лишь несколько из перечисленных конкурентных преимуществ.

К *внешним факторам* конкурентного преимущества организации относятся:

- уровень конкурентоспособности страны;
 - уровень конкурентоспособности отрасли;
 - уровень конкурентоспособности региона;
 - государственная поддержка малого и среднего бизнеса в стране и регионах;
 - правовое регулирование функционирования экономики страны и регионов;
 - открытость общества и рынков;
 - научный уровень управления экономикой страны, отрасли, региона и т. д.,
- применяемость инструментов новой экономики;
- национальная система стандартизации и сертификации;
 - государственная поддержка развития человека;
 - государственная поддержка науки и инновационной деятельности;
 - качество информационного обеспечения управления на всех уровнях иерархии;
 - уровень интеграции внутри страны и в рамках мирового сообщества;
 - налоговые ставки в стране и регионах;
 - наличие доступных и дешевых природных ресурсов;
 - система подготовки и переподготовки управленческих кадров в стране;
 - климатические условия и географическое положение страны или региона;
 - уровень конкуренции во всех областях деятельности в стране.

1. Структурные: производственная структура организации; миссия организации; организационная структура организации; специализация и концентрация производства; уровень унификации и стандартизации выпускаемой продукции и составных частей производства; учет и регулирование производственных процессов; персонал; информационная и

нормативнометодическая база управления; сила конкуренции на выходе и входе системы.

2. Ресурсные: поставщики; доступ к качественному дешевому сырью и другим ресурсам; учет и анализ использования всех видов ресурсов по всем стадиям жизненного цикла крупных объектов организации; функционально-стоимостный анализ выпускаемой продукции и элементов производства; оптимизация эффективности использования ресурсов.

3. Технические: патентованный товар; патентованная технология; оборудование; качество изготовления товаров.

4. Управленческие: менеджеры; анализ выполнения законов организации; организация поставки сырья, материалов, комплектующих изделий по принципу «точно в срок»; функционирование системы менеджмента (конкурентоспособности) организации; функционирование системы управления качеством в организации; проведение внутренней и внешней сертификации продукции и систем.

5. Рыночные: доступ к рынку ресурсов, необходимых организации; доступ к рынку новых технологий; лидирующее положение на рынке товаров; эксклюзивность товара организации; эксклюзивность каналов распределения; эксклюзивность рекламы товаров организации; эффективная система стимулирования сбыта и послепродажного обслуживания; прогнозирование политики ценообразования и рыночной инфраструктуры.

6. Эффективность функционирования организации: показатели доходности (по показателям рентабельности продукции, производства, капитала, продаж); интенсивность использования капитала (по коэффициентам оборачиваемости видов ресурсов или капитала); финансовая устойчивость функционирования организации; доля экспорта наукоемких товаров.

Перечисленные внешние и внутренние факторы конкурентного преимущества организации являются максимально возможными для абстрактной организации. Для конкретного предприятия количество конкурентных преимуществ может быть

любим. Чем больше организация имеет конкурентных преимуществ перед настоящими и потенциальными конкурентами, тем выше ее конкурентоспособность, живучесть, эффективность, перспективность. Для этого необходимо повышать научный уровень управления, завоевывать новые конкурентные преимущества.

СУҒУРТА СОҲАСИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ ВА ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИ

Кодиров Рахим Каримович

мустақил тадқиқотчи

Давлат томонидан суғурта фаолиятини назорат қилиш ёки маълум даражада тартибга солиш дунёнинг барча мамлакатларидан амалга оширилади. Мавжуд тартибга солиш моделлари муҳим параметрлари жиҳатидан универсалдир ва шу билан бирга улар миллий назорат қилиш тизимлари бўйича фарқланади. Ўзбекистон Республикасининг миллий суғурта бозорини давлат томонидан тартибга солишни самарали ривожлантириш учун хорижий мамлакатларнинг бу борада амалий тажрибалари ва йўналишларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Давлат томонидан тартибга солиш – бу бозор механизмнинг ишлаши учун шарт-шароитларни таъминлаш, давлатнинг белгиланган ривожланиш мақсадларига (шу жумладан иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни ҳал этиш) эришиш учун ҳўжалик юритувчи субъектлар фаолияти ва бозор шароитларига давлат томонидан таъсир кўрсатиш чоралар тизимидир.

Бундан ташқари, суғурта фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш методлари сифатида қўйидагилар кўрсатиш мумкин:

– ҳуқуқий методлар – давлат томонидан суғурта шартномаларини тузиш ва бажариш шартларини белгилайдиган, суғурта муносабатлари иштирокчиларининг ҳуқуқлари ва манфаатларини таъминлайдиган фаолият юритиш қоидаларини белгилаш;

– иқтисодий методлар – солиқ нормалари ва бюджет сиёсати орқали суғурта фаолиятини тавлар томонидан рағбатлантириш;

– маъмурий методлар – суғурта қонунчилиги, лицензиялаш, барқарорлик ва тўлов қобилияти талабларига риоя этилишини давлат томонидан назорат қилиш;

Суғурта фаолиятини тартибга солишнинг асосий мақсади истеъмолчилар

хуқуқлари ва жамият манфаатларини ҳимоя қилишдир.

Суғурта фаолиятини тартибга солишда жаҳон иқтисодиётининг барча мамлакатлари учун хос бўлган бешта аниқ мақсадни алоҳида ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқдир:

- 1) тўлов қобилиятини назорат қилиш;
- 2) маҳсулотларнинг очиклиги ва сифатини таъминлаш;
- 3) бозор барқарорлигини таъминлаш;
- 4) миллий суғурта компанияларини қўллаб-қувватлаш;
- 5) иқтисодий ривожланиш таъминлаш.

Суғурта фаолиятини тартибга солишнинг белгиланган мақсадларига тегишли тартибга солиш воситаларидан фойдаланишни кўзда тутлади.

Суғуртага таълуқли адабиётларда пруденциал тартибга солиш ёки назорат қилиш борасида таъриф мавжуд эмас. Пруденциал сўзининг ўзи инглизча prudential - “эҳтиёткор”, “эҳтиёткорона”, “рискларни камайтириш (рад этиш)” сўзларидан келиб чиққан.

Пруденциал тартибга солишнинг мақсади – бу давлат, жисмоний ва юридик шахсларга суғурта ҳимоясини тақдим қилиш учун суғурта бозорининг барқарорлиги ва ишончлигини таъминлаш, шунингдек суғурта хизматлари истеъмолчиларининг манфаатларини ҳимоя қилишдир.

Шу муносабат билан пруденциал тартибга солишнинг вазифалари қўйидагилардан иборатлиги кўришимиз мумкин:

- Давлат ва суғурталанувчилар, шунингдек бошқа манфаатдор томонларнинг хуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилинишини таъминлаш;
- суғурта бозорини ҳимоя қилиш;
- суғурта ҳимояси нархини пасайтиришда суғурта бозорида рақобат муҳитини яратиш, замонавий технологиялар ва хизматларни жорий этиш ва бошқалар;

– умумий суғурта бозори ва ҳар бир суғурта компанияси фаолияти бўйича шаффофликни таъминлаш.

Пруденциал тартибга солиш аниқ бир суғурта компаниясининг банкротлигини олдини олишга қаратилган эмас, балки у тизим манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган ва шу маънода макроиқтисодий аҳамиятга эга.

Юқорида айтилганларни ҳисобга олган ҳолда, суғурта фаолиятини пруденциал тартибга солишнинг қўйидаги функцияларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

1) *олидини олиш*; суғурта компанияларининг riskли фаолиятини минималлаштиришга қаратилган чора-тадбирлар;

2) *ҳимоя*; суғурта компаниялари ўз мажбуриятларини бажармаган тақдирда суғурталанувчилар ва бошқа манфаатдор томонларнинг манфаатларини кафолатлашга қаратилган чоралар.

Пруденциал тартибга солишнинг олдини олиш функцияси таркиби қўйидаги жиҳатлари орқали очиб берилган:

1) суғурта фаолиятини билан шуғулланмоқчи бўлган хўжалик юритувчи субъектларга уларнинг мажбурий рўйхатдан ўтказилиши ва лиценциялаш кўринишидаги чекловларнинг жорий этилиши;

2) суғурта компаниялари капиталининг етарлилиги, ликвидлиги ва тўлов қобилияти билан боғлиқ суғурта фаолиятининг минимал иқтисодий стандартларини шакллантириш, шунингдек фаолиятининг асосий параметрларини белгилайдиган ва шу билан бирга улар фаолиятининг riskлилик даражасини камайтирадиган талаблар (демпинг ва ҳ.к);

3) умуман суғурта тизимининг барқарорлиги ва ишончлигини кузатиш мақсадида суғурта компанияларининг белгиланган иқтисодий стандартларга мувофиқлигини назорат қилиш.

Шундай қилиб, Ўзбекистон суғурта бозорини тартибга солишнинг пруденциал тамойилларига ўтиши аллақачон ҳал қилинган масала. Хорижий пруденциал суғурта

назорати амалиётини таҳлил қилиш ва уни тушиниш, шунингдек ушбу амалиётни Ўзбекистон шароитларига мослаштиришни янада чуқурроқ ўрганишни талаб қилиб қўяди.

Юқоридагиларни умумлаштирган ҳолда шуни таъкидлаш мумкинки, суғурта фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш жараёни ҳал қилиш керак бўлган муаммоларнинг жиддийлиги ва мураккаблиги билан белгиланади.

Иқтисодий ривожланишнинг даврий табиати ва суғурта фаолиятидаги юқори рисклилик суғурта соҳасини давлат томонидан тартибга солиш тизимини шакллантиришни талаб қилади, бу эса макро ва суғурта компаниялари даражасида юзага келиши мумкин бўлган салбий тенденцияларни минималлаштиришга ёрдам беради, шунингдек суғурта фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш таркиби, механизми, мақсадлари ва тартибга солиш воситаларини танлаш билан белгиланади.

Пруденциал тартибга солишнинг асосий вазифаси тизимли таваккалчиликларни назорат қилиш ва олдини олиш, шунингдек тартибга солиш объекти сифатида эса миллий суғурта бозори ва молия бозорининг тизимли ривожланишининг асосий тенденцияларини белгилайдиган суғурта компаниялари бўлиши керак.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СТРАХОВАНИИ НА ПРИМЕРЕ ТЕЛЕМАТИКИ

Кодиров Рахим Каримович

Независимые соискатель

Аннотация: в данной статье рассмотрены инновации, принимаемые в страховании. Рассмотрены вопросы касаемого умного страхования, телематика и цифровизация страховых продуктов. Изучены вопросы влияния инновации на страховые продукты, а также преимущество применения инновации для страхователей и страховых компаний.

Ключевые слова: страхование, страховые продукты, умное страхование, телематика, инновации в страховании.

В настоящее время нет устоявшегося определения того, что представляет собой телематика, однако хорошо известно, что этот термин широко используется если разговор заходит о сфере телекоммуникаций. Телематика все чаще упоминается в связи с инновационными решениями в различных отраслях экономики. Термин «телематика» применяется специалистами и аналитиками при описании современных технологий обмена данными между различными информационными объектами, людьми, устройствами и информационными системами. В основе телематики как отрасли лежит результат научно-технического прогресса в области телекоммуникаций и информатики. В современном мире область применения телематических решений расширяется с каждым днем. Проникновение тематики в различные отрасли инновационной активности – основной тренд в современной информационной среде.

Каждый день перед современным человеком ставятся все новые задачи и предлагаются современные технические средства для их решения. Вчера автомобилю хватало современной противоугонной системы, а сегодня ему нужна телематика, а также транспортные средства является одним из наиболее

распространенных объектов страхования. Суть телематических услуг заключается в использовании различных инновационных технологий (компьютерных, сенсорных, телекоммуникационных) для оказания услуг водителю транспортного средства на расстоянии. Одной из основных функций телематики является мониторинг движения автомобиля. То есть, на расстоянии можно сказать, где находится данный автомобиль, по какому маршруту и с какой скоростью он движется. Эта функция широко применяется в Европе страховыми компаниями для отслеживания работы грузовых автомобилей в области логистики. Если частному лицу, возможно, и не очень нужна функция слежения за личным автомобилем, то страховым компаниям это может пригодиться. Итак, стоимость страхового полиса может зависеть от нескольких факторов: модели автомобиля, стажа вождения, наличия аварий и т.д.

Страховым компаниям необходимо знать, каков стиль вождения данного водителя, как часто он превышает скорость, как часто он делает резкие повороты и ускоряется, сколько времени автомобиль находится в движении. Возможно, эта информация, при ее положительном результате, могла бы снизить риски страховой компании и, соответственно, уменьшить стоимость страхового полиса для владельца транспортного средства. Так, например, в России компания Intouch вместе с МТС предлагают специальную программу «Умное страхование», которая позволяет снизить на 20% стоимость КАСКО. При заключении договора с водителем страховая компания дает небольшую коробочку, соизмеримую со спичечным коробком, которую необходимо подключить к диагностическому порту машины. В данном устройстве находятся различные модули и SIM-карта. При движении автомобиля, устройство фиксирует параметры движения и передает информацию в страховую компанию. Собранная информация доступна и владельцу авто. Она может отображаться на смартфон. Если на некоторых участках дороги отсутствует связь, то данные остаются в памяти устройства и передаются при восстановлении связи. Понятно, что водителю не нравится быть под постоянным контролем, поэтому данные с автомобиля могут быть доступны не всем. Круг доступа определяется

MAQSUD SHAYXZODA ABADIY MEROSI VA ZAMONAMIZ.

Eshpo'latov Behzod

TOSHKENT DAVLAT TRANSPORT UNVERSITETI,

TRANSPORT TIZIMLARI BOSHQARARUVI FAKULTETI, YO'L HARAKATLARINI

TASHKIL ETISH GURUHI, MIROBOD

TUMANI, CHAMBIL KO'CHASI.1 / TASHKENT, UZBEKISTAN

[*behzodeshpolatov47@gmail.com*](mailto:behzodeshpolatov47@gmail.com)

Annotatsiya: Mazkur maqolada shoir Maqsud Shayxzodaning xalq qalbidan joy olgan sermahsul ijodi va uning o'zbek milliy maqdaniyatida tutgan o'rni haqida fikr yuritiladi. Shoir she'rlarida "Ona Vatan", "Tinchlik", "Samimiylilik", "Mehnatsevarlik" mavzularining aks etishi uning jozibali misralari orqali tahlil qilinadi. O'zbek adabiyotida shoirning o'rni va nufuzi juda baland ekanligi ko'rsatiladi hamda, shoir she'rlariga bugungu kundagi ijtimoiy-ma'naviy ehtiyojning mavjudligi asoslanadi. Ushbu maqola Maqsud Shayxzoda she'riyati va asarlarining badiiy qimmatini va ma'rifiy ahamiyatiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Hayoti , asarlari , she'riy to'plamlar , ocherklar, tarjima kitoblar , falsafa , adiblarning fikri , ijodiy do'stlari.

ABSTRACT

This article discusses the prolific work of poet Maqsud Sheikhzadeh, who has a place in the hearts of the people, and his place in Uzbek national culture. The poet's poems reflect the themes of "Motherland", "Peace", "Sincerity", and "Work" through his attractive verses. It is shown that the role and influence of the poet in Uzbek literature is very high, and the existence of social and spiritual need for the poet's poems is due to this. This article is devoted to the artistic value and educational significance of Maqsud Shaikhzada's poetry and works.

Key words: His life, works, poetry collections, essays, translated books, philosophy, thoughts of writers, creative friends.

Ozarbayjon naslidan bo'lib, keyinchalik o'zbek xalqining chinakam sevimli shoiri, yozuvchisi, dramaturgi, zabardast olimi sifatida dong taratgan Maqsud Shayxzoda 1908 yili Ozarbayjonning Ganja viloyatiga qarashli Oqtosh shahrida tug'ilgan. Otasi Ma'sumbek elu-yurtda katta obro'ga ega shifokor edi. Dastlabki she'riy to'plami — „Loyiq soqchi“ (1932). Shundan keyin shahrining „O'n she'r“ (1932), „Undoshlarim“ (1933), „Uchinchi kitob“ (1934), „Jumhuriyat“ (1935), „O'n ikki“, „Yangi devon“ (1937), „Saylov qo'shiqlari“ (1938), „Kurash nechun?“ (1942), „Jang va qo'shiq“, „Ko'ngil deydiki“ (1943), „O'n besh yilning daftari“ (1947), „Yurt she'rlari“ (1948), „Zamon torlari“, „Olqishlarim“ (1949), „Yillar va yo'llar“ (1961), „She'rlar“ (1964) va boshqa she'riy to'plamlari nashr etilgan. Shoirning dastlabki ijodida va qisman 50 yillardagi ayrim she'rlarida ozarbayjon she'riyatiga xos ohanglar, minbar she'riyat belgilari ustuvorlik qilgan. Ammo Shayxzoda o'zbek mumtoz va zamonaviy she'riyatining tili va uslubini egallagani sayin uning she'rlarida o'zbekona musiqiy ravonlik kuchaya bordi. Shayxzoda voqelikka faol munosabatda bo'lishga intilib, xalq va mamlakat hayotida ro'y bergan muhim voqealarni tasvirlashga, mehnat va kurash qahramonlari obrazini yaratishga alohida e'tibor berdi. U shu maqsadda doston janriga qo'l urib, „O'rtoq mulk“ (1933), „Chirog“, „O'rtoq“, „Meros“, „Tuproq va haq“ (1936), „Ovchi qissasi“, „Iskandar Zulqarnayn“ (1940), „O'n birlar“, „Jenya“, „Oqsoqol“ (1943), „Axmadjonning hikmatlari“, „Uchinchi o'g'il“ (1944), „Nurmat otaning tushi“ (1947) singari liroepik asarlar yozdi. Shoirning 30-40 yillardagi she'riyatiga ham, keyingi ijodiga ham xos muhim fazilatlardan biri syujetlilikdir. Shayxzoda lirik syujetyaratishga moyil shoir sifatida xalq afsonalari va tarixiy o'tmish sahifalariga, shuningdek, zamondoshlari hayotiga murojaat etib, o'z she'rlariga balladaga xos poetik belgilar va turli poetik tafsillarni olib kirgan, so'zning she'riy qurilmadagi mavqeini oshirish choralari ko'rgan. Maqsud Shayxzoda san'at va adabiyotni sevar, tarix va falsafaga qiziqgan. Maqsud Shayxzoda Oqtoshdagi ibtidoiy maktabni bitirgach, 1921 yili Boku dorilmuallikka o'qishga kiradi va uni

tugatgach Dog‘istonning Darband, Bo‘ynoq shaharlarida muallimlik qilgan. U 1926 yili Adhem Fayziy tashkilotiga a‘zo etilgan «Milliy firqa» tashkilotiga a‘zo bo‘lib, musovotchilar harakatida faol qatnashgani uchun 1928 yili hibsga olinib, Toshkentga surgun qilingan. Umrining oxiriga qadar shu yerda yashab, ijod qilgan. Albatta, sho‘ro hukumati Shayxzodani O‘zbekistonda ham ta‘qiblar va tahqirlardan benasib qoldirgani yo‘q. Shayxzoda Toshkentga kelgach, avval Narimonov nomidagi texnikumda dars beradi, keyin “Sharq haqiqati”, “Qizil O‘zbekiston”, “Yosh leninchi” gazetalarida ishlaydi. 1929 yili yosh shoirning o‘zbek tilidagi dastlabki she‘ri “Sharq haqiqati” gazetasi sahifalarida bosilib chiqadi. Oradan ko‘p o‘tmay, Shayxzodaning birinchi to‘plami “O‘n she‘r”, keyinroq “Undoshlarim” (1933), “Uchinchi kitob” (1934), “Jumhuriyat” (1935) kabi to‘plamlari nashr etiladi. “Qo‘llar” she‘rida qo‘llarda insonning borlig‘ini, uning ichki olamining muhrini ko‘radi. Uningcha, “g‘oyat shafqatli, haystacks qo‘llar” ham “ayovsiz, yovuz, go‘r kabi sovuq, tanbal” qo‘llar ham bor, qisqasi, har bir qo‘l “yurakning navkarlaridir”, yurak neni buyursa, qo‘l shuni ijro etadi deb ta‘riflaydi. Maqsud Shayxzoda ijodiy balog‘atidan dalolat beruvchi asarlaridan biri “Toshkentnoma” dostonidir. Adabiy jamoatchilik o‘z vaqtida bu dostonni shoirning adabiyotimizning yirik ijodiy muvaffaqiyati sifatida baholadi. Chindan ham, “Toshkentnoma” Shayxzoda dostonlari ichida eng barkamoli bo‘lib, unda shoir shaxsiyatining o‘ziga xos qirralari ancha yorqin namoyon bo‘lgan. Dostondagi o‘ziga xoslik shundaki, asar alit voqea asosiga qurilgan emas. Shayxzoda ko‘p qirrali iste‘dod sohibi bo‘lgan. U she‘rlar va dostonlar bilan birga, juda yuksak badiiy quvvatga ega bo‘lgan dramalar ham yaratadi. Shayxzoda umrining so‘ngida yozishga kirishgan, lekin tugatib ulgurmagan “Beruniy” dramasini hisobga olmaganda ham, uning “Jaloliddin Manguberdi” va “Mirzo Ulug‘bek” dramalari allaqachon xalqimizning badiiy mulkiga aylanib qoldi. Shayxzoda ikkinchi jahon urushi yillarida yozgan “Jaloliddin Manguberdi” (1944) tragediyasida o‘z yurtining ozodligi va mustaqilligi uchun mo‘g‘ul istilochilariga qarshi kurashgan so‘nggi Xorazm shohining jangovar jasoratini tarixan aniq va haqqoniy tasvirlagan. Oybek bilan G‘afur G‘ulom o‘sha

vaqtda asarga yuqori baho berishib: “Tarixiy jarayonning haqiqiy mazmunini, uning ichki ma‘nosini” ochib bergan deyishgan edi.

1946 yilgacha “Jaloliddin Manguberdi” dramasidan ayrim parchalar “Armug‘on” to‘plamida bosilgan edi. Shundan keyin 43 yil davomida asar tilga olinmadi va dunyo yuzini ko‘rmadi. Asar sahnadan olingandan keyin ko‘p o‘tmay Shayxzoda qamaladi. Bu asarga o‘tmish ideallashtirilgan degan siyosiy ayb qo‘yiladi. Musodara etilgan buyumlar ichida dramaning qo‘lyozmasi ham bor edi. Muallif oqlanib, qaytib kelganidan keyin muayyan tashkilotlar “yo‘qoldi” degan bahonalar bilan qo‘lyozmani qaytarib bermadilar. Shayxzoda uni bir necha yil qidirishga majbur bo‘ldi va nihoyat, teatrning sobiq suflyorlaridan uning bir nusxasini topishga muvaffaq bo‘ladi. Lekin shunda ham asarning matni e‘lon qilinmay qolaveradi. Taqdirning o‘yinini qarangki, muallif bu asarining chop etilganini ko‘rmay olamdan ko‘z yumdi. “Jaloliddin Manguberdi”ning to‘la matni birinchi marta Bokudaozarbayjon tilida Shayxzodaning ikki jildlik saylanmasida bosilib chiqarildi. Faqatgina 1988 yildagina Jaloliddin Manguberdi” birinchi marta o‘zbek tilida yozuvchining “Boqiy dunyo” degan kitobida to‘la bosilib chiqarildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zokirov M. Maqsud Shayxzoda. Adabiy tanqidiy ocherk, T., 1969 y.
2. Yusuf Shomansur. Shayxzoda — bunyodkor shoir, T., 1972 y. - 179 b.
3. G‘afurov I., O‘rtoq shoir. Maksud Shayxzoda ijodiyoti, T., 1975 y. - 215 b.
4. Maksud Shayxzoda zamondoshlari xotirasida, T., 1983 y.
5. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi, T., 1999 y. – 25 b.
6. Shayxzoda Maksud. Shoir qalbi dunyoni tinglar (Tanlangan asarlar) // Toshkent, „Nihol“, 2008. - 28 b

MAXSUD SHAYXZODA-SHERIYATI

Eshpo'latov Behzod Nodir o'g'li

Toshkent davlat Transport

Universiteti talabasi

Annotatsiya Ushbu maqola Maqsud Shayxzoda she'riyatining mohiyatini yoritishga bag'ishlangan bo'lib, unda shoir ijodining o'zbek adabiyoti tarixidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Shayxzodaning she'riyati milliy g'oya, ijtimoiy adolat, inson erkinligi va falsafiy izlanishlar kabi mavzularni o'z ichiga oladi. Muallifning Sharqona ruh va zamonaviy fikrlash bilan boyitilgan asarlari chuqur poetik ifodaga ega. Maqolada Shayxzodaning "Mirzo Ulug'bek" va "Alisher Navoiy" kabi tarixiy dramalari hamda ularning adabiy-estetik yutuqlari tahlil etilgan. Shoir asarlarining bugungi avlod uchun ma'naviy va tarbiyaviy ahamiyati alohida e'tirof etiladi.

Kalit so'zlar Maqsud Shayxzoda , She'riyat tahlili , Milliy adabiyot , Tarixiy drama , Sharqona ruh , Falsafiy tafakkur , Inson erkinligi , Zamonaviy adabiyot , Ijtimoiy masalalar, Ma'naviy barkamollik

Kirish

Adabiyot har bir millatning ma'naviy qiyofasi, tarixiy va zamonaviy madaniyatining yorqin ifodasidir. O'zbek adabiyoti tarixida xalqning dardini, orzu va intilishlarini o'z ijodida aks ettirgan shoir va yozuvchilar ko'p bo'lgan. Ana shunday ijodkorlardan biri Maqsud Shayxzodadir. Uning she'riyati milliy ruh va ijtimoiy mas'uliyatning uyg'unligi, inson qalbining eng nozik tomonlarini ochib berishi bilan ajralib turadi. Shayxzoda nafaqat shoir, balki dramaturg, o'z davrining bilimdon ziyolisi, xalqning ma'naviy yetakchisi sifatida o'zbek madaniyatida muhim iz qoldirdi. Uning ijodi zamonaviy adabiyotga sharqona falsafiy chuqurlik va poetik teranlik olib kirdi. Shayxzodaning asarlari nafaqat adabiyot ixlosmandlari, balki hayot mazmunini anglashga intilayotgan barcha o'quvchilar

uchun ham qadrli bo'lib kelmoqda. Ushbu maqolada Shayxzoda she'riyatining asosiy mavzulari, uning milliy va zamonaviy qadriyatlarni aks ettirishdagi mahorati, shuningdek, asarlarining bugungi kundagi ahamiyati yoritiladi.

Maqsud Shayxzoda: She'riyatning so'nmas ruhi

Maqsud Shayxzoda (1908–1967) o'zbek adabiyotida alohida o'rin tutadigan, o'zining betakror poetik uslubi, falsafiy chuqurligi va ijtimoiy adolatga yo'g'rilgan asarlari bilan tanilgan shoirdir. Uning she'riyati inson ruhining eng nozik va chuqur qatlamlariga kirib borishi, milliy ruh va xalqparvarlikni o'zida mujassam etishi bilan o'ziga xosdir. Shayxzoda ijodini tushunish va qadrlash orqali biz nafaqat shoirning ichki dunyosini, balki butun o'zbek adabiyotining falsafiy va ma'naviy asoslarini anglaymiz.

She'riyatining asosiy yo'nalishlari

Shayxzodaning she'riyati turli mavzu va yo'nalishlarni qamrab oladi. Uning ijodida uch asosiy yo'nalishni kuzatish mumkin:

1. Ijtimoiy masalalar:

Shoirning asarlarida jamiyatdagi adolatsizlik, erkinlikka bo'lgan intilish va xalq dardini aks ettirish o'ziga xos o'rin egallaydi. Shayxzoda inson hayoti va jamiyatdagi nohaqliklarni teran anglab, bu masalalarni o'z she'rlarida tasvirlagan. Uning she'rlari o'z davrining ijtimoiy muammolarini yoritish bilan birga, ularga qarshi kurashish ruhini uyg'otadi.

Masalan, **"Qo'shiqlarim sizniki"** she'rida u xalq bilan birdamligini bildirib, ijodkor sifatida o'z mas'uliyatini ochiq e'tirof etadi.

2. Falsafiy chuqurlik va ichki izlanishlar:

Shayxzoda she'riyatining eng yuksak jihatlaridan biri – bu uning falsafiy mohiyatidir. Shoir insonning o'zligini, hayotning mohiyatini va insoniylikning cheksiz imkoniyatlarini anglashga intiladi. **"Sharqdan kelgan nur"** kabi asarlarida bu falsafiy izlanishlar alohida

o‘rin egallaydi. Bu she‘rlar o‘quvchini tafakkur qilishga, insoniy qadriyatlar haqida o‘ylashga undaydi.

3. Milliy ruh va Sharqona an‘ana:

Maqsud Shayxzodaning she‘riyati Sharqona noziklik, milliy qadriyatlar va tarixiy boyliklarga asoslanadi. Uning asarlarida xalqning madaniy merosi, urf-odatlar va qadriyatlari katta o‘rin tutadi. Shu bilan birga, shoir o‘z she‘riyatida zamonaviylikni va milliy an‘analarni birlashtira olgan.

Tarixiy dramalari va ularning she‘riyati bilan bog‘liqligi

Maqsud Shayxzoda nafaqat she‘riyatda, balki dramaturgiya sohasida ham yorqin iz qoldirgan. Uning **"Mirzo Ulug‘bek"** va **"Alisher Navoiy"** kabi asarlari milliy ruh va tarixiy merosni yuksak badiiy saviyada tasvirlagan. Bu dramalarda shoir milliy g‘ururni ifoda etib, ulug‘ ajdodlarning obrazlari orqali zamon ruhini aks ettirgan.

Shayxzodaning tarixiy dramalari o‘z she‘riyati bilan uyg‘unlikda insoniyatning abadiy qadriyatlariga – ilmga, haqiqatga va adolatga intilishni tarannum etadi. U Ulug‘bekning ilm yo‘lidagi kurashini va Navoiyning adolatparvarligini yoritish orqali zamondoshlarini bu ulug‘ qadriyatlarni qadrlashga chorlagan.

Shayxzoda she‘riyatining zamonaviy ahamiyati

Bugungi kunda Shayxzodaning she‘riyati o‘zining zamonaviyligi va dolzarbligini saqlab qolmoqda. Uning asarlari bugungi o‘zbek adabiyoti va madaniyatiga o‘z ta‘sirini ko‘rsatishda davom etmoqda. Shoirning inson ruhiyatiga oid mulohazalari, adolatga bo‘lgan intilishi va milliy qadriyatlarni targ‘ib qilish ruhidagi asarlari yosh avlodni tarbiyalashda ham muhim manba bo‘lib xizmat qilmoqda.

Shayxzoda o'z ijodida faqat o'z davrining emas, balki kelajak avlodlarning ham dardlarini, orzularini va intilishlarini his etgan shoirdir. Uning she'riyati inson qalbining abadiy tovushidir.

Xulosa

Maqsud Shayxzoda – o'zbek adabiyotining milliy boyligi va o'lmas siymosidir. Uning she'riyati va dramaturgiyasi insoniy qadriyatlarning eng yuksak namoyonidir. Shayxzoda asarlarining ma'naviy teranligi va falsafiy chuqurligi uni nafaqat o'zbek she'riyatining, balki butun Sharq adabiyotining buyuk vakillaridan biriga aylantirgan. Uning asarlari hozirgi va kelajak avlod uchun hayotiy yo'l-yo'riq va ilhom manbai bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, M. *O'zbek adabiyoti tarixi*. Toshkent: Fan, 1999.
2. G'afurov, A. *O'zbek she'riyati rivojlanish bosqichlari*. Toshkent: Ma'naviyat, 2005.
3. Naimov, S. *Shayxzoda ijodiy merosi*. Toshkent: O'zbekiston, 1983.
4. Yo'ldoshev, A. *Maqsud Shayxzoda: Hayot va ijod*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1987.
5. Abdullayev, Q. *O'zbek she'riyatida falsafiy tafakkur*. Toshkent: Sharq, 2001.
6. Rasulov, R. *O'zbek dramaturgiyasi va tarixiy asarlar*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
7. Valixonov, M. *Sharq she'riyati va Shayxzoda*. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2002.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ВЫСКАЗЫВАНИЯ – ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Юлдашев Азиз Узгенович

доктор философии (PhD) по филологическим

наукам, и.о. доцента кафедры русского

языка и литературы университета

Аннотация. Статья посвящена семантике предложения. В ней на материале русского языка раскрываются закономерности формирования семантической структуры предложения, зависимость значения слова от его коммуникативной функции, выделяются и описываются типы логико-синтаксических отношений в их взаимодействии с такими категориями, как референция имени, его значение и коммуникативная перспектива высказывания.

Ключевые слова: высказывание, атрибутивность, принадлежность, темпоральность, каузальность, квалитативность.

Статья посвящена семантике предложения. В ней на материале русского языка раскрываются закономерности формирования семантической структуры предложения, зависимость значения слова от его коммуникативной функции, выделяются и описываются типы логико-синтаксических отношений в их взаимодействии с такими категориями, как референция имени, его значение и коммуникативная перспектива высказывания.

В семантической (содержательной) структуре высказывания находят отражение и выражение знания человека о мире: об информации в основном событийном (ситуациях», положении дел), закрепленные в жизненном опыте носителей определенного языка, они затем находят отражение в языковом сознании. Золотова А.Г. комментирует данное положение тем, что языковое сознание отражает

типовое значение. "Это общее значение множества предложений, представляющих данную модель, и вместе с тем - это общее значение нескольких синонимических моделей, сопрягающих равнозначные, но разнооформленные компоненты.[1, с.25-26]

Логико-смысловое восприятие человека и его языковое восприятие мира, по мнению Арутюновой Н.Д., осуществляется в трех основных аспектах, которые распределяют все высказывания по трем семантическим зонам: а) человек рассматривает объекты окружающего мира, с точки зрения их существования (бытия), в определенном пространстве (сфера бытия) и создает бытийные высказывания; б) человек познает объекты, выявляет какие-то их объекты, что находит словесное выражение в так называемых характеризующих высказываниях; в) человек опознает неизвестные объекты посредством отождествления их с уже известными, что отражается в высказываниях тождества; г) человек познает мир и теоретически осмысливает его, что непосредственно связано с его теоретической познавательной деятельностью, его понятием о мире, что находит воплощение в дефинитивных высказываниях.

Итак, семантический план предложений - высказываний схематично можно представить в бытийных, характеризующих, идентифицирующих и дефинитивных высказываниях.

Содержательный план высказываний будет иметь различные системы языковых средств разных уровней. Целесообразность описания этих языковых средств представлена Бондарко А.В. на основе теории функционально-семантического поля. [2, с.48]

В системном представлении всего корпуса языковых средств мы видим методическую целесообразность описания русского высказывания, его предикторности. Теория функционально-семантических полей атрибутивности, принадлежности, темпоральности, каузальности, качественности и т.д., создает

прочную лингвистическую основу для методических решений, так как формы представления содержательного плана высказывания реализуются в категориально - семантическом значении, его структурных компонентов (свободных и обусловленных синтаксисом и номинативных словосочетаний), а также полипредикативных компонентах (причастном и деепричастном оборотах).

Описание и адекватное представление содержательной стороны высказывания предполагает обращение к синтаксической синонимии и вариантивности выражения в общей системе коммуникативных средств русского языка.

Варьирование высказываний в речевой практике и обучение такому варьированию имеет объяснительную силу в концепции Г.А. Золотовой об изоморфизме и сложного высказывания-предложения. Поэтому идея соотносительности функций синтаксиса как конститутивных компонентов простого предложения и предикативных единиц, как конститутивных компонентов сложноподчиненного предложения поможет решить методические проблемы не только варьирования и синонимических замен, но и общих вопросов культуры речи.

Высказывание-предложение (простое и сложное) передает содержание действительности расчлененно в компонентах: субъекты, действия, объекты, инструменты (средства) в определенном пространстве ,времени, т.е. может быть представлен временный, локальный компонент, продукт и результат, давать новые знания об объекте, его свойствах, признаках, процессах и т.д.

Процесс взаимодействия лексического и синтаксического при формировании высказывания отражает акты передачи информации в объективном и субъективном. Знание механизма взаимодействия лексики синтаксиса создает предпосылки для системного описания синонимических рядов на уровне синтаксической синонимии и имеет важное значение для реализации целей обучения при предикации.

Описание структурных особенностей русского высказывания - обязательный компонент лингводидактического описания предикации. Современное состояние изучения в "курсе русского языка" показывает, насколько детально изложен этот материал. Собственно, мы предлагаем дальнейшее углубление и новую расстановку акцентов в связи с реализацией нашей идеи, большего внимания к семантической и функциональной стороне высказывания. Упорядочение описания формального построения высказывания в формулах и структурных схемах имеет методическую ценность, особенно на уровне высказывания простого предложения. В лингвистических исследованиях активно продолжается эта работа. Но на уровне сложных высказываний, здесь отмечается неполнота описания, отсутствие качественных характеристик отдельных моделей.

Следует также отметить различный характер закрытых списков формул и структурных схем простых высказываний - предложений. (Бабайцева В.В., Золотова Г.А., Шведова Н.Ю., Шмелев Д.А. и др.). Нет сомнений в том, что для лингводидактического описания потребуется коррекция существующих описаний с учетом ограничений, которые накладываются в связи со спецификой употребления таких категорий, как: личность/неличность; одушевленность/неодушевленность; предметность/непредметность и др.

Внимание к формальному построению простых высказываний - предложений подготавливает ориентировочную основу для воспроизведения и порождения конкретных высказываний. Такое описание структуры и семантики предложений - высказываний создает возможность выделить те языковые средства, с помощью которых передаются коммуникативные намерения говорящего. Коммуникативное намерение находит отражение в определенной целеустановке и актуальной выделенности компонентов высказывания.

Здесь мы опираемся на лингвистическое описание повествовательных, вопросительных и побудительных предложений. Особо следует остановиться на новых исследованиях об оптативных (желательных, избирательных) предложениях.

Предиктивное русское высказывание опирается на реализации функционального подхода к отдельным коммуникативным разновидностям вопросительных, побудительных и сообщающих (повествовательных) высказываний. Их реестровый список с учетом взаимосвязи и взаимообусловленности определяет объем содержания русских высказываний, предиктивных в русской устной и письменной речи, в монологе и диалоге. Далее он представляет основу для отбора на каждом этапе обучения в курсе, классификаций типовых значений, работа над конкретными высказываниями внутри модели и т.д.

В коммуникативном плане рассматривается актуализация высказываний. Глубокие лингвистические изыскания в области актуального членения, выделение синтагм, фразового и логического ударения, интонационно-структурный рисунок высказывания (интонационный контур), сочетание различных мелодем, варьирование ударения (фразового, логического), продолжительность межфразовых пауз и другие вопросы методически интерпретируются с учетом общего функционального подхода.

Таким образом, лингводидактическое описание предикации должно опираться на лингвистическую и психолингвистическую концепцию типового содержания предложений - высказываний – форма - конкретное содержание; типового содержания, отражающего весь набор высказываний, объединенных в семантическом поле. В поле зрения лингводидактика здесь будут модельно-временные грамматические регулярные реализации, фазисные и модельные модификаторы, отрицательные высказывания, субъективно-оценочные высказывания.

Лингводидактическое описание должно поступательно развертываться. Поступательность описания определяет целесообразность описания от типового содержания к форме - конкретному содержанию; от формы к типовому содержанию и конкретному содержанию должны быть описаны некоммуникативные единицы; синтаксема, словосочетания, полипредикативные конструкции как конституирующие компоненты новых простых и сложных предложений – высказываний. Выполненное лингводидактическое описание, заставляет методиста выбрать из известных способов презентации русского высказывания наиболее эффективные, интенсифицирующие процесс обучения.

Литература

1. Арутюнова Н.Д. Предикат // Лингвистический энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия, 1980, т. 39, в. 4.
2. Бондаренко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. - Л., 1983.
3. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка - М.: Наука, 1973.
4. Мещанинов И. И. Глагол. - Л., 1982.

MAQSUD SHAYXZODA – ADABIY MEROSI

Eshpo'latov Behzod

behzodeshpolatov47@gmail.com

TOSHKENT DAVLAT TRANSPORT UNVERSITETI,

TRANSPORT TIZIMLARI BOSHQARARUVI FAKULTETI, YO'L

HARAKATLARINI

TASHKIL ETISH GURUHI, MIROBOD

TUMANI, CHAMBIL KO'CHASI.1 / TASHKENT, UZBEKISTAN

Annotatsiya: Maqsud Shayxzoda – o'zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri bo'lib, XX asr o'zbek she'riyati va dramaturgiyasini rivojlantirishda katta hissa qo'shgan shoir, dramaturg va tarjimon hisoblanadi. Ushbu maqolada uning ijodiy merosi, asarlarining mazmun-mohiyati, adabiy olamda tutgan o'rni va asarlarida aks etgan g'oyaviy-estetik yo'nalishlar tahlil qilinadi. Shuningdek, Shayxzodaning tarjimonlik faoliyati ham alohida o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Maqsud Shayxzoda, adabiy meros, dramaturgiya, she'riyat, tarjimonlik, o'zbek adabiyoti, badiiy asarlar, estetik qarashlar, adabiy tahlil.

Kirish:Maqsud Shayxzoda (1908–1967) o'zbek adabiyoti tarixida o'ziga xos o'rin egallagan iste'dodli shoir, dramaturg va tarjimon sifatida tanilgan. U adabiyot maydoniga kirib kelgan davrda o'zbek adabiyoti jadal rivojlanish bosqichida edi. Shayxzoda o'z ijodiy faoliyati davomida xalqning madaniy-ma'rifiy hayotini yuksaltirishga, milliy qadriyatlarni badiiy yoritishga va o'z davrining dolzarb masalalarini ko'tarishga e'tibor qaratdi.

Shayxzodaning hayoti murakkab voqealarga boy bo'lgan. U o'z faoliyatini boshlanganidan keyin bir muddat turli to'siqlarga duch kelgan, ammo ijoddan voz kechmay, chinakam san'at asarlarini yaratgan. Shoirning ijodida xalqning tarixiy xotirasi, milliy iftixori va

insoniylikni ulug'lash asosiy o'rinni egallaydi. U yaratgan asarlar nafaqat badiiy yuksakligi, balki ijtimoiy va falsafiy mazmuni bilan ham e'tiborga sazovor. Shayxzodaning adabiy faoliyati uch asosiy yo'nalishni qamrab oladi: she'riyat, dramaturgiya va tarjimonlik. Bu uch yo'nalishda ham u sermahsul ijod qilib, o'zbek adabiyoti tarixida yangi yo'nalishlarning shakllanishiga zamin yaratgan. Uning ijodiy merosi milliy o'zlikni saqlash va rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Shoir o'z asarlarida xalqning ruhiy-ma'naviy holatini chuqur yoritib, tarixiy va zamonaviy mavzularni g'oyaviy va estetik jihatdan yuqori darajada aks ettira olgan. Maqsud Shayxzodaning shaxsiyati ham, ijodi ham keng ko'lamli tadqiqotlarga arziydi. Uning she'riyati va dramaturgiyasida o'zbek adabiyoti an'analariga hurmat bilan qarash, shu bilan birga, zamonaviy g'oyalarni ilgari surish singari yondashuvlar aniq namoyon bo'ladi. Shayxzoda ijodini o'rganish o'zbek milliy madaniyati va adabiyotining yuksalishini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Adabiy merosi: Shayxzodaning ijodi asosan uch yo'nalishda – she'riyat, dramaturgiya va tarjimonlikda namoyon bo'ladi.

She'riyat: Shayxzodaning she'riyati insoniyatning ichki kechinmalari va hissiyotlarini chuqur yoritish bilan ajralib turadi. Uning asarlarida mehr-muhabbat, vatanparvarlik va adolatga intilish kabi mavzular ko'zga tashlanadi. "Jaloliddin Manguberdi" dostonida tarixiy shaxsning qahramonliklari, millatparvarlik ruhiyati ta'sirchan badiiy vositalar orqali ifodalanadi.

Dramaturgiya: Shoirning dramaturgik asarlari ham o'ziga xos uslubda yaratilgan. "Mirzo Ulug'bek" pyesasi uning dramaturgiya sohasidagi eng yorqin ijod namunalaridan biri bo'lib, tarixiy mavzularga bag'ishlangan. Shayxzoda o'z pyesalarida inson tabiatining murakkab jihatlarini ochib berishga, tarixiy va zamonaviy masalalarni badiiy tahlil qilishga intilgan.

Tarjimonlik: Shayxzoda o'zbek kitobxonlarini dunyo adabiyotining eng sara namunalaridan bahramand etishga katta e'tibor qaratgan. U Pushkin, Shekspir, Gyote kabi jahonga mashhur yozuvchilarning asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilgan. Uning tarjimalarida asliyatning ruhiyati va mazmuni saqlanib qolganligi maqtovga sazovordir.

Xulosa

Maqsud Shayxzoda o'zining boy ijodiy merosi bilan o'zbek adabiyoti tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk shoir, dramaturg va tarjimon sifatida xalqimizning yuragida chuqur hurmat va ehtirom qozongan. Uning she'riyati, tarixiy pyesalari va tarjimalari milliy adabiyotning nafaqat rivojlanishiga, balki uning xalqaro miqyosda tanilishiga ham katta hissa qo'shgan. Shayxzoda o'z asarlarida milliy o'zlikni anglash, tarixni hurmat qilish, umuminsoniy qadriyatlarni ulug'lash kabi mavzularni yuksak badiiy mahorat bilan aks ettirgan.

Shoirning ijodiy faoliyati bir necha avlod yozuvchilari uchun ilhom manbai bo'lib xizmat qilmoqda. U o'zining tarixiy mavzularga bag'ishlangan asarlari orqali xalqning tarixiy xotirasini jonlantirib, uni milliy o'zlik va g'urur bilan bog'lashga erishdi. Shu bilan birga, Shayxzodaning tarjimonlik faoliyati o'zbek kitobxonlarini jahon adabiyoti durdonalari bilan tanishtirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda Shayxzodaning adabiy merosi nafaqat adabiyotshunoslar tomonidan o'rganilmoqda, balki bu asarlar yosh avlodni ma'naviy boyitish, ularda vatanparvarlik va insonparvarlik tuyg'ularini shakllantirishda muhim o'rin tutmoqda. Uning ijodi bizga tarixni bilish va undan saboq olish, bugungi kunda milliy madaniyatni rivojlantirishda mas'uliyatni his qilish zarurligini o'rgatadi.

Shayxzoda yaratgan asarlar yillar o'tsa ham o'z dolzarbligini yo'qotmaydi. Ularning har biri badiiy mahorat, chuqur mazmun va yuksak estetik ta'sirga ega bo'lib, o'zbek adabiyotining bebaho xazinasida alohida o'ringa ega. Shayxzoda ijodi zamonaviy o'zbek adabiyoti uchun ham ilhom manbai bo'lib qolmoqda va millatning ma'naviy yuksalishiga xizmat qilishda davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, M. *O'zbek adabiyoti tarixi*. Toshkent: Fan, 1999.
2. G'afurov, A. *O'zbek she'riyati rivojlanish bosqichlari*. Toshkent: Ma'naviyat, 2005.
3. Naimov, S. *Shayxzoda ijodiy merosi*. Toshkent: O'zbekiston, 1983.
4. Yo'ldoshev, A. *Maqsud Shayxzoda: Hayot va ijod*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1987.
5. Abdullayev, Q. *O'zbek she'riyatida falsafiy tafakkur*. Toshkent: Sharq, 2001.
6. Rasulov, R. *O'zbek dramaturgiyasi va tarixiy asarlar*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
7. Valixonov, M. *Sharq she'riyati va Shayxzoda*. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2002.

MUHOJIRLIK VA UNING IJTIMOY INTEGRATSIYASI

Usmonov Sardorbek Maxmudjon o'g'li

Andijon davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Muhojirlik va uning ijtimoiy integratsiyasi zamonaviy jamiyatlarda dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu jarayonlar turli mamlakatlar va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni shakllantiradi va muhojirlarning yangi jamiyatga moslashishini ta'minlaydi.

Abstract: Migration and its social integration is an urgent issue in modern societies. These processes shape relations between different countries and social groups and ensure the adaptation of immigrants to a new society.

Аннотация: Миграция и ее социальная интеграция являются актуальной проблемой в современном обществе. Эти процессы формируют отношения между разными странами и социальными группами, обеспечивают адаптацию иммигрантов к новому обществу.

Kalit so'zlar: Muhojirlik, ijtimoiy, psixologik, aloqalar, iqtisodiy, mahalliy, daromad, siyosiy, ekonomik.

Muhojirlik va uning ijtimoiy integratsiyasi zamonaviy jamiyatlarda dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu jarayonlar turli mamlakatlar va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni shakllantiradi va muhojirlarning yangi jamiyatga moslashishini ta'minlaydi. Muhojirlik - bu odamlarning o'z vatanlarini yoki bir mamlakatdan boshqa mamlakatga ko'chishi. Muhojirlikning asosiy sabablari quyidagilardir: Iqtisodiy sabablar muhojirlik jarayonida muhim rol o'ynaydi. Kam daromadli hududlardan yoki mamlakatlardan ko'chishning bir necha asosiy omillari va tushuntirishlari mavjud. Kam Daromadli Hududlarda Muhojirlik Sabablari: Kam daromadli mamlakatlar yoki

hududlarda ish o'rinlari va iqtisodiy imkoniyatlar cheklangan bo'lishi mumkin. Odamlar yuqori daromadli va barqaror iqtisodiy sharoitlar qidirib, boshqa mamlakatlarga ko'chishga qaror qiladilar. Faqat mahalliy iqtisodiy muammo emas, balki ishga joylashish darajasi ham past bo'lishi muhojirlarga ko'chishga majbur qiladi. Agar bir mintaqada ishga joylashish qiyin bo'lsa, odamlar boshqa mamlakatlarga ko'chib o'tish orqali yaxshiroq imkoniyatlar izlashadi. Kam daromadli hududlarda yashovchilarning ish haqlari past bo'lishi mumkin. Buning natijasida odamlar engil va rivojlangan mamlakatlarga ko'chib o'tishni tanlaydi, u erda yuqori ish haqlariga va yaxshiroq hayot darajasiga erishish umidida. Odamlar iqtisodiy sabablar bilan bir qatorda ta'lim olish yoki malakalarini oshirish maqsadida ham ko'chishga qaror qilishadi. Yangi mamlakatlar zamonaviy ta'lim tizimlari, kasb-hunar o'qitish va malaka oshirish dasturlari bilan ta'minlashi mumkin. Ba'zan, oila a'zolari boshqa mamlakatda yoki hududda yuqori darajada yashayotganligi sababli, kam daromadli hududlardagi odamlar o'zlariga yaxshi hayot yaratish umidida ko'chib o'tishadi. Muhojirlikning Ijtimoiy Ta'siri: Iqtisodiy sabablar bilan bog'liq muhojirlik ijtimoiy o'zgarishlarga ham olib kelishi mumkin. Yangi iqtisodiy imkoniyatlar - Yuqori daromadli mamlakatlarga ko'chish: Muhojirlar yangi joylarda yangi imkoniyatlar va ish o'rinlariga ega bo'lishadi, bu esa mamlakatning iqtisodiy rivojiga olib kelishi mumkin. O'zlarining daromadlarga hissa qo'shish: Muhojirlar yangi mamlakatlarda ishlash orqali o'z mollarga qo'shimcha daromad olib keladilar.

Ijtimoiy integratsiya – bu muhojirlar yangi jamiyatga qo'shilishi jarayonidir. Bu jarayonda muhojirlar yangi madaniyat, urf-odatlar, tillar bilan tanishadilar va o'z hayotlarini yangi muhitda qayta tashkil etishlari kerak. Integratsiyaning asosiy jihatlari:

Madaniy moslashuv: Muhojirlar yangi madaniyat bilan tanishish jarayonida o'z urf-odatlarini, an'analarini saqlab qolishga harakat qiladilar. Bu jarayon ular uchun yangi xarakterdagi hayot tarziga moslashish, yangi qadriyatlarni o'zlashtirish va bir-birini qo'llab-quvvatlash imkoniyatini yaratadi. O'z madaniyatini saqlab qolish, muhojirlarga o'zlarining identifikatsiyasini mustahkamlashda yordam beradi.

Tillarni o'rganish: Yangi mamlakatda tilni o'rganish muhojirlarning jamiyatga integratsiyasida juda muhimdir. Til bilimlari yangi imkoniyatlar, malakalar va ish joylariga ega bo'lishda yordam beradi. Shuningdek, u yangi odamlar bilan muloqot qilishni osonlashtiradi va jamiyatga yanada chuqurroq kirishga imkon beradi.

Ijtimoiy aloqalar: Muhojirlar yangi jamiyatda do'stlik va ijtimoiy aloqalar o'rnatishi, ularning o'zini yurtdoshlaridan farqli o'laroq boshqalar bilan muloqot qilishiga imkon yaratadi. Ijtimoiy tarmoqlar va aloqalar, muhojirlarga yangi imkoniyatlar, qo'llab-quvvatlash va hayot sifatini oshirish uchun muhimdir. Muammo va Yechimlar

Muhojirlarning ijtimoiy integratsiyasi jarayonida bir qator muammolar yuzaga kelishi mumkin: Diskriminatsiya, muhojirlarning yangi muhitga kelishi bilan bog'liq muammolardan biridir. Ularning ba'zida qabul qilinmasligi yoki kamsitilishi bir qator xil sabablar bilan bog'liq bo'lishi mumkin: Muhojirlarga nisbatan etnik yoki madaniy kelib chiqishi asosida kamsitish holatlari yuzaga kelishi mumkin. Ba'zi jamiyatlarda yangi kelganlarni o'z millati yoki madaniyati bilan bog'liq stereotiplar orqali baholashadi. Tilni yetarlicha o'zlashtirmagan muhojirlar, ba'zan muloqotda qiyinchilikka duch keladilar, bu esa ularning jamiyat ichida izolyatsiya bo'lishiga olib kelishi mumkin. O'z fikrlarini ifodalashda yoki yangi do'stlar orttirishda to'siqlarni yaratadi. Muhojirlar, yangi mamlakatga kelgach, ishga joylashish, malaka va tajribalarini tasdiqlashda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Ba'zida, ular iqtisodiy jihatdan kam ta'minlangan sohalarda ishlashga majbur bo'lishadi, bu esa ularda kamsitilgan hissini paydo qilishi mumkin.

Ekonomik qiyinchiliklar muhojirlarning yangi muhitda muvaffaqiyatli integratsiyasiga to'sqinlik qilishi mumkin. Bu qiyinchiliklar bir nechta omillar bilan bog'liq: Muhojirlar yangi mamlakatda ish topishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Ularning malakalari, tajribalari va diplomlari mahalliy bozorga mos kelmasligi yoki tan olinmasligi natijasida, ular ko'pincha past darajadagi ishlarni qabul qilishga majbur bo'lishadi. Ish topish jarayonida ijtimoiy tarmoqlar va aloqalar muhim rol o'ynaydi. Muhojirlar yangi muhitda do'stlar va professional aloqalarni yaratishdagi qiyinchiliklar

tufayli, ish imkoniyatlaridan mahrum bo'lishi mumkin. Ish topishdagi muammolar moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga to'sqinlik qiladi. Muhojirlar ko'pincha yuqori xarajatli to'g'ri joylashish va asosiy ehtiyojlarini qondirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu holat, ularning hayot sifatini pasaytirishi mumkin. Ba'zi muhojirlar, mahalliy madaniyatga yoki iqtisodiy tizimga kirishda imkoniyati cheklangan bo'lishi mumkin. Ular uchun mavjud bo'lgan ijtimoiy yordam va dasturlarga kirish muammolari, ularning iqtisodiy holatini yaxshilashda to'sqinlik qilishi mumkin. Muhojirlarning ko'pligi, yangi mamlakatda iqtisodiy barqarorlikni pasaytirishi mumkin. Bu holatlar, har bir muhojir uchun yangi ishlarga joylashish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash imkoniyatlarini yanada murakkab qiladi. Madaniyatlararo tushunmovchiliklar muhojirlarning yangi jamiyatga integratsiyasida muhim muammo hisoblanadi. Bu tushunmovchiliklar bir qator qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin: Har bir madaniyatning o'ziga xos qadriyatlari, urf-odatlar, me'yorlari va an'analari mavjud. Muhojirlar yangi madaniyat bilan tanishmasliklari yoki o'z madaniyatlaridan kelib chiqib xulq-atvorlarini davom ettirishlari natijasida tushunmovchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Kelingan mamlakatda bo'lgan tillar va til o'zgarishlari muhojirning fikrlarini va his-tuyg'ularini ifodalashda to'siqlar yaratishi mumkin. Bu, ba'zan xatolar va noto'g'ri tushunishlarga olib kelishi mumkin, bu esa muloqot jarayonini murakkablashtiradi. Muhojirlar haqida mavjud bo'lgan stereotiplar, ularning to'g'ri aks ettirilmasligiga olib keladi. Boshqa madaniyat vakillari, muhojirlarni noto'g'ri tushunishi va ularga nisbatan noxush munosabatda bo'lishi mumkin. Madaniyatlararo tushunmovchiliklar, ijtimoiy aloqalar va do'stlik o'rnatishda to'siqlar yaratishi mumkin. Muhojirlar yangi do'stlar orttirish va o'zaro aloqalar o'rnatish jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishadi. Muhojirlar o'zlarini yangi madaniyatga moslashishga harakat qilsalar-da, ko'plari o'z urf-odatlarini saqlab qolishga intiladilar. Bu ikkilanish, tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin, chunki ba'zi odamlar ularning urf-odatlarini qabul qilishda qiyinchiliklar bilan duch kelishlari mumkin. Yechimlar: Muhojirlarga yordam berish va ularni yangi madaniyatga integratsiyalash jarayoni juda muhim va bir necha asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi.

Ta'lim dasturlari: Yangi til o'rganishga qaratilgan dasturlar muhojirlarga yangi muhitga tezroq moslashishga yordam beradi. Bunday dasturlar til kurslari, onlayn ta'lim va tutorship xizmatlarini o'z ichiga olishi mumkin. Madaniyatni o'rganishga yordam berish uchun seminarlar, ochiq muloqotlar va madaniy tadbirlar tashkil etilishi mumkin. Ijtimoiy dasturlar: Muhojirlarga uy-joy, ish topish va ijtimoiy xizmatlardan foydalanish bo'yicha yo'l-yo'riq berish muhimdir. Psixologik yordam va maslahatlar, shuningdek, ijtimoiy tadbirlar orqali muhojirlarga o'zaro yordam va kengaytirilgan tarmoqni shakllantirishga yordam berish mumkin. Yana bir muhim jihat – muhojirlarga o'zlarining madaniyatlarini saqlab qolish imkoniyatini berish va bu orqali ijtimoiy qadriyatlarni boyitishdir. Ksenofobiya va diskriminatsiyani kamaytirish maqsadida targ'ibot kampaniyalarini tashkil etish lozim. Bunday kampaniyalar muhojirlarning ijtimoiy hayotdagi o'rnini va ularning qobiliyatlarini ko'rsatishga qaratilishi kerak. Madaniy va diniy tadbirlar o'zaro tushunish va qadr-qimmatni oshirish faoliyatlari orqali jamiyatda birlikni mustahkamlashi muhimdir. Ijtimoiy mediada ksenofobiya va diskriminatsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyat olib borish ham ahamiyatlidir.

Xulosa:

Muhojirlik va uning ijtimoiy integratsiyasi zamonaviy jamiyatlarda muhim va dolzarb masalalardan biridir. Ushbu jarayon, muhojirlarga yangi jamiyatga moslashishga yordam berish orqali ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradi. Muhojirlik jarayonining sabablari o'ziga xos va ko'p qirralidir. Muhojirlik sabablari: Kam daromadli mamlakatlardan ko'chishning asosiy sababi - ish o'rinlarining cheklanganligi. Odamlar yuqori daromadli mamlakatlarga ko'chish orqali yaxshiroq iqtisodiy sharoitlarni izlaydilar. Agar bir bōlgada ish topish qiyin bo'lsa, odamlar boshqa davlatlarga ko'chishga majbur bo'lishadi. Odamlar past ish haqlari sababli boshqa mamlakatlarga ko'chishga qaror qilishadi. Ba'zida, otalar o'z farzandlariga yaxshi ta'lim berish maqsadida ko'chishni tanlaydilar. Muhojirlik jarayoni ijtimoiy o'zgarishlarga olib keladi. Muhojirlar yangi joylarda yangi iqtisodiy imkoniyatlarga ega bo'lishadi, bu esa o'z navbatida mamlakatning iqtisodiy rivojiga ijobiy

ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ijtimoiy integratsiya - bu muhojirlarning yangi jamiyatga qo'shilish jarayonidir. Bu jarayon quyidagi asosiy jihatlardan iborat: Muhojirlar yangi madaniyat, urf-odatlar va an'analarga tanishishadi va o'z hayotlarini yangi muhitda qayta tashkil qiladilar. O'z madaniyatlarini saqlash muhojirlarga identifikatsiyasini mustahkamlashda yordam beradi. Yangi mamlakatda tilni o'rganish muhim ahamiyatga ega. Til bilimlari muhojirlarga insonlar bilan muloqot qilishda yordam beradi va yangi imkoniyatlarga yo'l ochadi. Muhojirlar yangi jamiyatda ijtimoiy aloqalar o'rnatishi zarur. Do'stlik va qo'llab-quvvatlash muhojirlarga yangi imkoniyatlarni ochishi hamda ularning hayot sifatini oshirishi mumkin. Muhojirlik va ijtimoiy integratsiya jarayonlarida yuzaga keladigan muammolarni hal qilish uchun: Muhojirlarga ta'lim olish va o'z malakalarini oshirishda yordam beruvchi dasturlarni ishlab chiqish zarur. Yangi jamiyatlar muhojirlarga yordam berish va ularni qabul qilish borasida madaniy o'zaro tushunishni rag'batlantirishi kerak. Muhojirlarga o'zaro aloqalar o'rnatish, do'stlik va qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini yaratish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar: “Muhojirlik davri: zamonaviy dunyoda xalqaro aholi harakati”, “Muhojirlikning globallasuvi”, “Globallasuv va uning noroziliklari”, “Xalqaro muhojirlik sharhi” adabiyotlaridan foydalanildi.

YOSHLAR MARGINALLASHUVINING KO'RINISHLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Akramov G'iyosiddin Najmiddin o'g'li

University of Business and Science Ijtimoiy fanlar o'qituvchisi

Annotatsiya : Yoshlar marginallashuvi – jamiyatdagi muhim ijtimoiy masala. Bu jarayon yoshlarning turli ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik jihatdan marginal holatga tushishi natijasida kelib chiqadi. Siz ta'riflagan ko'rinishlar va yechimlar, albatta, juda muhim.

Abstract: Marginalization of youth is an important social issue in society. This process is caused by the social, economic and psychological marginalization of young people. The views and solutions you describe are certainly very important.

Аннотация: Маргинализация молодежи является важной социальной проблемой в обществе. Этот процесс вызван социальной, экономической и психологической маргинализацией молодежи. Взгляды и решения, которые вы описываете, безусловно, очень важны.

Kalit so'zlar: Yoshlar, Ijtimoiy, marginal, raqobat, iqtisodiy, muammo, yechimlar, o'qish, psixologik.

Zamonaviy dunyoning asosiy talablari yoshlar bugungi kundagi ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida an'anaviy qadriyatlar, urf-dat va ideallarga munosabatlaridagi o'zgarishlarni ilmiy jihatdan tahlil qilish va ularning maqbul yechim va takliflarini berishdan iborat. Shu ma'noda, yoshlarning jamiyatdagi umumiy ong va dunyoqarashga nisbatan ayro fikrlovchi qatlam va guruhlar shakllanib bormoqda. Ana shunday ijtimoiy tafovutlar yoshlar o'rtasidagi marginallashuvni keltirib chiqarmoqda. Yoshlar marginallashuvi – jamiyatdagi muhim ijtimoiy masala. Bu jarayon yoshlarning turli ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik jihatdan marginal holatga tushishi natijasida kelib chiqadi. Ijtimoiy izolyatsiya – bu yoshlarning o'zlarini jamiyatdan, oilasidan va do'stlaridan ajratib olish jarayonidir. Bu holat bir qancha omillar sababli yuzaga keladi va salbiy natijalarga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy izolyatsiyaning sabablari sifatida raqobatbardosh muhitni keltirib o'tish mumkin. Zamonaviy hayot sharoitida yoshlar o'rtasida raqobat kuchaymoqda. Bu bosim va stressni oshirishi, natijada o'zaro aloqalardan chetlashishiga olib kelishi mumkin. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi, ba'zi yoshlarni real hayotdagi ijtimoiy aloqalardan chetlashishga olib keladi. Ular ko'proq onlayn muloqotda bo'lishadi, bu esa haqiqiy ijtimoiy aloqalar o'rnini bosolmaydi. Oila ichidagi nizolar, ajralishlar yoki boshqacha muammolar, yoshlarning o'z oilasi bilan aloqalarini uzib, ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin.

Ta'limdan chetlashish – yoshlarning Ta'lim jarayonidan voz kechishi yoki o'qish imkoniyatlaridan foydalanmaslik jarayonidir. Bu holat bir qancha omillar va salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. oilaning moliyaviy ahvoli ta'lim olish imkoniyatlariga to'siq bo'lishi mumkin.[1] Yoshlar o'zlarini qo'llab-quvvatlash uchun ish topishga majbur bo'lishadi, bu esa ta'limni birinchi navbatda ekanligini yo'qolishiga olib keladi. O'qish jarayonidagi qiyinchiliklar, sinfdagi muammolar, o'qituvchilarga nisbatan munosabatlar yoki noto'g'ri ta'lim uslublari ta'lim jarayonidan chetlashishiga sabab bo'lishi mumkin. Depressiya, stress yoki o'zini past baholash kabi psixologik holatlar, yoshlarni o'qishga bo'lgan rag'batini yo'qotib qo'yishi mumkin. Ishsiz qolish yoshlar uchun jiddiy iqtisodiy muammo hisoblanadi. Bu nafaqat shaxsiy hayotga, balki butun ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Malakasiz va tajribasiz iste'dodlarning ish bozorida talabining kamligi ularni ish o'rinlariga joylashtirishda qiyinchiliklar yaratadi. Bunday vaziyatlar quyidagi oqibatlarga olib kelishi mumkin: ijtimoiy beqarorlik, ishsizlik yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, ularni jinoyatchilik yoki giyohvandlik kabi salbiy hodisalarga jalb qilishi mumkin. Malakali ta'lim va rivojlantirish dasturlarini kengaytirish orqali yoshlarning ishga joylashish imkoniyatlarini yaxshilash kerak.[2] Ishsiz yoshlarning ko'pligi iqtisodiy resurslarning noaniq ishlatilishiga olib keladi, bu esa umumiy mamlakat iqtisodiy samaradorligini pasaytiradi. Marginallashtirish jarayoni yoshlarning psixologik holatiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ijtimoiy

hayotdan chetlatilgan yoki qiyin vaziyatlarga duch kelgan yoshlar depressiya, bezovtalik va boshqa psixologik muammolarni boshdan kechirishlari mumkin.

Marginallashtirilgan yoshlar do'stlik va o'zaro aloqalar zavqini yo'qotishlari mumkin, bu esa ularda ijtimoiy izolyatsiya va yolg'izlik hissi kuchaytiradi. Psixologik stress, depressiya va bezovtalikning oshishi jismoniy sog'liqni ham ta'sir qilishi mumkin, bu esa kasalliklar, orasida yurak-qon tomir kasalliklari va boshqa holatlar uchun xavf tug'diradi. Ta'lim va ish faoliyatiga salbiy ta'sir: Psixologik muammolar yoshlarning Ta'limga va ish faoliyatiga bo'lgan motivatsiyasini pasaytirishi, natijada ularning kelajakdagi imkoniyatlari cheklanadi.[3]

Muammolar va yechimlar:

Ta'lim tizimini takomillashtirish yoshlarning kelajagi uchun juda muhimdir. Ta'lim dasturlarini yangilash va zamonaviy, amaliy ko'nikmalarni kiritish orqali quyidagi ijobiy o'zgarishlarga erishish mumkin: ta'lim dasturlari diqqatni yangi texnologiyalar, raqamli ko'nikmalar va ish bozorida talab etilayotgan malakalarga qaratilishi lozim. Bu yoshlarni real hayotdagi muammolarni hal qilishga tayyorlaydi. Ta'lim jarayonida amaliy mashg'ulotlar, stajirovkalar va loyiha asosidagi o'qitish metodlarini qo'llash yoshlarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalarga aylantirishga yordam beradi.[4] Ta'lim tizimida ijodiy va kritikal fikrlashni rivojlantirishga alohida e'tibor berilishi lozim. Bu yoshlarni yangicha yechimlar ishlab chiqish va muammolarga innovatsion yondashuvlar yaratishga undaydi.

Ishga joylashishni qo'llab-quvvatlash yoshlarning professional rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Malaka oshirish va amaliyot o'tkazish imkoniyatlarini yaratish orqali quyidagi afzalliklar ta'minlanadi. Yoshlar uchun qo'shimcha malaka oshirish kurslari va dasturlari ularning kasbiy bilimlarini kengaytirishga yordam beradi. Bu tajribani oshirish, yangi ko'nikmalarni egallash va ish beruvchilarning talablariga javob berish imkonini yaratadi. Amaliyotlar yoshlar uchun ish tajribasini orttirish va real ish muhitida o'zlarini qanday tutishni o'rganish imkonini beradi. Bu, o'z navbatida, ishga joylashish imkoniyatlarini oshiradi, chunki ish beruvchilar ko'pincha amaliy tajribaga ega

nomzodlarni afzal ko'radilar. Amaliyot o'tkazish va malaka oshirish orqali yoshlar professional tarmoqlarini kengaytirishlari mumkin. Bu ularga kelajakda ish o'rinlari haqida ma'lumot beradigan va yordam beradigan aloqalar yaratishga yordam beradi.

Ijtimoiy dasturlarni joriy etish yoshlar uchun muhim imkoniyatlar yaratadi. Bular ularning ijtimoiy aloqalarini mustahkamlash, ruhiy holatini yaxshilash va ijtimoiy ko'makni oshirishga yordam beradi. Yoshlar uchun ijtimoiy dasturlar ijtimoiy muloqot va hamkorlik imkoniyatlarini taqdim etadi. Bu ularga yangi do'stlar orttirishga va o'zaro aloqalarini kengaytirishga yordam beradi. Ijtimoiy dasturlar doirasida qatnashish yoshlar uchun stress va depressiyani kamaytirishga yordam berishi mumkin. Ular o'z his-tuyg'ularini boshqarishga va o'zaro qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirishga imkon yaratadi. Ijtimoiy dasturlar orqali yoshlar yangi ko'nikmalarni o'rganishlari, tadbirlarda ishtirok etishlari yoki malakali mutaxassislardan ta'lim olishlari mumkin. Bu ularga shaxsiy va professional rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa:

Bu jarayonlar jamoatchilik tomonidan e'tibor qaratishni talab qiladi, chunki yoshlarning Ta'lim tizimi va ijtimoiy integratsiyasi muhim ahamiyatga ega. Ta'lim tizimini takomillashtirish orqali ushbu ijobiy o'zgarishlarga erishish mumkin. O'qitish tizimida amaliy ko'nikmalarga ko'proq e'tibor qaratish kerak. Yoshlarni ish bozorida talab qilinadigan ko'nikmalar bilan ta'minlash, kelajakda ishga joylashish imkoniyatlarini oshirishi mumkin. Yoshlarni malakali mutaxassislar bilan bog'lash va mentorlardan foydalanish ularga ijtimoiy va professional rivojlantirishda yordam berishi mumkin. Ta'lim tizimiga ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish kiritsak, yoshlarning o'zaro aloqalari kuchayishi va qisqa vaqt ichida o'zlarini jamiyatda qabul qildirish imkoniyatlari oshadi.[5] Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarni yo'lga qo'yish, yoshlarning psixologik sog'ligiga yordam berishi va ularning Ta'lim jarayoniga bo'lgan motivasiyasini oshirishi mumkin. O'quv muassasalari va mahalliy hamjamiyatlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, yoshlarning o'zaro aloqalarini rivojlantirish va ularni faol jamoa a'zolari bo'lishga rag'batlantirish muhimdir. Ta'limda innovatsion metodlardan foydalanish zarur.

Masalan, loyiha asosidagi o'qitish, guruhviy muhokamalar va interaktiv darslar yoshlarni yanada faol ishtirok etishga undaydi. Bu kabi metodlar orqali o'quvchilar amaliy ko'nikmalarni shakllantirishlari, tajribalarini oshirishlari va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin. Yoshlar malakali mutaxassislardan o'rganish va ularning tajribasidan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishi muhimdir. Mentorlik dasturlari yoshlarni professional rivojlantirishda, ularning maqsadlariga erishishida va hayotlarini yo'naltirishda muhim rol o'ynashi mumkin. Yoshlar uchun stressni boshqarish, jamoada ishlash, muomala qilish va jamiyatda faol bo'lish kabi ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish juda muhimdir. Ushbu ko'nikmalar yordamida yoshlar o'zaro munosabatlar o'rnatish va ijtimoiy muhitga moslashishda muvaffaqiyat qozonishlari mumkin. Ta'lim muassasalarida psixologik yordam xizmatlarini taqdim etish o'quvchilarning psixologik salomatligini ta'minlashi va ularning o'zini qoniqarli his qilishlariga yordam berishi mumkin.[6] Bu jarayon ta'limdagi motivatsiya va o'z-o'zini anglash jarayonlarida ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mahalliy davlat idoralari, nodavlat tashkilotlar va Ta'lim muassasalari o'rtasida o'zaro hamkorlik o'rnatish yoshlarning imkoniyatlarini kengaytiradi. Ushbu hamkorlik orqali yoshlarni ijtimoiy tadbirlarda faol ishtirok etishga undash va ularning zurriyodi o'sishiga yordam berish mumkin. O'qitishda ish bozorida talab qilingan ko'nikmalarga e'tibor qaratish va o'quv dasturlarini yangilash kelajakda yoshlarning ishga joylashishini osonlashtiradi. Ta'lim dasturlarida amaliy tajribalarga qo'shilish yoshlar uchun ishga tayyorlanish jarayonini osonlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Джураев Д. Маргинализация современной молодежи в контексте социальных изменений //Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры. – 2023. – Т. 3. – №. 1 Part 2. – С. 58-66.
2. Дулина М. В., Чеботова Е. В. Маргинализация общества как одна из основных причин девиантного поведения среди молодежи //Актуальные философские и методологические проблемы современного научного познания. – 2012. – С. 123-125.

3. Щербакова А. А., Гернего Л. В. МАРГИНАЛИЗАЦИЯ МОЛОДЕЖИ //V Забайкальские рождественские образовательные чтения" Традиция и новации: культура, общество, личность"(региональный этап Международных Рождественских образовательных чтений). – 2016. – С. 137-138.
4. Akramov Giyosiddin. "SOCIAL WORK AND MARGINALIZATION: STRATEGIES AND METHODS OF ENGAGEMENT." *International Scientific and Current Research Conferences*. 2024.
5. Акрамов Г. Marginallashuvni yengishda falsafaning roli: imkoniyatlar va cheklovlar //Новый Узбекистан: наука, образование и инновации. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 301-303.
6. Gulxayo Samandarova Abdulkarim Qizi,. "GENDER YONDASHUV ASOSIDA MAKTAB O 'QUVCHILARINI KASBGA YO 'NALTIRISH MASALALARI." *Science and innovation* 2.Special Issue 13 (2023): 365-369.

MUNDARIJA

№	Maqola mavzusi	Sahifasi
1	КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИНИ КРЕДИТЛАШ МЕХАНИЗМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	3-7
2	TIL VA HURMAT: O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI HURMAT IFODALARI	8-14
3	PATOLOGIK NAFAS TIPLARI	15-18
4	NODIRSHOX AFSHOR VA UNING HAYOT YO'LI , OLIV BORGAN SIYOSATI	19-22
5	АХМАТ БАЙТУРСЫНОВНИНГ «ҚОЗОҚНИНГ БОШ ШОИРИ» МАҚОЛАСИНИНГ МАЪНОСИ	23-26
6	ВЛИЯНИЕ СОСТАВА И СОДЕРЖАНИЕ ПЫЛИ В ВОЗДУХЕ НА КОРРОЗИЮ ИЗНОС ТРУЩИХСЯ ДЕТАЛЕЙ.	27-33
7	ПОЛИЗ ЭКИНЛАРИНИ ЗАРАРКУНАНДАЛАРГА ҚАРШИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ УСУЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЎСИШ ЖАРАЁНИГА ТАЪСИРИ	34-38
8	АГРОБИОЛОГИК ЖАРАЁНЛАРГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ПОЛИЗ ЭКИНЛАРИ КАСАЛЛИКЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ҲОСИЛДОРЛИККА ТАЪСИРИ	39-43
9	OILAVIY ZO'RAVONLIK JABRLANUVCHILARIDA IJTIMOIY QO'LLAB-QUVVATLASH TIZIMINING AHAMIYATI: PSIXOLOGIK SALOMATLIKNI TIKLASH IMKONIYATLARI	44-51

10	O'SPIRINLARDA KOGNITIV TIZIMNI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIR QILUVCHI HISSIY- EMOTSIONAL JIHATLAR.	52-59
11	O'SMIRLARDAGI ADDEKTIV XULQNI BARTARAF ETISHDA OILAVIY MUHITNING ROLI VA UNING KORREKTSIYA USULLARI	60-67
12	ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛИЧНОСТНО - ОРИЕНТИРОВАННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ	68-73
13	ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ	74-79
14	THE EFFECTIVE WAYS OF LEARNING VOCABULARY IN ENGLISH	80-85
15	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОРПУСНЫХ ДАННЫХ В ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОМ АНАЛИЗЕ	86-91
16	TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISHDA AHOLI DAROMADLARINING NAZARIY HUSUSIYATLARI	92-96
17	НЕОЛОГИЗМЫ В ЛИТЕРАТУРЕ XX И XXI ВЕКОВ В АНГЛИЙСКОМ, РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ	97-101
18	ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕОЛОГИЗМОВ В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ, АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ	102-105
19	MATEMATIKA O'QITISH TEXNOLOGIYASI	106-109
20	RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIM MUHITIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOIIY	110-114

	KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING AMALIY ASOSLARI	
21	YOSHLAR O'RTASIDA KITOBXONLIK MADANIYATINI OSHIRISH TAMOYILLARI	116-118
22	FUQAROLARNING HUQUQ VA ERKINLIKLARINI TA'MINLASHDA SUD TIZIMINING O'RNI	119-123
23	COMPARATIVE ANALYSIS OF CASE SYSTEMS IN UZBEK AND ENGLISH	124-128
24	ADVOKATNING ADOLAT TAROZISIDAGI O'RNI	129-135
25	ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЕ В ДЕТСКОМ ВОЗРАСТЕ	136-141
26	ГРАММАТИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ ОТДЕЛЬНЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ ФОРМ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ	142-145
27	INTERVYU JANRIDA QO'LLANILADIGAN ASOSIY UNDALMA VA KIRISH SO'ZLAR	146-150
28	SIYOSIY DISKURSDA ISHONCH VA ETIKA: SO'ZLOVCHI SHAXSNING ROLI	151-155
29	FIZIKA FANINI O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH VA UNDAGI DOLZARBLIKLAR	156-159
30	DEVIANT XULQ-ATVORLI O'SMIRLAR IJODIY FIKRLASH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH MASALASINI PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA O'RGANILISHI	160-164

31	TADBIRKORLIKDA STRESS VA MUAMMOLARNI YENGISH STRATEGIYALARI: PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR	165-169
32	13-14 ЁШДАГИ ЎСМИР ФУТБОЛЧИЛАРНИНГ ТЕХНИК- ТАКТИК ҲАРАКАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ САМАРАДОРЛИГИ	170-173
33	ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТДА ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ	174-178
34	ЁШ ФУТБОЛЧИЛАРНИНГ СПОРТ МАҲОРАТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ	179-183
35	ФУТБОЛ БИЛАН ШУҒУЛЛАНГАН БОЛАЛАР, БАЛОҒАТ ЁШИДАГИЛАР ВА ЎСМИРЛАРНИНГ АНАТОМИК-ФИЗИОЛОГИК РИВОЖЛАНИШИ ТАВСИФИ	184-187
36	“FIKRLAR LABORATORIYASI”: TALABALARNI DESTRUKTIV G‘OYALARGA QARSHI TURISHGA O‘RGATISH UCHUN YARATGAN INNOVATSION PSIXOLOGIK MODEL	188-192
37	SO‘Z MA’NOLARINI O‘RGATISHDA MILLIY QADRIYATLARGA ASOSLANGAN METODLARDAN FOYDALANISH	193-200
38	ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННЫХ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ КАМПАНИЯХ	201-205
39	THE IMPACT OF SELF-EVALUATION ON ACADEMIC PERFORMANCE DURING ADOLESCENCE	206-209
40	O‘ZBEK FOLKLORIDA QARG‘ISHLARNING ETIMOLOGIYASI	210-215

41	ACCOUNTING GOODWILL: THEORY AND PRACTICE	216-219
42	“AUTO CAD” DASTURIDA YOY SHAKLINI YARATISH USULLARI.	220-222
43	ШАКЛЛАНТИРИШ ЖАРАЁНИДА ЁШ ФУТБОЛЧИЛАРНИ САРАЛАШ	223-227
44	ЖИСМОНИЙ ТАЙЁРГАРЛИК ДАРСЛАРИНИ ЎТКАЗИШ МЕТОДИКАЛАРИ	228-232
45	FUTBOLDA ISTE'DODLARNI TANLASH VA YO'NALTIRISH METODIKASI: ILMIY-NAZARIY YONDASHUVLAR	233-237
46	11-16 ЁШДАГИ ФУТБОЛЧИЛАРНИНГ ТЕЗЛИК, ТЕЗЛИК-КУЧ СИФАТЛАРИНИ ВА АЭРОБ УНУМДОРЛИГИ КЎРСАТКИЧЛАРИНИНГ ЁШГА ХОС ДИНАМИКАСИ	238-241
47	KONFLIKTLARNING TURLARI VA TALABALARNING ULAR BILAN KURASHISH STRATEGIYALARI	242-247
48	EKOLOGIK ONGNI SHAKLLANTIRISHDA TALABALARNING IJTIMOIIY MAS'ULIYATINI OSHIRISH USULLARI	248-253
49	STAGES OF MEDIA DEVELOPMENT PRIOR TO ARTIFICIAL INTELLIGENCE: FROM TRADITIONAL TO DIGITAL FORMATS	254-259
50	QASHQADARYO VILOYATIDA AHOLINING QON VA QON YARATISH TIZIMI KASALLIKLARIGA CHALINISHNING HUDUDIIY JIHATLARI	260-270
51	BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHDA OILANING O'RNI	271-280

52	АГРАР ТЕРМИНЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАРЖИМАСИДАГИ МУАММОЛАР	281-285
53	О‘ЗБЕКISTONDA INGLIZ TILINI O‘RGANISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI – MAHALLIY TA’LIM TIZIMIDA DUCH KELINADIGAN MUAMMOLAR	286-290
54	“SIYOSATNOMA” ASARDA NIZOMUL-MULK DAVLAT BOSHQARUVIGA OID AXLOQIY QARASHLARI	291-295
55	РИСК ҚИЙМАТИ (VAR) ВА МОНТЕ-КАРЛО МОДЕЛИНИ ҚЎЛЛАШДАГИ МУНОЗАРА	296-301
56	INVESTMENT AND METHODS OF THEIR EVALUATION.	302-306
57	ALISHER NAVOIY – MILLATIMIZNING MA’NAVIY XAZINASI	307-310
58	TALABALARNING LINGVOKOGNITIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH.	311-317
59	МОНУМЕНТАЛЬНЫЕ ПАМЯТНИКИ ДРЕВНЕГО ЗОДЧЕСТВА ХОРЕЗМА И ЭКОЛОГИЯ	318-323
60	QADIMGI YOZMA MANBALARDA OROLBO‘YI AHOLISINING JANG USULLARIGA OID MA'LUMOTLAR	324-331
61	KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHİYATI VA UNING TALQINLARI	332-339
62	ФАКТОРЫ ФОРМИРУЮЩИЕ КОНКУРЕНТНЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ПРЕДПРИЯТИЯ	340-344
63	СУҒУРТА СОҲАСИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ ВА ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИ	345-348
64	ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СТРАХОВАНИИ НА ПРИМЕРЕ ТЕЛЕМАТИКИ	349-353

65	MAQSUD SHAYXZODA ABADIY MEROSI VA ZAMONAMIZ.	354-357
66	MAXSUD SHAYXZODA-SHERIYATI	358-361
67	СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ВЫСКАЗЫВАНИЯ – ПРЕДЛОЖЕНИЯ	362-367
68	MAQSUD SHAYXZODA – ADABIY MEROSI	368-371
69	MUHOJIRLIK VA UNING IJTIMOIIY INTEGRATSIYASI	372-377
70	YOSHLAR MARGINALLASHUVINING KO'RINISHLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR	378-383